

KOJEG JE

SIGURNOST

20 GODINA REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNOSTI 1325

“ŽENE, MIR I SIGURNOST” I NJEZINA PROVEDBA

U BOSNI I HERCEGOVINI

KOJEG JE RODA SIGURNOST?

20 GODINA REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNOSTI 1325 "ŽENE, MIR I SIGURNOST"
I NJEZINA PROVEDBA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 2020. godine

Edicija *Gender* Sarajevskog otvorenog centra
Knjiga 18.

Naslov: Zbornik radova
KOJEG JE RODA SIGURNOST?
20 godina Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 "Žene, mir i sigurnost"
i njezina provedba u Bosni i Hercegovini

Priredile i priredio: Amila Ždralović, Saša Gavrić, Mirela Rožajac-Zulčić

Recenzentkinja
i recenzent: prof. dr Zlatiborka Popov Momčinović
doc. dr Damir Banović

Lektura: Sandra Zlotrg

Prelom i naslovnica: Indira Isanović

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar

Za izdavače: Emina Bošnjak

© Autorice_autori/Sarajevski otvoreni centar

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Autorice i autori tekstova su se koristili različitim jezičkim normama koje se upotrebljavaju u Bosni i Hercegovini i regiji. Zbog poštivanja autorske nezavisnosti, jezičke razlike su zadržane u finalnim verzijama tekstova.

Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini podržala je izradu ove publikacije. Svako gledište, izjava ili mišljenje, objavljeni u ovoj publikaciji, a za koje nije izričito navedeno da potiče iz Misije OSCE-a u BiH, ne odražava nužno zvaničnu politiku Misije OSCE-a u BiH

Rad na ovom zborniku, kroz institucionalnu podršku Sarajevskom otvorenom centru, podržala je Švedska kroz program razvojne saradnje. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja donatora.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

305-055.2:[351.74/.78:355.02(497.6)(082)

KOJEG je roda sigurnost? : 20 godina Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 "Žene, mir i sigurnost" i njezina provedba u Bosni i Hercegovini / [priredile i priredio Amila Ždralović, Saša Gavrić, Mirela Rožajac-Zulčić]. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar, 2020. - 249, 272 str. : tabele ; 25 cm. - (Edicija Gender Sarajevskog otvorenog centra ; knj. 18)

Tekst na bos., hrv., srp. i engl. jeziku. - Nasl. str. prištampanoga prijevoda: What is the gender of security?. - Izvorni tekst i prijevod štampani u međusobno obrnutim smjerovima. - Biografije: str. 243-249, 265-272. - Bibliografija uz svako poglavlje i uz tekst.

ISBN 978-9958-536-65-6

COBISS.BH-ID 39553030

SADRŽAJ

Predgovor	
<i>Ambasadorica Kathleen Kavalec, šefica Misije OSCE-a u BiH</i>	5
Predgovor	
<i>Ambasadorica Johanna Strömquist, Ambasada Švedske u BiH</i>	7
UVOD: KOJEG JE RODA SIGURNOST 2.0?	
<i>Amila Ždralović, Saša Gavrić, Mirela Rožajac-Zulčić</i>	11
I TEORIJA, PRAVNI I POLITIČKI OKVIR	
Rasprava o miru i sigurnosti – feministička paradigma <i>Nerzuk Ćurak</i>	27
Rezolucija Savjeta bezbjednosti 1325 “Žene, mir i bezbjednost”: značaj i regionalni kontekst <i>Zorana Antonijević, Saša Gavrić</i>	41
Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 “Žene, mir i sigurnost”: provedba u Bosni i Hercegovini <i>Adnan Kadribašić</i>	61
II POLITIČKI I JAVNI ŽIVOT	
Učešće žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti i pravosuđu <i>Lejla Balić, Amila Ždralović</i>	81
Ženski mirovni aktivizmi <i>Tatjana Žarković, Jelena Gaković</i>	105
III REFORMA SEKTORA SIGURNOSTI	
Oružane snage: rod i reforma odbrane <i>Selma Ćosić</i>	127
Policijske snage u Bosni i Hercegovini <i>Marija Lučić-Čatić</i>	141
Asimetrični konflikt i rodne perspektive: studija slučaja COVID-19 <i>Zoran Duspara</i>	163
Iza statistike: feministička kritika militarizacije <i>Jasmina Čaušević</i>	179

IV RODNO ZASNOVANO NASILJE

Izbjeglice, migracije i trgovina ljudima
Valida Repovac Nikšić 199

Ratno seksualno nasilje i rodno zasnovano nasilje nakon rata
Majda Halilović 217

UMJESTO POGOVORA:

KADA PADNU MASKE – KOJEG ĆE RODA BITI BUDUĆNOST?
Lejla Gačanica 237

Preporuke za upoznavanje terminologije rodne ravnopravnosti 241

Biografije 243

PREDGOVOR

Čast mi je predstaviti ovaj drugi tom zbornika pod nazivom "Kojeg je roda sigurnost?". Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini djelovala je u partnerstvu sa Sarajevskim otvorenim centrom da bi pružila podršku etabliranim praktičarkama i praktičarima te članovima i članicama akademske zajednice, kao i onima koji su tek u usponu, da izvrše važnu analizu angažmana žena u sigurnosnom sektoru, kao i drugih relevantnih tema koje se tiču roda i sigurnosti. Čineći to, naš je cilj da kultiviramo sinergije između akademske zajednice, praktičara i donosilaca odluka u oblastima politike i sigurnosti, kao i da naglasimo važnost uključivanja rodne perspektive u sve aspekte sigurnosti.

Djelovali smo u partnerstvu sa Sarajevskim otvorenim centrom da bismo obilježili dvije važne godišnjice: 2020. godine se obilježava 25 godina od kraja sukoba u Bosni i Hercegovini i 20 godina od usvajanja znamenite Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN-a "Žene, mir i sigurnost". Ta Rezolucija, nažalost inspirisana sukobima u BiH i Ruandi 90-ih godina 20. vijeka, pomogla je da se ratna i poslijeratna iskustva žena stave u prvi plan kada je u pitanju kreiranje međunarodnih politika djelovanja, naročito u vezi sa mirovnim pregovorima i izgradnjom mira, očuvanjem mira, pomirenjem i obnovom.

Iako ostaje još mnogo toga da se uradi u borbi za ostvarenje jednakih prava i mogućnosti, vrijedi se podsjetiti dosadašnjeg napretka. Do danas su 83 države usvojile nacionalni akcioni plan za provedbu Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN-a, pri čemu je BiH bila jedna od prvih, usvojivši svoj plan 2010. godine.

Ponosna sam što predstavljam organizaciju koja u prvi plan svog rada stavlja promociju i ostvarenje rodne ravnopravnosti u državama članicama, našim izvršnim tijelima i terenskim misijama, kao i između njih. OSCE je usvojio svoj Akcioni plan za promociju rodne ravnopravnosti 2004. godine, u vrijeme kada se o rodним pitanjima rijetko razgovaralo u međunarodnim forumima. Rezolucija

1325 Vijeća sigurnosti UN-a jedan je od stubova našeg Akcionog plana, a Misija OSCE-a u BiH će nastaviti da pruža podršku partnerskim institucijama iz BiH u promociji njene provedbe.

Još od Završnog dokumenta iz Helsinkija usvojenog 1975. godine (koji predstavlja prethodnicu OSCE-a kakvog poznajemo danas), države članice su prepoznale vrijednost sveobuhvatnog pristupa sigurnosti. Ostajemo predani tom pristupu. Sigurnost ljudi ne može biti osigurana oslanjajući se isključivo na snage odbrane i sigurnosti koje se nalaze pod demokratskom kontrolom. Da bi se postigla održiva sigurnost, od ključne su važnosti pristup obrazovanju i zdravlju, ekonomska stabilnost, vladavina prava, poštovanje ljudskih prava i stabilno okruženje. Rodna ravnopravnost i osiguravanje da gledišta mladih igraju jednu od centralnih uloga u donošenju odluka ostaju u središtu OSCE-ovog pristupa. OSCE je 2019. godine objavio istraživanje pod nazivom “Provedba Agende ‘Žene, mir i sigurnost’ u državama članicama OSCE-a”, u kome je pružen izvanredan pregled provedbe Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN-a. Preporučujem ga svim zainteresovanim istraživačima i istraživačicama.

Svijet se trenutno suočava sa sigurnosnom krizom ozbiljnijom od većine drugih u našem životnom vijeku. Suočeni smo sa pandemijom koja nas je sve prisilila da odigramo jednu od ključnih uloga u pružanju sigurnosti sebi i svojim najmilijima. Širenje koronavirusa zorno je pokazalo našu globalnu međuzavisnost. Ono je naglasilo važnost brige jednih za druge, kao i važnost pružanja podrške i zaštite demokratskim institucijama koje pomažu našim društvima da funkcionišu i djelotvorno rješavaju krize poput ove. Štaviše, ono je pokazalo važnu ulogu koju žene mogu i moraju igrati kao liderke, komunikatorice, istraživačice i zdravstvene djelatnice u borbi protiv pandemije, za dobrobit svih nas.

Ti izazovi traže od svih nas, bez obzira da li radimo u tijelima vlasti ili u akademskoj zajednici, da nastavimo da sarađujemo, pratimo, analiziramo i učimo iz iskustava sa kojima se suočavamo. Iskreno se nadam da će, ovim drugim tomom, Sarajevski otvoreni centar i Misija OSCE-a u BiH zajedno dati vrijedan doprinos većem nivou znanja i svijesti o mnogim aspektima provedbe Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN-a.

Ambasadorica Kathleen Kavalec
Šefica Misije OSCE-a u BiH

PREDGOVOR

Jedan od najvažnijih vanjskopolitičkih prioriteta Švedske jeste podizanje ravnopravnosti žena i muškaraca. Aktivno učešće žena u procesima izgradnje mira i sprječavanju sukoba u osnovi je međunarodnog mira i sigurnosti. To kreira legitimnost, uključenost i održivost.

Usvajanje Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 "Žene, mir i sigurnost" u oktobru 2000. godine bila je prava prekretnica. Rezolucija je bila odgovor na dugogodišnje negiranje žena kao mirotvorki, kao pregovaračica i posrednica i strana u sukobu i reformisanje načina na koji vidimo i provodimo analizu sukoba i uključujemo se u mirovne procese. Popraćena je dodatnim rezolucijama koje treba da naglase način na koji su žene pogođene oružanim sukobima, jačanje zaštite žena u tom kontekstu i podizanje učešća i uticaja žena u prevenciji konflikta, upravljanju krizama i izgradnji mira.

Istraživanja pokazuju povezanost između učešća žena u procesima izgradnje mira i bolje održivosti mirovnih sporazuma. Uprkos tome, međunarodni mirovni naponi još uvijek nisu rodno ravnopravni. Važne inicijative na lokalnom, regionalnom i internacionalnom nivou postižu pomake naprijed. Ipak, pred nama je dug put. Stoga Švedska aktivno radi na promovisanju agende "Žene, mir i sigurnost" na više nivoa – u bilateralnim odnosima, u regionalnim organizacijama i UN-u, a ima i vlastite nacionalne akcione planove za provedbu Rezolucije od 2006. godine. Vlada je uložila posebne napore za unaprjeđenje rodne ravnopravnosti u svim državnim agencijama, uključujući osiguravanje učešća žena u policijskim snagama. Oružane snage Švedske su također integrirale rodnu ravnopravnost u svoje operacije, povećavajući procenat zaposlenih žena na 18%.

Švedska je 2014. godine usvojila feminističku vanjsku politiku koja podrazumijeva metodu rada i perspektivu koju odlikuju četiri riječi koje na engleskom počinju slovom R, s ciljem jačanja položaja žena i djevojčica (*Rights, Representation and*

Resources, based on Reality in which they live): pravo, predstavljanje i resursi, bazirani na stvarnosti u kojoj žive. Švedska feministička vanjska politika ima jasan fokus na podržavanje uloge žena u izgradnji mira i sigurnosti. Uticaj i značaj učešća žena u izgradnji mira i sigurnosti odnosi se na prava i efektivnost. Švedska nastoji osigurati da se agenda “Žene, mir i sigurnost” integriše u sve aktivnosti za mir i sigurnost. Pitanje učešća žena u mirovnim procesima ne smije postati periferno, tako da implementacija ovisi o nekoliko posvećenih individua.

Moramo se boriti protiv napada na ljudska prava žena, uključujući seksualno i reproduktivno zdravlje i prava, i braniti naša dosadašnja multilateralna postignuća. Tome moraju biti posvećeni i resursi. Vlade država, multilateralne institucije i pojedinačne misije moraju poduzeti praktične mjere. Rodna ravnopravnost bi trebala da utiče na naš rad, ono što govorimo i na naše naredne korake. Perspektivu rodne ravnopravnosti treba uključivati u analizama sukoba te predstavljati statističke podatke prema spolu u svim izvještajima. Trebamo jasno definisane odgovornosti za implementaciju kompletne agende “Žene, mir i sigurnost”. Daljnje aktivnosti su od esencijalne važnosti kako bismo bili sigurni da analize i dobiveni podaci odražavaju stvarnost na terenu. Potrebno je imati strategije za uključivanje žena u procese izgradnje mira i u organe u kojima se donose odluke. Prevencija i krivično gonjenje seksualnog nasilja povezanog sa sukobima mora biti u središtu mirovnih aktivnosti.

Potrebni su nam međunarodni standardni za ljudska prava i rodnu ravnopravnost kako bi se stvorilo sigurno i podržavajuće društvo koje osuđuje, sankcioniše i poduzima potrebne mjere kako bi se spriječio bilo koji oblik nasilja, a posebno rodno zasnovano nasilje i viktimizacija preživjelih. Društva koja su u potpunosti posvećena provedbi svojih međunarodnih obaveza trebala bi težiti stvaranju sredine u kojoj se nijedan oblik nasilja ne zanemaruje. Preživjele nasilja treba tretirati sa poštovanjem, pružiti im adekvatnu podršku i poduzeti mjere za sankcioniranje počinitelaca kako bi se izgradile mirne i sigurne zajednice.

Zbornik koji se nalazi pred vama predstavlja trenutno stanje rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini. Stručnjaci i stručnjakinje su razradile različita područja kao što su statistike, pravni i politički okviri, strukture i operacije oružanih i policijskih snaga, kao i zajednice u zemlji kako bi procijenile učinak poduzetih mjera za uklanjanje rodne nejednakosti, poboljšanje položaja žena i djevojčica i sprječavanje eskalacije sukoba i nasilja.

Publikacija omogućuje učenje iz primijenjenih pozitivnih primjera i prakse u društvu Bosne i Hercegovine, ali i upozorava da se ne smiju ponavljati greške i

propusti iz prošlosti. Postoji još mnogo toga što je potrebno uraditi za unaprjeđenje ljudskih prava i rodne ravnopravnosti žena i djevojčica u Bosni i Hercegovini.

Svaki napor institucija, nevladinih organizacija, pojedinaca izuzetno je važan i značajan doprinos. Publikacije kakav je ovaj Zbornik pomažu nam da identifikujemo gdje je potrebno da koncentrišemo svoje kolektivne napore, koje probleme i pitanja trebamo istaknuti kako bi se podigla svijest i koje su preporuke kako naša djelovanja učiniti što učinkovitijim i korisnijim. Preporuke sadržane u ovom izvještaju trebale bi potaknuti čitatelje i čitateljke na nastavak djelovanja i unaprjeđenja rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini.

Nj.E. Johanna Strömquist

Ambasadorica Švedske u Bosni i Hercegovini

UVOD: kojeg je roda sigurnost 2.0?

DOC. DR. AMILA ŽDRALOVIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet

SAŠA GAVRIĆ, MA

Nezavisni stručnjak za rodnu ravnopravnost

MR. SC. MIRELA ROŽAJAC-ZULČIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet

1. Agenda "Žene, mir i sigurnost": rezolucije i njihova provedba

Neposredno nakon osnivanja Ujedinjenih nacija i usvajanja "novog" koncepta zaštite (ženskih) ljudskih prava koji je ženama vratio status ljudskih bića, koji im je u prethodnim teorijama prirodnog prava uobičajeno oduziman, prepoznaju se i izrazito ranjive kategorije civilnog stanovništva u okolnostima rata kao najradikalnije forme konflikta. Tako već Ženevske konvencije, koje se sastoje od četiri sporazuma iz 1949. godine, fokus stavljaju na zaštitu žena, djece i starijih osoba. Uvažavajući značaj principa međunarodnog i humanitarnog prava, ipak se već u njihovom jezičkom izražaju žene prepoznaju isključivo kao one koje treba zaštititi, ali ne i uključiti u sve procese donošenja odluka koje se tiču političke zajednice, uključujući i one koje se odnose na mir i sigurnost. Važni dokumenti koji su usvojeni u UN-ovoj Dekadi žena i dalje ne stavljaju izričit fokus na pitanje roda, sigurnosti i mira, ali opšte odredbe u široj interpretaciji imaju značaj i u ovom kontekstu. Ipak, tek 1995. godine, u Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju izričito se ukazuje na značaj uključivanja žena u formalne procese odlučivanja u pitanjima vezanim za mir i sigurnost. No, i sporazume o uspostavljanju mira koji su uslijedili nakon ove deklaracije nastavili su potpisivati muškarci, jednako kao što su nastavili donositi odluke koje dovode

do (oružanih) konflikata i različitih situacija društvene krize koji se na specifične načine reflektiraju na živote žena i djece. S druge strane, iskustva, uključujući i ona s naših prostora, potvrđuju angažman ženskih grupa u prevenciji sukoba, angažman na humanitarnim aktivnostima onda kada se on javi, i njihov dalji aktivizam na izgradnji mira i sigurnosti nakon okončanja sukoba.

Takvi angažmani i djelovanja pojedinki/ca i grupa u sferi građanskog društva profilirali su ženske mirovne politike. Sve ove feminističke aktivnosti, isprepletene s teorijskim (pre)ispitivanjima, transformišu i državno i međunarodno pravo i nameću nove paradigme u razumijevanju mira i sigurnosti. U tom kontekstu može se tumačiti Rezolucija 1325 o ženama, miru i sigurnosti, koja je usvojena na sjednici Vijeća sigurnosti UN-a 31. oktobra 2000. godine. Ona nedvojbeno ima određene učinke na ravnopravnije i potpunije učestvovanje žena u prevenciji i rješavanju sukoba, izgradnji i očuvanju mira. Bez nakane da se dovode u pitanje karijerni izbori žena, ipak je važno napomenuti da ostaju otvorena pitanja koliko i da li uopšte kvalitativno mijenja koncepte i patrijarhalne, heteronormativne i hijerarhijski pretpostavljene strukture moći.

Rezolucija 1325 zajedno s devet rezolucija koje su je slijedile – 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2467 (2019) i 2493 (2019)¹ – čini osnov UN-ove Agende o ženama, miru i sigurnosti. Posebnu konkretizaciju ovog programa čine nacionalni akcioni planovi (NAP) koje države pojedinačno razvijaju i provode. NAP-ovi su ujedno i glavni pokazatelj kako države primjenjuju i tumače Rezoluciju 1325. Prvi nacionalni plan za provedbu Rezolucije 1325 izradila je Danska. Godinu dana kasnije, prve nacionalne planove prave Norveška, Švedska i Velika Britanija; 2007. – Austrija, Španjolska i Švicarska. Proces usvajanja prvih planova, započet u Evropi, intenzivira se nakon 2008. godine. Prema infografici najstarije mirovne organizacije na svijetu, WILPF (Women's International League for Peace and Freedom, 2020), do januara 2020. godine 83 države, odnosno 43% od svih država članica UN-a, usvojile su nacionalne akcione planove za provedbu UNSCR 1325.

Forme planova su različite. U većini država jasno je definisan vremenski okvir njihove implementacije, ali ne postoji harmonizacija u odnosu na vremenski period u kojem će se implementirati. Međutim, Španija je npr. dosad usvojila dva NAP-a – prvi 2007. godine koji ne definira vremenski okvir implementacije i drugi koji se odnosi na razdoblje od 2017. do 2023. godine (WILPF, 2020). U manjem broju država, NAP-ovi su završili planirani ciklus provedbe i nisu revidirani. Tako su, na primjer, Liberija i Gvineja prve planove objavile za period od 2009.

¹ Tekstovi rezolucija su dostupni na: <https://www.securitywomen.org/united-nations/unscr-1325-and-national-action-plans-nap>.

do 2013. godine, ali prema podacima WILPF-a koji su ažurirani sa augustom 2019. godine, nakon 2013. godine nisu radile novi. S druge strane, evropske države su uglavnom u fazi provedbe trećeg ili četvrtog NAP-a.

Razlike između država uslovljene su i različitim kontekstima. U državama koje u svojoj bližoj istoriji ne bilježe ratne sukobe, fokus NAP-ova je na međunarodnim humanitarnim i mirovnim operacijama. Feministkinje koje dolaze iz zapadnih, liberalnih država za koje je karakteristično relativno stabilno stanje i uslovno odsustvo konflikta – mada, jedno od osnovnih obilježja svih društava je to da u njima nužno dolazi i do nekih odnosa rastavljanja, suprotnosti i sukoba, a samo je pitanje u kojem intenzitetu i formi – često oštro kritikuju UN-ovu Agendu o ženama, miru i sigurnosti. Kritika posebno dolazi do izražaja u odnosu na načine provođenja Rezolucije 1325, gdje se naglašava da države umjesto da se bave problemima sigurnosti žena unutar svojih granica, ovaj dokument koriste kao paravan za druge interese vanjske politike.² Sahla Aroussi (2017) kao jedan od ovakvih primjera izdvaja Veliku Britaniju koja u svom NAP-u za 2014–2017, koji je dostupan na web-stranici WILPF-a, određuje šest, a potom u narednom za 2018–2020, devet država u kojima će podržavati program za žene, mir i sigurnost, i to u državama: Afganistan, Burma, Demokratska Republika Kongo, Irak, Libija, Nigerija, Somalija, Južni Sudan i Sirija. Pri tome, Aroussi (2017) posebno zamjera akcionim planovima Velike Britanije ignorisanje regije Sjeverne Irske u kojoj se Rezolucija 1325 službeno ne primjenjuje, iako su žene igrale važne uloge tokom nasilnog sukoba, ali nakon Sporazuma za Veliki petak (*Good Friday Agreement*) 1998. godine.

Načelno, iskustva zapadnih država i pomoć u uspostavljanju mira i sigurnosti na rodno odgovoran način u konfliktnim regijama mogu biti dragocjeni, ali dosadašnje feminističke analize otvaraju pitanja pravih motiva ovakvih intervencija, a time i njihovih konačnih učinaka na živote žena i djevojčica u (post)konfliktnim regijama. Uz to, i države koje u svojoj bližoj prošlosti ne bilježe oružane sukobe imaju svakako dovoljno prostora za unapređenje sigurnosti i za identifikiranje specifičnih potreba žena i drugih ugroženih grupa unutar svojih granica. Tome treba dodati i to da su državama nametnuti i neki novi izazovi u vremenu izbjegličkog i migrantskog talasa koji je zahvatio svijet u proteklom godinama. S druge strane, za države koje bilježe ovakve sukobe ili u kojima sukob još uvijek traje, usvajanje planova za implementaciju UN-ovog programa za žene,

² Kao osnov za ova zapažanja, ali i preporuka za dalje čitanje, izdvaja se zbornik radova iz 2017. godine koji je uredila Sahla Aroussi – *Rethinking National Action Plans on Women, Peace and Security* te tekst autorice Marjaane Jauhola pod naslovom "Decolonising Branded Peacebuilding: Abjected Women Talk Back to the Finnish Women, Peace and Security Agenda", koji je 2016. godine objavljen u časopisu *International Affairs* (92/2).

mir i sigurnost može biti izuzetno važno i često oslonac treba tražiti i u drugim međunarodnim i regionalnim standardima, a ne samo u Rezoluciji 1325. Tako, na primjer, NAP Ugande nije fokusiran isključivo na implementaciju Rezolucije 1325, već i na Rezoluciju 1820 (2008) "Seksualno nasilje u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama" i Goma deklaracije o iskorjenjivanju seksualnog nasilja i okončanju nekažnjivosti u afričkoj regiji Velikih jezera iz 2008. godine.

2. Provedba Agende "Žene, mir i sigurnost" u BiH

U državama u tranziciji, kakva je BiH, vlade ulažu napore u implementaciju Rezolucije 1325. U četvrtom i petom periodičnom CEDAW izvještaju BiH iz 2011. godine, implementacija UNSCR 1325 je "prepoznata kao jedan od prioriteta od strane nadležnih institucija" (str. VIII). Čak i ranije, u Gender akcionom planu BiH iz 2006. godine planira se implementacija Rezolucije 1325, i to u kontekstu povećanja broja žena na mjestima donošenja odluka.

Sve dosadašnje aktivnosti potvrđuju da su nadležne institucije u proteklih deset godina držale kontinuirano ovaj kurs. BiH je upravo po ovim naporima postala i prepoznata kao država koja je prva u regiji jugoistočne Evrope usvojila NAP za provedbu Rezolucije 1325 i kontinuirano nakon završenih ciklusa provedbe radila nove i, na temelju prethodnih iskustava i identificiranih (novih) problema, unaprijedene planove. Tako je prvi Akcioni plan (AP) za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini (AP UNSCR 1325 u BiH) proveden u periodu 2010–2013, drugi u periodu 2014–2017, dok se treći plan za 2018–2022. trenutno provodi. Agencija za ravnopravnost spolova BiH (ARSBiH) kontinuirano je radila na promociji ovih programa u javnoj sferi, kao i na koordinaciji njihove provedbe.

Nedvojbeno se može pratiti poboljšanje kvalitete svakog narednog plana, načina njegove implementacije i izvještavanja o implementaciji. Posebno je pri tome važno primijetiti da su se strateški ciljevi planova proširivali shodno nekim novim iskustvima. Tako se na primjer i u Izvještaju o implementaciji Agende za žene, mir i sigurnost u regiji OSCE-a (Myrtilinen i dr, 2020) zapaža da su se u BiH i Srbiji naredni NAP-ovi usredotočili "na ljudsku sigurnost, pokušavajući da planove učine relevantnijim za neposredne, stvarne sigurnosne prijetnje s kojima se suočava stanovništvo, uključujući na primjer reakcije na prirodne katastrofe" (str. 56).

S druge strane, može se zaključiti da je prvi strateški cilj iz prethodnog NAP-a BiH – "povećano sudjelovanje žena na mjestima donošenja odluka, u vojsci, policiji i mirovnim misijama" – ostvaren polovično. Naime, analizirajući izvještaj o implementaciji posljednjeg NAP-a BiH iz oktobra 2017. godine, ali uzimajući u

obzir i druge izvještaje o stanju (ženskih) ljudskih prava, zaključuje se da je ipak napredak postignut u povećanju učešća žena u vojsci, politici i mirovnim misijama. Međutim, rezultati su izostali kada je riječ o zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, a suštinski Izborni zakon BiH i dalje nije usklađen za Zakonom o ravnopravnosti spolova. Neka istraživanja (npr., Byrne i McCulloch, 2012) pokazuju da upravo konsocijacijski politički sistemi rade protiv supstancijalnog učešća žena. Stanje u pravosuđu, iako je s obzirom na procenat zastupljenosti žena zadovoljavajuće, rezultat je feminizacije pravne profesije, a svakako je u narednom periodu nužno raditi na urođnjavaju ove profesije kroz postojeće procese formalnog i neformalnog obrazovanja.

Unatoč svim ulozenim naporima pri implementaciji prethodnih akcionih planova te i pored činjenice da su dali određene rezultate, i dalje je nužno intenzivno raditi na rješavanju problema preživjelih žrtava seksualnog nasilja tokom rata u BiH. Sociokulturni kontekst kreiran u etnonacionalnom duhu paralizira procese izgradnje mira i usporava, a često i koči unapređenje zakonske regulative koja bi omogućila pristup pravdi ženama koje su preživjele ratno seksualno nasilje. Sljepoća države prema (višestruko) marginaliziranim skupinama i postojeće predrasude o rodnoj neutralnosti različitih politika i mjera koje dovode do institucionalne i strukturalne diskriminacije ne vode ozdravljenju bh. društva, a poslovi započeti NAP-ovima ostaju nedovršeni.

Međutim, imamo i slučajeve da se ciljevi u planovima realiziraju kao formalna obaveza bez konkretnih učinaka. Ilustrativan primjer je izrada lokalnih akcionih planova za provođenje Rezolucije 1325. Doista je prije svega pohvalno da su ovakvi planovi uopšte izrađeni. Naime, kako lokalni nivoi vlasti jesu najbliži svakodnevnom životima građanki i građana, oni imaju i veoma važnu ulogu u implementaciji Rezolucije 1325. No, sve dok je rodna ravnopravnost na marginama njihovog interesa, ne može se očekivati i da preuzmu ovu ulogu. S jedne strane, lokalni nivoi su prepušteni sami sebi, a s druge strane institucije za rodna pitanja na višim nivoima nemaju resurse da ih kontinuirano podržavaju u njihovom radu. Organizacija vlasti u BiH može biti otežavajući faktor u lokalizaciji programa i politika, ali onda kada se rodna ravnopravnost pomakne u žarište interesa prestaje biti izgovor za nedjelovanje u prostoru u kojem je po principima participativne demokratije moguće raditi na poboljšanju života za marginalizirane grupe u lokalnim zajednicama.

Također, saradnja vlasti i feminističkih/ženskih organizacija na različitim nivoima jeste važna pretpostavka uspjehnog osmišljavanja, implementacije i evaluacije akcionih planova za provedbu Rezolucije 1325. Državne politike i mjere po svom karakteru u najboljem slučaju ukorijenjene su u “etici pravde”, dok “etika brige”

karakteristična za žensku mirovnu politiku sa svojim kreativnim potencijalima senzibilizira krute forme. Prema analizama WIPLF-a (2020), zapaža se da pored toga što ne uključuju dodijeljene proračune za provedbu, mnogi državni planovi za provedbu UN-ovog programa za žene, mir i sigurnost ne definiraju jasnu ulogu civilnog društva u različitim fazama planova. Bh. akcioni planovi se i ovdje uslovno mogu posmatrati kao primjer dobre prakse. Odnosno, jasno su definisana udruženja i njihove uloge u pojedinačnim fazama, ali je građansko društvo time svedeno samo na formalna udruženja (odnosno, na nevladine organizacije kao glavne institucije civilnog društva). Iz praktičnih razloga, ovakav pristup se čini jedinim mogućim, no svakako je potrebno imati u vidu njegove potencijalne nedostatke i isključenje dijela kritike.

S druge strane, opravdano se može postaviti pitanje koliko je i da li je na našim prostorima prisutna kritika UN-ovih programa o ženama, miru i sigurnosti kakvu čitamo kod "zapadnih" feministkinja. I u akademskom i u aktivističkom diskursu, ovaj program, a posebno Rezolucija 1325, prepoznat je kao značajno postignuće. Već u Izvještaju o monitoringu implementacije UNSCR 1325 u BiH iz oktobra 2007. godine navodi se da je sektor civilnog društva općenito upoznat s ovom rezolucijom i njenom "važnošću za sudjelovanje žena na svim razinama društva" te se naglašava uloga koju su ženske/feminističke organizacije imale u njenom provođenju. Koliko nam je poznato, ovo je ujedno i jedina eksplicitna evaluacija implementacije Rezolucije 1325 koju je uradilo civilno društvo, mada je ona prisutna i u svim narednim izvještajima o stanju (ženskih) ljudskih prava (npr. "izvještaji u sjeni" o provođenju konvencije CEDAW). Međutim, generalna pretpostavka, karakteristična za žensku/feminističku scenu u BiH, jeste da je ovaj UN-ov program izuzetno važan, a kritička evaluacija, onda kada se javi, usmjerena je uglavnom na proceduralnu stranu njegove implementacije.

Moguća objašnjenja možda se mogu tražiti i u nedostatku kritičke svijesti ili u pretjeranoj NGO-izaciji feminističkog pokreta koja primarni fokus zadržava na povećanju učešća žena u procesima donošenja odluka u postkonfliktnim situacijama, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama. Svakako jedan dio objašnjenja leži u marginalizaciji rodni/ženskih studija na bh. univerzitetima.³

³ Naime, nijedna od tri ključne pretpostavke institucionalizacije ovih studija nije (u potpunosti) ostvarena. Prvo, ne izvode se studijski programi iz ove oblasti. Magistarski program rodni/ženskih studija izvodio se od 2006. do 2012. godine pri Centru za interdisciplinarnu studiju, gdje je 2013. godine pokrenut i trogodišnji, interdisciplinarni doktorski studij "Rodne studije" (Izmirljija i Ždralović, 2019). Međutim, nakon toga nije vršen upis novih polaznica/ka, tako da su studijski programi u nekoj fazi stagnacije. Na fakultetima društvenih i humanističkih nauka i onda kada se izvodi nastava iz rodni/ženskih studija, ona obično ima status izbornog predmeta, a feminističke teme su generalno izostavljene iz silabusa nastavnih predmeta iz društvenih i humanističkih nauka i zavise od individualnih napora profesorica i profesora. Drugo, u BiH ne postoji centar/institut za rodna istraživanja. I treće, ne postoji specijalizirani časopis za rodne studije.

Drugi dio treba tražiti u specifičnostima bh. konteksta. Naime, nesporno je da su ženske/feminističke organizacije i neformalne grupe imale značajnu ulogu u izgradnji mira i promicanju sigurnosti. Također, žene su već na samom početku konflikta “nestale” s političke scene, a prethodna emancipacija (bez obzira na njen karakter), postignuta u doba socijalizma, bila je dovoljna da se akcentira problem isključivanja žena iz procesa donošenja odluka. Pri tome, međunarodni standardi, a posebno oni koji su definirani konvencijom CEDAW, Pekinškom deklaracijom i Rezolucijom 1325, postali su važno mjesto argumentacije u zahtjevima koji se postavljaju prema državi u nastojanjima da politička tranzicija bude inkluzivna i rodno osjetljiva.

Pitanje mira i sigurnosti postalo je i važan predmet istraživanja u feminističkim radovima i analizama. Iako je lista radova autorica i autora znatno duža, a rasprave su otvorene i znatno prije 2012/13. godine, radi ciljeva objavljivanja ovog zbornika posebno skrećemo pažnju na dvije prve publikacije iz edicije *Gender* Sarajevskog otvorenog centra. Prva knjiga kojom je otvorena ova edicija bio je zbornik radova *Neko je rekao feminizam* koji je priredila Adrijana Zaharijević. Ovo četvrto, sarajevsko izdanje tog zbornika, nastalo saradnjom Sarajevskog otvorenog centra, Fondacije CURE i Fondacije Heinrich Böll, uključuje i istorijski pregled datuma važnih za feminizme u BiH, kao i tri nova teksta autorica iz BiH. Riječ je o radovima “Feministička pobuna na mreži” Ivane Dračo, “Diskriminacija u jeziku – Istraživanja u Bosni i Hercegovini” Jasmine Čaušević i Sandre Zlotrg te “Ženski mirovni aktivizam i njegov utjecaj na mir i sigurnost” Amile Ždralović i Mirele Rožajac-Zulčić. Ovaj treći rad objavljen je godinu dana kasnije i u zborniku radova za koji je primarno i nastao – drugoj po redu publikaciji u ediciji *Gender*, odnosno u zborniku *Kojeg je roda sigurnost* koji su priredili Damir Arsenijević i Tobias Flessenkamper. Rod i sigurnost u tekstovima sabranim u ovom zborniku obrađeni su kroz niz tema, uključujući kriminologiju, nestale osobe, zastupljenost žena u oružanim snagama i policiji te mirovni aktivizam. Objavljivanje ove publikacije rezultat je zajedničke saradnje Sarajevskog otvorenog centra i European Union Police Mission. Međutim, urednici su već u svom predgovoru zapazili da se svi radovi bave “institucionalnim aspektima presjeka između roda i sigurnosti” i ne iskorištavaju pri tome pune potencijale roda kao analitičke kategorije koja može da transformira. Ostavljamo ovdje otvorenim pitanje da li je bar u pojedinim radovima prevaziđen problem prethodnog izdanja zbornika *Kojeg je roda sigurnost*?

3. Pregled radova u ovom zborniku

Naime, ovaj zbornik nastao je povodom dvadesete godišnjice usvajanja Rezolucije 1325 (i deset godina nakon donošenja prvog akcionog plana u BiH) te je u radovima koji su sabrani unutar korica ove knjige primarni cilj bio dati pregled dešavanja u ovoj oblasti u proteklim godinama i analizirati iskustva Bosne i Hercegovine. S obzirom na raznovrsnost tema, na nekim mjestima je bilo nužno odstupiti od deskriptivnog pristupa i upustiti se u teorijske i kritičke analize.

Tako zbornik otvara rad Nerzuka Ćurka pod naslovom *Rasprave o miru i sigurnosti – Feministička paradigma*. U radu se razmatra razvoj nauke o miru koja se u akademskom prostoru nametnula kao alternativa prethodno dominantnim militariziranim raspravama o sigurnosti i koja je ponudila referentni okvir za žensku mirovnu politiku. Već u ovom uvodnom radu autor prepoznaje značaj međunarodnih dokumenata kroz koje se razvijao UN-ov program o ženama, miru i sigurnosti, ali i istovremeno zapaža da bi “najveće postignuće u razvoju feminističkih paradigmi sigurnosti bilo ono koje generira promjenu socijalnog ambijenta za rodnu ravnopravnost tako da ona više bude izraz transformirane društvenosti nego pravne norme koja je oktroirani alat liberalnog međunarodnog poretka za postkonfliktne zajednice”. Odnosno, autor zapaža da rodno osjetljivo pravo mora biti rezultat društvene transformacije, kao odraz volje “transformiranog društva pretvorena u zakon”, a ne obaveza nametnuta od strane “međunarodne *deus ex machine* koja spušta svoj rodno senzitivni nerv u patrijarhalnu močvaru”. Svakako da autor ne negira potrebu međunarodnih standarda, ali uviđa da je to nedovoljno za transformaciju ne samo bh. društva već i drugih postkonfliktnih zajednica.

U drugom radu pod nazivom *Rezolucija Savjeta bezbjednosti 1325 “Žene, mir i bezbjednost: značaj i regionalni kontekst”* Zorana Antonijević i Saša Gavrić pišu o razvoju međunarodnih standarda i njihovom današnjem značaju. U ovom radu ponuđen je sistematičan pregled važnih aspekata istorije koja je vodila ka usvajanju Rezolucije 1325 koju vide kao dio napora da se koncept bezbjednosti država promijeni u koncept unutar kojeg se države prepoznaju kao glavni akteri “i u pitanjima mira i u pitanjima sukoba”. U radu su predstavljena i četiri stuba Rezolucije 1325 i pratećih rezolucija, dat je pregled ovih rezolucija i njihovih glavnih ideja, te je na koncu ponuđen uvid u glavne nalaze istraživanja o provođenju Rezolucije širom svijeta, kao i u specifična iskustva njene provedbe na Zapadnom Balkanu.

U trećem i posljednjem radu prvog dijela zbornika, Adnan Kadribašić piše o temi *Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 "Žene, mir i sigurnost": provedba u Bosni i Hercegovini*. Deset godina nakon usvajanja prvog akcionog plana u BiH, autor govori o tome do koje mjere je donošenje akcionih planova doprinijelo provođenju UN-ove Agende za žene, mir i sigurnost. Nalazi ovog istraživanja su da su unatoč svim izazovima u bh. društvu akcioni planovi dobili podršku donosilaca odluka. Autor zapaža da je uvođenje koncepta humane/ljudske sigurnosti u sagledavanje mira i sigurnosti iz ugla rodne ravnopravnosti – inovativan pristup koji će se još morati promovirati, a posebno na lokalnom nivou, te zaključuje da je “potrebno podržati napore da se akcioni planovi koriste kao resurs za gender mainstreaming u oblasti mira i sigurnosti istovremeno uz pozivanje nadležnih institucija vlasti na odgovornost za provođenje i transformiranje pristupa miru i sigurnosti”.

U drugom dijelu zbornika objavljena su dva rada, oba napisana u koautorstvu. Lejla Balić i Amila Ždralović potpisuju rad *Učešće žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti i pravosuđu*, a Tatjana Žarković i Jelena Gaković rad pod naslovom *Ženski mirovni aktivizmi*. Prvi pokazuje da žene nisu ravnopravno zastupljene na mjestima donošenja odluka, ali i ukazuje na to da sama ravnopravna zastupljenost nije dovoljna za urođnjavanje politika i senzibiliziranje za društveno isključene grupe i pojedinke/ce. Koliko su feminističke paradigme vidljivo negirane u javnoj sferi, toliko je, s druge strane, vidljiv njihov učinak na aktivnosti u sferi građanskog društva. Naime, ženski mirovni aktivizmi prostor za svoje političko djelovanje nalaze upravo u ovoj sferi još od početka 90-ih. Autorice identificiraju specifičnost “feminističkog pristupa pravdi i njihov odgovor na dominantne diskurse tranzicione pravde i politike i prakse koje iz njih slijede”. Dragocjeno je to što su autorice na jednom mjestu zabilježile i predstavile formalne i neformalne inicijative i akcije građanskog društva u BiH i regiji. Ipak, prema zapažanjima autorica javni i politički značaj ovakvih inicijativa “nije u dovoljnoj mjeri prepoznat, osim u kontekstu sanacije već nastale štete kroz npr. pružanja podrške i psihosocijalne pomoći žrtvama”. Ovakav pristup autorice prepoznaju kao karakterističan i za aktuelni AP za implementaciju Rezolucije 1325 u BiH. Važno je i zapažanje autorica da je u ovom akcionom planu problematično i to što se “naglašava potreba da se poveća stopa prisustva žena u vojnim i policijskim snagama te da se poveća učešće žena u mirovnim misijama, jer se tako ojačava tradicionalni militaristički model i akcenat se stavlja na vanjsku politiku koja u prvi plan ističe nacionalne odnose, s tim povezane hijerarhije moći, pa tek onda humani aspekt sigurnosti”.

S obzirom na ovakav pristup, akcioni planovi su, kako se navodi u izvještajima o njihovoj implementaciji, vidljive učinke postigli u uključivanju žena u vojsku, policiju i mirovne misije, ali je pitanje u kojoj mjeri su suštinski (i da li su uopšte) doprinosili transformaciji sektora sigurnosti. Ovim pitanjima se bave radovi objavljeni u trećem dijelu zbornika u kojima se pokazuje da ni učešće žena u ovim strukturama ipak nije na zadovoljavajućem nivou. Selma Ćosić u radu pod naslovom *Oružane snage: rod i reforma odbrane* analizira nivo učešća žena odnosno njihove uloge u komandnim strukturama profesionalnih Oružanih snaga BiH i upravama Ministarstva odbrane, te analizira utjecaj Rezolucije na aktivnije učešće žena u mirovnim misijama. Pregled podataka omogućio je da autorica pokaže kako je i u segmentu koji bilježi najveći napredak, čak i ako zanemarimo prirodu ovakvih aktivnosti, i dalje nepovoljno učešće žena na rukovodnim i komandnim dužnostima. Autorica zaključuje da “muškarci i logika maskuliniteta još uvijek dominira unutar sigurnosno-odbrambenog diskursa i da navedeni podaci potvrđuju ustaljenu tradicionalnu podjelu rodni uloga”. Marija Lučić-Čatić u radu *Policijske snage u Bosni i Hercegovini* analizira učešće i položaj žena u policijskim strukturama te pravni okvir, politike i prakse koje determiniraju takav položaj. Na temelju prezentiranih podataka u radu se zaključuje da se “broj žena kreće približno između 7–8%, što je veoma ispod zakonom i standardom preporučenih 40%”, a kao posebno zabrinjavajući indikator izdvojen je problem nepostojanja žena na rukovodećim pozicijama.

Zoran Duspara piše o koronavirusu kao globalnom asimetričnom konfliktu. Autor u zaključku svog rada razmatra moguće scenarije onoga što se na globalnoj ravni može desiti, ali naglašava da je posebno važno vidjeti kako će države (polu) periferije kao što je BiH proći u svemu tome, te pretpostavlja da će i pitanje rodne ravnopravnosti “imati stanovitih opstrukcija i to puno više na lokanim nego na globalnoj razini”. Ovakvu pretpostavku smatramo opravdanom budući da i dosadašnja iskustva potvrđuju da kada se god dese neke krize, pitanja rodne ravnopravnosti bivaju privremeno suspendirana (i teško se nameću ponovo na dnevni red), a pri tome se zanemaruje da u osnovi svih “važnih” pitanja krize jeste u suštini pitanje rodne ravnopravnosti. Tako su već sa prvim znakovima krize, kada su države skretale pažnju na kuću kao na sigurno mjesto u vremenu pandemije, feministkinje upozoravale da je za mnoge žene i djecu to mjesto na kojem trpe porodično nasilje. Kada se skretala u javnosti pažnja na nužnost dezinfekcije domova, feministkinje su upozoravale da najveći dio neplaćenog kućnog rada obavljaju žene pa će shodno novim uputama dodatni teret brige o domu pasti upravo na njih. I na koncu, osobe zaposlene u trgovinama i zdravstvenim djelatnostima prepoznate su u javnom prostoru kao posebno riziku izložene, ali se pri tome zaboravilo primijetiti da je riječ o feminiziranim

profesijama. Svakako da će nakon prestanka vanrednog stanja biti važno analizirati iz rodne perspektive učinke pandemije, a posebno imajući u vidu ekonomski i radnopravni položaj žena u BiH.

Treći dio zbornika zaključuje se s raspravom *Iza statistike: Feministička propitivanja militarizacije* koju potpisuje Jasmina Čaušević. Tekst ilustrira složenosti odnosa između militarizma i antimilitarizma te otvara pitanje da li ogromni naponi koji se ulažu kako bi se povećalo učešće žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama doprinosi demilitarizaciji. Autorica na temelju drugih analiza prihvata da uključivanje žena u ove strukture može da iznutra mijenja, pa čak već samim činom ulaska i destabilizira njihovu patrijarhalnu kulturu. Ipak, zauzimanje ovakvog stava ne implicira i zaključak da će to biti dovoljno da feministički transformiše dominantne narative o miru i sigurnosti. Rad se time svjesno završava bez jednostavnog odgovora, sa zanimljivim izborom tekstova kao preporukom za dalje čitanje umjesto zaključka. Time je na neki način ostavljeno čitateljicama i čitateljima da odaberu zaključak u odnosu na pitanja koja su u radu otvorena.

I konačno, u četvrtom dijelu zbornika objavljena su dva rada koja se bave pitanjima rodno zasnovanog nasilja. U tekstu Valide Repovac Nikšić *Izbjeglice, migracije i trgovina ljudima* do izražaja dolaze dvije karakteristike njenog pisanja. Prvo, i ovaj put neizbježan okvir rada predstavljaju teorije kozmopolitizma kojima se autorica bavi duže vrijeme. Treba podsjetiti da je 2019. godine objavljena i njena knjiga *Teorijske rasprave o kozmopolitizmu*. Drugo, autorica uvijek nastoji da jasno i precizno definiše pojmove koji se koriste u radu i informiše o teorijskim diskusijama koje uvodi u raspravu. Tako je prvi dio teksta informativnog karaktera te su predstavljene društvene teorije o savremenim migracijama i definirani pojmovi vezani za fenomen migracija (npr., migrant/ica, izbjeglica, azilant/ica...). Potom se nudi deskripcija problema migracija kroz BiH, što je s obzirom na nedostatak podataka bio prilično veliki izazov. U trećem dijelu teksta autorica problematizira rodnu perspektivu migracija, pri čemu je posebno značajno identificiranje potrebe i značaja daljeg istraživanja ove teme, ali i davanje određenih smjernica za njegovu realizaciju. Sistematični pregled informacija koje je autorica objedinila na jednom mjestu, ponudivši pri tome i vlastita tumačenja i smještajući ih u širi teorijski kontekst, svakako može biti inspirativan za dalja bavljenja ovom temom u BiH. Na koncu, ovo je tema koja se nameće i u širem kontekstu, a treba imati u vidu da su feministkinje zapadnih zemalja već ukazale na značaj otvaranja tih pitanja, budući da su upravo ove zemlje u svojim NAP-ovima više fokusirane na međunarodnu politiku i izgradnju mira u drugim državama, a manje (ili skoro nikako) na humani pristup prema

onima koji/e su došli/e u te zemlje u potrazi za mirom i (socijalnom) sigurnošću. Pohvalno je to što bh. akcioni planovi insistiraju na zaštiti žena i djece koji borave ili su u tranzitu kroz BiH, ali na temelju teksta Valide Repovac Nikšić nameće se pitanje (adekvatne) realizacije predviđenih mjera. U radu je prepoznata uloga aktivista/kinja u saniranju loše situacije, ali, kako zaključuje autorica, ovaj “aktivni i osviješteni dio društva ne može imati ulogu institucija čija je zadaća uspostavljanje dobrog sistema i pružanje dugoročnih rješenja”.

Majda Halilović potpisuje rad pod naslovom *Ratno seksualno nasilje i rodno zasnovano nasilje nakon rata*. U prvom dijelu rada, autorica daje opšti pregled kako je došlo do promjene paradigme pod pritiskom feminističke borbe da se nasilje, silovanje, a na koncu i seksualno uznemiravanje stave na dnevni red kao specifični problemi koje je nužno krivičnopravno normirati. Međutim, pravno normiranje, iako izuzetno važno, i dalje nije bilo garancija da do povrede zakona neće doći. U kriznim i konfliktnim situacijama žene bivaju izrazito ranjiva kategorija, te su silovanje i ostali oblici seksualnog nasilja dio specifičnog ženskog iskustva u okolnostima u ratu u BiH. Nažalost, i 25 godina nakon okončanja sukoba, ova pitanja ostaju i dalje najveći izazov za tranzicijsku pravdu. Dio problema predstavlja i sudska praksa ratnog silovanja. Treba dodati i to da nasilje nad ženama i dalje predstavlja društveni problem. Halilović u svom radu daje pregled nacionalnih i međunarodnih standarda koji su dio šire borbe protiv nasilja nad ženama. Međutim, unatoč relativno dobrim pravnim mehanizmima, iz analize ovog rada sudska praksa se i u ovom kontekstu može prepoznati kao problematična, što još jednom potvrđuje naše pretpostavke o nužnosti urođnjavanja pravičnog obrazovanja, a vjerujemo da ovaj tekst, kao i drugi radovi Majde Halilović, mogu poslužiti kao koristan nastavni materijal u tom procesu.

4. Zaključne napomene

Svakako da ovim zbornikom nisu obuhvaćene sve teme koje se tiču programa za žene, mir i sigurnost, ali se nadamo da će kroz ovih deset odabranih tema zbornik ipak predstavljati i koristan alat za analizu onoga što je urađeno i planiranje daljih aktivnosti. Na temelju gore predstavljenih analiza možemo zaključiti da je u BiH ovaj UN-ov program prepoznat kao važan, i s obzirom na aktivnosti građanskog društva i s obzirom na aktivnosti koje država provodi primarno (ali ne isključivo) kroz akcione planove za implementaciju Rezolucije 1325. Iz feminističkih krugova načelno je prihvaćena kao ideja, a sporovi su se sveli na raspravu oko institucionalne implementacije i akcentiranja različitih pitanja, te deklarativnog, ali ne i stvarno efikasnog i efektivnog rješavanja

drugih problema. Iz feminističkih debata posebno se izdvajaju one kritike koje tvrde da su akcioni planovi usmjereni isključivo na uključivanje žena u policiju, vojsku i mirovne strukture, ali su polazišta autorica i autora različita. Neke/i drže otvorenom mogućnost da će ovo mijenjati kulturu tih struktura iznutra; drugi/e smatraju da će ta struktura transformisati kulturu mira u kulturu militarizma; treći, oštro se suprotstavljajući esencijalizmima, smatraju pogrešnom samu patrijarhalnu pretpostavku da su žene “nositeljice” te kulture, itd. Feminističke sporove nije na ovom mjestu moguće riješiti i dvojimo da je to uopšte moguće, ali je bar preliminarno potrebno izvesti zaključke o onome o čemu postoji suglasnost. Tako većina feministkinja i feminista naglašava nužnost urođnjavanja svih politika, planova, programa i mjera. Međutim, sve dok feminizmi nisu njihova dominantna paradigma, odlikovat će ih rodno sljepilo. Ostaje nam još mnogo posla koji se može uspješno raditi samo onda kada se uključe svi akteri/ke. Iako će neki oblici saradnje biti ostvareni onda kada se identificiraju u akcionim planovima institucije građanskog društva, puni kreativni potencijal neće biti iskorišten. Stoga je potrebno na različite načine uključivati i one aktiviste/kinje i teoretičare/ke koje djeluju izvan organizacija/udruženja jer njihova kritika može biti dragocjen korektiv u daljem radu.

Ugradnja feminističke perspektive u institucionalne programe, planove, politike... čini se u ovom trenutku kao utopistički ideal. Međutim, dugotrajni i kontinuirani rad može taj ideal daleko na horizontu učiniti izglednijim. Kontinuirani rad pretpostavlja i kontinuiranu kontekstualizaciju koja podrazumijeva sposobnost da se prepoznaju društvene nejednakosti i aktuelni problemi. Tako na primjer, kada smo privodili kraju ovaj zbornik i ušli u fazu finalnih tehničkih radova, svijet je zadesila pandemija koronavirusa, tako da je u zbornik tek naknadno uvršten rad na tu temu. S pogovorom smo ovu raspravu na kraju željeli ostaviti otvorenom.

Literatura

- Aroussi, S. (2017). *Rethinking National Action Plans on Women, Peace and Security*. NATO Science for Peace and Security Series, E, Human and Societal Dynamics, vol. 135. Amsterdam: IOS Press. (e-book).
- Byrne, S. i McCulloch, A. (2012). Gender, Representation and Power-Sharing in Post-Conflict Institutions. *International Peacekeeping*, 19/5 (565-580).
- Četvrti i peti periodični CEDAW izvještaj Bosne i Hercegovine. (maj 2011). Preuzeto 10. 4. 2020. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/02/110531_CEDAW_BiH_FINAL.pdf
- Final Report Monitoring Implementation Implementation of UN SCR 1325 in Bosnia and Herzegovina. (oktobar, 2007). Sarajevo: Žene ženama. Preuzeto 5. 4. 2020. https://www.peacewomen.org/sites/default/files/1325_finalreportmonimp1325inbih_zenezenamasarajevo_2007_0.pdf
- Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine 2006.-2011. (2007). Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Agencija za ravnopravnost spolova BiH.
- Izmirlija, M. i Ždralović, A. (2019). Feministička teorija, nauka i istraživanja u Bosni i Hercegovini. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 57-72). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.
- Jauhola, M. (2016). Decolonising Branded Peacebuilding: Abjected Women Talk Back to the Finnish Women, Peace and Security Agenda. *International Affairs*, 92/2 (333-351).
- Myrntinen, H., Shepherd, L.J. i Wright, H. (2020). Implementing the Women, Peace and Security Agenda in the OSCE Region. Beč: OSCE. Preuzeto 7. 4. 2020. <https://www.osce.org/secretariat/444577?download=true>
- Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 (2000) "Žene, mir i sigurnost", 31. oktobar 2000. godine, S/RES/1325 (2000). Preuzeto 15. 4. 2020. <https://arsbih.gov.ba/project/rezolucija-vijeca-sigurnosti-un-1325-2000-zene-mir-i-sigurnost/>.
- Women's International League for Peace and Freedom – WILPF. (2020). National Action Plans for the Implementation of UNSCR 1325 on Women, Peace and Security. Preuzeto 7.4.2020. <https://www.peacewomen.org/member-states>.
- Završni izvještaj o provedbi Akcionog plana za implementaciju UN Rezolucije 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini 2014-2017. godina. (oktobar, 2017). Preuzeto 7. 4. 2020. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2018/01/Završni-izvjestaj_AP-UNSCR_2014-2017.pdf

01 TEORIJA, PRAVNI I POLITIČKI OKVIR

Rasprava o miru i sigurnosti – feministička paradigma

PROF. DR. SC. NERZUK ČURAK

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka

1. Uvod

Tokom duge povijesne egzistencije, od prvobitne zajednice do modernog kapitalističkog društva, sigurnost se manifestirala kao imanencija čovjekove nutrine, kao unutrašnji zahtjev antropologije pred nepoznatljivim silama prirode. Ipak, povijesni razvoj društvenih odnosa etablirao je sigurnost i kao organiziranu formu ljudskih zajednica kojom se instinktivna dimenzija ljudske prirode socijalizira, kolektivizira, institucionalizira, utilitarizira... Korisna funkcija sigurnosti primarno se, kroz povijest, ogleda u čovjekovoj potrebi da, shodno stepenu umnog i psihosocijalnog razvoja, proizvede arsenal zaštitnih sredstava koja mu garantiraju uspješno suprotstavljanje neukroćenim silama prirode, neprijateljski raspoloženim pripadnicima ljudske vrste i opasnostima koje su ljudi, ne poštujući konačnost Zemlje, sami proizveli.

To su već kriteriji koji su zahtijevali transformaciju nagona za odbranom života u organizirano zajedništvo. Ono započinje u primitivnim formama sa hordom kao zajednicom sakupljača plodova i lovaca, koja hrani i brani pećinu kao tadašnji oblik *egzistencije kuće*, stvarajući sigurnosne uvjete za izgradnju ljudskih zajednica kao rodno zasnovanih formacija. Mi još uvijek ne raspoložemo nepobitnim dokazima koji je rod i da li je na bilo koji način uspostavio odnose moći: rod koji je čuvao pećinu ili rod koji je bio u pećini.

Iako su antropološka, filozofska, psihološka, politološka, ekonomska i historijska istraživanja o **matrijarhatu** i **patrijarhatu** proizvela više teorijskih rukavaca bez zbiljskog znanstvenog konsenzusa da li je matrijarhat prethodio patrijarhatu, da li je uopće egzistirao kao dominirajući društveni sustav ili je pak riječ o pukoj *matrističkoj* i *matrilinearnoj* legendi proizvedenoj u *psihološkim realnostima* (Neumann, 1994), izvan materijalnog svijeta života, dakle izvan historije, autor ovoga teksta, iako vrijednosno sklon rodno povezujućem tumačenju znakova historije, a ne rodno dominirajućoj interpretaciji, bilo da se radi o muškoj ili ženskoj (Gimbutas, 2020; Eisler, 1987), ne odbacuje nalaze onih znanstvenika/ka koji pretpostavljaju da su neke forme matrijarhalnog prethodile transpovijesnoj dominaciji patrijarhalnog (McLennan, 1886; Eller, 2006; Briffault, 1927). Bez obzira na ovovremenu liberalizaciju u poimanju roda, to patrijarhalno do danas ostaje dominantna figura moći.

Budući da nema konsenzusa o tome koja rodna formacija ima pravo prvenstva u historiji, radi li se o postepenoj transformaciji nehijerarhiziranog matrijarhata u patrijarhalne obrasce društvene reprodukcije zasnovane na privatnom vlasništvu i novoj podjeli rada (Engels, 1946) ili pak o trijumfu gole muške sile generirane iz biološke agresivnosti (Galtung, 2009) ili o nekom trećem uvidu, kao hipotetski trag koji otvara mogućnost debate o feminističkoj paradigmi sigurnosti, a kojom se nastoji prodrmati tradicijski obrazac ove fundamentalne sfere moći, otkriva se *diskurs hijerarhije* i *hijerarhija diskursa* o sigurnosti, koji su povijesno proizvedeni kao vertikalne ose muške dominacije, generirane iz simbiotičke veze biološke agresije i društvene *patrihijerarhije*, što potvrđuju preovlađujući narativi nauke o sigurnosti u kojoj se ženska interpretacija militarizma i u širem smislu ženska interpretacija sigurnosti kao takve historijski tretiraju kao (ne) podnošljivi eksces jedne horizontalne, položene, nehijerarhijske svijesti, koja (teorijski i antropološki) hoće da bude nehijerarhijska i kada je u hijerarhiji. Dakle, *hipotetski trag* koji pratimo tiče se širenja okvira debate o sigurnosti, upravo zato što se moć patrijarhata historijski ogleda u sigurnosti čije su različite institucionalne forme, prije svega vojska i policija, nakon što su konstituirane kao utilitarni instrumenti moći, ostali pod dominirajućom egidom muškaraca.

2. Razrada

2.1 Galtungova binarna paradigma

Epicentar dugotrajne **kulture militarizma**, koja još uvijek egzistira u većini suvremenih civilizacija, producirajući nasilje kao ljudsko, odveć ljudsko obilježje, jeste patrijarhat, uspostavljen kroz dominirajuće narative kao stvar u svijetu, kao

preskripcijsko načelo u kojemu nije sadržan obrazac vladanja, već se navodno radi o samorađajućem, objektivnom fenomenu historije, čime se zanemaruje moguća povijesna prethodnost matrijarhata kao da ga nikada nije bilo, ni kao tendencije, ni kao intencije, ni kao latencije. A nema dokaza da ga povijesno nije bilo; čak je više argumenata da jeste, što smo naznačili u prethodnim redovima.

Na kraju krajeva, to što i u današnjem svijetu postoje zajednice zasnovane na principima matrijarhata (iako male, siromašne, uglavnom otočne i izolacionističke, najviše u Aziji) implicira boravak matrijarhata u historiji. Matrijarhalne zajednice nisu spuštene s neba, nego su živi, materijalistički dokaz *ostatka zaklanog matrijarhata*.

Snaga patrijarhata kao krucijalne svepokrivajuće platforme razvoja čovječanstva, bez obzira na to o kojoj društveno-ekonomskoj formaciji je riječ, glavni je razlog zašto je nasilje, a ne mir, dominantno oblikovalo naše putovanje historijom u kojoj je vertikalna, *alfa promocija* pobjeđivala *horizontalnu, beta promociju*. Pojednostavljeno rečeno, muška proizvodnja nasilja kroz ojačavanje vertikalnih struktura moći pobjeđivala je žensku proizvodnju mira i sigurnosti kroz horizontalno umrežavanje i proizvodnju centripetalnosti bez zahtjeva za bilo čijom dominirajućom pozicijom.

U tom kontekstu kao koristan metodološki instrument (bez obzira na to što je radikalno deterministički i esencijalizirajući) nada se **Galtungov interpretativni model rodno zasnovanog nasilja/mira**:

	Proizvodi nasilje	Proizvodi mir
P: Tijelo	Muško	Žensko
L: Um	Neempatičan	Empatičan
D, S: Struktura	Vertikalna (alfa)	Horizontalna (beta)
K: Kultura	Centrifugalna	Centripetalna

Tabela 1:
 Galtungov (2009)
 binarni model rodno
 zasnovanog nasilja/
 mira

Iako reduktivna, Galtungova sinteza prirode (P), ličnosti (L), društva i svijeta (D, S) te kulture (K) omogućuje pionirski ulazak u biološke, društvene i kulturne uvjete koji proizvode mušku odnosno žensku paradigmu sigurnosti. Iako ćemo i iz naše, naročito političke stvarnosti, podići dokaze koji relativiziraju apsolutnu teorijsku moć Galtungove fundamentalističke podjele, budući da u Bosni i Hercegovini imamo političarke koje u političkoj sferi djeluju kopirajući muški obrazac moći, ne participirajući u proizvodnji uvjeta za mir kao najšireg okvira za razvoj feminističke paradigme sigurnosti, već radeći na obnavljanju muških

obrazaca u sferi političkog, ipak je ovaj uticajni norveški znanstvenik i jedan od osnivača mirovnih studija kao regulirane i autonomne znanstvene discipline ponudio osnovu iz koje možemo ići dalje u istraživanje sigurnosnih paradigmi feminističkog prosedeja.

2.2 Mirovne studije kao ženske studije

Mirovne studije pojavile su se kao odgovor na izazove međunarodnih odnosa u drugoj polovini dvadesetog stoljeća. To je doba bipolarne strukture svjetskog poretka, koja je obilježena *hladnim ratom* i visokom razinom nepovjerenja između Washingtona i Moskve, što je vodilo bjesomučnoj trci u naoružanju, uključujući i nuklearno oružje kao instrument konačnog uništenja i samouništenja američkog zapada i sovjetskog istoka. Zabrinuti za mogući Armagedon, pacifistički orijentirani naučnici svjetskog glasa započinju intelektualne, znanstvene i političke debate, bacajući rukavicu u lice naučnicima tzv. realističke škole međunarodnih odnosa koji su preferirali hladnu deskripciju hladnoratovskog stanja ne dovodeći u pitanje ključne postavke i moguće razarajuće implikacije za čovječanstvo. Mirovne studije se pojavljuju kao opozit takvom rezoniranju svjetskopovijesnih odnosa i unose intelektualni nemir u izučavanje međunarodnih odnosa s vrlo jasnim vrijednosnim ciljem: proširiti polje interpretacije, a u vrijednosnom smislu stvarati uvjete za kontrolu trke u naoružanju uz utopijsku nadu da će se razviti društveni uvjeti koji će voditi potpunom uništenju nuklearnog oružja (Rogers, 2010, str. 53–72).

Iako su u formatirajućem vremenu pionirskog razvoja mirovnih studija ključni protagonisti bili muški naučnici, njihovo viđenje svijeta tendiralo je ka proizvodnji mira, a ne nasilja, što nas vodi ka mikrozaključku da feministička paradigma sigurnosti ne prati nužno liniju spola, već se pojavljuje u historiji kao rezultat **brige koja nije spolno uvjetovana**. Naravno, mirovne studije su horizontalizacijom i dehijerarhizacijom problema naoružanja i izvedenih derivata tog problema (uništavanje okoliša, urbicidi, genocidi, kulturocidi itd.), te širenjem područja istraživanja, rušile naslijeđene obrasce moći i unutar znanstvenih i aktivističkih zajednica, pa su postale jedan od najreferentnijih okvira za promociju *ženske slike svijeta* kao mirovne, postapokaliptične slike. Današnji razvoj mirovnih studija, na Galtungovom (2009) tragu – *da su nam potrebni magistri/ce mirovnih studija kao što su nam potrebni magistri/ce ekonomije i menadžmenta* vodi nas ka novim ciljevima globalnog društvenog razvoja, među kojima je promjena paradigme sigurnosti jedan od ključnih.

Ta promjena odigrava se u snažnim potezima u zadnjim decenijama dvadesetog i prvim godinama ovog stoljeća kako na akademskoj sceni kroz razvoj kurikuluma

mirovnih studija, u kojima feminizacija sigurnosti postaje važno akademsko i kadrovsko pitanje, tako i u političkoj sferi kroz institucionalno-normativni poredak zrelih liberalnih demokracija koje u sigurnosnu sferu uvode ženskog subjekta kao relevantnog proizvođača sigurnosti. Na međunarodnom planu internacionalne organizacije započinju bitku za političku i pravnu promociju žena u polju sigurnosti, uključujući i radikalni prodor ženskog subjekta u povlašteno muško internacionalno polje – mirovne operacije.

No, da bismo na što bolji način osvijestili taj epistemološki lom u sigurnosti koji još uvijek traje jer su sile otpora iznimno jake, važno je razumjeti historijski kontekst i iz njega generirati bitan aksiom: Međunarodne organizacije mira i sigurnosti, prije svega Ujedinjeni narodi, sa razgranatom mrežom svojih organizacija i instituta, uz podršku drugih, kompatibilnih međunarodnih subjekata, proizveli su promjenu odnosa u međunarodnoj zajednici spram uključivanja ženskog subjekta u sigurnosnu sferu i istovremeno je taj međunarodni proces povratno uticao na nacionalne države da u njima oživi, socijalno i normativno, feministički aspekt sigurnosti. Naravno, ključni razlog tome je to što se u globaliziranom svijetu, obilježenom trijumfom liberalne hegemonije, proširila liberalna interpretacija društvenih odnosa, pa je žensko pitanje ne samo u sigurnosti postalo važno pitanje transformacije rodne polarizacije u svijet rodne ravnopravnosti. No, recentni svijet se promijenio i mi smo svjedoci humanističke regresije koja je, inicijalno utemeljena na gromoglasnoj borbi protiv terorizma kao dominirajućoj međunarodnoj paradigmi, te povratku starih arhetipskih slika neprijatelja, pomaknula klatno povijesti snažno udesno, pa je i dostignuti stepen feminističkog razvoja sigurnosti došao u koliziju sa tendencijama u međunarodnim odnosima a koje su kopija narativa iz vremena bipolarizma. Te tendencije dominantno određuje neokonzervativna paradigma u kojoj je pitanje rodne ravnopravnosti u sigurnosnom kontekstu suviše banalno da bi se uopće konotiralo u područjima muške supremacije kao što je sigurnost. Iz kojih teorijskih izvora dolazi ova ignorancija i kako se generira ugrožavanje feminističke paradigme sigurnosti?

Generira se iz naslijeđa **realističke škole mišljenja međunarodnih odnosa**, koja svoje porijeklo temelji na principima *anarhije među državama*, *sigurnosne dileme* i *balansa moći*, kao kriterijima nepromjenjivog, statičnog svijeta determiniranog voljom za moć najjačih svjetskih sila, kojima, gotovo u punom kapacitetu moći, povijesno vladaju muškarci. Detaljnije o realizmu u međunarodnim odnosima kao i njegovim inačicama vidjeti kod: Morgenthau (1985), Waltz (1979) i Mearsheimer (2001).

2.3 Surovi realizam i prijateljski konstruktivizam

Anarhija među državama princip je koji se temelji na stavu kako u međunarodnim odnosima ne postoji nikakva viša sila koja može narediti državi kako će se ponašati u međunarodnoj areni. Taj princip snažno utiče na gubitak uticaja međunarodnih organizacija, naročito u dionicama povijesti u kojima suverenitet odnosi pobjedu nad idejama multilateralnosti i zajedničke odgovornosti za svijet. Sigurnosna dilema zasnovana je na uvjerenju da složeni svijet međunarodnih odnosa počiva na nepovjerenju između suverenih država koje tvore međunarodnu arenu po principu apriornog stava da država A želi pokoriti državu B i da se zbog te želje države A država B naoružava kako bi se odbranila od implicitne agresije. Istovremeno, država A, uvidjevši da se država B dodatno naoružava, u uvjerenju da država B sada želi da napadne državu A, također se još dodatno naoružava i tako se forsira spirala latentnog nasilja i sigurnosna dilema kao kvadratura kruga iz koje nije moguće izaći. Treći konstituirajući element duboko konzervativnog razumijevanja međunarodnih odnosa protežira balans moći između ključnih svjetskih sila koje svojom bipolarnošću ili multipolarnošću određuju tok političke povijesti svijeta (Williams, 2013, str. 15–77).

Nažalost, ova trijada sada je ponovo u ekspanziji na krilima trijumfa Donalda Trumpa u SAD-u i jačanja ksenofobne, feminfobične i šovinističke desnice u Evropi. To je uznemiravajuća varijabla za dostignuti stepen razvoja feminističke paradigme sigurnosti, budući da je glavni saveznik pomenute *realističke trijade* militarizam kao šovinistička ideologija u čijoj interpretaciji žena može biti samo nacionalni entitet sa pripadajućim tradicijskim ideologemama roditelja, majke ratnika, patrijarhalne čuvarke tradicijskih vrijednosti i slično. No, bez obzira na razočaravajući privremeni pad liberalizma kao ideologije slobode u mrak desničarenja i neoliberalnog podilaženja ekstremističkim političkim formacijama, dostignuti stepen demilitarizacije svijeta, ako ga posmatramo u najširem povijesnom kontekstu, nije za odbaciti i prekrižiti.

Kako je pokazao američki kognitivni znanstvenik Steven Pinker (2012), čovjek je kroz sveukupni socijalni progres i humani razvoj evoluirao od **dominantnog bića nasilja u biće mira**, otkrivajući i *andeoske* dionice u svojoj prirodi koje su, transformirane i integrirane u normativni poredak liberalne demokracije, naročito od devedesetih godina dvadesetog stoljeća, omogućile da se dugotrajna epoha rata supstituiraju većim epohama mira, pri čemu je ključni inkluzivni element te socijalne preobrazbe snažni prodor ženskog subjekta u militarizirano političko polje, što je omogućilo početak sigurnosne i mirovne transformacije svijeta u zonu rodne jednakosti. Iako je to još uvijek više ideal nego provedbeni

mehanizam, u kantovskom razumijevanju svijeta treba da nam je više stalo do uspostavljanja neugasivih principa nego do trenutne, suspektne provedbe.

Provedba je baš sada ugrožena zbog limitirajućih društvenih procesa, ali velika nada leži u demokracijama koje su uspjele da odbrane liberalni san o slobodi, napose ženskoj slobodi. Primjer je skandinavski bazen gdje je sigurnost ženska kategorija baš kao što je i muška, čak i u smislu distribucije moći u političkoj sferi, pa sigurnosne agencije uopće nisu kodirane kao apriorni muški kartel. Naprotiv, rukovođenje ključnim ministarstvima i agencijama odbrane i sigurnosti često je u ženskim rukama, te se princip skandinavizacije sigurnosti nadaje kao ključni podstrek afirmaciji feminističke paradigme sigurnosti i u drugim dijelovima svijeta, pa tako i u našem balkanskom kontekstu. Zašto? Zato što rodna ravnopravnost u sferi sigurnosti i odbrane ne samo da je izraz progressa u “maskulinskim” područjima moći već je i jasan dokaz razine društvenog povjerenja koje je najviše u sjevernim demokratijama, a što ne bi bilo moguće da nisu ostvarene i moćno institucionalizirane feminističke penetracije u apriorne zone muške dominacije (Ćurak, 2016, str. 175), kao temeljna potvrda empirijski dokazane hipoteze da su društva veće jednakosti (kakva su skandinavska) naprosto bolja društva (Wilkinson i Pickett, 2016, str. 259261).

Upravo je ta **tendencija ka egalitarizmu**¹ i vodila razvoju skandinavske paradigme sigurnosti koju obazrivo interpretiramo kao neofeminističku mirovnu formu koja borbu za jednakost (pa tako i za rodnu jednakost u područjima globalne muške dominacije) smatra prvorazrednim političkim pitanjem (Wilkinson i Pickett, 2016, str. 278). U Bosni i Hercegovini i općenito na Balkanu, bez obzira na povremene kadrovske proplamsaje ženskog subjekta u zonama odbrane i sigurnosti, pitanje rodne ravnopravnosti u sigurnosno-odbrambenom kompleksu nije političko pitanje prvog reda. Dostignuti stepen ženske afirmacije pitanja – kojeg je roda sigurnost? više je rezultat obazrivih sugestija internacionalnog liberalnog institucionalizma, nego zbiljske unutrašnje demilitarizacije *hodnika militarističke moći*. U tom kontekstu akademsko otvaranje debate o ovom pitanju za svaku je pohvalu jer, na duže staze, doprinosi relevantnoj socijalizaciji ovog prevažnog pitanja koje se seli iz podrazumijevajuće zone **tvrdе sigurnosti** u **humanu sigurnost i mirovne studije**.

Također, važna nada opće progresije feminističkog pitanja u sigurnosti je UN koji ne može tako lako, bez obzira na antimultilateralne tendencije u suvremenom

¹ “Često se može čuti da je veća jednakost nemoguća jer ljudi nisu jednaki. No, to je zabuna: jednakost ne znači da smo svi isti. Ljudi nisu postali isti kada je princip jednakosti ozakonjen. Niti je tačno da smanjivanje nejednakosti – kao što se često tvrdi – znači spuštanje standarda ili sravnjivanje svega na sveopću osrednjost.” (Wilkinson i Pickett, 2016, str. 242–243)

svijetu, raskinuti sa emancipatorskom transformacijom svoje ultimativne uloge: mir i sigurnost u svijetu. A ta transformacija je rodno zasnovana s ciljem postepenog stvaranja globalnih uvjeta za rodnu ravnopravnost.

U tom kontekstu **Agenda za mir UN-a iz 1992.** i dalje je upotrebljivi evolutivni dokument izgradnje svjetskog mira, koji je omogućio da se pod najširim mirovnim kišobranom razviju izuzetno bitni transformativni međunarodni dokumenti koji afirmiraju poziciju žene u svijetu, pri čemu je **Pekinška platforma iz 1995.** sa svojih 12 definiranih područja provedbe nacionalnih politika za ravnopravnost spolova, utrla put i drugim rezolucijama UN-a, kao i drugim međunarodnim dokumentima emancipatorskog potencijala za rodnu ravnopravnost. Ovdje nam se kao primarna postulira **Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 “Žene, mir i sigurnost”**, usvojena 31. oktobra 2000. kao pionirska platforma “koja naglašava važnost uloge i ravnopravnog učešća žena u sprečavanju i rješavanju konflikata, te izgradnji održivog mira” (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2017, str. 3). Ova rezolucija utrla je put diseminaciji ključnih ideja kroz set pratećih rezolucija i izgradnju međunarodnih i nacionalnih pravnih okvira za regulaciju važnih pitanja u širokom rasponu od *snaženja uloge žena u vojnim i policijskim formacijama i mirovnim misijama do rodno osviještenog pristupa svim relevantnim pitanjima humane sigurnosti i mira, uključujući i probleme proliferacije, trafikinga, prirodnih katastrofa, migracija, izbjegličkih kriza, deminiranja, smanjenja opasnosti od mina, podrške žrtvama seksualnog nasilja...* (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, 2017).

Ovo su važna postignuća, iako je bitno istaknuti da bi najveće postignuće u razvoju feminističkih paradigmi sigurnosti bilo ono koje generira promjenu socijalnog ambijenta za rodnu ravnopravnost tako da ona više bude izraz transformirane društvenosti nego pravne norme koja je oktroirani alat liberalnog međunarodnog poretka za postkonfliktne zajednice. Rodno pravo mora biti rezultat društvene transformacije, volja transformiranog društva pretvorena u zakon, a ne volja međunarodne *deus ex machine* koja spušta svoj rodno senzitivni nerv u patrijarhalnu močvaru. Potrebno, ali ne i dovoljno za kreativno transformiranje bosanskohercegovačke, ali i drugih postkonfliktnih zajednica.

U, uvjetno kazano, postepeno i stidljivo rađanoj depatrijarhaliziranoj i vesterniziranoj svjetskoj stvarnosti, snažno naslonjenoj na liberalno-konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa i praksu generiranu iz tih teorija, a koja je devedesetih godina prošlog stoljeća stidljivo zapljusnula i naše bosanskohercegovačke i postjugoslovenske obale, prije svega, kroz implementaciju Dejtonskog mirovnog ugovora, a što je u ove krajeve dovelo

veliki broj međunarodnih organizacija i na hiljade međunarodnih službenica i službenika, osnaživala se horizontalna platforma rodne transformacije, koja se nije mogla desiti prije u historiji, nego baš u ovoj dionici povijesti kada, kako to kaže nizozemsko-američka sociologinja Saskia Sassen, *svijetom vlada horizontalna ravan*. Tek u takvom svijetu bile su moguće institucionalne i normativne transformacije sfere sigurnosti i mira i usvajanje paketa rezolucija UN-a i drugih međunarodnih organizacija, a koje snažno promiču rodnu ravnopravnost čime je *de facto* izvršen svojevrсни spoznajni, etički i normativni preokret u sigurnosno-političkom području kojim nesumnjivo kroz prethodna stoljeća vladaju muške borbene skupine. No, naglasimo još jednom, to nije dovoljno, naročito sada (kraj druge decenije 21. stoljeća) kada regresivni faktor pokušava vratiti historiju na najrigidniju inačicu vestfalskog poretka.

Nažalost, svjedoci smo da i u najrazvijenijim liberalnim državama (pa i onima koje su u sferi sigurnosti napravile najveći prodor u smanjivanju povlaštene moći muškog subjekta kao što su skandinavske demokracije) dostignuti stepen izgradnje mira može biti ugrožen, budući da su obnovljeni narativi ksenofobnih, neodesnih, neoautoritarnih i postfašističkih ideja, ideologija, organiziranih grupa pa i političkih stranaka, dominantno zasnovani na supremaciji bijelog muškarca, što dostignuti stepen razvoja međunarodne i nacionalnih sigurnosti, u kojima se razvijaju feminističke frakcije humane sigurnosti i feministička ideologija sigurnosti, može dramatično ugroziti.

Kao brana novom povampirenju starih ideologija zla kao ultimativna figura sadašnjosti i budućnosti nada se mirovna forma zasnovana na feminističkoj paradigmi kao nužnom prijelazu u doba rodne jednakosti. No, šta je to feministička paradigma sigurnosti, može li se derivirati iz prethodne historije čovječanstva kao nadilazeća metodološka i sadržajna inovacija u političkom, sigurnosnom i kulturnom tkivu suvremenog svijeta? Razmotrimo to pitanje u završnoj elaboraciji.

3. Zaključna razmatranja

Moja istraživanja upućuju na radikalno novi koncept sigurnosti kako bi se stvarali uvjeti za feminističku transformaciju svijeta dugotrajno opterećenog i građenog kroz fenomen militarizma. U biti, feministička paradigma sigurnosti dolazi iz budućnosti koja je u znanstvenom polju započela snažnim razvojem mirovnih studija koje se odvajaju od sigurnosnih studija (Collins, 2010 i Williams, 2013) i postaju autonomno znanstveno istraživačko polje, impregnirano horizontalnošću nauštrb hijerarhijskog, vertikalnog militarizma.

Prethodni moment je od fundamentalne važnosti za paradigmatški okvir nove, feminističke sigurnosti. Naime, interpretativno polje sigurnosnih studija ostaje područje muške dominacije ako se mirovne studije istražuju i interpretiraju kroz narative, diskurse i kodove sigurnosnih studija u kojima prevladava robovanje neorealističkoj školi međunarodnih odnosa što implicira nemogućnost konstitucije feminističke paradigme sigurnosti. Dakle, ta paradigma moguća je ako se kao ključni sadržaj hipostazira mir, a ne sigurnost.

Na ovaj način otvaram teorijsku napetost između sigurnosnih i mirovnih studija s uvjerenjem da je ta napetost potrebna kako bi u daljem razvoju sigurnosnih i mirovnih studija kao dva komplementarna, ali zasebna istraživačka polja, mirovni aspekt prevladao nad sigurnosnim. Ako se to desi, dakle ako filozofija mira pobijedi filozofiju sigurnosti ili, preciznije i etičnije, ako mir, a ne sigurnost postane najviši rodni pojam u istraživanju društvenih pojava, započeli smo putovanje u feminističku paradigmu. Koliko smo daleko od toga? Jesmo li dalje danas nego krajem dvadesetog stoljeća kada su konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa² snažno oplemenjivale transfer globaliziranog svijeta iz kulture rata u kulturu mira? Budući da je konstruktivizam poražen, izuzev kada se pojavljuje kao sluga neorealizma, da li je socijalni kontekst sada na strani nove muške historije u kojoj nema mjesta za feminističku paradigmu? Da li se na horizontu iznevjerenih očekivanja ponovno pojavljuje svijet kao duboko militarizirano sigurnosno polje čija crna rupa usisava mir? Sve je moguće, ako, metaforički kazano i primjera radi, Njemačka i druge zrele demokracije ipak pokleknu i nastave konstituirati vlast sa postfašističkim strankama koje su, nažalost, priznate kao legitimni skeleton demokratske države.

No, toliko toga dobrog je urađeno u smjeru razvoja rodne ravnopravnosti na mnogim poljima pa tako i na polju višestoljetnog feminističkog zabrana – polju militarizma i sigurnosti. Taj dostignuti stepen nužno je braniti svim sredstvima uzorne demokratske *postpatrijarhalne države* i *postpatrijarhalnog svijeta* koji se ipak neće izgraditi sam od sebe. Ključna poluga tog profeminističkog, postpatrijarhalnog, rodno ravnopravnog *worlda* je feministički i protofeministički, horizontalni subjekt koji vrši permanentnu *recivilizaciju svijeta* i pobjeđuje trajektorije genocida, terorizma (Pinker, 2012) i deprimirajuće naplavine *kulture straha* (Moisi, 2012).

² Dovodeći u pitanje prije svega realizam kao dominantnu teoriju međunarodnih odnosa, konstruktivističke teorije unose nemir u tradicijsku interpretaciju međunarodne politike, jer kao valjanu varijablu uvode i subjektivni moment, važnost nedržavnih aktera, percipiraju moć vrijednosti, meku moć, kulturu, sport, konstruiranje identiteta i slično i kao takve istinski su saveznik mirovnih studija i feminističke paradigme sigurnosti. Detaljnije u: Jović (2016).

Nije li, ponovo, primjera radi, uzorna feministička paradigma humane sigurnosti koja se transferira u mirovnu paradigmu autsajdersko, a moćno žensko lice Srbije koje potvrđuje horizontalnost kao kriterij mira naspram patrijarhalne i šovinističke vertikalne Srbije zarobljene u kič lažne muške mitologije koja prijeći našu regiju da se emancipira u pristojno društvo zdravog razuma? Da, riječ je o ženama Srbije koje se i 25 godina nakon okončanja rata pokazuju kao najhrabrija formacija jedne nacionalizmom premrežene zemlje. Pokojna Borka Pavičević, Latinka Perović, Nataša Kandić, Staša Zajović, Sonja Biserko, Nataša Govedarica, Dubravka Stojanović, Pešćanikove Svetlane... i druge znane i neznane heroine, potvrđuju da je dominantno ženski subjekt taj koji je hrabar i koji je spreman priznati šta se desilo u ratu, istražiti kako se to što se desilo desilo, suočiti srpsko društvo sa ratnim zločinima, zločinima protiv čovječnosti i zločinom genocida, a koje su napravili uglavnom, blizu 100%, muškarci. Spomenute žene Srbije, s onu stranu parohijalne, kukavičke zemlje, pokazale su pravi mirovni potencijal sa sasvim drugim prioritetima u odnosu na istraživanja muških kolega koji misle da istražuju mir, a ustvari samo održavaju prekid vatre. Ove žene “smatraju da u istraživanju i izgradnji mira ima previše besmislenog brojanja oružja, a premalo bavljenja ljudskim i socijalnim posljedicama” (Brok-Utne, 1998) srpskih osvajačkih ratova.

Ženski subjekt Srbije je najindikativniji znak transformativne pravde koja je podsjećajući instrument koliko je za naše krajeve važan spori, ali neosporni uspjeh feminističke paradigme u izgradnji mira. To je ona paradigma koja nas uvjerava da u civiliziranim društvima sadašnjosti i budućnosti čovjek više ne bi trebao “svoje pravo nositi na vrhu mača” (Heffermehl, 2001, str. 15).

Da li je moguć takav svijet? Još uvijek nije, ali mi smo kao vrsta toliko napredovali da je sve moguće, pa čak da je moguć i mir, iako “mnogi ljudi odbijaju vjerovati da bi napredak prema miru, koliko god nestalan bio, uopće bio moguć. Oni insistiraju da ljudska priroda sadrži nezasitan nagon za osvajanjem” (Pinker, 2019, str. 179). Ipak, “svijet u kojem se sve strane suzdržavaju od rata je bolji za sve” (Pinker, 2019, str. 179).

Ja ne vidim bolji način izgradnje svjetskog mira od zahtjeva da u svjetskim poslovima ključnu ulogu počne igrati onaj rod naše vrste koji, po međunarodnim statistikama, pravi manje od 5% nasilja. Odgovor koji je to rod očigledno nam je poznat.

Preporuke za dalje čitanje

- Ažije, A. (2019). *Nove seobe naroda, novi kosmopolitizam*. Beograd: XX vek.
- Courtine Denamy, S. (2000). *Three women in dark times. Edith Stein, Hannah Arendt, Simone Weil*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Gavrić, S., i Ždralović, A. (pr.) (2019). *Rodna ravnopravnost. Teorija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Lederach, J. P. (2017). *Moralna mašta. Umijeće i duša izgradnje mira*. Sarajevo: Art rabić, CRS.
- Vargass Llosa, M. (2019). *Raj na drugom čošku*. Beograd: Laguna.

Literatura

- Briffaut, R. (1927). *The Mothers* Vol. 2. The Macmillan Company.
- Brok-Utne, B. (1998). Feminizam i mir. U *Svetska enciklopedija mira*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Centar za demokratiju, Gutenbergova galaksija.
- Collins, A. (ur). (2010). *Suvremene sigurnosne studije*. Zagreb: Politička kultura.
- Ćurak, N. (2016). *Rasprava o miru i nasilju. (Geo)politika rata – (Geo)politika mira – Studije mira*. Sarajevo–Zagreb: Buybook.
- Eisler, R. (1987). *The Chalice and the Blade: Our History*, HarperOne.
- Eller, C. (2006). Sons of the Mother: Victorian Anthropologists and the Myth of Matriarchal Prehistory. *Gender & History*, 18 (2), 285–310.
- Engels, F. (1946). *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Zagreb: Naprijed.
- Galtung, J. (2009). *Mirnim sredstvima do mira*. Beograd: Službeni glasnik i NVO Jugoistok.
- Gimbutas, M. (s. a.). *Introduction to The Goddesses and Gods of Old Europe*. <https://www.moderjord.org/texter/staende-artiklar/marija-gimbutas-ur-the-language-of-the-goddess> (Preuzeto 20. 2. 2020).
- Heffermehl, F. S. (ur). (2001). *Mir je moguć*. Beograd: Beogradski krug.
- <http://www.libela.org/page/un-i-rodna-ravnopravnost/> (Preuzeto 20. 2. 2020).
- Jović, D. (ur). (2016). *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- McLennan, J. F. (1886). *Studies in Ancient History: Primitive Marriage*. London and New York: Macmillan and co.
- Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. (2017). *Akcionni plan za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022*, Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.

- Moisi, D. (2012). *Geopolitika emocija*, Beograd: Clio.
- Morgenthau, H. (1985). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: McGraw-Hill
- Neumann, E. (1994). *The Fear of the Feminine: And Other Essays on Feminine Psychology*, New Jersey: Princeton University Press.
- Pinker, S. (2012). *The Better Angels of Our Nature. Why Violence Has Declined*. London: Penguin Books.
- Pinker, S. (2019). *Prosvetiteljstvo našeg doba. Suvremen pogled na razum, znanost, humanizam i napredak*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Rogers, P. (2010). Mirovne studije. U A. Collins, (ur.). *Suvremene sigurnosne studije*. Zagreb: Politička kultura.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Reading MA: Addison-Wesley
- Wilkinson, R. i Pickett, K. (2016). *Jednakost. Zašto su društva veće jednakosti bolja društva*. Sarajevo: Forum lijeve inicijative.

Rezolucija Savjeta bezbjednosti 1325 "Žene, mir i bezbjednost": značaj i regionalni kontekst

DR. ZORANA ANTONIJEVIĆ

Nezavisna stručnjakinja za rodnu ravnopravnost

SAŠA GAVRIĆ, MA

Nezavisni stručnjak za rodnu ravnopravnost

1. Međunarodni standardi o rodu, miru i bezbjednosti prije Rezolucije 1325

Rezolucija Savjeta bezbjednosti 1325 "Žene, mir i bezbjednost" predstavlja jedan od najznačajnijih dokumenata koji regulišu sprovođenje ženskih ljudskih prava na globalnom nivou. Rezolucija je imala ključni uticaj na urođnjavanje politika i praksi u oblasti mira i bezbjednosti na nivou nacionalnih država, regionalnih i međunarodnih organizacija, ali i lokalnih zajednica.

Sama rezolucija rezultat je višegodišnjeg aktivizma ženskih mirovnih grupa iz cijelog svijeta. Zapravo, neke autorke smatraju da je to jedan od **rijetkih međunarodnih dokumenata u čijoj je izradi i lobiranju za usvajanje gotovo u potpunosti učestvovao ženski mirovni pokret** (Mladenović i Branković, 2013). Ipak, njihov aktivizam i zagovaranje za usvajanje krovnog dokumenta/strategije djelovanja kakav je rezolucija dolazi na teren koji je pripreman drugim različitim

međunarodnim mehanizmima. Među najvažnije spadaju Ženevske konvencije, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), Bečka i Pekinška Platforma za akciju, a kasnije i Statut Međunarodnog suda pravde i duga tradicija ženskog mirovnog organizovanja od 19. vijeka do naših dana (Georg i dr., 2019).

Ženevske konvencije predstavljaju osnovu standarda međunarodnog humanitarnog prava tokom rata. One definišu prava i zaštitu civila i vojnog osoblja, ratnih zarobljenika, ranjenih i bolesnih u ratnim zonama i oko njih. Iako su prve konvencije nastale već krajem 19. vijeka, svoju punu primjenu doživljavaju tek poslije Drugog svjetskog rata, odnosno 1949. godine kada su obnovljene i dopunjene odgovarajućim protokolima. S obzirom na temu koju konvencije obrađuju, pominjanje žena kao žrtava ili učesnica rata ostalo je u rudimentarnom obliku. Naime, žene se pominju u članu 12 Prve ženevske konvencije koja uređuje pitanja tretmana ranjenih i bolesnih u sukobu. Tretman žena treba uskladiti sa njihovim polom, odnosno, ženama mora biti obezbijeđen odgovarajući smještaj, odjeća i medicinski tretman (*The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols*, 2016). Ovaj tretman moraju imati podjednako i žene koje direktno učestvuju ili su pogođene ratnim sukobima, kao i one koje pružaju medicinsku i civilnu podršku.

Posebni protokoli Ženevskih konvencija dodatno razrađuju pitanje zaštite žena i djece tokom sukoba. U članu 76. Posebnog protokola posebno se pominje, prvi put, zaštita žena od silovanja, prisilne prostitucije i drugih oblika seksualnog nasilja. Predviđena je takođe posebna zaštita trudnica i majki sa djecom ukoliko su zarobljenice rata, uključujući i pomilovanje u slučaju presuda sa smrtnim ishodom (*The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols*, 2016).

Donošenje **Deklaracije i Programa djelovanja na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču 1993. godine** predstavlja naredni korak ka punom usvajanju agende “Žene, mir i bezbjednost”. Ova svjetska konferencija o ljudskim pravima daje punu afirmaciju borbi žena širom svijeta da se nasilje prema ženama i rodno zasnovano nasilje stave visoko na agendu Ujedinjenih nacija kao svjetski problem i pitanje ljudskih prava. Deklaracija izričito navodi da su “kršenja ljudskih prava žena u situacijama oružanih sukoba kršenje osnovnih principa međunarodnih ljudskih prava i humanitarnog prava”, što je formulacija koja će se potom naći u drugim sličnim međunarodnim dokumentima, pa i samoj Rezoluciji (Georg i dr., 2019). Ubrzo poslije Bečke konferencije i njene prateće Deklaracije, na Četvrtoj **svjetskoj konferenciji žena u Pekingu 1995. godine** usvaja se **Pekinška deklaracija i Platforma za akciju Ujedinjenih nacija**.

Ova deklaracija predstavlja kamen temeljac u uspostavljanju i sprovođenju nacionalnih i međunarodnih standarda rodne ravnopravnosti, uključujući tu i standarde zaštite žena, njihovog učešća i prevencije kršenja ženskih prava u ratnim sukobima i postkonfliktnom oporavku. Među dvanaest prioriteta oblasti Pekinške deklaracije posebno mjesto zauzima oblast broj 4: "Žene i oružani sukobi" koja ima čak šest strateških ciljeva:

1. Povećanje učešća žena u rješavanju konflikata na nivoima na kojima se donose odluke i štite žene koje žive u situacijama oružanih i drugih vrsta sukoba ili pod stranom okupacijom;
2. Smanjiti pretjerane izdatke za vojsku i staviti pod kontrolu dostupnost oružja;
3. Unapređivati nenasilne oblike rješavanja konflikata i smanjiti učestalost zloupotrebe ljudskih prava u konfliktnim situacijama;
4. Unapređivati doprinosa žena u gajenju kulture mira;
5. Osigurati zaštitu, pomoć i obuku ženama izbjeglicama, drugim raseljenim ženama kojima je potrebna međunarodna zaštita, kao i interno raseljenim ženama;
6. Osigurati pomoć ženama iz kolonija i teritorija koje su pod tuđom upravom (Fourth World Conference on Women 1995).

Svaki od ovih ciljeva detaljno je razrađen u konkretne aktivnosti koje treba da preduzmu države i vlade kako bi riješile probleme koji postoje u vezi s učešćem žena u oružanim sukobima, ali i mirovnim pregovorima, kao i ženama nevoljnim učesnicama i žrtvama ratnih dejstava. Važna poruka Pekinške deklaracije odnosi se i na pitanja prevencije konflikata, odnosno iskorjenjivanje militarističke i promovisanje mirovne kulture i obrazovanja što će kasnije postati sastavni dio Rezolucije 1325.

Uoči samog usvajanja Rezolucije važan pomak dešava se u samoj strukturi Ujedinjenih nacija, prije svega onog dijela organizacije koji se bavi podrškom mirovnim operacijama Ujedinjenih nacija. Naime, **Namibijski plan akcije o uvođenju rodne perspektive u multidimenzionalne operacije podrške miru** predviđa niz mjera koje treba da unaprijede ne samo učešće žena u ovim operacijama već i urođnjavanje mandata mirovnih misija u skladu sa konvencijom CEDAW: obuku mirovnih snaga u pitanjima rodne ravnopravnosti i ženskih prava, savjetnice za rodnu ravnopravnost pri misijama kao i sredstva, mehanizme i procedure koje doprinose rodnoj ravnopravnosti (Namibia Plan of Action 2000).

I konačno, suštinski važan aspekt istorije koja je vodila ka usvajanju Rezolucije 1325 predstavlja **svjetski mirovni pokret žena** koji svoje začetke ima već u 19. vijeku, a traje i do naših dana. Najznačajnija među mnogobrojnim ženskim mirovnim inicijativama je svakako **Međunarodna ženska liga za mir i slobodu** osnovana 1920. godine, samo godinu dana poslije drugog Ženskog mirovnog kongresa koji je poslao snažnu kritiku i negativnu ocjenu Versajskog ugovora kojim je okončan Prvi svjetski rat. Ova najdugovječnija mirovna organizacija žena ima posmatrački status u Ujedinjenim nacijama od 1948. godine, a svoje ogranke u preko 30 zemalja svijeta (PeaceWomen b. d.).

2. Rezolucija Savjeta bezbjednosti 1325:

Istorijski kontekst i osvrt na njezin sadržaj

Prema mišljenju feminističkih teoretičara/ki i aktivista/kinja, a i praktičara i praktičarki iz sektora bezbjednosti i politike, Rezolucija 1325 predstavlja, do danas, najuspješniji zajednički poduhvat transnacionalnog mirovnog ženskog pokreta. Prihvaćeno je mišljenje da ova Rezolucija, u odnosu na to kako je usvojena i šta konkretno sadrži, ne bi bila moguća bez široke alijanse žena iz cijelog svijeta (i ponekog muškog saveznika) iz različitih sektora, različitih nivoa uticaja i moći (Mladenović, Branković, 2013, str. 14).

Iako ideja o posebnoj zaštiti žena i djevojčica u ratnom sukobu, kao što je već pokazano, nije bila nova, ipak su određeni istorijski događaji, društvene i političke okolnosti stvorile kritičnu masu i trenutak za donošenje Rezolucije. Radi se prije svega o dva ratna sukoba, koji su, iako regionalnog karaktera i van svjetskih razmjera, privukli pažnju cijeloga svijeta, prije svega zbog brutalnosti seksualnog nasilja prema ženama tokom konflikta. U pitanju su naravno ratni sukobi u bivšoj Jugoslaviji, prije svega u Bosni i Hercegovini, i Ruandi. Iako su **1998. godine Rimskim statutom i osnivanjem Međunarodnog suda za ratne zločine, zločini seksualnog nasilja u ratu dobili status ratnih zločina** (Rome Statute of the International Criminal Court 1998), to nije bilo dovoljno da se pitanje žena i oružanih sukoba preko Pekinške deklaracije na pravi način pokrene i stavi na agendu najvišeg međunarodnog tijela, Savjeta bezbjednosti. Na Međunarodni dan žena 2000. godine, predsjedavajući Savjeta bezbjednosti, **predsjednik Bangladeša Anvarul Čovdhuri (Anwarul Chowdhury)** održao je značajan govor o međuzavisnosti i uticaju roda, mira i bezbjednosti, pozivajući članice Savjeta bezbjednosti da dodatno ojačaju ulogu žena u procesima očuvanja mira, ali i njihovu bezbjednost i slobodu od nasilja u uslovima konflikta. Taj govor inicirao je, već krajem marta 2000. godine, osnivanje **lobističke grupe organizacija i pojedinki pod nazivom "Grupa organizacija civilnog društva**

o ženama, miru i bezbjednosti" (NGO Working Group on Women, Peace and Security) (Cohn, 2008, str. 187). Mladenović i Branković (2013) daju spisak imena svih žena i organizacija koje su inicijalno učestvovala u formiranju ove lobističke grupe pri Ujedinjenim nacijama (str. 14), a koja postoji i danas i broji 19 organizacija koje se bave ženskim i ljudskim pravima, očuvanjem mira i pitanjima bezbjednosti žena, humanitarnim aktivnostima, pitanjima izbjeglih i nasilno raseljenih, međunarodnim humanitarnim pravom i transformativnom pravdom, kao i razoružanjem i reformom sektora bezbjednosti (NGO Working Group on Women, Peace and Security b.d.).

U konceptualnom smislu Rezolucija 1325 predstavlja značajan iskorak u razumijevanju pitanja bezbjednosti van tradicionalnog konteksta usmjerenog na bezbjednost država i, shodno tome, shvatanja država kao glavnih aktera i u pitanjima mira i u pitanjima sukoba. To je posebno vidljivo u diskursu Rezolucije u kojem se kao pitanja od izuzetnog značaja, kako za same Ujedinjene nacije tako i za zemlje članice, pominje povećanje broja žena "u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za prevenciju, upravljanje i rješavanje konflikata" (*United Nations Security Council Resolution 1325*, 2000). To uključuje ne samo povećanje broja žena među vojnim osobljem, već i u policiji, humanitarnim aktivnostima, ali i aktivnostima koje se odnose na zaštitu ljudskih prava. Članice Ujedinjenih nacija se takođe podstiču da povećaju finansijska sredstva i pomoć specijalizovanim agencijama Ujedinjenih nacija koje pružaju posebnu pomoć ženama i djeci, izbjeglim i raseljenim osobama, među kojima je opet najviše žena i djece (UN Women, UNICEF i UNHCR) (*United Nations Security Council Resolution 1325*, 2000).

U tom smislu, Rezolucija 1325 kao prethodnica potonje složenije agende "Žene, mir i bezbjednost" koja se još uvijek razvija, prodiere u konzervativni sistem Savjeta bezbjednosti koji se bavi tradicionalnim aspektima bezbjednosti, a ne tzv. mekim bezbjednosnim pitanjima kao što su, na primjer, globalna pitanja zdravlja, zaštite civila, zaštite prirode i drugo, kojima se bave druge agencije ili tijela Ujedinjenih nacija (Georg i dr., 2019, str. 313).

Konceptualno, **Rezolucija 1325 odnosi se na dvije velike oblasti u kojima je potrebno da države članice UN-a postignu vidljivi napredak**. Jedna oblast je **nasilje prema ženama i djevojčicama u konfliktu**, a druga **povećanje učešća žena u prevenciji i sprečavanju konflikata i mirovnim pregovorima**. Ove dvije oblasti kasnije su razrađene u četiri stuba na kojima se zasniva agenda "Žene, mir i bezbjednost" kao i njena operacionalizacija kroz nacionalne akcijske planove. Četiri stuba Rezolucije 1325 i pratećih **rezolucija su prevencija, zaštita,**

učee i pomoć/oporavak (engl.: *prevention, protection, participation, relief and recovery*). Na primjer, Rezolucija 1889 iz 2009. godine obavezuje strukture UN-a na izradu globalnih indikatora za sprovođenje četiri stuba Rezolucije. **Prevenција** se tako odnosi na aktivnosti usmjerene na prevenciju rodno zasnovanog nasilja, podizanje svijesti o ulozi žena i rodnim aspektima prevencije konflikata i ranim znacima upozorenja, kao i prevenciju seksualne eksploatacije i zlostavljanja od strane mirovnih snaga. **Pitanja zaštite** obuhvataju indikatore koji mjere napredak u bezbjednosti žena i djevojčica, njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja, kao i ekonomske i pravne sigurnosti. Set indikatora koji se odnose na učeće obuhvata aktivnosti u oblasti učeća žena u mirovnim procesima, povećanje broja žena na mjestima odlučivanja u sektoru bezbjednosti, kao i partnerstvo sa organizacijama civilnog društva, posebno ženskim organizacijama i braniteljicama ljudskih prava. **Učeće** takođe obuhvata pitanja koja se odnose na mirovne snage UN-a, odnosno pozicije savjetnika i savjetnica za rodnu ravnopravnost u mirovnim operacijama. Napori usmjereni na **pomoć i oporavak** odnose se na jednaku distribuciju humanitarne pomoći u odnosu na rod, kao i uključivanje rodne perspektive u pitanja humanitarnih operacija (Miller i dr., 2014).

Operacionalizacija i lokalizacija agende “Žene, mir i bezbjednost” predviđena je izradom **nacionalnih akcionih planova** za sprovođenje Rezolucije koji su počeli da se uobličavaju počev od 2005. godine. U januaru 2020. godine čak 83 zemlje članice Ujedinjenih nacija imale su nacionalne akcione planove (Member States b. d.). **U regionu Zapadnog Balkana prva je 2010. godine NAP usvojila Bosna i Hercegovina.**

Osnovna i najšira podjela nacionalnih akcionih planova je ona na planove okrenute ka pitanjima bezbjednosti spolja, odnosno van sopstvene teritorije i sistema bezbjednosti **i na planove okrenute ka iznutra**, odnosno ka reformi sektora bezbjednosti u sopstvenoj zemlji. To je ujedno i velika konceptualna razlika u razumijevanju agende “Žene, mir i bezbjednost”, ali i još uvijek nedovoljno istraženo područje za njen razvoj. Ovo pitanje, takođe, pokreće i mnoga značajna teorijska promišljanja same Rezolucije u kontekstu postkolonijalnih i neoliberalnih aspekata razvoja međunarodne bezbjednosne politike (Parashar, 2019).

Prvi nacionalni akcioni planovi su bili planovi zemalja koje su ugrađivale principe agende “Žene, mir i bezbjednost” i Rezolucije 1325 u svoje spoljne politike, djelovanje na međunarodnom planu, uključujući tu i multinacionalne operacije podrške miru, ali i različite vidove pomoći zemljama u postkonfliktnoj situaciji. Neke od država koje su među prvima usvojile NAP okrenut ka spolja

ujedno su i države koje imaju jake spoljne politike, agencije za razvojnu podršku i (uglavnom) snažne politike rodne ravnopravnosti (na primjer, Danska 2005. godine, a potom 2006. godine NAP-ove okrenute ka spoljnoj politici više nego unutrašnjoj usvojile su i Norveška, Švedska i Velika Britanija). Prve zemlje koje su usvojile nacionalne akcione planove koji se odnose na unutrašnja pitanja i sprovođenje agende "Žene, mir i bezbjednost" bile su Uganda i Obala Slonovače 2008. godine, a potom Liberija i Uganda 2009. godine (Miller i dr., 2014). Takođe, svi nacionalni akcioni planovi zemalja Zapadnog Balkana spadaju u grupu NAP-ova okrenutih ka unutrašnjim reformama sektora bezbjednosti i pitanjima žena u ovom sektoru.

U posljednjih desetak godina, poseban zamah uzima razvoj takozvane **feminističke spoljne politike** koja pokušava da pitanja sa agende "Žene, mir i bezbjednost" ugradi u spoljnopolitička pitanja kao što su međunarodni sporazumi u vezi s trgovinom oružjem, migracijama, klimatskim promjenama, kao i transnacionalna saradnja u borbi protiv organizovanog kriminala, prije svega trgovine ljudima, ali i konkretna podrška braniteljicama ženskih prava u nacionalnom, odnosno lokalnom kontekstu (Feminist Foreign Policy b. d.). U ovoj oblasti prednjačila je Švedska koja je razvila niz instrumenata i mehanizama uticaja rodne ravnopravnosti na švedsku spoljnu politiku i posebno razvojnu pomoć. Zanimljivo je da je uticaj Švedske u spoljnoj i bezbjednosnoj politici bio značajniji upravo zbog ovakve feminističke politike koja je uticala i na druge zemlje članice EU, a i šire (Sundström i Elgström, 2019).

3. Razvoj i sadržaj UN-ove agende za žene, mir i bezbjednost

Dvadeset godina razvoja **agende "Žene, mir i bezbjednost"**,¹ kao i naponi da se ona učini efektivnijom, doveli su do dalje razrade ideja formulisanih u prvoj usvojenoj Rezoluciji 1325. Ove ideje sadržane su u još devet posebnih dodatnih rezolucija (Tabela 1).

¹ Pregled svih rezolucija dostupan je na: <http://www.peacewomen.org/why-WPS/solutions/resolutions>

Rezolucija/ godina usvajanja	Osnovna pitanja i ključne odredbe
UNSCR 1325 (2000)	Prva tematska rezolucija o ženama, miru i bezbjednosti, naglašava važnu ulogu žena u sprečavanju i razrješavanju sukoba putem izgradnje mira i važnost ravnopravnog učešća i pune uključenosti žena u sve napore na očuvanju i promovisanju mira i bezbjednosti. Podstiče države da povećaju učešće žena u donošenju odluka u pogledu mira i sukoba, kao i u sprečavanju konflikata i nasilja nad ženama i djevojčicama. Poziva na obavezu država da unaprijede zaštitu žena i djevojčica i njihovih prava, kao i da integrišu rodnu perspektivu u aktivnosti pružanja pomoći i oporavka.
UNSCR 1820 (2008)	Posebno se bavi ulogom država u sprečavanju, kažnjavanju i osudi seksualnog nasilja u oružanom sukobu. Rezolucija identifikuje korišćenje silovanja i drugih vidova seksualnog nasilja kao taktike ratovanja i zahtijeva da se takva zlodjela prepoznaju kao ratni zločini, zločini protiv čovječnosti ili sastavni dio genocida.
UNSCR 1888 (2009)	Dodatno podržava i osnažuje stavove iz Rezolucije 1820. Poziva generalnog sekretara UN-a da imenuje posebnu predstavnicu za izvještavanje o seksualnom nasilju u sukobu.
UNSCR 1889 (2009)	Bavi se ulogom žena u postkonfliktnim situacijama. Podstiče aktere na različitim nivoima da osiguraju da žene budu bolje zastupljene u procesima rješavanja sukoba i uspostavljanja mira.
UNSCR 1960 (2010)	Izražava zabrinutost zbog nedostatka napretka po pitanju seksualnog nasilja u konfliktu. Zagovara tezu da seksualno nasilje treba posmatrati kao jedan od kriterijuma za ciljano sankcionisanje vinovnika.
UNSCR 2106 (2013)	Bavi se pitanjima kako suzbiti seksualno nasilje u kontekstu oružanog sukoba i poziva sve države potpisnice da učine više da spriječe te zločine. Ova rezolucija takođe konstatuje da rizik da se oružje koristi za činjenje nasilja zasnovanog na rodu jeste kriterijum koji će države izvoznice razmatrati u skladu sa novim Ugovorom o trgovini oružjem.
UNSCR 2122 (2013)	Ponavlja opredjeljenja izražena u Rezoluciji 1325. Fokusira se na pristup žena pravdi u tranzicionim i postkonfliktnim periodima, uključujući i reparaciju za žrtve. Dalje naglašava osnaživanje i učešće žena u svim aspektima odlučivanja u pogledu sukoba.
UNSCR 2242 (2015)	Zahtijeva integrisanje agende "Žene, mir i bezbjednost" u sve situacije u okviru ingerencija Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija. Zalaže se za uspostavljanje neformalne mreže stručnjaka/inja i radne grupe ŽMB; povezuje ŽMB sa suzbijanjem terorizma i ekstremizma.
UNSCR 2467 (2019)	Jača krivično gonjenje/kažnjavanje za djela seksualnog nasilja u konfliktu i otvara niz mogućnosti za sankcionisanje počilaca. Potvrđuje pristup usmjeren na preživjele i poziva na pružanje odštete.
UNSCR 2493 (2019)	Poziva države članice da jačaju i unapređuju prava žena, kao i da stvaraju podsticajno i bezbjedno okruženje za braniteljke ljudskih prava. Poziva na potpuno i bezuslovno sprovođenje svih prethodnih rezolucija iz agende "Žene, mir i bezbjednost".

Tabela 1:
Rezolucije koje se odnose na žene, mir
i bezbjednost (sačinili autorka i autor)

Svih deset rezolucija iz agende "Žene, mir i bezbjednost" mogu se konceptualno **podijeliti na dvije velike tematske grupe**. Prva promoviše učešće žena u pitanjima mira, bezbjednosti i postkonfliktnog oporavka (1325, 1889, 2122, 2224, 2493), a druga tematska grupa naglašava položaj žena u situacijama konflikta i postkonfliktnog oporavka, sa posebnim naglaskom na žene žrtve seksualnog nasilja u ratu (1820, 1888, 1960, 2160, 2493).

Zajedničko tekstovima svih rezolucija jeste da pozivaju države članice UN-a da obezbijede više podataka i sistematičnu procjenu uticaja oružanog sukoba na žene i djevojčice. Dodatno se prepoznaje da je osim postizanja proste ravnoteže u broju muškaraca i žena potrebno i bolje razumijevanje praktične integracije rodnihi aspekata, odnosno primjena strategije urođnjavanja u politike mira i sigurnosti.

4. Odabrane naučene lekcije iz provedbe Rezolucije širom svijeta

Iako je o samoj Rezoluciji napisano mnogo akademskih i praktičnih analiza, do sada najsloženija i najkompleksnija studija o sprovođenju Rezolucije nastala je na petnaestogodišnjicu njenog usvajanja (2015). Na globalnoj studiji pod naslovom **"Sprečavanje konflikta, transformacija pravde, obezbjeđenje mira: globalna studija o sprovođenju Rezolucije Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija 1325"** radila je nezavisna ekspertkinja Radika Čomarasvami (Radhika Coomaraswamy), nekadašnja specijalna izjvestiteljka UN-a o nasilju prema ženama i specijalna izjvestiteljka generalnog sekretara UN-a o djeci u oružanim sukobima. Podršku joj je pružala savjetodavna grupa sastavljena od 17 članica i članova. Javne rasprave o studiji organizovane su globalno u svim regionima svijeta, a svoje komentare na tekst izvještaja dostavilo je preko 60 predstavnika/ca država članica UN-a i 47 regionalnih organizacija, akademskih i istraživačkih institucija. Odgovori civilnog društva na studiju generisani su u poseban izvještaj u kojem je učestvovalo čak 317 organizacija iz 71 zemlje članice UN-a (Coomaraswamy, 2015).

Studija je pokazala **nesumnjiv uticaj** Rezolucije na pitanja žena, mira i bezbjednosti. Prije svega je zanimljiv podatak da su se, od usvajanja Rezolucije 2000. godine, diskursi pojedinihi mirovnihi sporazuma promijenili, iako je broj žena učesnica i potpisnica mirovnihi sporazuma i dalje zanemarljivo mali. Ženske grupe i mirovne ekspertkinje su u većem broju uključene i u direktne pregovaračke procese za pregovaračkim stolom, bilo u ulozu zvaničnih pregovaračica, posrednica ili čak potpisnica mirovnihi sporazuma (Coomaraswamy, 2015, str. 38–59). Studija je u oblasti učešća žena u mirovnim

i pregovaračkim sporazumima, osim ovog simboličnog napretka, zabilježila nastavak kontinuiranog zanemarivanja učešća žena u mirovnim aktivnostima na nivou lokalnih zajednica i veći fokus na pregovore muških vojnih i političkih elita na nivou država i vlada (Coomaraswamy, 2015, str. 38–59).

Zahvaljujući Rezoluciji, **u posljednjih dvadesetak godina povećano je učešće žena u sektoru bezbjednosti**, prije svega u mirovnim misijama UN-a, ali i u nacionalnim vojskama, policijama i drugim službama u okviru ovog sektora. Globalna studija je pokazala da prisustvo žena u sektoru bezbjednosti, posebno uniformisanim jedinicama značajno smanjuje upotrebu sile i oružja, kao i neprimjereno ponašanje kako prema civilima tako i prema niže rangiranim oficirima (Coomaraswamy, 2015, str. 132–157). Poseban doprinos Rezolucije je u oblasti većeg učešća žena u mirovnim operacijama. Studija je pokazala da učešće žena doprinosi kredibilitetu i povjerenju u mirovne snage, koje potom imaju bolji pristup, čak i veoma zatvorenim zajednicama, te izvještavaju o seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u sklopu svojih redovnih zadataka. I sam sektor počeo je da se mijenja i da pitanja uvođenja rodne perspektive u operativne, logističke i druge oblasti sektora shvata kao integralni dio funkcionisanja različitih službi i organizacija u oblasti bezbjednosti (Coomaraswamy, 2015, str. 132–157).

Mehanizmi za sprovođenje transformativnih rodnih praksi u vojne, policijske i strukture mirovnih operacija, koji su prije 20-ak godina bili nezamislivi, sada su čvrsto uspostavljeni i dovode do značajnih promjena u oblasti sprovođenja akcija razoružanja, demobilizacije ili reintegracije bivših vojnih aktera u postkonfiktini kontekst. U zemljama Zapadnog Balkana, ove politike i prakse su još uvijek nedovoljno razvijene, a pitanje seksualnog nasilja u ratu još uvijek je tabu tema i sa aspekta politika tranzicione pravde i reparacije za žrtve.

Globalna studija ističe da su **spor napredak** u rješavanju problema seksualnog uznemiravanja unutar samih bezbjednosnih struktura, kao i slučajevi seksualne eksploatacije i zloupotrebe od strane mirovnih operacija siguran pokazatelj otvorenog i manje otvorenog otpora da se ova pitanja globalno riješe. Zaključeno je da je napredak sporiji nego što bi se moglo očekivati i da je potreban snažan odgovor svih uključenih aktera kako bi se nasilne prakse protiv žena iskorijenile jednom i za svagda (Coomaraswamy, 2015, str. 132–157).

Globalna studija, ali i mnoge druge manje kompleksne i obimne analize pokazale su da je **rodna ravnopravnost neraskidivo povezana sa vjerovatnoćom izbijanja sukoba i konflikata**. Kao i pojedinci, i države mogu biti zasnovane na principima egalitarnosti, promovisanja tolerancije i mirnog rješavanja sukoba. U toj oblasti, čini se, Rezolucija je imala najmanje uticaja i uspjeha. Naime, da

bi se **djelovalo preventivno u odnosu na potencijalne sukobe i konflikte, potrebno je prepoznati značaj i uticaj patrijarhalnih normi, rodnih odnosa i nejednakosti kao pogonskog goriva za konflikte i prijetnje bezbjednosti.** Stoga se ne smije smetnuti s uma da je agenda "Žene, mir i bezbjednost" zapravo o okončanju sukoba, a ne o tome da sukob postane sigurniji za žene jer to i nije moguće (Coomaraswamy, 2015, str. 192–215).

Na osnovu Globalne studije, ali i drugih akademskih istraživanja i praktičnih politika, najslabiji učinak Rezolucije je u oblasti učešća i uloge žena u prevenciji sukoba. Osim kratkoročnog pristupa koji podrazumijevamjereranog upozoravanja na potencijalni konflikt kroz monitoring ostvarivanja ženskih prava, prevencija zahtijeva dugoročne pristupe koji utiču na uzroke, izvore i strukturalne osnove konflikata, sa posebnim akcentom na mirovno obrazovanje (Coomaraswamy, 2015, str. 192–215). To zapravo podrazumijeva **stalno redefinisane koncepta bezbjednosti ka konceptu ljudske bezbjednosti** koji uključuje i ljudska prava, ekološke programe, ali i socijalnu i zdravstvenu sigurnost pojedinaca i lokalnih zajednica u kojima oni žive.

5. Provedba Rezolucije na Zapadnom Balkanu

Institucionalizacija i operacionalizacija Rezolucije 1325 na Zapadnom Balkanu kroz nacionalne akcione planove započela je sa određenim kašnjenjem, s obzirom na to da su upravo dešavanja u bivšoj Jugoslaviji devedesetih godina 20. vijeka doprinijela usvajanju ovog međunarodnog instrumenta. Kao što je već navedeno, Bosna i Hercegovina bila je prva država u regionu koja je u julu 2010. godine usvojila akcioni plan za provedbu Rezolucije 1325. Nakon toga slijedi usvajanje akcionih planova za Srbiju (decembar 2010), Sloveniju (2011), Hrvatsku (2011), Makedoniju (2013) i Kosovo (2014). Iako su već od 2010. godine radile na sprovođenju Rezolucije, Crna Gora i Albanija kao posljednje države u regionu tek 2017. odnosno 2018. godine usvajaju svoje prve akcione planove za period 2017–2018. odnosno 2018–2020.

Za razliku od Bosne i Hercegovine, koja u kontinuitetu od 2010. sprovodi akcione planove, trenutno treći po redu, susjedne države ne mogu potvrditi ovaj nivo posvećenosti na nivou praktičnih politika kako je prikazano u Tabeli 2:

Država	Validni akcioni plan	Koordinaciono tijelo	Sprovedeni akcioni planovi
Bosna i Hercegovina	Akcioni plan za primjenu Rezolucije SB UN-a 1325 "Žene, mir i sigurnost" (2018–2022)	Agencija za ravnopravnost spolova BiH, uz Koordinacioni odbor	Prvi akcioni plan: 2010–2013. Drugi akcioni plan: 2014–2017.
Crna Gora	Akcioni plan za primjenu Rezolucije Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija 1325 – Žene, mir i bezbjednost u Crnoj Gori (2019–2022)	Ministarstvo odbrane	Prvi akcioni plan: 2017–2018.
Srbija	Nacionalni akcioni plan (NAP) za primjenu Rezolucije 1325 SB UN – Žene, mir i bezbjednost u Republici Srbiji (2017–2020)	Koordinaciono tijelo za rodnu ravnopravnost, pod rukovodstvom potpredsjednice Vlade i ministrice za građevinarstvo, saobraćaj i infrastrukturu	Prvi akcioni plan: 2010–2015.
Hrvatska	Nacionalni akcijski plan provedbe Rezolucije VS UN 1325 (2000) o ženama, miru i sigurnosti, te srodnih rezolucija (2019–2023)	Ministarstvo za inostrane i evropske poslove	Prvi akcioni plan: 2011–2014.

Tabela 2:
Akcioni planovi za provedbu Rezolucije na Zapadnom Balkanu i Hrvatskoj
(sačinili autorka i autor)

Komparativne studije OSCE-a iz 2017. i 2020. godine, koje sagledavaju provedbu UN-ove agende “Žene, mir i bezbjednost” širom Evrope i Centralne Azije, akcione planove BiH i susjednih država prepoznaju kao primjere dobre prakse (OSCE, 2017; OSCE, 2020). Tako se, na primjer, **logička struktura drugog akcionog plana Bosne i Hercegovine prepoznaje kao jedan od najadekvatnijih načina uvezivanja aktivnosti, rezultata, kratkoročnih i srednjoročnih ciljeva u strateškom dokumentu.** Logička struktura ovog plana preporučuje se za upotrebu svim drugim zemljama. Akcioni planovi Srbije i BiH se takođe navode

kao izuzetni primjeri u pristupu razvijanja akcionih planova i adekvatnom učešću organizacija civilnog društva u tom procesu.

Svi akcioni planovi u regiji spadaju u grupu akcionih planova koji se fokusiraju na aktivnosti vezane za promjene u samim državama, odnosno na reformu sektora bezbjednosti, dok je spoljnopolički aspekt Rezolucije sa fokusom na učešće žena u međunarodnim mirovnim misijama relativno malo zastupljen. Takođe, vidljivo je odsustvo nekih tema na kojima je najviše insistiralo civilno društvo ovih zemalja, kao što su tranziciona pravda, mirovno obrazovanje, učešće žena u mirovnim pregovorima i seksualno nasilje u konfliktu (prvi i drugi akcioni plan Srbije).

U odnosu na planove susjednih država, **treći akcioni plan u BiH pokriva ubjedljivo najviše različitih tema, uključujući pitanja deminiranja, migracije i izbjeglica, radikalizma, terorizma i prirodnih katastrofa.** Takođe, i drugi Akcioni plan Srbije, a treći BiH veliku pažnju pridaju konceptu ljudske bezbjednosti. Između ostalog, drugi Akcioni plan Srbije takođe prepoznaje važnost intersekcionalnog pristupa pitanjima bezbjednosti. Ovim planom se predviđa uključivanje žena izloženih višestrukoj diskriminaciji kao i žena iz manjinskih zajednica u obrazovne i druge aktivnosti u vezi sa zapošljavanjem i napredovanjem unutar sektora bezbjednosti. Akcioni planovi Bosne i Hercegovine i Srbije su takođe primjeri dobre prakse usaglašenosti sa opštim politikama i strategijama za rodnu ravnopravnost (OSCE, 2020).

Uprkos određenom napretku, **sprovođenje akcionih planova u regionu nije ujednačeno.** Stoga se ne može govoriti o sasvim uspješnoj operacionalizaciji Rezolucije 1325 kroz akcione planove na prostoru zemalja nastalih od bivše Jugoslavije. Na primjer, između prvog i drugog Akcionog plana u Hrvatskoj proteklo je čak pet godina, a Crna Gora se posvetila sprovođenju Akcionog plana tek 2017. godine. U Crnoj Gori se trenutno sprovodi drugi akcioni plan, koji se velikim dijelom fokusira na aktivnosti u bezbjednosnom sektoru.

Iako neke zemlje Zapadnog Balkana predstavljaju pozitivni primjer u vezi sa izradom i usvajanjem akcionih planova, **napredak u praksi je izrazito spor i nevidljiv.** Nedovoljna koordinacija i posvećenost institucija, nedostatak budžetskih sredstava, neusaglašenost između akcionih planova za 1325 i nacionalnih politika za rodnu ravnopravnost i sektora bezbjednosti rezultirali su samo simboličnim promjenama, posebno kada se govori o zaštiti žena i djevojaka od rodno zasnovanog nasilja i seksualnog nasilja i povećanju učešća žena u zakonodavnim i izvršnim institucijama, kao i u policiji i vojsci. Poseban izazov predstavlja uključivanje jasno definisanih aktivnosti u rješavanju različitih

pitanja u vezi fenomena ratnog seksualnog nasilja prema ženama koji se na različite načine izbjegavao kroz akcione planove (Ramšak, 2015).

6. Uloga regionalnih organizacija u provedbi Rezolucije

Regionalni akcioni planovi i inicijative mogu se vidjeti kao međukorak između aktivnosti na nivou UN-a i nacionalnom nivou, te su od centralnog značaja za pripremu nacionalnih akcionih planova. Njihov uticaj je velik s obzirom na značaj koji nacionalne države posvećuju članstvu u ovim regionalnim organizacijama, kao i uzimajući u obzir regionalnu prirodu konflikata na Balkanu, ali i u Istočnoj Evropi i na Kavkazu. **Regionalne organizacije širom svijeta uključuju pitanja sa agende “Žene, mir i bezbjednost” na dva načina. Ili se pitanja koje pokreće Rezolucija 1325 integrišu u politike ili strategije za rodnu ravnopravnost ovih organizacija ili se usvajaju posebni regionalni akcioni planovi sa posebnim fokusom na teme iz Rezolucije.** Ključne regionalne organizacije za Evropu, kao što su Evropska unija, NATO i Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS), uključile su UN-ovu agendu “Žene, mir i bezbjednost” u svoje politike.

NATO je usvojio svoju prvu Politiku i Akcioni plan za žene, mir i sigurnost 2007. godine, a posljednja politika i akcioni plan su iz 2018. godine. Cilj ove politike je transfer globalnih principa iz Rezolucije 1325 u NATO kontekst, uzimajući u obzir promijenjene društvene okolnosti, prirodu sukoba i NATO odgovor na ovaj globalni trend i kontekst. **NATO-ov akcioni plan fokusiran je na pitanja integracije, uključenosti i integriteta,** odnosno fokus politika je na uključivanju žena u bezbjednosne politike i donošenje odluka o bezbjednosti, odnosno na urođnjavanju svih aktivnosti koje sprovodi NATO. To je rezultiralo uvođenjem funkcije specijalne predstavnice generalnog sekretara NATO-a za žene, mir i bezbjednost 2012. godine, koja djeluje kao najviša kontakt-osoba za pitanja rodne ravnopravnosti unutar organizacije. Ovu funkciju trenutno (2020. godine) obavlja Kler Hatčinson (Clare Hutchinson) iz Velike Britanije. Savjetnice i savjetnici za rodnu ravnopravnost raspoređeni su širom organizacije, uključujući i vojnu komandu i misije. Kroz Program Nauka za mir i bezbjednost (Science for Peace and Security Programme), NATO promovira saradnju između NATO članica i partnerskih zemalja, provodeći višegodišnje projekte, trening-obuke, studije i radionice. Ipak, ravnopravna zastupljenost žena i muškaraca u NATO strukturama nije ni blizu postignuta. Na primjer, u NATO misiji na Kosovu, od 3500 vojnika, samo njih 270 su vojnkinje (*NATO – Women, Peace and Security*, b. d.).

Evropska unija od 2008. godine usvaja i provodi različite aktivnosti u oblasti urođnjavanja politika bezbjednosti, prepoznajući potrebu za političkim, ali i strateškim okvirom koji bi integrisao pitanja rodne ravnopravnosti u evropsku bezbjednosnu politiku, kako spolja tako i unutar same Unije. Stoga su **početni naponi bili usmjereni na razvijanje i usvajanje indikatora za praćenje ostvarivanja agende, kao i izvještavanja**. Posljednji EU Akcioni plan za žene, mir i bezbjednost pokriva period 2019–2024. godine, sadrži 20 indikatora za mjerenje primjene i provedbe Rezolucije 1325 na nivou kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih promjena (Council of the European Union, 2019).

Od značaja za Bosnu i Hercegovinu je i prisustvo **Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju** u samoj državi. OEBS je principe iz Rezolucije 1325 pretočio u **OEBS-ov Akcioni plan za promovisanje rodne ravnopravnosti iz 2004. godine**, koji je i dalje na snazi. Jedna od šest prioriternih oblasti odnosi se na uključivanje žena u procese upravljanja i sprečavanja konflikata, te uopšte na učešće žena u javnom i političkom životu i sigurnosnom sektoru. **OEBS-ov pristup bezbjednosnim pitanjima podrazumijeva shvatanje bezbjednosti kao složenog i sveobuhvatnog pitanja koje obuhvata sprovođenje aktivnosti iz oblasti demokratizacije i ljudskih prava, ekološke i ekonomske bezbjednosti**. OEBS je takođe razvio neke od **najuspješnijih smjernica koje uključuju pitanja rodne ravnopravnosti u rano detektovanje potencijalnih konflikata** (OSCE/ODIHR, 2019). Nažalost, među državama članicama ne postoji konsenzus oko najefikasnijeg načina sprovođenja Rezolucije 1325, zbog čega nije došlo do usvajanja posebnog strateškog dokumenta odnosno OEBS-ovog akcionog plana u ovoj oblasti. Ipak, OEBS-ove institucije kao što su Sekretarijat sa sjedištem u Beču, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) sa sjedištem u Varšavi, kao i misije na terenu intenzivno rade na ovoj tematici u okviru svojih ovlašćenja i mandata.

7. Zaključak

Izazovi u sprovođenju agende "Žene, mir i bezbjednost" mogu se grupisati u nekoliko problema, koji su sa jedne strane kontekstualni i odnose se na globalna politička kretanja, a sa druge strukturalni, odnosno zavise od bolje i čvršće formulisanih zahtjeva Ujedinjenih nacija oko mehanizama sprovođenja i nadgledanja sprovođenja Rezolucije 1325 na nivou nacionalnih država članica UN-a.

Globalni trendovi repatrijarhalizacije, fundamentalizama svih vrsta i smanjenja ženskih prava, bez sumnje, imaju ogroman uticaj na sprovođenje

nekih od ključnih zahtjeva ženskog pokreta u agendi “Žene, mir i bezbjednost”. To su, prije svega, zahtjevi za smanjenje vojnih ulaganja/rashoda državnih budžeta na vojsku i naoružanje, kontrola zaostalog naoružanja, prije svega u postkonfliktnim situacijama, ali i nulta tolerancija na kršenja različitih vidova zabrana ovog izvoza u ratom zahvaćena područja, i konačno, u oblasti prevencije, promovisanje nenasilnih oblika rješavanja sukoba i njegovanje kulture mira.

Naredna grupa izazova u sprovođenju Rezolucije tiče se pitanja uspostavljanja odgovornosti država članica UN-a za njeno nesprovođenje. Osim obaveze izrade nacionalnih akcionih planova, pitanje nadgledanja njihove primjene na globalnom nivou ostaje otvoreno. Izvještavanja o sprovođenju Rezolucije ugrađena su u obaveze izvještavanja o sprovođenju konvencije CEDAW i Pekinške platforme za akciju, ali se čini da to nije dovoljno (*Guidebook on CEDAW*, b. d.).

Pitanja konceptualizacije agende “Žene, mir i bezbjednost” kroz izradu nacionalnih akcionih planova takođe nailazi na nekoliko ključnih izazova. Prije svega u okviru identifikacije problema koji treba da se riješe NAP-om do prioritizacije određenih pitanja nad nekim drugim. **Problem preklapanja ili nedovoljne sinergije koja postoji između NAP-ova i nekih drugih nacionalnih strategija i akcionih planova** za poboljšanje položaja žena i rodnu ravnopravnost takođe predstavlja dodatni izazov za sprovođenje Rezolucije. Izrada samih NAP-ova ima potencijal da pruži dobru osnovu za uvođenje rodne perspektive u konkretne politike bezbjednosti, međutim, u praksi, većina nacionalnih akcionih planova ostaje izolovana na takozvana “ženska pitanja”, odnosno izvan diskursa i politika bezbjednosti.

S druge strane, ulazak u glavni tok politika bezbjednosti za neke od učesnica u formulisanoj agendi “Žene, mir i bezbjednost” predstavlja izazov *per se*. Stoga pitanje konceptualizacije rodne ravnopravnosti kao jednakosti, razlike, odnosno raznolikosti (Antonijević, 2018b, 2019) ostaje jedan od izazova ne samo u izradi NAP-a, već i u razumijevanju Rezolucije 1325 (Kirby i Shepherd, 2016). **Četiri stuba** na kojima počiva operacionalizacija agende “Žene, mir i bezbjednost”: učešće, zaštita, prevencija i pomoć/oporavak, poznata i kao **3P+2R** (engl.: *participation, protection, prevention and relief and recovery*), nisu proporcionalno zastupljena u akcionim planovima, pa ni u samoj agendi “Žene, mir i bezbjednost”. Naime, odnos između zaštite i učešća i u samom broju pratećih rezolucija nesrazmjerno je na strani zaštite (Kirby i Shepherd, 2016, str. 380). Takođe, **rodna ravnopravnost u politikama bezbjednosti, a često i učešće žena u ovom sektoru, razumije se samo u kontekstu učešća u militarizovanim strukturama, a ne u politikama podrške miru, odnosno u pregovaračkim inicijativama.** Neke autorke

smatraju da pretjerani fokus na žene kao žrtve ili na njihovu participaciju u sektoru bezbjednosti utiče na urođnjavanje drugih procesa u okviru agende "Žene, mir i bezbjednost" i na neki način iznevjerava originalnu ideju, pa i diskurs Rezolucije 1325 koju su imale aktivistkinje i antimilitaristkinje uključene u njeno uobličavanje (Wright, 2019, str. 2).

Teorijska i praktična konceptualizacija maskuliniteta i veze između patrijarhalnih rodnih obrazaca i militarizma rijetko se pojavljuju kao pitanja pokrenuta u okviru NAP-a, pa i u samoj agendi "Žene, mir i bezbjednost". Više puta je napomenuto da i ovdje, kao i u mnogim drugim praksama i teorijskim konceptima rodni i feminističkih studija, muškarci ostaju "nevidljivo prisustvo" (Antonijević, 2018a). Tačnije, njihova očigledna brojnost u sektoru bezbjednosti ostaje konceptualno, ali i praktično neiskorišćena u dekonstrukciji nasilnih maskulinih praksi u kontekstu pitanja rata, konflikata i bezbjednosti. Naime, **od devet pratećih rezolucija poslije osnovne Rezolucije 1325, samo tri eksplicitno pominju muškarce i dječake (UNSCRs 2106, 2242, i 2467)** u kontekstu prevencije nasilja prema ženama s jedne strane, ali i kao potencijalne žrtve seksualnog nasilja u konfliktu. Na primjer, Rezolucija 2242 "preporučuje" učešće muškaraca u naporima da se poveća učešće žena u prevenciji i rješavanju konflikata (Wright, 2019, str. 4). Stoga je prenošenje ovih preporuka u praktične politike koje za cilj imaju dekonstrukciju diskursa i praksi nasilnog maskuliniteta i militarizma u nacionalne akcione planove i druge javne politike iz oblasti bezbjednosti poseban izazov koji tek treba da se dodatno istraži.

Rezolucija 1325 i prateće rezolucije iz agende "Žene, mir i bezbjednost" nesumnjivo su promijenile način na koji međunarodna politika i njeni akteri razmišljaju i djelaju u kontekstu rješavanja i prevencije konflikata. Međutim, čini se da je (ne) iskreni institucionalni fokus na određene aspekte Rezolucije potisnuo neke druge važne elemente, a prije svega kritički korektiv civilnog društva i ženskih mirovnih grupa. Njihova marginalizacija u pitanjima međunarodne bezbjednosti s jedne strane, a sa druge fokus na "ženska pitanja" u okviru šireg koncepta urođnjavanja politika bezbjednosti doprinijeli su isticanju u poseban plan samo određene uloge žena i civilnog društva, prije svega u pružanju servisa podrške i zaštite. Lokalne mirovne inicijative i braniteljke ljudskih prava ostaju na marginama kako nacionalnih akcionih planova tako i same međunarodne politike. **Dvadeset godina od usvajanja Rezolucije 1325 snažan je poziv za obnavljanje njenih izvornih vrijednosti i ciljeva i većeg fokusa međunarodne bezbjednosne politike na mirovne napore aktivistkinja u lokalnim zajednicama.** Samo tako će agenda "Žene, mir i bezbjednost" ispuniti i onu drugu važnu funkciju: prevenciju konflikata i promovisanje politika mira.

Preporuke za dalje čitanje

- Coomaraswamy, R. (2015). *Preventing Conflict, Transforming Justice, Securing the Peace: A Global Study on the Implementation of United Nations Security Council resolution 1325*. UN Women.
- Davies, S. E., i True, J. (ur.). (2019). *The Oxford Handbook of Women, Peace and Security*. Oxford University Press.
- Organization for Security and Cooperation in Europe. (2020). *Implementing the Women, Peace and Security Agenda in the OSCE Region*. Organization for Security and Cooperation in Europe and London School of Economics and Political Science.

Literatura

- Antonijević, Z. (2018a). Nekoliko nevidljivih saveznika: Muškarci i feminizam u Srbiji. U A. Zaharijević & K. Lončarević (Ur.), *Feministička teorija je za sve* (str. 341–360). Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu.
- Antonijević, Z. (2018b). Proizvodnja znanja i javne politike u Srbiji: Za i protiv urođnjavanja. *Sociologija*, 60(1), 299–312. <https://doi.org/10.2298/SOC1801299A>
- Antonijević, Z. (2019). Gender mainstreaming: Urođnjavanje. U S. Gavrić & A. Ždralović (Ur.), *Rodna ravnopravnost* (1. izd, str. 275–284). Sarajevski otvoreni centar.
- Cohn, C. (2008). Mainstreaming Gender in UN Security Policy: A Path to Political Transformation? U S. Rai i G. Waylen (ur.), *Global governance feminist perspectives* (str. 185–206). Palgrave Macmillan. <http://link.springer.com/book/10.1057/9780230583931>
- Coomaraswamy, R. (2015). *Preventing Conflict, Transforming Justice, Securing the Peace: A Global Study on the Implementation of United Nations Security Council resolution 1325*. UN Women.
- Council of the European Union. (2019). *EU Action Plan on Women, Peace and Security (WPS) 2019-2024*, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11031-2019-INIT/en/pdf>
- Feminist Foreign Policy*. (bez dat.). CFFP. <https://centreforfeministforeignpolicy.org/feminist-foreign-policy> (Preuzeto 5. 3. 2020).
- Fourth World Conference on Women*. (1995). UN Women. <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/>
- George, N., Lee-Koo, K. i Shepherd, L. J. (2019). Gender and the UN's Women, Peace and Security agenda. U C. E. Gentry, L. J. Shepherd i L. Sjoberg (ur.) *The Routledge handbook of gender and security* (str. 311–322). Routledge, Taylor & Francis Group.
- ICRC. (2014, januar). *The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols*. <https://www.icrc.org/en/document/geneva-conventions-1949-additional-protocols>

- International Criminal Court. (2011). *Rome Statute of the International Criminal Court*. <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>
- Kirby, P. i Shepherd, L. J. (2016). The futures past of the Women, Peace and Security agenda. *International Affairs*, 92(2), 373–392. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12549>
- Miller, B., Pournik, M., i Swaine, A. (2014). *Women in Peace and Security through United Nations Security Resolution 1325: Literature Review, Content Analysis of National Action Plans, and Implementation* (IGIS WP 13/GGP WP 09). Institute for Global and International Studies, The George Washington University. http://www.peacewomen.org/assets/file/NationalActionPlans/miladpournikanalysisdocs/igis_womeninpeaceandsecuritythroughunsr1325_millerpournikswaine_2014.pdf
- Mladenović, L. i Branković, B. (2013). *Međunarodni feministički mirovni pokret koji je doveo do Rezolucije 1325*. Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- NATO. (2019). *Women, Peace and Security*. http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91091.htm (Preuzeto 15. 3. 2020).
- NGO Working Group on Women, Peace and Security. (bez dat.). <https://www.womenpeacesecurity.org/about/> (Preuzeto 5. 3. 2020).
- OHCHR. (1993). *Vienna Declaration and Programme of Action*. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx> (Preuzeto 7. 3. 2020).
- Organization for Security and Co-operation in Europe/Office for Democratic Institutions and Human Rights. (2009). *Gender and early warning systems: An introduction*. Warsaw: OSCE/ODIHR.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. (2016). *Designing Inclusive Strategies for Sustainable Security: Results-Oriented National Action Plans on Women, Peace and Security*. <https://www.osce.org/secretariat/444577?download=true> (Preuzeto 7. 3. 2020).
- Organization for Security and Co-operation in Europe. (2020). *Implementing the Women, Peace and Security Agenda in the OSCE Region*. Organization for Security and Co-operation in Europe and London School of Economics and Political Science. <https://www.osce.org/secretariat/294731?download=true> (Preuzeto 7. 3. 2020).
- Ormhaug, C. (2014). OSCE Study on National Action Plans on the Implementation of the United Nations Security Council Resolution 1325. Organization for Security and Co-operation in Europe, Peace Research Institute Oslo (PRIO).
- Parashar, S. (2019). The WPS Agenda: A Postcolonial Critique. U S. E. Davies i J. True (ur.), *The Oxford Handbook of Women, Peace, and Security* (str. 828–839). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190638276.013.46>
- PeaceWomen. (bez dat.). *Member States*. <https://www.peacewomen.org/member-states>
- Ramšak, A. (2015). *United Nations Security Council Resolution 1325: Women, Peace and Security in the countries of Western Balkans and Slovenia*. Ekvilib Institute. http://www.ekvilib.org/wp-content/uploads/2017/06/33A_Studija-Zahodni-Balkan.pdf

- Rosén Sundström, M., i Elgström, O. (2019). Praise or critique? Sweden's feminist foreign policy in the eyes of its fellow EU members. *European Politics and Society*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/23745118.2019.1661940>
- UN (2000, juli). *Namibia Plan of Action on Mainstreaming a Gender Perspective in Multidimensional Peace Support Operations*. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/WPS%20S%202000%20693.pdf>.
- UN Women. (2015). *Guidebook on CEDAW general recommendation no. 30 and the UN Security Council resolutions on women, peace and security*. New York: UN Women. <https://www.unwomen.org/digital-library/publications/2015/8/guidebook-cedawgeneralrecommendation30-womenpeacesecurity>, (Preuzeto 22. 2. 2020).
- United Nations Security Council Resolution 1325. (2000). https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SC_ResolutionWomenPeaceSecurity_SRES1325%282000%29%28english_0.pdf
- UNSCR 1325 IN EUROPE: 20 case studies of implementation. (2013). Bruxelles: European Peacebuilding Liason Office.
- Wright, H. (2019). "Masculinities perspectives": Advancing a radical Women, Peace and Security agenda? *International Feminist Journal of Politics*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/14616742.2019.1667849>

Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 "Žene, mir i sigurnost": provedba u Bosni i Hercegovini

ADNAN KADRIBAŠIĆ

Feminista i stručnjak za rodnu ravnopravnost

1. Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 i agenda za žene, mir i sigurnost

Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda 1325 (2000) "Žene, mir i sigurnost" prva je rezolucija Vijeća sigurnosti koja se konkretno bavi uticajem rata na žene i djevojčice, ulogom i doprinosom žena u sprečavanju i rješavanju konflikta te postizanju održivoga mira. **Jedna od ključnih oblasti** Rezolucije je povećanje broja žena u sigurnosnim strukturama i povećano učešće na svim nivoima odlučivanja. To je preduslov za veće uključivanje perspektive ravnopravnosti spolova u sektor sigurnosti te veću zaštitu i poštivanje ljudskih prava žena i djevojčica, kako u ratnim sukobima tako i u procesima postizanja mira i sigurnosti. U Rezoluciji 1325 naročito je istaknuto da su žene i djevojčice posebno ranjiva grupa za vrijeme ratnih sukoba, što zahtijeva povećanu zaštitu za žene i djevojčice. UNSC Rezolucija 1325 sadrži 18 tačaka, a sadržaj se može grupisati u **četiri stuba** (Monari, 2018):

1. Učešće žena na svim nivoima odlučivanja;
2. Gender perspektiva i obučavanje u izgradnji mira;

3. Zaštita i poštivanje ljudskih prava žena i djevojčica;
4. Uvođenje rodne perspektive u izvještaje Ujedinjenih naroda i provođenje njihovih programa.

Nakon donošenja Rezolucije, pitanje zaštite žena i djevojčica dodatno je naglašeno donošenjem UN-ove Rezolucije 1820 (2008) “Seksualno nasilje u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama”, a poslije i u rezolucijama UNSCR 1888 (2009), UNSCR 1889 (2009), UNSCR 1960 (2010), UNSCR 2106 (2013). Rezolucija UNSCR 2122 (2013) naglašava ulogu žena u mirovnim procesima dok Rezolucija UNSCR 2242 (2014) dodatno naglašava ulogu agende za žene, mir i sigurnost u kontekstu borbe protiv terorizma i suzbijanja nasilnog ekstremizma. Danas ove rezolucije čine tzv. **agendu za žene, mir i sigurnost**.

U literaturi postoji jasna nedosljednost u pogledu rasprave o **obavezujućem ili neobavezujućem karakteru** Rezolucije 1325. Neki autori i autorice su zagovarali/e obavezujuću prirodu Rezolucije (Reilly, 2007), dok drugi tvrde da ne postoje elementi koji bi je činili obavezujućom (Otto, 2012; Braunmühl 2013, True-Frost, 2007). Jezička analiza Rezolucije ukazuje da je korišten jezik koji se može pronaći u rezolucijama i deklaracijama jer u kontekstu država članica koristi riječi “poziva”, “naglašava” i “podstiče”. Generalni sekretar je u svom obraćanju Vijeću sigurnosti pozvao zemlje članice da donesu svoje strategije i akcione planove “sa ciljevima i vremenskim okvirom, sa ciljem integracije rodne perspektive u humanitarne operacije, programe rehabilitacije i obnove, uključujući mehanizme za praćenje, kao i za razvoj ciljanih aktivnosti, fokusiranih na specifična ograničenja s kojima se žene i djevojčice suočavaju u postkonfliktnim situacijama, kao što je njihov nedostatak prava na zemljište i vlasništvo i pristup ekonomskim resursima i nadzor nad njima” (Annan, 2002).

Danska je 2005. godine bila prva zemlja koja se opredijelila da donese **akcioni plan za provođenje Rezolucije 1325**. Nakon Danske nekoliko zemalja u Evropi (Norveška, Švedska, Velika Britanija, Austrija, Španija, Švicarska, Finska, Island i Holandija) te dvije zemlje u Africi (Uganda i Obala Slonovače) slijedile su ovaj primjer. Generalni sekretar UN-a je u svom obraćanju Vijeću sigurnosti (S/PRST/2008/39), 29. oktobra 2008. godine, izvještavajući o implementaciji **Rezolucije 1325** još jednom pozvao zemlje članice da poduzmu mjere kako bi se provele sve mjere iz **Rezolucije**. Na nekoliko međunarodnih foruma nakon oktobra 2008. godine naglašavana je pozitivna praksa zemalja koje su donijele svoje nacionalne akcione planove te su pozvane i druge zemlje članice UN-a da donesu akcione planove. Posebno je naglašena potreba da Bosna i Hercegovina donese svoj akcioni plan, kao prva postkonfliktna zemlja u tom trenutku, što se

i desilo u septembru 2010. godine. Danas, 83 zemlje članice Ujedinjenih naroda imaju akcione planove, što predstavlja 43% svih zemalja članica.

2. Akcioni planovi za provođenje Rezolucije 1325 u BiH

Provođenje Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini započelo je i **prije donošenja prvog akcionog plana**. Iako podaci o ovom periodu nisu potpuni, jasno je da su brojne institucije i organizacije svojim aktivnostima doprinosile provođenju **Rezolucije. Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period 2007–2011.** posebnu pažnju posvećuje Rezoluciji 1325 kao jednom od osnovnih dokumenata za poduzimanje odgovarajućih mjera kako bi se unaprijedio položaj žene u društvu i spriječio svaki oblik nasilnog rješavanja problema. Ukupno šest aktivnosti je posvećeno provođenju Rezolucije iako su sve aktivnosti isključivo vezane za pitanje učešća žena u javnom i političkom životu. Kao jedan od primjera djelovanja organizacija civilnog društva mogu se istaći aktivnosti **Udruženja "Žene ženama"** koje je u okviru projekta UNIFEM-a "Provođenje UNSCR 1325 Žene, mir i sigurnost" provodilo praćenje Rezolucije u BiH (Žene ženama, 2007). Krajem 2008. i početkom 2009. godine počela je jačati svijest o potrebi da se u Bosni i Hercegovini donese akcioni plan koji će težiti da odgovori na sve segmente Rezolucije i koji će osigurati usmjereno i koordinirano djelovanje većeg broja aktera u društvu. Te aktivnosti su rezultirale donošenjem **prvog Akcionog plana** za primjenu Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2010–2013. godine, a poslije drugog i trećeg.

Danas, nakon skoro deceniju, postavlja se pitanje **do koje mjere je donošenje akcionih planova doprinijelo provođenju agende za žene, mir i sigurnost** na način utvrđen Rezolucijom 1325 i drugim vezanim rezolucijama? U tom kontekstu primijenit će se sljedeća istraživačka pitanja koja su utvrđena u analizi literature:

- Da li je u izradi akcionih planova korišten pristup koji se zagovara Rezolucijom 1325 u intersekcijskom pitanju žene, mir i sigurnost?
- Do koje mjere akcioni planovi odgovaraju stvarnom kontekstu agende za Bosnu i Hercegovinu?
- Koji rezultati se mogu atribuirati provođenju akcionih planova, koji su provedeni izvan konteksta akcionih planova, a koji (eventualno) nisu obuhvaćeni aktivnostima u BiH?

U tom smislu će se primarno koristiti formalno-logički postupak analize donesenih akcionih planova, analiza pratećih izvještaja, analiza literature te analiza primjera aktivnosti koje nisu provedene u okviru implementacije

akcionih planova, a mogu se smatrati relevantnim za Rezoluciju 1325. Ovaj pristup ima svoja ograničenja posebno kod trećeg istraživačkog pitanja, budući da zbog nesistematiziranosti informacija, ali i vremenskih ograničenja nije moguće zaključiti koliko aktivnosti nije obuhvaćeno zvaničnim izvještajima o provođenju akcionih planova.

2.1 Analiza stanja koje je prethodilo prvom akcionom planu

Izradu **Akcionog plana** vodila je **Agencija za ravnopravnost spolova u BiH** u skladu sa svojim mandatom institucije za ravnopravnost spolova (član 26. Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH). Tokom 2009. godine provedene su sveobuhvatne konsultacije na lokalnom i državnom nivou (Mansury i Filipović-Hadžiabdić, 2014) sa ciljem prikupljanja informacija kako od institucija vlasti tako i od organizacija civilnog društva. Ovakav pristup često se spominje kao jedna od najboljih praksi (Miller, Pournik i Swain 2014; Tomić, 2015). U okviru UN-ove **Globalne studije** (UN Women, 2015) istaknuto je “da je primjer procesa izrade Akcionog plana u BiH otvorio nova vrata za učešće žena u procesima izgradnje mira i sprečavanja sukoba sa jedne strane i zaštite žena i djevojčica od nasilja sa druge strane”.

Nezavisna evaluacija prvog Akcionog plana (Institute for Inclusive Security, 2013) zaključila je da “sam dizajn plana uzima u obzir ključne mandate relevantnih vladinih institucija, uključujući Agenciju za ravnopravnost spolova, te također pridaje značaj ulozi koju takvoj državnoj strategiji daju organizacije iz nevladinog sektora”. Čini se da postoji konsenzus da je saradnja sa organizacijama civilnog društva bila efikasna i sveobuhvatna (McMinn i O'Rourke, 2012). Podaci prikupljeni tokom ovog procesa i predstavljeni u analizi stanja Akcionog plana pokazuju koji nivo informacija je bio dostupan pri izradi Akcionog plana. Brojne studije potvrđuju da je analiza koja je prethodila izradi Akcionog plana bila relevantna, dok se kao jedina zamjerka spominje njegova dužina (Miller, Pournik i Swain, 2014) i broj aktivnosti i indikatora (Institute for Inclusive Security, 2013).

Nezavisna evaluacija je kao **jedan od faktora za uspjeh izrade** (a kasnije i provođenja) **Akcionog plana** prepoznala ulogu Agencije za ravnopravnost spolova BiH kao nosioca. Ovo je posebno bitno jer je sama Rezolucija bazirana na principu integracije rodni pitanja, a Agencija je u pravnom sistemu BiH ključni nosilac procesa **gender mainstreaminga** (urodnjavanja, orodnjavanja). Uloga Agencije u izradi Akcionog plana je bitna iz više razloga. Prije svega, od posebnog je značaja da je izradu Akcionog plana pokrenula i vodila državna institucija jer je to jedan od faktora da se osigura opredjeljenje institucija vlasti. Drugo, ključna uloga institucije za ravnopravnost spolova je osigurala da je Akcioni plan

rodno osjetljiv, odnosno da je baziran na principima gender mainstreaminga. Ipak, Demir (Demir, 2016) zamjera što je Akcioni plan fokusiran na žene, a ne na gender mainstreaming, što jeste tačno kada se tekstualno analiza sadržaj Akcionog plana i formulacija aktivnosti. Konačno, evaluacija naglašava da su zaposlenice/i Agencije imali specifična znanja i vještine, a u Agenciji je postojalo institucionalno znanje u izradi javnih politika u oblasti ravnopravnosti spolova.

Akcioni plan za primjenu Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2010–2013. usvojen je Odlukom Vijeća ministara BiH 2010. godine. **Akcioni plan je prvi u Jugoistočnoj Evropi**, te jedan od prvih nacionalnih akcionih planova donesen u jednoj postkonfliktnoj zemlji. **Prvi Akcioni plan je imao osam ciljeva**, od kojih se prva tri odnose na učešće žena (na mjestima donošenja odluka, u vojnim i policijskim i u mirovnim misijama), dva na zaštitu žena (u kontekstu trgovine ljudima i podrške ženama i djevojčicama koje su bile žrtve za vrijeme ratnih sukoba) te specifični cilj za BiH vezan za deminiranje. Dva cilja su se također odnosila na promociju i saradnju sa različitim akterima. Sadržajno, najveći fokus **Akcionog plana** je stavljen na pitanje učešća, dok je nešto manji stavljen na pitanje zaštite. Pitanje učešća žena u izgradnji mira nije posebno naglašeno, iako bi se mogla izvesti pretpostavka da će se mjerama za povećanjem učešća žena na mjestima odlučivanja u BiH kao postkonfliktnoj i zemlji u tranziciji osigurati i učešće žena u procesima koji se vežu za izgradnju mira.

Važno je istaći da su u zemljama regije akcioni planovi za provođenje Rezolucije 1325 uglavnom izbjegavali dovođenje u vezu sa nasljeđem sukoba. Samo su planovi BiH i Kosova izričito uključili aktivnosti vezane za posljedice rata (Belgrade Centre for Security Policy, 2013). Interesantno je istaći da je Akcioni plan i danas jedina politika koja se već redovno donosi na nivou BiH a da u svom naslovu sadrži riječi mir i sigurnost, i da se između ostalog bavi nasljeđem rata, a posebno pitanjem prava preživjelih seksualnog nasilja tokom rata.

U trenutku izrade prvog Akcionog plana Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH vodilo je aktivnost u vezi s podrškom osobama koje su **preživjele seksualno nasilje tokom rata**. Nakon nekoliko različitih verzija, rezultat je bio prijedlog programa za žrtve ratnog silovanja, seksualnog zlostavljanja i torture i njihovih porodica u BiH (2013–2016) koji nije usvojen jer nije dobio podršku svih nivoa vlasti u BiH. To je uticalo i na sadržaj prvog Akcionog plana. Upravo problemi sa kojima su se susretale druge politike na sličnu temu pokazuju značaj postojanja Akcionog plana koji ipak na javno-političku agendu stavlja pitanje mira, sigurnosti i nasljeđa rata.

Uz Agenciju za ravnopravnost spolova BiH, **Koordinacioni odbor** se često vidi kao jedan od faktora za mobiliziranje relevantnih institucija i pojedinaca **u procesu implementacije Akcionog plana**. Odbor je u svom prvom sastavu uključivao dvadesetak državnih službenika/ca iz relevantnih ministarstava i institucija sa nivoa BiH i entiteta, predstavnika/ca civilnog društva i Agencije. Evaluacija prvog Akcionog plana je potvrdila da je u radu ostvarena kohezija i koordinacija među članovima/cama kao i dugoročan angažman ovih pojedinaca, jer ih je velika većina bila uključena u izradu Akcionog plana. Broj članova/ica je rastao te danas Koordinacioni odbor čini 28 osoba, od čega su dvije osobe iz nevladinog sektora.

2.2 Evolucija prvog NAP-a u drugi i treći

U skladu s preporukama Nezavisne evaluacije provedbe prvog Akcionog plana, uspostavljena je **struktura drugog Akcionog plana** koja je zadržana i za treći. Dok je prvi plan imao osam ciljeva, **izvršena je grupacija ciljeva u tri osnovne kategorije** koje su bazirane na Rezoluciji – ravnopravno sudjelovanje, prevencija i zaštita. Ova struktura je preglednija, jasnija, a strateški i srednjoročni ciljevi, očekivani rezultati i aktivnosti su formulisane tako da su orijentisane na rezultate.

Na ovaj način pojednostavljen je sistem uspostavljanja pokazatelja za praćenje Akcionog plana, kao i sistem prikupljanja podataka potrebnih za izradu godišnjih izvještaja o sprovođenju plana. Može se zaključiti da **nova struktura Akcionog plana predstavlja okvir moderne javne politike** u BiH, ali i u širim okvirima. Pored toga, zaštita i prevencija su grupisane u strateški cilj 2: Povećan nivo **humane sigurnosti** (*human security*). To je uvelo potpuno novi koncept u Akcioni plan, koncept koji se zasniva na činjenici da sigurnost ne znači samo zaštitu države ili institucije, već i pojedinaca ili grupa od prijetnji s kojima se svakodnevno suočavaju. Iako je struktura sama po sebi u većoj mjeri više fokusirana na strukturu Rezolucije, ipak je Akcioni plan i dalje najviše fokusiran na temu participacije koja dominira u sadržajnom smislu, ali i u smislu aktivnosti.

Pored unaprijeđene strukture, **drugi Akcioni plan je baziran i na naučenim lekcijama** koje su spriječile ostvarivanje potpunog učinka Akcionog plana. Izdvojeni su sljedeći izazovi:

- I pored navedenih pozitivnih primjera, cjelokupan proces harmonizacije propisa, pravila i procedura u sektoru odbrane i sigurnosti sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH nedosljedan je i neujednačen;

- Uočena je i potreba za učinkovitijim sustavom monitoringa i evaluacije. Akcioni plan sadržavao je previše pokazatelja koje je bilo teško pratiti i nadzirati. To je rezultiralo nedostatkom jedinstvenog sustava izvještavanja u vladinim institucijama. Skoro svi navedeni indikatori su kvantitativne prirode, što onemogućuje praćenje napretka u ostvarivanju srednjoročnih ili dugoročnih ciljeva, te kvalitativnih institucionalnih i uopće društvenih promjena;
- Veliku prepreku predstavljao je i nedostatak sredstava za učinkovitu implementaciju Akcionog plana. Ciljevi i aktivnosti iz prvog Akcionog plana nisu bili adekvatno prioritetizirani unutar institucionalnih strategija ili planova rada, što je rezultiralo nedostatkom sredstava za njegovu provedbu.

Ovi izazovi potvrđuju da se, i pored uspjeha, prvi Akcioni plan susreo sa izazovima sa kojima se susreću i druge politike u BiH. Iako to nije naglašeno, može se pretpostaviti da ovaj Akcioni plan koji jeste baziran na transformativnom pristupu i na rušenju rodni stereotipa i uloga jeste naišao i na druge vrste otpora. Nedovoljno izdvajanje sredstava odnosno propuštanje da se Akcioni plan stavi na listu političkih prioriteta dovoljno govori u korist te teze.

Način prevazilaženja, monitoring i evaluacija posebno su obrađeni u drugom Akcionom planu, dok je pitanje usklađivanja i finansiranja obrađeno kroz aktivnosti. Nije moguće utvrditi do koje mjere su te aktivnosti adekvatne da se odgovori na utvrđene izazove. Kod **donošenja trećeg Akcionog plana**, istaknuto je da je plan monitoringa i evaluacije koji je donesen nakon usvajanja drugog Akcionog plana omogućio postavljanje indikatora na osnovu kojih su izrađeni tabelarni formati za godišnji operativni plan aktivnosti institucija, te za godišnji izvještaj o postignutim rezultatima. Time je značajno pojednostavljen način dostavljanja informacija od nadležnih institucija, definiranje konkretnih akcija i mjerenje napretka u postizanju rezultata.

Izazov koji je istaknut kod donošenja trećeg Akcionog plana je **nedostatak finansijskih sredstava i ljudskih potencijala te neujednačen nivo opredijeljenosti, razumijevanja i primjene principa rodne ravnopravnosti unutar nadležnih institucija**. Potrebno je istaći da u trećem Akcionom planu nisu predviđene aktivnosti koje se odnose na nadležne institucije Republike Srpske. Ne postoji dovoljno informacija o pristupu nadležnih institucija ovog entiteta provođenju Rezolucije nakon 2017. godine. Međutim, ako se uzme u obzir sadržaj same Rezolucije, nadležnost Gender centra Vlade RS i činjenicu da je Rezolucija većim dijelom sastavni dio Gender akcionog plana BiH, izvjesno je

da se određeni nivo aktivnosti provodi. U tom smislu značajna je informacija da je Gender centar finansijski podržao projekat udruženja Mreže žena MUP RS-RS WPON kojim se između ostalog jača uloga žena u policiji.

Evolucija akcionih planova u odnosu na strukturu i izazove prikazana je u tabeli ispod.

AP UNSCR 1325 za period 2010–2013.	AP UNSCR 1325 za period 2014–2017.	AP UNSCR 1325 za period 2018–2022.	Tabela 1: Prikaz ključnih promjena između prvog, drugog i trećeg akcionog plana; izvor: prikaz autora
Dužina trajanja 3 godine 8 ciljeva Fokus na participaciji 49 aktivnosti Nedostatak sredstava za provođenje	Dužina trajanja 3 godine 3 cilja Efikasnija struktura bazirana na rezoluciji, fokus na participaciji 16 grupa aktivnosti Donesen M&E plan Kordinacioni odbor sa 19 institucija Uveden koncept humane sigurnosti Nedostatak sredstava za provođenje	Dužina trajanja 5 godina 3 cilja Efikasnija struktura bazirana na rezoluciji, fokus na participaciji 16 grupa aktivnosti Bez aktivnosti za RS Uveden fokus na nove sigurnosne prijetnje	

3. Ostvareni napredak, preostali i novi izazovi u provođenju Rezolucije 1325 u BiH

Praćenje implementacije i ocjena uticaja javnih politika samo po sebi predstavlja izazov. U kontekstu provođenja Rezolucije 1325, izazov je još veći jer se ne mjeri samo uticaj javne politike, već i drugih aktivnosti u državi koji doprinose realizaciji ciljeva Rezolucije. Akcioni planovi predstavljaju doprinos država članica u provođenju Rezolucije, a predviđene aktivnosti su kontekstualizirane za stanje u svakoj državi pa tako i BiH. Budući da je prethodna analiza potvrdila da je Akcioni plan baziran na pristupu Rezolucije, a da postoji konsenzus i u literaturi da je Akcioni plan jedan od pozitivnih primjera, strateški ciljevi mogu poslužiti kao osnov za analizu ostvarenog napretka. U tom smislu analizirat će se napredak koji je ostvaren u odnosu na odabrane aktivnosti.

3.1 Učešće: primjeri uspjeha i preostali izazovi, kvantitativni prikaz rezultata

Pitanje participacije se posebno naglašava u sva tri akciona plana. Ravnopravno učešće posmatra se iz ugla zastupljenosti žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama, uključujući i učešće na mjestima donošenja odluka.

Učešće žena na mjestima odlučivanja odnosi se na učešće u zakonodavnoj, izvršnoj vlasti i pravosuđu. Iz analize stanja nije jasno koji je doprinos Akcionog plana aktivnostima u oblasti učešća žena u ovoj oblasti. Sama analiza konstatuje da je primjena postojećih zakonskih odredbi, kao što je kvota od 40% (član 4.19. Izbornog zakona BiH ili član 20. ZoRS-a), dovela do određenog napretka, ali je potrebno uključivanje dodatnih afirmativnih mjera koje bi rezultirale konkretnim povećanjem broja žena na mjestima donošenja odluka. Nije jasno ni šta je planirano, budući da aktivnost koja se odnosi na ovo pitanje glasi: "Analiza primjene usklađenih politika, zakona, podzakonskih akata i drugih propisa, te donesenih afirmativnih mjera, sa preporukama za unaprjeđenje", a sličan pristup bio je predviđen i u drugom akcionom planu. Stiče se dojam da se pitanje učešća planira postići isključivo **kroz donošenje afirmativnih mjera bez informacija šta to znači.** Prvi Akcioni plan je sadržavao i niz drugih aktivnosti koje su se odnosile na **jačanje liderstva žena, promociju doprinosa medija na mjestima odlučivanja kao i rad sa političkim partijama.** Zanimljivo je stoga primijetiti da se prvi Akcioni plan bavio pitanjem suštinskog ravnopravnog učešća, dok su se naredni planovi isključivo odnosili na kvantitativno učešće.

Ni **Završni izvještaj o provedbi** Akcionog plana za implementaciju UN-ove Rezolucije 1325 "Žene, mir i sigurnost" u Bosni i Hercegovini 2014–2017. godine ne sadrži informacije o aktivnostima, već također konstatuje podatke o učešću žena na mjestima odlučivanja. Nisu sadržane ni informacije o aktivnostima koje je npr. provodila Agencija u toku predizbornih kampanja 2014. i 2016. godine, kao što je **Izjava o opredijeljenosti političkih stranaka za ravnopravnost spolova** (Agencija za ravnopravnost spolova BiH, maj 2014) i aktivnosti ili organizacija sedam radionica za preko 100 kandidatkinja kandidiranih na Općim izborima 2014. godine. Isto tako se ne konstatuje niti se ocjenjuje uticaj aktivnosti drugih aktera.

Pitanje **učešća žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama** detaljnije je analizirano i jasniji je doprinos Akcionog plana u ovom segmentu. I sam Završni izvještaj zaključuje da "provođenje sveobuhvatnih strateških mjera kroz AP UNSCR 1325 dovelo je do kreiranja povoljnijeg okruženja za povećanje učešća žena u policijskim i vojnim snagama, iako je to povećanje i dalje najuočljivije na

nižim pozicijama i činovima”. Koje su to sveobuhvatne konkretne mjere i koji je napredak ostvaren, bit će prikazano kroz nekoliko primjera.

Podaci pokazuju da je **promocijom vojnog poziva** kao poziva podjednako dostupnog i ženama i muškarcima povećana zainteresiranost žena. Promocija se bazira na korištenju vojnih lica oba spola u promotivnim materijalima te napomeni da: “Prilikom odabira kandidata za prijem u vojnu službu vodi se računa o ravnopravnoj zastupljenosti spolova u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova” (Pravilnik o prijemu u vojnu službu, 2014). To ilustruje podatak da su se **2008. godine na oglas prijave samo 23, a na oglas 2014. godine čak 595 kandidatkinja**. Ovaj pristup pokazuje da su Ministarstvo odbrane BiH i Oružane snage BiH (OS BiH) prepoznali izazov male zainteresiranosti žena za vojni poziv i da se djelovanjem na rodne stereotipe promocijom povećao broj zainteresiranih žena.

Pored toga, Ministarstvo odbrane je usvojilo preporuku da se prilikom prijema kandidata/kinja u OS BiH od ukupnog broja primljenih primi 10% žena, s tim da se prednost daje najuspješnijim kandidatima i kandidatkinjama u skladu s listom uspješnosti. Iako efekat ovih mjera u odnosu na pojedinačne konkurse nije dostupan, podaci pokazuju da je od 2008. do 2017. godine došlo do **povećanja zastupljenosti žena u Oružanim snagama za 2%** i to najviše u periodu od 2008. do 2013. godine (1,8%), a najmanje od 2013. do 2017. godine (0,2%). Podaci o razlozima za ovakvo stanje nisu sadržani u analizi stanja za treći **Akcioni plan**, ali je predviđena aktivnost “Analiza i identifikiranje prepreka (vidljivih i prikrivenih) za veće učešće i napredovanje žena u sistemu odbrane i sigurnosti, uključujući i pozicije donošenja odluka (ispitati razloge koji direktno utiču na zapošljavanje/regrutiranje žena i vođenje karijere)”.

Iako analiza stanja konstatuje niz aktivnosti na obukama pripadnika/ca Oružanih snaga na teme ravnopravnosti spolova, ne naglašava se šta je njihov cilj. Tek se na osnovu određenih informacija može zaključiti da su provođene aktivnosti sa ciljem promocije učešća i liderstva i žena i muškaraca u Oružanim snagama kao preduslov za zaštitu stanovništva i društva u cjelini, te da su provođene aktivnosti u okviru kampanje He4She. Dodatnom analizom je utvrđeno da je **Pravilnik o uniformama Oružanih snaga Bosne i Hercegovine** izmijenjen, između ostalog, da oslobodi žene trudnice do petog mjeseca trudnoće, uz mišljenje ljekara specijaliste, a od petog mjeseca trudnoće i bez mišljenja ljekara od obaveze nošenja uniforme. Uticaj većeg učešća žena u oružanim snagama ne dokumentuje se u izvještajima, ali drugi izvori pokazuju da je takav uticaj pozitivan i vidljiv te se stiče dojam da mijenjaju doprinos miru i sigurnosti u BiH (Hamidičević, 2017).

U institucijama sektora sigurnosti zabilježeno je **povećanje učešća žena u policijskim snagama** na svim nivoima u BiH koje, u izvještajnom periodu, iznosi u prosjeku oko 1,25% i ukupno je iznosilo 7,5%. Analiza stanja kvalifikuje ovo povećanje kao "neznatno", ali bez podataka o broju popunjenih radnih mjesta i spolnoj strukturi primljenih policijskih službenica/ka nije moguće dati stvarnu kvalifikaciju. Učešće žena na rukovodnim pozicijama iznosi 1,2%, i tu je prepoznat mogući uzrok stanja koji se odnosi na nemogućnost kontinuiranog stručnog usavršavanja žena, kao i sam proces sticanja neposredno višeg čina, koji zahtijeva tačno određeno vrijeme provedeno u prethodnom činu, te dostavljanje ocjene u posljednje tri godine, što za posljedicu može imati otežano napredovanje zbog korištenja porodijskog odsustva. Međutim, nije jasno koliko policijskih službenica zbog ove prepreke nije imalo priliku za napredovanje.

U **mirovnim misijama** postotak žena je iznosio 30% te je došlo do povećanja za 6% u odnosu na 2014, te za oko 14% u odnosu na 2010. godinu. Upravo zbog povećanja učešća žena u mirovnim misijama Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine je 2012. godine dobilo **nagradu Ujedinjenih naroda za javnu službu, u kategoriji "Promovisanje rodne ravnopravnosti u javnoj službi"** u kontekstu "Javno učešće u mirovnim procesima". Analiza stanja iz trećeg Akcionog plana procjenjuje da je to rezultat primjene afirmativne mjere kojom je smanjen broj potrebnih godina radnog iskustva – što je jedan od glavnih kriterija za prijavu za upućivanje u mirovne misije – sa osam na pet godina za žene. Mjera je uvedena zbog toga što je u agencijama za provedbu zakona u BiH utvrđeno da nije bilo žena koje su imale osam godina neprekidnog radnog iskustva u policiji. Pored učešća žena u mirovnim misijama, od izuzetnog je značaja i djelovanje u drugim konfliktnim i postkonfliktnim društvima. U tom smislu su od značaja obuke koje provodi centar Peace Support Operations Training Centre, sa sjedištem u BiH, kao što je obuka "Rodna pitanja u operacijama podrške miru" u koju je uključen i modul "Prevenција seksualnog nasilja u oružanom sukobu".

3.2 Humana sigurnost:

Kako je koncept prilagođen za BiH i koji uticaj možemo dokumentovati?

Kao što je već naglašeno, donošenjem drugog, a poslije i trećeg Akcionog plana poseban fokus je stavljen na oblast humane sigurnosti. Rezolucija Generalne skupštine 66/290 (Rezolucija Generalne skupštine, 2012) tako naglašava: "Ljudska sigurnost je pristup koji pomaže državama članicama u prepoznavanju i suočavanju sa širokim i sveobuhvatnim izazovima za opstanak, život i dostojanstvo osoba". Ovaj pristup poziva na "sveobuhvatne, specifične odgovore i na prevenciju orijentisane odgovore koji jačaju zaštitu i osnaživanje svih osoba".

Prema Akcionom planu, ovaj pristup se odnosi na položaj preživjelih žrtava seksualnog nasilja i drugih oblika stradanja tokom rata, opasnosti od miniranih područja, te trgovinu osobama ali i prirodne katastrofe, izbjegličku krizu, nasilni ekstremizam i dr. Akcioni plan zagovara primjenu rodno odgovornog pristupa potvrđujući tako da se pristup koji predstavlja i obavezu iz Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH odnosi i na ove oblasti. Oblasti **deminiranje, prirodne katastrofe i izbjeglička kriza** globalno odnosno u rezolucijama nisu prepoznate kao prijetnja miru i sigurnosti za žene, ali jesu u kontekstu BiH. U analizi stanja uz treći Akcioni plan ne postoje podaci zašto su ova pitanja od posebnog značaja za BiH, osim što se ističe da su neke politike u ovim oblastima uključile rodnu perspektivu. Informacije iz drugih izvora pokazuju da je u prethodnom periodu uticaj Akcionog plana na prirodne katastrofe i migracije bio humanitarnog karaktera; da je domaćinstvima nakon poplava u BiH i osobama u migrantskim kampovima u Srbiji dijeljena humanitarna pomoć (Babic-Svetlin, Jacevic i Mansury, 2016).

Od navedenih ciljeva u oblasti ljudske sigurnosti i kontekstu Rezolucije 1325 posebno je potrebno istaći cilj koji se odnosi na **poboljšanu podršku i pomoć ženama i djevojčicama koje su preživjele seksualno nasilje i druge oblike stradanja tokom rata**. Međutim, analizom podataka i informacija koje su predstavljene u analizi stanja ne mogu se izvući zaključci vezani za doprinos Akcionog plana napretku u ovoj oblasti. Nesporno je da je u kontekstu prava koja pripadaju preživjelim došlo do određenog napretka u odnosu na prvi Akcioni plan (npr. u Brčko distriktu) i da su različiti akteri provodili različite projekte, npr. projekat “Traženje zaštite, podrške i pravde za preživjele žrtve seksualnog nasilja tokom sukoba u BiH: (2014–2017)” koji je provodio UN Action ili projekat “Osiguranje pristupa pravdi za svjedoke/žrtve kroz jačanje postojećih i uspostavljanje novih mreža podrške svjedocima u BiH: (2015–2017)” koji je provodilo Udruženje Vive Žene.

I u sastavu Koordinacionog odbora nisu zastupljene institucije nadležne da pružaju podršku preživjelim, osim možda posredno Ministarstvo pravde BiH u kontekstu Krivičnog zakona BiH i sistema besplatne pravne pomoći na nivou BiH. U analizi stanja trećeg Akcionog plana konstatuje se da druge inicijative u ovoj oblasti nisu donesene, kao što je prijedlog programa za žrtve ratnog silovanja, seksualnog zlostavljanja i torture i njihove porodice u BiH (2013–2016), strategija tranzicione pravde ili zakon o pravima žrtava torture u BiH. Iz svega navedenog može se zaključiti da se aktivnosti vezane za aspekt preživjelih seksualnog nasilja provode izvan konteksta Akcionog plana. Čak se može zaključiti da su aktivnosti vezane za izradu Međunarodnog protokola o dokumentovanju i istraživanju

seksualnog nasilja u sukobu, pokrenutu u BiH 2014. godine, provedene izvan konteksta Akcionog plana.

Ovakav nalaz ukazuje na zaključak da institucije koje su nadležne za ova pitanja nisu aktivno doprinosile provođenju Akcionog plana, odnosno da nisu ovim temama pristupale na način predviđen Rezolucijom.

3.3. Ljudska sigurnost na lokalnom nivou

Posebno se ističe doprinos pristupa ljudske sigurnosti na lokalnom nivou **donošenjem lokalnih akcionih planova za 1325**. U tom procesu vodeću ulogu je imala Agencija za ravnopravnost spolova BiH koja je radila sa pilot općinama. Podržana je izrada šest **lokalnih akcionih planova za 1325 u sljedećim općinama: Mostar, Vlasenica, Istočna Ilidža, Stari Grad Sarajevo i Ilijaš**.

Doneseni akcioni planovi nisu javno dostupni, nije moguće potvrditi kada su doneseni niti su dostupne informacije o njihovom uticaju. Dostupne informacije i analize ukazuju na činjenicu da se većina akcionih planova bavila pitanjem učešća žena na lokalnom nivou, pitanjem ekonomskog osnaživanja, deminiranjem i nasiljem u porodici. Jedna od ovih oblasti može se dovesti u vezu sa Rezolucijom, a dvije sa državnim Akcionim planom. Potrebno je istaći da su i neke druge lokalne zajednice u tom periodu donosile lokalne gender akcione planove ili lokalne akcione planove za rodno odgovorno budžetiranje koji su također obuhvatali teme nasilja u porodici, učešća i borbe protiv nasilja u porodici. Dostupne informacije koje su bazirane na dvije studije slučaja (Babic-Svetlin, Jacevic i Mansury M, 2016) pokazuju da je npr. u Istočnoj Ilidži fokus bio na osiguravanju prostora za izlaganje ručnih radova žena, dok je u Vlasenici fokus bio na jačanju svijesti institucija u pogledu reakcije na nasilje u porodici. Ne postoje informacije da li je ovaj pristup napušten budući da o daljim aktivnostima u ovoj oblasti ne postoje informacije u trećem Akcionom planu.

4. Zaključak – koje se naučene lekcije mogu prepoznati?

Donošenjem **prvog Akcionog plana** za provođenje Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini u julu 2010. godine napravljen je značajan iskorak. Prvi Akcioni plan bio je prva javna politika ove vrste u zemlji, regiji i među prvim u jednom postkonfliktnom društvu. Postoji opći konsenzus u literaturi da **izrada, struktura i provođenje Akcionog plana** predstavlja jedan od modela na osnovu kojeg su se donosili drugi akcioni planovi u drugim zemljama svijeta. **Struktura drugog i trećeg Akcionog plana** se često navodi kao jedna od najboljih transformacija javne politike manjeg učinka u javnu politiku visokog učinka u

kontekstu Rezolucije 1325. I u regionalnom smislu ovaj Akcioni plan zauzimao je posebno mjesto jer je jedan od dva koji pravi direktnu vezu sa konfliktom i predviđa aktivnosti za preživjele seksualnog nasilja tokom sukoba. U kontekstu BiH akcioni plan(ovi) ostaju jedine politike koje se direktno tiču mira i sigurnosti, dok sve druge slične inicijative nisu donesene.

Sadržinski, akcioni planovi u velikoj mjeri koriste strukturu Rezolucije 1325 kao uzor za analizu stanja, definiranje srednjoročnih ciljeva i aktivnosti. Pri tome se i sadržaj planova adaptira specifičnom kontekstu u BiH, ali i novim standardima u širem okviru agende za žene, mir i sigurnost. Također, kao jedan od faktora uspjeha akcionih planova prepoznato je **liderstvo Agencije za ravnopravnost spolova BiH** u ovom procesu. Znanje u kreiranju javnih politika, ali i pristup baziran na ravnopravnosti spolova (gender mainstreaming) osigurao je da se Akcioni plan ne fokusira na rodnu perspektivu pitanja mira i sigurnosti. Iako su neki autori zamjerali fokus aktivnosti na žene (a ne pitanje roda ili ravnopravnosti spolova), iz analize stanja i izvještaja jasno je da je pristup i dalje baziran na konceptu gender mainstreaminga.

Proces izrade akcionih planova se također smatra jednim od pozitivnih primjera konsultacija sa organizacijama i samim civilnim društvom, a posebno sa organizacijama koje zastupaju interese žena. U samom procesu izrade predstavnice civilnog sektora bile su zastupljene i kao članice formalnih radnih grupa, ali i kao članice Koordinacionog odbora za praćenje primjene Akcionog plana.

Ključna uloga Agencije je potvrđena i u podršci djelovanju Koordinacionog odbora za praćenje primjene akcionih planova. U literaturi se često navodi primjer Koordinacionog odbora u BiH kao model kako kreirati mehanizam za nadzor nad praćenjem donesenih akcionih planova. I zaista, kada se pogledaju rezultati, stiče se dojam da su ove ocjene tačne jer je napredak vidljiv, posebno u oblastima u kojima su institucije imale svoje predstavnike/ce (posebno oblast odbrane i sigurnosti). Također je dokumentovano istraživanjima i to da su se ove institucije u velikoj mjeri oslanjale na specifična znanja zaposlenica/ka Agencije te se na taj način dešavao transfer znanja u pogledu gender mainstreaminga. U onim oblastima u kojima nije bilo predstavnika institucija u Koordinacionom odboru, rezultati ili nisu vidljivi ili nisu jasno atribuirani provođenju Akcionog plana. To je posebno vidljivo u dijelu koji se odnosi na oblast prevencije i zaštite, u kojima i dalje postoje značajni problemi koji ostaju izvan agende za žene, mir i sigurnost i okvira djelovanja Akcionog plana. Isto tako, primijećeno je da neke aktivnosti institucija nisu uvijek atribuirane u izvještajima iako jesu prisutne

u Koordinacionom odboru i jesu vezane za Akcioni plan. Zabrinutost izaziva činjenica da **u trećem Akcionom planu nisu usvojene aktivnosti koje se odnose na područje Republike Srpske** niti institucije Republike Srpske učestvuju u radu Koordinacionog odbora. Iako ništa ne sprečava institucije RS-a da provode aktivnosti kojima doprinose realizaciji Rezolucije, ovaj članak pokazuje da postojanje javne politike (kao što je to Akcioni plan) i zajedničko djelovanje institucija putem tijela za nadzor (kao što je to Koordinacioni odbor) povećava šanse za napredak. O posljedicama ovakve odluke je u ovom trenutku teško govoriti jer ne postoji dovoljno informacija kako će se postojeće stanje prevazići, a (ne)uspjeh ovakve odluke će se moći mjeriti nakon nekog vremenskog perioda.

Konačno, pohvalno je da se **svaki naredni Akcioni plan bazirao na naučenim lekcijama i utvrđenim izazovima**. Jedan od njih se odnosi i na oblast učešća žena u Oružanim snagama, gdje je od 2008. do 2017. godine došlo do povećanja zastupljenosti od 2%. Novim Akcionim planom je planirano da se istraže razlozi za ovakvo stanje jer je ovo povećanje označeno kao neznatno. S druge strane, gdje se, na osnovu dostupnih izvještaja, akcionim planovima ne može atribuirati poseban napredak jeste oblast prevencije i zaštite preživjelih seksualnog nasilja. Bez obzira što u ovoj oblasti postoje određene aktivnosti koje se mogu označiti kao napredak, one se u većini slučajeva ne dovode u vezu sa akcionim planovima. Iako je ovaj nedostatak jasan, ne može se zaključiti da je planirano posebno rješenje kako bi treći Akcioni plan odgovorio na ovaj izazov.

Ovi nalazi ukazuju da uprkos postignutim rezultatima i dalje postoje izazovi u provođenju Rezolucije 1325 u BiH. Ne treba izgubiti iz vida da je **pristup Rezolucije 1325 transformativan** i da zahtijeva, ali i zavisi od rodnih uloga društva u kojem se provodi kao i spremnosti da se govori o nasljeđu rata, mira i sigurnosti. Akcioni planovi su, sasvim je jasno, nastali i provode se u zahtjevnom okruženju buduću da na institucionalnom nivou nema drugih javnih politika koje se odnose na mir i sigurnost. Oni jesu u oblastima na koje se odnosi Rezolucija doprinijeli napretku, ali nisu uspjeli da posluže kao katalizator za širi društveni odgovor, što sprečava ostvarivanje promjena za koje se Rezolucija zalaže. Ipak, postavlja se pitanje da li je to i trebala biti uloga akcionih planova ili su nam potrebni drugi komplementarni pristupi kakav je bio pokušaj usvajanja strategije za tranzicionu pravdu.

Uprkos svim izazovima u bosanskohercegovačkom društvu, akcioni planovi su dobili podršku donosilaca odluka, što predstavlja jedan od pozitivnih koraka naprijed. Uvođenje koncepta humane/ljudske sigurnosti u sagledavanje mira i sigurnosti iz ugla rodne ravnopravnosti predstavlja inovativan pristup, koji će

se još morati promovirati, a posebno na lokalnom nivou gdje su napravljeni određeni pomaci. Iz tog razloga je potrebno podržati napore da se akcioni planovi koriste kao resurs za gender mainstreaming u oblasti mira i sigurnosti istovremeno uz pozivanje nadležnih institucija vlasti na odgovornost za provođenje i transformiranje pristupa miru i sigurnosti.

Preporuke za dalje čitanje

- Lippai, Z., i Young, A. (2017). *Creating National Action Plans: A guide to implementing Resolution 1325*. Institute for Inclusive Security, Washington.
- Miller, B., Pournik, M., i Swain, A. (2014), *Women in Peace and Security through United Nations Security Resolution 1325: Literature Review, Content Analysis of National Action Plans and Implementation*, Institute for Global and International Studies.
- Olsson, L., i Gizelis, T.-I. (2015). *Gender, peace and security: Implementing UN Security Council Resolution 1325*
- Clark, J. (2017). *Rape, sexual violence and transitional justice challenges: Lessons from Bosnia Herzegovina*. Routledge, Abingdon.

Literatura

- Agencija za ravnopravnost spolova BiH, (2014). *Izjava o opredjeljenosti ravnopravnosti spolova za političke partije*. Preuzeto 2.3.2020. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/05/GEP_opt.pdf
- Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2014.–2017. godine. Službeni glasnik BiH, 89/14.
- Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2014.–2017. godine. Službeni glasnik BiH, 1/19.
- Akcioni plan za primjenu Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2010–2013. Službeni glasnik BiH 92/10.
- Babic-Svetlin, K., Jacevic, M., i Mansury M. (2016). *Localization of Women, Peace, and Security Agenda Case Study of Six Local Governments in Bosnia and Herzegovina*. Preuzeto 2.3.2020. <https://www.inclusivesecurity.org/wp-content/uploads/2016/09/Localization-of-Women-Peace-and-Security-Agenda.pdf>
- Belgrade Centre for Security Policy, (2013). *Women, Peace and Security in the Western Balkans: Independent review of translation of UNSCR 1325 into the policies in Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Macedonia and Serbia*. Preuzeto 2.3.2020. http://www.bezbednost.org/upload/document/assessment_report_%5Bweb%5D.pdf
- Braunmühl, C. (2013). *A Feminist Analysis of UN Security Council Resolutions on Women, Peace and Security*.

- Demir, E. (2016). *The role of the United Nations women, peace and security agenda in promoting gender justice in post-conflict societies: is the agenda transformative*. International Journal of Rule of Law, Transitional Justice and Human Rights, 7 (7). pp. 81-91. ISSN 2232-7541.
- Generalna skupština UN (2002). Rezolucija Generalne skupštine A / Res / 66/290 o ljudskoj sigurnosti. Preuzeto 2.3.2020. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/22/PDF/N1147622.pdf?OpenElement>
- Hamidićević, S. (2017). Žene u službi sigurnosti u Bosni i Hercegovini, Centar za sigurnosne studije.
- Hudson, N.F. (2010). *Gender, Human Security and the United Nations: Security Language as a Political Framework for Women*.
- Institute for Inclusive Security. (2013), *Evaluacija i analiza Akcionog plana za Implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini 2010–2013*.
- Lynne, A. (2007). Final Report. Monitoring Implementation of UN SCR 1325 in Bosnia and Herzegovina, Žene ženama.
- Mansury, M., i Filipović-Hadžiabdić, S. (2014). *A Model National Action Plan in Bosnia and Herzegovina*. Preuzeto 2.3.2020. <https://www.inclusivesecurity.org/2014/03/09/model-national-action-plan-bosnia-herzegovina/>
- McMinn, K., i O'Rourke, C. (2012). *Baseline Study on UNSCR 1325 - Women and Peacebuilding Toolkit: Sharing the Learning*. Preuzeto 2.3.2020. http://eprints.ulster.ac.uk/25297/1/FINAL_1325_Baseline_CFNI.pdf
- Miller, B., Pournik, M., i Swain, A. (2014). *Women in Peace and Security through United Nations Security Resolution 1325: Literature Review, Content Analysis of National Action Plans and Implementation*, Institute for Global and International Studies.
- Ministarstvo odbrane BiH. (2017). Pravilnik o uniformama Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Službeni glasnik BiH, broj 44/17.
- Monari, C. (2018). *Introduction to the four pillars of UNSCR 1325*.
- Otto, D. (2012). *The Security Council's Alliance of Gender Legitimacy: The Symbolic Capital of Resolution 1325*.
- Pravilnik o prijemu u vojnu službu (2014), Ministarstvo odbrane BiH.
- Annan, K., (2002), Izjava Predsjedniku Vijeću sigurnosti na temu "Žene, mir i sigurnost", broj S/PRST/2002/32.
- Reilly, N. (2007). *Seeking Gender Justice in Post-conflict Transitions: Toward a Transformative Women's Human Rights Approach*.
- Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 (2000) "Žene, mir i sigurnost", 31. oktobar 2000. godine, S/RES/1325 (2000).
- Tomić, A. (2015). *Gender Mainstreaming of the Security Sector in Bosnia and Herzegovina: From the Policy Papers to Reality*. 14 *The Quarterly Journal* 87.
- True-Frost, C. (2007). *The Security Council and Norm Consumption*.

- UN Women (2015). *Preventing Conflict Transforming Justice Securing the Peace - A Global Study on the Implementation of United Nations Security Council resolution 1325*. Preuzeto 2.3.2020. [https://www.peacewomen.org/sites/default/files/UNW-GLOBAL-STUDY-1325-2015%20\(1\).pdf](https://www.peacewomen.org/sites/default/files/UNW-GLOBAL-STUDY-1325-2015%20(1).pdf)
- Vijeće ministara BiH (2019), Odluka o osnivanju Koordinacionog odbora za nadzor nad provođenjem Akcionog plana za implementaciju UN Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2018. – 2022. godine. Službeni glasnik BiH, broj 60/19.
- Vojničke čizme i svila: Žene u Oružanim snagama BiH, preuzeto 2.3.2020. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/vojnicke-cizme-i-svila-zene-u-oruzanim-snagama-bih/141214024>
- Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst. Službeni glasnik BiH, 32/10.
- Žene u Oružanim snagama BiH javno pohvaljivane i nagrađivane za službu, preuzeto 2.3.2020. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/zene-u-oruzanim-snagama-bih-javno-pohvaljivane-i-nagradjivane-za-sluzbu/160421065>

02 POLITIČKI | JAVNI ŽIVOT

Učešće žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti i pravosuđu

DOC. DR. LEJLA BALIĆ

DOC. DR. AMILA ŽDRALOVIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet

1. Uvodna razmatranja

Iako je pogrešno feministički pokret svesti isključivo na borbu žena za osvajanje punog prava glasa (i pasivnog i aktivnog prava glasa, odnosno i prava da bira i da bude birana), sticanje statusa političkog subjekta – bez obzira na sve teorijske diskrepancije feminizama – njegovo je kontinuirano obilježje. Prva argumentacija za nužnost uključivanja žena u političku sferu isklesana je u okviru liberalne političke filozofije i na temeljima njenih postulata o jednakopravnosti svih ljudskih bića te formulisana kao zahtjev da žene ravnopravno s muškarcima učestvuju u političkom životu. Ipak, ova ravnopravnost generalno nije postignuta nakon osvajanja prava niti su se desile očekivane društvene promjene.

Naime, uvidom u hronologiju sticanja aktivnog i pasivnog prava glasa (Tomaševski, 1993, str. 9, Obrenić, 2012; Popov-Momčinović, 2019, str. 156) zaključuje se da su u većini država žene ova prava stekle uglavnom nakon 1945. godine. Ipak, osvajanje prava – u prvom redu političkih prava i prava na obrazovanje koja su ujedno i pretpostavka njihove pune realizacije – nije imalo za posljedicu željenu društvenu promjenu. Uspjeh je već sama činjenica da su se, nakon stoljeća isključivanja žena iz odlučivanja o/u životu političke zajednice, feministkinje izborile (istina uz skupo plaćenu cijenu) da žene dobiju mogućnost

zauzimanja pozicija političkog subjekta koju danas često olako uzimamo. Ipak, *de iure* napredak koji na ovom mjestu *a priori* pretpostavljamo kao progres i zanemarujemo sve teorijske dileme kao što su, na primjer, one koje je izrazila Emma Goldman (2001) već početkom prošlog stoljeća u vremenima prvog talasa feminizma ili savremene debate o predstavničkoj demokratiji – ne znači i *de facto* društvene promjene.

Politička participacija žena nije na zadovoljavajućem nivou, unatoč svim međunarodnim standardima na koje se obavezala i Bosna i Hercegovina. Važno je istaći da je većina ovih standarda uspostavljena u tzv. Dekadi žena (1975–1985), kada su i feminizmi ušli u fazu onoga što nazivamo drugim talasom i kada je postalo jasno da za položaj žena u društvu nije dovoljno (samo) osvajanje prava kao što su pravo glasa, pravo na jednako obrazovanje i pravo na slobodno raspolaganje imovinom (Karapetrović, 2019; Ždralović, 2019a). Stoga se već u **Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama**, usvojenoj u Generalnoj skupštini UN-a 18. decembra 1979. godine, od država potpisnica zahtijeva da poduzmu “sve moguće mjere da eliminišu diskriminaciju nad ženama u političkom i javnom životu zemlje” te da, između ostalog, osiguraju ženama, u jednakoj mjeri kao i muškarcima, pravo da učestvuju “u formulisanju vladine politike i implementacije i da imaju javni ured i vrše sve javne funkcije na svim nivoima vlade”, kao i “u nevladinim organizacijama i udruženjima koja su uključena u javni i politički život zemlje” (član 7) te da poduzmu “sve moguće mjere da osiguraju da žene, jednako kao muškarci, bez diskriminacije, imaju mogućnost da predstavljaju vlade na međunarodnom nivou i da učestvuju u radu međunarodnih organizacija” (član 8).

U periodu Dekade žena održane su i tri svjetske konferencije UN-a o ženama. Na prvoj, u Meksiko Cityju 1975. godine prihvaćen je i dokument *Svjetski plan za akciju* čiji je glavni cilj bio usmjeravanje “ka jednakosti, razvoju i miru” (Mladenović, 1996). Druga konferencija je organizovana 1980. u Kopenhagenu, kada se prvi put “razgovaralo i o feminističkoj etici ženskog aktivizma i nasilju nad ženama” (Mladenović, 1996). Treća konferencija je održana u Najrobiju 1985. godine, a njen rezultat je bila strategija za poboljšanje položaja žena čije je težište bilo na povećanju participacije žena u javnom životu (Karapetrović, 2019, str. 29–30, Banović, 2019, str. 85). Deset godina kasnije održana je četvrta svjetska konferencija žena u Pekingu, a kao rezultat ove konferencije usvojena je **Pekinška deklaracija i Platforma za akciju**.

U okviru Platforme za akciju naglašena je potreba za ravnopravnim učešćem žena i muškaraca u svim državnim, regionalnim i međunarodnim organima

i procesima odlučivanja (stav 5). Navodi se i to da je ravnopravnost između muškaraca i žena “pitanje ljudskih prava i uslov za socijalnu pravdu i takođe je neophodan i osnovni preduslov za ravnopravnost, razvoj i mir” (stav 1). Pekinška deklaracija i Platforma za akciju naglašavaju značaj učešća žena u procesima odlučivanja u pitanjima vezanim za mir i sigurnost. Uviđa se da je davanje većih ovlašćenja ženama i njihovo puno učešće na osnovu jednakosti u svim sferama društva, uključujući i učešće u procesu donošenja odluka i strukturama vlasti, od osnovne važnosti za postizanje jednakosti, razvoja i mira.

Jednak pristup i puno učešće žena u strukturama vlasti i njihov puni angažman u svim pokušajima na prevenciji i rješavanju sukoba su od osnovne važnosti za održavanje i unapređenje mira i sigurnosti. Iako su žene počele da igraju važnu ulogu u rješavanju sukoba, održavanju mira i odbrani i mehanizmima spoljnih poslova, one još uvijek nemaju dovoljno predstavnika na pozicijama gdje se odlučuje. Ako žene treba da igraju ravnopravnu ulogu u obezbjeđenju i održavanju mira, moraju biti osnažene politički i ekonomski i biti adekvatno predstavljene na svim nivoima odlučivanja (Platforma za akciju, stav 134).

Kao jedan od strateških ciljeva u okviru Pekinške deklaracije i Platforme za akciju, identificirana je potreba da se poveća “učešće žena u rješavanju konflikata na nivoima na kojima se donose odluke i štite žene koje žive u situacijama oružanih i drugih vrsta sukoba ili pod stranom okupacijom”, te da se unaprijedi doprinos žena u “gajenju kulture mira” (E.1., E.4.). Pekinška deklaracija i Platforma za akciju usvojene su 15. septembra 1995. godine. Dejtonski mirovni sporazum je potpisan 14. decembra 1995. godine, a u članstvu šire delegacije, bez direktnog učešća u pregovorima, bila je prisutna samo jedna žena (Kvinna till Kvinna, 2000).

U oktobru 2000. godine, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija usvojilo je Rezoluciju 1325 Žene, mir i sigurnost. **Rezolucija 1325** naglašava pitanje uticaja oružanih sukoba na žene i djevojčice, ali i ulogu koju žene imaju u izgradnji mira. Također, ukazuje se i na nužnost povećanja prisustva žena na svim nivoima odlučivanja. Rezolucija 1325, koju prate druge rezolucije (kao što su 1820, 1888, 1889, 1960, 2122), otvorila je novo poglavlje u nastojanju da se unaprijede normativni mehanizmi koji će pozitivno uticati na masovnije uključivanje žena u procese donošenja odluka.

Ipak, unatoč svim naporima, deklarativnim opredjeljenjima i usvojenim međunarodnim standardima, učešće žena u politici i dalje je važan indikator

(rodne) neravnopravnosti i pokazatelj da se supstancijalno patrijarhalni karakter društva i dalje nije bitno promijenio. Na globalnom nivou, u prilog ovoj konstataciji govore i podaci koji potvrđuju dominantno odsustvo žena iz procesa odlučivanja. Na primjer, Melanie M. Hughes i Pamela Paxton (2019) analizirale su zastupljenost žena u parlamentima u razdoblju od 1945. do 2015. godine. Porast političke *zastupljenosti* ove autorice identificiraju kao “jedan od najvažnijih trendova posljednjih 100 godina”, ali uviđaju i da je, iako je evidentan značajan napredak u nekim državama, on i dalje nedovoljan i općenito manji u političkoj areni nego u obrazovanju ili području rada (Hughes i Paxton, 2019, str. 33, 34). Naime, iz uvida u povijest zastupljenosti žena koji se daje u navedenom istraživanju, vidljivo je da se trend kretao od manje od 3% žena u parlamentima u prosjeku 1945. godine do preko 20% 2015. godine (Hughes i Paxton, 2019, str. 34). Uz statističke prosjeke, autorice naglašavaju da postoje i značajne varijacije među državama (Hughes i Paxton, 2019, str. 34). Bosna i Hercegovina u suštini danas bitno ne odstupa od svjetskog prosjeka, ali ono što je čini zanimljivom za analizu koja slijedi jesu negativne tendencije u specifičnim društvenim okolnostima (kao na primjer, početkom 90-ih) i kontinuirana nemogućnost da se ostvari značajniji napredak.

Naime, žene u BiH aktivno i pasivno pravo glasa stekle su Ustavom FNRJ 1946. godine, iako se još od početka 40-ih kroz različite dokumente uvode principi ravnopravnosti žena i muškaraca u različitim društvenim i političkim sferama (Taljanović, 2010, str. 51, prema: Đokanović i dr., 2015, str. 107; Ždralović, 2015, str. 88). Uslovi osvajanja određenih prava i sloboda u okolnostima narodnooslobodilačke borbe, u okrilju nove političke ideologije i s obzirom na tadašnje i prethodne aktivnosti ženskog pokreta, svakako predstavljaju posebnu temu.¹ Također, i karakter i dometi emancipacije žena u doba socijalizma predstavljaju posebnu temu, no nedvojbeno je riječ o periodu u kojem je ostvareno puno pravo glasa. Na temelju dostupnih podataka (Tomšić, 1981, str. 205; Taljanović, 2010, str. 56–57, prema: Đokanović i dr., 2015, str. 119), među kojima se javljaju neznatna odstupanja, mogu se pratiti pozitivne i negativne tendencije učešća žena u politici u socijalističkom periodu BiH. Uočava se prvo pozitivna tendencija 1946–1963, a potom negativna tendencija opadanja broja žena na izbornim političkim funkcijama koja je zaustavljena 1978. godine. Radi se o trendu koji se kretao od oko 5% žena u državnoj, odnosno u republičkim i pokrajinskim skupštinama 1946. godine do oko 20% žena 1963. godine. Godine 1967. i 1969. dolazi do pada na oko 10% učešća žena u skupštinama, odnosno u

¹ Za dalje uvide u ove teme svakako se za čitanje mogu preporučiti publikacije kao što su: *Ženski pokret u BiH: Artikulacija jedne kontrakulture* (autorice Zlatiborke Popov-Momčinović), *Zabilježene: Žene i javni život BiH u 20. vijeku* (urednice Jasmine Čaušević), *Izgubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava* (koju su uredile Andreja Dugandžić i Tijana Okić).

Skupštini BiH broj žena pada sa 21,5% (1963) na 8,1% (1967), odnosno 5,3% (1969). U godinama koje su slijedile (1974. i 1978.) procenat žena će opet rasti ka 20%, da bi na koncu 1986. godine dosegao 24,1% u Parlamentu BiH. Međutim, nakon izbora **1990. godine**, dolazi do **najvećeg pada** od stjecanja punog prava glasa na samo **2,92%** u Parlamentu BiH (Vidović, 1996, str. 6; Bakšić-Muhtić i dr., 2003, str. 52). Ni sa prvim poslijeratnim izborima statistički pokazatelji se nisu bitno promijenili. Nestanak žena sa političke scene u principu je praćen stasavanjem etnonacionalnih ideologija i prelaskom iz socijalističkog u demokratski sistem. Općenito iskustva bivših socijalističkih država jesu iskustva paradoksa demokratizacije budući da je riječ o tzv. **“muškoj demokratiji”** koja “ženama oduzima elementarna demokratska i ljudska prava”, kako primjećuje Žarana Papić (1997) u prikazu knjige Lydije Sklevicky *Konji, žene, ratovi*.

2. Pozitivne i negativne tendencije učešća žena u političkom životu u BiH

Pravna ravnopravnost spolova u kontekstu političke participacije u drugoj polovini 20. vijeka realizirala se putem normativnog okvira koji je garantovao jednake mogućnosti pristupa žena i muškaraca javnim pozicijama, kako izbornim tako i imenovanim, u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti. Ipak, rezultati istraživanja o političkoj participaciji žena u državama koje su ukinule sve oblike diskriminacije i garantovale jednake mogućnosti upućuju na to da cilj ravnopravnog učešća u javnoj vlasti i procesima odlučivanja nije ostvaren. U prilog tome govori i činjenica da je svjetski prosjek učešća žena u zakonodavnoj vlasti u 2000. godini, pet godina nakon donošenja Pekinške deklaracije i Akcionog plana, bio nezadovoljavajući, tek malo više od 13%, a u Evropi samo za jedan postotak više, s tim da su jedino žene u nordijskim državama ostvarile značajniju zastupljenost u zakonodavnoj vlasti koja je iznosila 39% (IPU).

Stoga, na nivou **Vijeća Evrope** usvojena je **Preporuka Rec (2003) 3** Vijeća ministara zemljama članicama o ravnopravnom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom životu. Radi se o dokumentu kojim su utvrđene konkretne smjernice koje treba da osiguraju pravni okvir koji garantuje ravnopravnu mogućnost participacije žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju. Osim toga, upućuje države da poduzmu mjere koje će rezultirati ravnopravnom političkom participacijom i učešćem u procesima odlučivanja. Naime, u Preporuci se polazi od pretpostavke da se u evropskim državama “tradicionalna liberalna ideja jednakih mogućnosti razvila do zahtjeva za jednakošću rezultata, države su sada obvezne osigurati ravnopravne rezultate“ u kontekstu političke participacije, a ne samo jednake mogućnosti za muškarce i za žene (Preporuka,

Rec, 2003, tačka 9). Preporukom Rec (2003) 3 državama je preporučena mjera uvođenja tzv. paritetnih pragova, odnosno zakonom propisanog praga **od minimalno 40%** zastupljenosti žena i muškaraca “u sastavu savjetodavnih tijela vlade (vijeća, odbori, radne grupe itd.), u izabranim skupštinama i, ako to bude potrebno, u porotama (i ostalim sudbenim tijelima) kao i u strukturama političkih stranaka, sindikata i tijela sa pravom odlučivanja u medijima”. Preporučeno je da se razmotre “moguće ustavne i/ili zakonske izmjene, uključujući mjere pozitivne akcije, koje bi olakšale uravnoteženiju participaciju žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju”, te da je “ako se pokaže da su izborni sustavi imali negativan učinak na političku zastupljenost žena u izabranim tijelima” potrebno “prilagoditi ili reformirati te sustave kako bi se promicala spolno uravnotežena zastupljenost”. Reforme zakonodavstva trebale bi se provoditi na svim nivoima vlasti, od lokalnog do centralnog, s ciljem da se osigura da najmanje 40% predstavnika/ca oba spola bude izabrano.

Ukoliko se sagleda posljednjih 25 godina, dakle period nakon Pekinške deklaracije, gruba statistika na globalnom nivou pokazuje da je udvostručen broj žena izabranih u zakonodavna tijela, tako da danas na svjetskom nivou iznosi oko 24,5%, a u Evropi 28,4% (IPU). Međutim, i dalje ne možemo govoriti o ravnopravnom učešću, jer su navedeni postoci značajno manji od minimalnih 40%. Svakako je važno napomenuti da je, ipak pozitivan trend rasta izabranih žena, rezultat mjera koje poduzimaju države putem različitih oblika pozitivne diskriminacije, uvodeći proporcionalne izborne sisteme koji pogoduju većem postotku izabranih žena, tzv. ženske kvote kako kroz rezervisana mjesta, preko tzv. kvote *lucky looser*² do obaveznih kvota na izbornim listama.

Bosna i Hercegovina, kao članica UN-a i Vijeća Evrope, potpisnica je svih navedenih dokumenata, čime se obavezala da osigura poštovanje njima zagarantovanih prava te da poduzima odgovarajuće mjere kojima treba djelovati u pravcu ostvarenja zadatih ciljeva. U tom smislu, važna su rješenja Zakona o ravnopravnosti spolova (ZoRS) u BiH u odnosu na političku participaciju. Član 20. propisuje ravnopravnu zastupljenost oba spola u upravljanju i procesima odlučivanja, i usklađen je s Preporukom (2003)3 Komiteta ministara Vijeća Evrope.

S druge strane, kada se govori o pozitivnim mjerama za postizanje ravnopravnosti žena u političkim tijelima i procesima odlučivanja, one su u uporednom pravu, pa i u bosanskohercegovačkom, prije svega sadržane u izbornom zakonodavstvu.

² “Lucky looser” je sistem kvota prema kojem se mandati dodjeljuju ženama ispred muškaraca koji su osvojili veći broj glasova ukoliko je broj izabranih žena manji od zakonom utvrđene kvote.

Izborni sistem je sastavni dio ustavnog sistema i predstavlja temelj legitimiteta i legaliteta državne vlasti jedne države, te jedan od instrumenata koji oblikuje politički sistem. Zastupljenost žena u zakonodavnim tijelima, prije svega, uslovljena je i modelom izbornog sistema, te uporedno pravo pokazuje da proporcionalni izborni sistemi u pravilu osiguravaju veći postotak žena izabраних u zakonodavna tijela (Miftari 2015b, Kadribašić, 2013), ali da se visok postotak žena koje u konačnici participiraju u zakonodavnim tijelima i procesima odlučivanja u pravilu osigurava kroz mjere pozitivne diskriminacije, odnosno kroz različite varijacije **tzv. ženskih kvota**.

Izborni zakon BiH, kojim se uređuju načela, uslovi i pravila učešća na izborima, usklađen je sa članom 20. ZoRS-a BiH tako što je u članu 4.19. stav 4. propisano “da ravnopravna zastupljenost spolova postoji u slučaju kada je jedan od spolova zastupljen s najmanje 40% od ukupnog broja kandidata na listi”. Pored obaveznog postotka, utvrđivanjem kvote uveden je i obavezni poredak pri rangiranju, odnosno tzv. sistem zatvarača. To pravilo nalaže “najmanje jednog kandidata manje zastupljenog spola među prva dva kandidata, dva kandidata manje zastupljenog spola među prvih pet kandidata i tri kandidata manje zastupljenog spola među prvih osam kandidata itd.” (4.19). Centralna izborna komisija BiH (CIKBiH) odbija listu stranke ako ona nije sastavljena prema ovom pravilu o kvoti. U daljem tekstu ukazaće se na promjene u broju žena izabраних u zakonodavna tijela u BiH, te to dovesti u korelaciju sa različitim rješenjima Izbornog zakona.

Naime, prvi poslijeratni izbori održani su **1996. godine** u skladu sa Aneksom 3 – Sporazumom o izborima. Tadašnji pravni okvir nije predvidio pozitivne mjere za žene. Političke stranke bile su slobodne sastavljati liste prema vlastitom nahođenju, a građani/ke su mogli glasati samo za političku stranku, a ne i za pojedine kandidate/kandidatkinje. Zanimljivo je da političke stranke, baš kao i na prvim demokratskim izborima, nisu prepoznale značaj žena u političkoj participaciji, te je broj žena izabраних u zakonodavna tijela bio veoma nizak i sličan izborima 1990. godine. U Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine izabrana je samo jedna žena od 42 zastupnika/ice što iznosi 2,38%, dok je na entitetskom nivou u Federaciji izabrano 5%, a u RS-u 1,89%. Slični rezultati ponovljeni su i na lokalnim izborima 1997. godine kada je zastupljenost žena u FBiH iznosila 6,15%, a u RS-u 2,4% (Bakšić-Muftić, i dr., 2003). Dakle, može se reći da se trend “nestajanja” žena u političkom životu BiH nastavio, a zastupljenost žena bila je čak dvostruko ispod tadašnjeg svjetskog prosjeka, koji je prema podacima IPU u decembru 1997. godine iznosio 11,3% u Evropi, u državama članicama OSCE-a uključujući nordijske države 13,5%, dok je u nordijskim državama bio 35,3%.

Organizacija izbora održanih **1998. i 2000. godine** vođena je u skladu sa **Pravilima i propisima za provođenje izbora BiH** koje je donijela Privremena izborna komisija OSCE-a. Predstavnici međunarodne zajednice prepoznali su značajan deficit žena u političkom životu BiH, te se u relativno kratkom roku pristupilo realizaciji ciljeva predviđenih Pekinškom deklaracijom. Privremenim izbornim pravilima obuhvaćene su prve pozitivne mjere na tragu realizacije cilja 1. Pekinške deklaracije, koje su značile da sve političke stranke na listama moraju kandidovati najmanje tri žene, i to među prvih 10 kandidata/kandidatkinja. U ovom izbornom periodu, građani/ke su mogle glasati samo za stranku, ali ne i za pojedine kandidate/kandidatkinje sa liste, odnosno na snazi su bile **zatvorene liste sa ženskim kvotama**. Rezultati izbora pokazali su da je ova mjera polučila rezultate i dovela do evidentnog rasta izabranih žena u zakonodavna tijela, pa čak i iznad svjetskog prosjeka koji je 1998. godine iznosio 12,6%, dok je Evropi bio 14,3% (IPU). Naime, na nivou Parlamentarne skupštine BiH izabrano je 26% žena, u Parlament Federacije BiH 15%, a u Narodnu skupštinu RS 22,8% (Miftari, 2015b, str. 18).

Dalje reforme izbornog sistema vođene su u skladu sa međunarodnim standardima u izbornom pravu i u cilju demokratizacije društva. U tom smislu, uveden je sistem **tzv. otvorenih listi** koji osigurava veći utjecaj građana/ki na izbor svojih predstavnika/ca, odnosno omogućava da se glasa za kandidate/kandidatkinje koje preferiraju unutar jedne stranačke liste. Zadržana su rješenja koja predstavljaju tzv. “ženske kvote”, te je članom 4.19. predviđeno da svaka lista mora imati najmanje trećinu mjesta rezervisanu za osobe manje zastupljenog spola, a da među prvih 10 kandidata/kandidatkinja moraju biti najmanje tri kandidata/kandidatkinje manje zastupljenog spola. Rezultati Opštih izbora 2000. godine jasno su pokazali da građani/ke kada imaju mogućnost direktno podržati kandidate/kandidatkinje, a ne samo političke stranke, primarno odlučuju glasati za muškarce. Broj žena u Parlamentarnoj skupštini BiH značajno je smanjen, te su izabrane samo dvije predstavnice odnosno 4,76%, u Predstavničkom domu Parlamenta FBiH izabrane su 24 žene, što je iznosilo 17,4%, te 14 zastupnica u Narodnoj skupštini RS, što je iznosilo 14,86% (Miftari, 2015b, str.18). U odnosu na svjetski prosjek koji je tad iznosio 13,8% i evropski koji je bio 15,6% (IPU), evidentan je pad zastupljenosti žena na državnom nivou vlasti, dok je udio žena u entitetskim parlamentima bio iznad evropskog i svjetskog prosjeka.

Izbori koji su uslijedili u periodu **2002–2018. godine** vođeni su u skladu s Izbornim zakonom BiH. Tokom izbora održanih 2002, 2006. i 2010. godine, rješenja Izbornog zakona sadržavala su gore predstavljenu tzv. žensku kvotu, što je rezultiralo stagnacijom broja izabranih zastupnica, uz manje oscilacije postepenog rasta i

pada broja žena u zakonodavnoj vlasti na državnom i entitetskom nivou. Nakon Opštih izbora 2002. godine u Parlamentarnoj skupštini BiH izabrano je 14,3% žena, u Parlamentu Federacije BiH 21,4%, a u Narodnoj skupštini Republike Srpske 16,9% (Kadribašić, 2013). Ukupan broj izabranih kandidatkinja u BiH iznosio je 20,15% (CIK, 2015) što je bilo iznad prosjeka na globalnom nivou koji je iznosio 14,9%, kao i od evropskog 16,9% (IPU).

Opšti izbori 2006. godine nisu donijeli značajnije promjene. Nakon ovih izbora, zastupljenost žena u Parlamentu BiH iznosila je 9,5%; u Predstavničkom domu FBiH 27,55%, a u Narodnoj skupštini RS 24% žena (Četvrti i peti periodični izvještaj o stanju ravnopravnosti spolova u BiH, 2011, str. 31). Ukupan broj izabranih kandidatkinja u Bosni i Hercegovini u odnosu na prethodne izbore zabilježio je pad, te je iznosio 17,21% (CIK, 2015), čime je ukupno učešće žena u zakonodavnoj vlasti bilo skoro jednako tadašnjem svjetskom prosjeku koji je iznosio 16,9, ali manje od evropskog prosjeka koji je iznosio 19% (IPU).

Nakon Opštih izbora održanih 2010. godine, u Parlamentarnoj skupštini postotak izabranih žena je iznosio 21,4%, u Parlamentu Federacije BiH 17,3%, a u Narodnoj skupštini Republike Srpske 21,6% (CIK, 2015). Ukupan broj žena izabranih na izborima 2010. godine bio je 17,37%, što je po prvi put bilo ispod svjetskog prosjeka koji je iznosio 19,1%, te evropskog prosjeka koji je iznosio 21,4% (IPU).

U **2013. godini** usvojena je **izmjena Izbornog zakona** (Sl. glasnik BiH, 18/13 od 11. 3. 2013.), kojom se rješenjima iz člana 4.19. Izbornog zakona nastojalo postići ravnopravno učešće žena u skladu sa odredbama člana 20. ZoRS-a.³ Došlo je do promjene u tzv. ženskoj kvoti, te je obavezan procenat manje zastupljenog spola povećan na 40% na otvorenim listama, a zadržan je i postojeći sistem tzv. zatvarača. Nove mjere prvi put su primijenjene na Opštim izborima održanim 2014. godine, a broj izabranih žena u Parlamentarnu skupštinu BiH je iznosio 23,8%, dok je u Parlament Federacije BiH izabrano 22,5%, a u Narodnu skupštinu RS 15,66% žena (CIK, 2015). Zabilježen je manji rast broja izabranih žena na državnom nivou i nivou Federacije BiH, ali i pad na nivou Republike Srpske. Na kantonalnom nivou žene su u prosjeku zastupljene s 18,3%. Dakle, povećanje kvote sa 30% na 40% nije rezultiralo srazmjerno istim povećanjem izabranih zastupnica, tačnije to je daleko ispod 40% kao donjeg praga koji osigurava ravnopravnost u učešću u političkom životu i u procesima donošenja odluka. Ukupan broj izabranih žena u zakonodavna tijela na izborima 2014. godine iznosio je 18,9% (CIK, 2015), te je

³ Kako se uviđa i u Gender akcionom planu BiH za period od 2018. do 2020. godine (2018), ovo je "doprinijelo zastupljenosti žena na kandidatskim listama, ali nije polučilo željene rezultate u izbornim rezultatima kandidatkinja koje su u predstavničkim tijelima još uvijek izuzetno podzastupljene" (str. 16).

baš kao i 2010. godine niži i od evropskog prosjeka koji je iznosio 24,9%, kao i od svjetskog koji je bio 21,8% (IPU).

U 2016. godini izvršena je **izmjena i dopuna Izbornog zakona** vezana za raspodjelu mandata na listama, odnosno povećan je postotak unutarstranačkog praga osvojenih glasova za dodjelu mandata na izbornim listama sa 5% na 10% (od ukupnog broja važećih glasova koje je lista osvojila) za općinska ili gradska vijeća, tj. sa 5% na 20% za kantonalne skupštine (član 30. Zakona o izmjenama i dopunama Izbornog zakona). Može se reći da se radi o suštinskoj promjeni Izbornog zakona, posebno u odnosu na izbore u kantonalnim skupštinama, gdje je učetrovostručan broj preferencijalnih glasova koje kandidat odnosno kandidatkinja na otvorenoj listi moraju dobiti da bi bili izabrani. U tom smislu, novim rješenjima umanjena je mogućnost “preskakanja” više rangiranih kandidata/kinja, a model listi se približio tzv. zatvorenim listama. Opšti izbori 2018. godine održani su u skladu s novim rješenjima, koja su pokazala relativan uspjeh, jer je došlo do rasta broja izabranih žena na kantonalnom nivou. On je iznosio 32,18% i prvi put se približio zakonskoj kvoti od 40%. S druge strane, broj izabranih žena na državnom i entitetskom nivou ne može se smatrati zadovoljavajućim: u Parlamentarnu skupštinu BiH izabrano je 16,6% žena, Parlament Federacije BiH 26,3%, a u Narodnu skupštinu RS-a 18% (CIK, 2019). Kada govorimo o ukupnom broju izabranih kandidatkinja, on je iznosio 27,41%, što predstavlja veliki iskorak u odnosu na izbore 2010. i 2014. godine. Postignuta zastupljenost žena u zakonodavnim tijelima u BiH bila je iznad svjetskog prosjeka od 24%, a skoro izjednačena s evropskim prosjekom koji je iznosio 27,6% (IPU).

Iz predstavljenih podataka, rezultata Opštih izbora iz 2018. godine, može se zaključiti da je došlo do relativnog povećanja broja žena koje participiraju u političkim tijelima i time učestvuju u donošenju odluka na najvišem nivou vlasti. Međutim, potrebno je predstaviti i dodatne faktore koji objektiviziraju “izborni uspjeh” kandidatkinja. Kao što je poznato, svaka politička stranka na listama za sve nivoe vlasti prema zakonskim rješenjima imala je najmanje 40% kandidatkinja, ali ako se analiziraju podaci o nositeljicama izbornih listi, oni su krajnje nezadovoljavajući jer je na izborima za Parlamentarnu skupštinu BiH bilo manje od 14% nositeljica listi. Također, od sedam žena koje su izabrane, samo jedna je dobila direktni mandat, a šest je izabrano sa **kompensacijskih listi**.⁴ Također, važno je napomenuti da se liste političkih stranaka za kompenzacijske

⁴ Kompensacijski mandati podrazumijevaju mandate koji se raspodjeljuju na liste političkih stranaka ili koalicija prema broju dobijenih važećih glasova i služe da kompenzuju nedovoljnu proporcionalnost na nivou entiteta, a koja nastaje sabiranjem rezultata za pojedine višečlane izborne jedinice u entitetu. U raspodjeli kompenzacijskih mandata mogu učestvovati samo političke stranke i koalicije koje su osvojile više od 3% od ukupnog broja važećih glasačkih listića za područje entiteta za koji je sačinjena kompenzacijska lista.

mandate formiraju prema jednakim kriterijima kao i direktne izborne liste, što znači najmanje 40% manje zastupljenog spola i sa sistemom tzv. zatvarača (član 4.19. i 9.6. Izbornog zakona BiH). U pravilu, i na ovim listama na prvom mjestu se nalazi muški kandidat i to najčešće osoba koja je istaknuta kao nosilac liste u svojoj izornoj jedinici (Kadribašić, 2013) i koji osvoji direktni mandat, tako da se kompenzacijski mandat prenosi na kandidata/kinju koja je na drugom mjestu, što je najčešće osoba ženskog spola. Slično je i na entitetskom nivou, te je za Parlament Federacije BiH bilo 22%, a za Narodnu skupštinu RS 13% nositeljica izbornih listi. Jednako kao i na državnom nivou, broj direktno izabranih žena je značajno manji od broja direktno izabranih muškaraca, što govori u prilog tome da birači/ce kada glasaju odlučuju podržati kandidate, a ne kandidatkinje. Na kantonalnom nivou, gdje su u konačnici i ostvareni najbolji rezultati, žene su bile nositeljice samo 16,6% izbornih listi (Mujić, 2018, str. 62–65).

Također, treba uzeti u obzir da “u poređenju sa 186 zemalja svijeta, a prema podacima iz januara 2017. godine, BiH zauzima 67. mjesto u udjelu žena na ministarskim pozicijama (22%), odnosno 78. mjesto u udjelu žena u Parlamentu (23,8%)” (BHAS, 2018, str. 95). I spolna struktura ambasadora/ki i generalnih konzula/ica u diplomatsko-konzularnim predstavništvima BiH, s obzirom na podatak od 26,5% žena 2018. godine (BHAS, 2020, str. 85), svjedoči neravnopravnosti žena i muškaraca u BiH.

3. Žene u političkom životu lokalnih zajednica

U Platformi za akciju Pekinške deklaracije navodi se da “ako žene treba da igraju ravnopravnu ulogu u obezbjeđenju i održavanju mira, moraju biti osnažene politički i ekonomski i biti adekvatno predstavljene na svim nivoima odlučivanja” (stav 134). Ovo implicira najmanje dva opšta problema. Prvi se tiče načina osnaživanja žena na koji se reflektira ukupni socio-kulturalni kontekst, uključujući i načine djelovanja složenog rada agensa socijalizacije koji unatoč svim promjenama koje su se desile i dalje imaju snažne efekte, prije svega na nivoe aspiracije pojedinaca/ki, a kada ti pojedinci/ke i izađu iz društveno skrojenih uloga koje prate linije horizontalne i vertikalne rodne segregacije u različitim društvenim sferama, u svojim aktivnostima i dalje nailaze na nove barijere. Na primjer, već sam čin odluke jedne pojedinke da izađe iz privatne sfere doma i uđe u javnu sferu politike (neovisno o okolnostima i o razlozima zbog kojih se odluka donosi), erozija je patrijarhata (opet neovisno o tome da li će dalji rad u sferi političkog biti usmjeren ka urušavanju ili osnaživanju patrijarhalnog poretka). Pri tome, dragocjene su i različite aktivnosti u sferi civilnog društva, a prije svega aktivnosti feministički orijentisanih nevladinih organizacija koje uključuju i različite programe neformalne edukacije za žene u politici.

Drugi problem se tiče adekvatnog predstavljanja na svim nivoima vlasti. Iz tih razloga ozbiljno zabrinjava ne samo odsustvo žena koje je karakteristično za sve nivoe vlasti, već i **rodno nesenzibilne politike** posebno na lokalnom nivou koji je najbliži svakodnevnim životima građanki i građana. Nalazi istraživanja rodne ravnopravnosti u lokalnim zajednicama (Čaušević, 2012; Miftari, 2015a; Žarković, 2017; Ždralović i dr., 2018; Ždralović i Popov-Momčinović, 2019) upućuju na to da kako se spuštamo od viših nivoa vlasti ka nižim, usvojeni principi o rodnoj ravnopravnosti se razvodnjavaju umjesto da se konkretiziraju u lokalnim politikama, te na koncu često čak i u deklarativnom tonu nestaju iz propisa na lokalnom nivou. Posebna pažnja u ovim istraživanjima posvećena je problemima **višestruko marginaliziranih žena**, odnosno problemima lakog ukrštavanja spola/roda s drugim osnovama društvene stratifikacije. U tom kontekstu, žene iz ruralnih područja, samostalne roditeljke, žene s invaliditetom, Romkinje, žene treće životne dobi, lezbejke – predstavljaju samo neke od višestruko marginalizovanih grupa. A kako je lokalni nivo vlasti najbliži svakodnevnim životima, tu su i diskriminatorne i rodno neosjetljive prakse najčešće i najvidljivije, ali je iz istih razloga na ovim nivoima vlasti moguće praviti i najvidljivije društvene promjene. Istina, nekada su aktivnosti na izgradnji inkluzivne lokalne zajednice determinisane politikama na višem nivou. Na primjer, status jednoroditeljskih porodica uveliko zavisi od uspostavljanja alimentacionog fonda na entitetskom ili državnom nivou, ali to ne sprječava niže nivoe vlasti da u svojim programima prepoznaju položaj samostalnih roditeljki te da u svom svakodnevnom radu i komunikaciji s građankama i građanima budu rodno senzitivni.

Također, istraživanja potvrđuju da je nužno “unaprijediti lokalne propise kroz uvođenje principa rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije na osnovu spola/roda”, ali i uvoditi druge mjere (posebno **afirmativne mjere**) koje imaju za cilj uspostavljanje rodne ravnopravnosti (Ždralović i dr. 2018, str. 128). Istraživanja dalje posebno identificiraju potrebu da se intenzivira rad komisija koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou na aktivnom i kontinuiranom zagovaranju rodne ravnopravnosti i iniciranju prijedloga. Također se uočava i potreba da se sve inicijative i prijedlozi opštinskih, odnosno gradskih vijeća procjenjuju kroz **rodno odgovornu perspektivu**,⁵ a posebno se

⁵ *Gender mainstreaming* (urođnjavanje, uvođenje/integriranje rodne perspektive) predstavlja pristup koji traži uključivanje rodne perspektive u sve programe i aktivnosti, kao i na svim nivoima donošenja odluka, planiranja i provođenja aktivnosti u ovim oblastima (Kadribašić, 2019, str. 146; Antonijević, 2019, str. 275). “Ovaj pristup se uzima kao osnovni pristup od donošenja Pekinške deklaracije i prihvaćen je kao osnovni pristup Ujedinjenih naroda, Vijeća Evrope i Evropske unije. U Bosni i Hercegovini, gender mainstreaming (urođnjavanje) je osnovni pristup za postizanje ciljeva ravnopravnosti spolova i predstavlja obavezu svih nadležnih institucija vlasti. Ova obaveza je utvrđena u članu 24. Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH prema kojoj institucije svih nivoa vlasti imaju obavezu da aktivno djeluju za ravnopravnost spolova i otklanjanju diskriminaciju na osnovu spola” (Kadribašić, 2019, str. 146).

naglašava potreba uvođenja rodno odgovornog budžetiranja. Također, uočava se da u propisima opštinskih vlasti (kao i na drugim nivoima) izostaje korištenje rodno osjetljivog jezika. Uz korištenje rodno osjetljivog jezika, opštinske vlasti trebaju preuzeti i aktivnu ulogu u “razbijanju” rodnihi predrasuda i otklanjanju strukturalne diskriminacije do koje dolazi onda kada pogrešne pretpostavke o rodnoj neutralnosti politika/mjera/zakona.. imaju negativne efekte na živote žena i djevojčica (Ždralović, i dr. 2018). Svakako da se ovim ne želi isključiva odgovornost prebaciti na opštinske nivoe vlasti s obzirom na to da je iste sugestije i preporuke moguće dati i u odnosu na više nivoe vlasti, ali se želi skrenuti pažnja na značaj aktivnosti koje se provode na ovom nivou. Nije sporno da su u jednom broju opština napravljeni i lokalni akcioni planovi za implementaciju Rezolucije 1325 kao i lokalni gender akcioni planovi, ali ostaje otvoreno pitanje koji su konkretni rezultati njihove implementacije na lokalnom nivou.

Ni na lokalnom nivou, kako ni na drugim nivoima vlasti, nije ispunjena adekvatna zastupljenost žena u gradskim i opštinskim vijećima. Prema podacima Agencije za statistiku BiH, u 2016. godini izabrano je šest načelnica (pet u RS-u i samo jedna u FBiH), i to u opštinama: Istočni Drvar, Jezero, Kalinovik, Mrkonjić Grad, Novo Goražde i Visoko, što je za jednu načelnicu više u odnosu na 2012. godinu (BHAS, 2018, str. 97).⁶ U istom izvoru iz 2018. godine navodi se da su svi gradonačelnici u BiH muškarci, te da u opštinskim/gradskim vijećima i skupštinama opština/gradova u BiH “svaki peti mandat pripada ženama”⁷ (BHAS, 2018, str. 97–98). Može se uočiti blago povećanje participacije žena u odnosu na lokalne izbore iz 2012. godine s obzirom na to da je udio žena u sastavu vijeća/skupštine s 17,1% porastao na 18,34% žena (Završni izvještaj o provedbi Akcionog plana za implementaciju UN Rezolucije 1325 u BiH 2014–2017. godina, str. 8). Generalno, povećanje od 1,24% ne predstavlja značajan napredak, posebno ako uzmemo u obzir sve uložene napore, kako one koje se tiču unapređenja institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost tako i one aktivnosti koje provode ženska/feministička udruženja u svojim lokalnim zajednicama.

4. Pravosuđe: žene u pravnoj profesiji

Svakako da u sferi pravosuđa nalazimo statistički pozitivne pokazatelje od vremena uključivanja žena u ovu sferu do danas, prije svega u oblasti

⁶ U Gender akcionom planu BiH za period od 2018. do 2022. godine podatak o samo šest izabranih žena (4,3%) u odnosu na njih pet (3,6%) izabranih 2012. godine prepoznaje se kao značajan napredak s obzirom na to da je broj kandidatkinja za načelničke/gradonačelničke pozicije smanjen sa 39 u 2012. na 26 u 2016. godini (str. 19).

⁷ Na 566 od ukupno 3.144 vijećničkih/skupštinskih mjesta izabrane su žene (Gender akcioni plan u BiH za period od 2018. do 2022. godine, str. 17).

pravnog obrazovanja, što se nakon određenog vremenskog perioda odražava i na strukturu akademskog osoblja i pravnu profesiju. Ipak, u obzir treba uzeti širok i isprepleten spektar društvenih uzroka i posljedica, koji uključuju i učinke rodne socijalizacije (Ždralović, 2019b) koja uslovljava kako nivoe aspiracije pojedinaca/ki, tako i dalje izbore profesija, odnosno srednjih škola i fakulteta. Posljedica je horizontalna podjela rada, odnosno zapošljavanje žena i muškaraca u različitim profesijama, koja podrazumijeva i razlike u društvenoj i ekonomskoj moći. Jasna Bakšić-Muftić (2012) kroz kvantitativno istraživanje pokazuje da je došlo do feminizacije pravnog obrazovanja na Pravnom fakultetu u Sarajevu, što je odraz opštih tendencija u obrazovanju. No, opravdano, već na početku rada navodi da je ovo i “indikator da pravna profesija gubi na društvenom ugledu i da su smanjene mogućnosti za ostvarivanje ekonomskog statusa diplomiranim studentima/icama u Bosni i Hercegovini” (str. 39). Stoga **feminizacija pravnog obrazovanja i profesije** (kao i feminizacija drugih oblasti) najčešće nije posljedica sistematskog i planiranog nastojanja da se radi rodne ravnopravnosti prave pozitivne društvene promjene, već je slučajna posljedica složenog patrijarhalnog djelovanja.

Feminizacija pravnog obrazovanja svakako se odražava i na karakter i dinamiku feminizacije pravne profesije, a u BiH se u tom kontekstu pokazuju i neka odstupanja od opštih trendova. Opšti trendovi su prepoznati u teoriji sociologije pravnih profesija gdje se navodi da su u državama koje slijede evropskokontinentalnu pravnu tradiciju žene zastupljenije u profesiji sudija/sutkinja i tužilaca/tužiteljica nego u profesiji advokata/advokatica, kao i na nižim sudovima i tužilaštvima (“disproporcija prema hijerarhiji u nadležnosti pravosudnih institucija”), te da su muškarci obično više zastupljeni u strukturi rukovodilaca u ovim profesijama (“disproporcija na rukovodećim pozicijama”) (Forić, 2019, str. 159).

Na temelju empirijskih podataka zaključuje se da možemo govoriti o feminizaciji pravne profesije. Naime, prema podacima za 2017. godinu koje navodi Forić, žene čine 62,1% sudijske i 50,9% tužilačke populacije (Forić, 2019, str. 159–160). Dakle, broj žena u profesiji sudija/sutkinja veći je u odnosu na broj muškaraca, u profesiji tužilaca/tužiteljica prisutan je jednak omjer, ali je ipak u advokatskoj profesiji broj žena manji za 7,5% u odnosu na muškarce (Forić, 2019, str. 163). Međutim, kada je riječ o BiH, pitanje je da li je i u kojoj mjeri je opravdano govoriti o disproporcijama prema hijerarhiji u nadležnosti pravosudnih institucija i na rukovodećim pozicijama.

Naime, podaci iz Godišnjeg izvještaja VSTV-a BiH za 2017. godinu pokazuju da na nižim sudovima (općinskim i osnovnim), od ukupnog broja sudija/sutkinja, žene čine 62,3%, a na višim (Sud BiH, vrhovni sudovi entiteta, Viši privredni sud RS, kantonalni i okružni sudovi te Apelacioni sud Distrikta Brčko BiH) 64,7% (Forić, 2019, str. 160). Prema podacima VSTV-a, spolna struktura sudske vlasti nije se bitno promijenila ni u 2018. godini. Zastupljenost žena u sudovima BiH je 63,97%; na višim sudovima udio žena je 66,67%, a na nižim 62,36% (BHAS, 2020, str. 87).

Ipak, na tužilaštvima niže instance (kantonalna, okružna i Tužilaštvo Distrikta Brčko BiH) od ukupnog broja tužitelja/tužiteljica, žene čine 51,8%, a na tužilaštvima više instance (entitetska i državno tužilaštvo) 45,8% (Forić, 2019, str. 160).⁸ Na temelju podataka godišnjih izvještaja VSTV-a za period između 2008. i 2017. godine, Forić (2019) ukazuje na smanjivanje disproporcija i na rukovodećim pozicijama, a s obzirom na to da su 2008. godine žene zauzimale 34,1% rukovodećih pozicija u pravosudnim institucijama, a 2018. – 45,4%. U Završnom izvještaju o provedbi Akcionog plana za implementaciju Rezolucije UN-a 1325 u BiH u periodu 2014–2017. godina, također se uočava da se povećava zastupljenost žena u strukturi rukovodilaca/rukovoditeljica pravosudnih institucija BiH. U Izvještaju se navodi da su predsjednice sudova “dominantne u kantonalnim sudovima 80%, a od 9 rukovodećih pozicija, žene čine 33%, i to kao v.d. glavne tužiteljice i dvije glavne tužiteljice u okružnim tužilaštvima” (str. 9). Treba dodati i to da su od ukupno 15 članova/ica VSTV-a 60% (15) žene. Ipak, i u Gender akcionom planu BiH za period od 2018. do 2022. godine, iako se prepoznaje visoka stopa učešća žena u pravosudnoj vlasti, ipak se u tumačenju statistike uočava niži procenat žena na rukovodećim pozicijama u pravosuđu u odnosu na ukupno učešće žena u pravosudnoj vlasti (str. 17).

Dakle, kada je riječ o BiH, možemo govoriti o feminizaciji pravnog obrazovanja i pravne profesije, ali i o smanjenju, pa čak u nekim slučajevima i prevazilaženju disproporcija između muškaraca i žena prema hijerarhiji u nadležnosti pravosudnih institucija i na rukovodećim pozicijama u pravosudnim institucijama. Međutim, pozitivni statistički trendovi nisu nužno i pokazatelji kvalitativnih promjena. Feminizacija koja je gore prikazana znači tek da se povećao udio žena, a ono što je pozitivno jeste da je do povećanja dolazilo na horizontalnim i vertikalnim linijama. Tendencije svakako u narednom periodu treba pratiti kontinuirano, ali s obzirom na osnovni skup, odnosno postotak studentica u ukupnom broju osoba koje su diplomirale, magistrirale i doktorirale na različitim pravnim fakultetima u BiH. Međutim, ove tendencije nisu garancija

⁸ Forić (2019) uzima u obzir podatke do 2017. godine. Međutim, podaci za 2018. ne pokazuju bitna odstupanja. Npr., prema podacima iz 2018, zastupljenost žena u tužilaštvima BiH bila je 51% (BHAS, 2020, str. 88).

niti **urodnjavanja** visokoškolskog obrazovanja i edukacija koje provode centri za edukacije sudija i tužilaca FBiH i RS,⁹ niti rodno osjetljivog/odgovornog pravosudnog sistema u BiH. Štaviše, nalazi različitih istraživanja ukazuju na patrijarhalnu matricu pravosudnih praksi u BiH.

Tako je, na primjer, u sklopu krivičnih postupaka primjetna stigmatizacija osoba koje su preživjele ratno seksualno nasilje (Delbyck, 2017). Dalje, istraživanja ukazuju na velikim dijelom opravdano nepovjerenje osoba koje su preživjele diskriminaciju u pravosudni sistem (Hanušić, 2013, 48–52), a posebno treba skrenuti pažnju na ona istraživanja koja su obuhvatila specifična iskustva LGBT osoba (na primjer, Numanović, 2017¹⁰). Svakako da ovdje nije cilj predstaviti sva različita istraživanja i izvještaje koji potvrđuju da pravosudne institucije nisu dovoljno rodno senzibilizirane, već želimo ukazati na to da feminizacija pravnog obrazovanja i profesije sama po sebi nije dovoljna te da je potrebno uložiti dodatne napore u radu na urodnjavanju pravničkog obrazovanja, ali i drugih vidova formalnih edukacija za one koji/e se bave pravnom profesijom. Tek se onda u feminiziranu profesiju može uvesti i feministička perspektiva, odnosno tek onda se može napraviti institucionalni pomak ka pravičnom društvu.

5. Umjesto zaključka: Debate o ravnopravnoj zastupljenosti

Svaka analiza spolne strukture unaprijed je i osuđena na neuspjeh jer prati patrijarhalnu binarnost muško–žensko i potrebna kao deskripcija društvene stvarnosti koja je duboko patrijarhalna i heteronormativna. Ovakve deskripcije pomažu nam i da uočimo kako mnogi institucionalni naponi ostaju na nivou formalnog ispunjavanja međunarodno priznatih obaveza te ne proizvode željene, pozitivne, društvene promjene. Prema podacima iz Popisa stanovništva 2013. godine, žene čine 50,9% stanovništva u BiH, ali su još uvijek daleko od toga da

⁹ U Godišnjem izvještaju o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini za 2018. godinu, skrenuta je pažnja da se ni u jednom od entiteta BiH ne vrše "kontinuirane edukacije predstavnika/ca pravosuđa s fokusom na ljudska prava LGBTI osoba" uz napomenu da Sarajevski otvoreni centar ima praksu održavanja obuka za sudije/sutkinje i tužitelje/tužiteljice u saradnji s Centrom za edukaciju sudija i tužilaca FBiH (SOC, 2019, str. 19). Ovakve edukacije i saradnja pravosudnih organa i organizacija civilnog društva svakako je potrebna, ali ovo i dalje ne isključuje nužnost urodnjavanja formalnih edukacija, odnosno uvođenja rodne perspektive u sve tematske cjeline koje se često pogrešno percipiraju kao rodno neutralne.

¹⁰ Ova istraživanja ukazuju na nizak stepen povjerenja LGBT osoba i u policiju i u pravosuđe, a kao glavne razloge ovog nepovjerenja ispitanici/e su najčešće navodili moguću homofobiju/transfobiju službenika/ca. Pored ovog najčešćeg razloga, navodi se i skepsa prema tome da bi im bila pružena adekvatna zaštita, nedovoljna senzibiliziranost osoblja za rad sa LGBTI osobama i nekompetentnost, ali i korumpiranost, kao i dugotrajnost i kompleksnost procedura (Numanović, 2017, 39–42). Ovakvi stavovi su velikim dijelom opravdani, budući da godišnji izvještaji o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u BiH (tzv. rozi izvještaji) kontinuirano ukazuju da unaprijeđenje zakonskog okvira ne prati i adekvatna pripremljenost predstavnika policije i pravosuđa na njegovu primjenu. Ovakvo zapažanje potvrđuje i npr. iskustvo procesuiranja napada koji se desio na festivalu queer filma Merlinka 2014. godine.

na adekvatan način budu zastupljene na mjestima na kojima se donose odluke. Adekvatno predstavljanje je posebna tema. U Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH, navodi se da ravnopravna zastupljenost spolova postoji u slučaju kada je jedan od spolova zastupljen najmanje u procentu 40% u državnim tijelima na svim nivoima organizacije vlasti i tijelima lokalne samouprave (član 20). Radi postizanja ovog cilja, predviđeno je usvajanje posebnih mjera (ZoRS, član 8. i član 20), odnosno mjera afirmativne akcije. U procesu navodnog usklađivanja Izbornog zakona BiH sa ZoRS-om, kvota od 40% vezala se, umjesto za stvarnu političku zastupljenost, za kandidatske liste i ravnopravnu zastupljenost kandidata i kandidatkinja na njima.

Kako podsjeća Natalija Perić, “Agencija za ravnopravnost spolova BiH je 2007. godine predložila set amandmana na Ustav BiH, između ostalih i one koje se tiču rodno odgovornog jezika i afirmativnih mjera, te više puta aktuelizirala ovaj problem” (str. 25). U sferi civilnog sektora, godine 2013. nastala je inicijativa **Građanke za ustavne promjene** (koja okuplja organizacije civilnog društva i aktivistkinje i aktiviste) u okviru koje je napravljena i **Platforma ženskih prioriteta za ustavne promjene**. U ovom dokumentu kao prioritetne oblasti se navode: 1) upotreba rodno odgovornog jezika u Ustavu BiH; 2) uvođenje afirmativnih mjera u Ustav BiH radi postizanja pune rodne i spolne ravnopravnosti; 3) proširenje postojećeg Kataloga prava odredbama u vezi sa jedinstvenom zdravstvenom, socijalnom i porodičnom zaštitom; 4) veća sudska i pravna zaštita ljudskih prava i sloboda; 5) princip direktne demokratije primijenjen na proces ustavne reforme. Različite organizacije civilnog društva svakodnevno, a posebno intenzivno u susret izborima, provode različite aktivnosti s ciljem povećanja učešća žena u političkom životu. Također, ne treba zaboraviti ni aktivnosti koje provodi Agencija za ravnopravnost spolova BiH.

I CEDAW komitet je u Zaključnim zapažanjima na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj BiH preporučio 2013. godine da se u Ustav BiH uključi i definicija ravnopravnosti žena i muškaraca, kao i zabrana direktne i indirektne diskriminacije žena u javnoj i privatnoj sferi, a u skladu s članovima 1. i 2. konvencije CEDAW. Između ostalog, preporučuje se i da se razviju djelotvorni mehanizmi za primjenu kvota kako bi se povećala **stvarna politička zastupljenost žena**. Na sličnom tragu nalaze se i Zaključna zapažanja CEDAW komiteta (2019) na šesti periodični izvještaj, s tim što se sada fokus stavlja na razvijanje “posebnih privremenih mjera kojima bi se promicala politička zastupljenost žena iz ugroženih grupa, poput Romkinja, žena povratnica, samohranih majki, starijih žena i žena s invaliditetom” (str. 6). Ovdje treba naglasiti da ovo nije dovršen spisak, nego se navode tek primjeri posebno ugroženih grupa. Stoga je

potrebna i kontinuirana kontekstualizacija i procjenjivanje koje su to (višestruko) marginalizovane grupe (uključujući i seksualne i rodne manjine).

Ispunjenje kvote od 40% na kandidatskim listama ne znači da će biti i izabrano 40% žena te da će biti ispunjena kvota od 40% o kojoj govori ZoRS BiH. No, ni 40% nije ravnopravna zastupljenost i tek bi **50%** odgovaralo namjeri pravične raspodjele s obzirom na demografsku strukturu stanovništva. A radi ostvarenja pravednosti potrebno je poduzimati i različite mjere tzv. afirmativne akcije. Ako složene rasprave krajnje pojednostavimo, što ne priliči teorijskoj diskusiji, stav o ovim privremenim mjerama zavisi od toga da li se polazi od uvjerenja da jednaka pravila automatski stvaraju i jednake šanse koje će (ili neće) pojedinci/ke iskoristiti shodno svojim sposobnostima (na primjer, ovakvo tumačenje čitamo kod Briana Barryja) ili od uvjerenja da specifične društvene okolnosti i različiti društveni položaji, a ne (ne)sposobnosti, unaprijed podrivaju prosvjetiteljske ideale jednakosti kao istosti. Na tragu ovog stava nalazi se širok spektar savremenih teorija koje u afirmativnoj akciji vide korektivne mjere koje, konkretno kada je riječ o političkoj participaciji, predstavljaju preduslov pravične zastupljenosti žena u politici.

Međutim, osim argumentacije pravičnosti, postoji i drugi skup argumenata kojima se opravdava potreba povećanja političke zastupljenosti žena, a to su oni argumenti koji se fokusiraju na korisnost i na **kvalitativne promjene za politiku i društvo** u cjelini koje donosi prisustvo žena u politici (Hughes i Paxton, 2019, str. 35). Argumenti pravde i argumenti korisnosti variraju od toga da li pod zastupljenošću žena podrazumijevamo formalno, deskriptivno, sadržajno ili simbolično predstavljanje (Hughes i Paxton, 2019, str. 35). Formalno i deskriptivno je fokusirano na žensku prisutnost – zakonsko pravo žena da učestvuju u politici ravnopravno s muškarcima i zahtjev da, ako žene čine polovinu stanovništva, u jednakoj mjeri treba da budu predstavljene u vlasti (Hughes i Paxton, 2019, str. 35–36). Sadržajno predstavljanje skida dio akcenta sa ženske prisutnosti i stavlja ga na zagovaranje u ime žena, dok simboličko uključuje čitav niz učinaka poštenog predstavljanja (Hughes i Paxton, 2019, str. 36–37).

Svakako ostaju otvorena pitanja da li će žene u politici nužno zastupati ženske interese. Na koncu, ulazak žena u politiku nije nikakva garancija uvođenja feminističkih perspektiva u politiku, a pretpostavke o tome na koji način ulazeći u sferu politike žene mijenjaju kvalitativno i politiku i društvo, ma koliko puta do sada bile i potvrđene, također mogu biti i rezultat patrijarhalnih, esencijalističkih pretpostavki. Stoga više treba da zabrine činjenica da je i dalje potrebno davati razloge zašto žene trebaju ravnopravno učestvovati u donošenju odluka

u političkoj sferi, a da se pri tome ne pita za višestoljetni i još uvijek prisutni legitimitet “muške” vladavine. Nedovršenost ovakvih debata ne smije skrenuti pažnju s nužnosti rodne ravnopravnosti u smislu ravnopravne zastupljenosti muškaraca i žena u političkom životu, ali i potrebe rodnog senzibiliziranja politika na različitim nivoima i u različitim sferama.

Preporuke za dalje čitanje

Aganović, A., Miftari E. i Veličković, M. (2015). *Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Agencija za ravnopravnost spolova BiH.

Popov-Momčinović, Z. (2019). Rodna ravnopravnost i politički i javni život. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 155–170). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.

Literatura

Antonijević, Z. (2019). Gender mainstreaming: urođnjavanje. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 275–284). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.

Bakšić Muftić, J. (2012). Pravni fakultet u Sarajevu – Iskušenja u vremenu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LV*, 37–82.

Bakšić-Muftić, J., Ler-Sofronić, N., Gradašćević-Sijerčić, J., Fetahagić, M. (2003). *Sarajevski otvoreni centar – Economic Status of Women in Bosnia and Herzegovina: Analysis of the results of star pilot research done in 2002*. Sarajevo: Jež.

Banović, D. (2019). Ujedinjene nacije: pravni okvir i mehanizmi za rodnju ravnopravnost. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 73–92). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.

BHAS – Agencija za statistiku BiH (2018). Žene i muškarci u BiH. Tematski bilten 03. Sarajevo: BHAS. Preuzeto 16. 2. 2020. http://www.bhas.ba/tematskibiltene/FAM_00_2017_TB_0_BS.pdf.

BHAS – Agencija za statistiku BiH. (2020). Žene i muškarci u BiH. Tematski bilten 03. Sarajevo: BHAS. Preuzeto 21. 2. 2020. http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2020/02/Mu%C5%A1karci-i-%C5%BEene-u-BIH_2020.pdf.

CEDAW komitet. (2013). *Zaključna zapažanja na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj BiH*. Preuzeto 5. 1. 2020. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/02/CEDAW_4-5.pdf.

CEDAW komitet. (2019). *Zaključne napomene o šestom periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine*, CEDAW/C/BIH/CO/6 (preliminarna neredigirana verzija). Preuzeto 21. 10. 2019. <https://arsbih.gov.ba/zakljucna-zapazanja-na-sesti-periodicni-cedaw/>.

- Centralna izborna komisija BiH. (2015). *Izborni pokazatelji 2002-2014*. Preuzeto 27. 2. 2020. https://www.izbori.ba/Documents/2015/25052015/Izborni_Pokazatelji_2002-2014.pdf.
- Centralna izborna komisija BiH. (2019). *Izborni pokazatelji 2018*. Preuzeto 27. 2. 2020. https://www.izbori.ba/Documents/2019/11/Izborni_pokazatelji_2018.pdf.
- Čaušević, J. (2012). *Analiza rodno inkluzivne zajednice u BiH*. Sarajevo: TPO fondacija. Preuzeto 8. 3. 2018. <http://www.tpo.ba/b/dokument/Analiza%20Rodno%20inkluzivne%20zajednice%20u%20BiH.pdf>.
- Četvrti i peti periodični izvještaj o stanju ravnopravnosti spolova u BiH, 2011. Preuzeto 28. 2. 2020. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/02/110531_CEDAW_BiH_FINAL.pdf.
- Delbyck, K. (2017). *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje – prebacivanje tereta sa preživjelih na počinitelje*. Sarajevo: TRIAL International. Preuzeto 10. 2. 2020. <https://trial.ba/wp-content/uploads/2018/01/20180112-TRIAL-Rape-Myths-BHS-WEB.pdf>.
- Đokanović, B., Dračo, I. i Delić, Z. (2015). 1945 – 1990 Žene u socijalizmu – od ubrzanе emancipacije do ubrzanе repatrijarhalizacije. U J. Čaušević (ur.), *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku* (str. 103–175). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Forić, S. (2019). *Strategije profesionalizacije u procesu institucionalizacije prava u Bosni i Hercegovini nakon Daytonskog mirovnog sporazuma (doktorska disertacija)*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine. (2018, oktobar). Preuzeto 15. 2. 2020. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2018/11/GAP-BiH-2018-2022_B.pdf.
- Goldman, E. (2001). *Anarhizam i drugi ogledi*. Zagreb: Društvo za promicanje književnosti/DAF. Preuzeto 20. 9. 2014. http://elektronickeknjige.com/goldman_emma/anarhizam_i_drugi_ogledi/index_page_000.htm.
- Hanušić, A. (2013). *Sudska zaštita od diskriminacije u Bosni i Hercegovini: Analiza zakonskih rješenja i prakse u svjetlu prvih predmeta u ovoj oblasti*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- Hughes, M. M. i Paxton, P. (2019). The Political Representation of Women over Time. U S. Franceschet, M. Lena Krook i N. Tan (ur.), *The Palgrave Handbook of Women's Political Rights* (str. 33–51). Palgrave Macmillan.
- Inicijativa Građanke za ustavne promjene. (2013). *Platforma ženskih prioriteta za ustavne promjene sa amandmanima na Ustav Bosne i Hercegovine iz rodne perspektive*. Preuzeto 1. 7. 2018. <https://gradjankezaustavnepromjene.wordpress.com/platformu-zenskih-prioriteta/>.
- IPU (Inter-Parliamentary Union). *Women in National Parliaments – Statistical Archive*. Preuzeto 15. 2. 2020. <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif-arc.htm>.
- Izborni zakon BiH. Službeni glasnik BiH, br. 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02, 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10, 18/13, 7/14 i 31/16.

- Kadribašić, A. (2013). Izborni sistem i “ženske kvote”. U D. Dardić (ur.), *Zbornik radova Ženske političke akademije* (str. 136–167). Banja Luka: Helsinški parlament građana.
- Kadribašić, A. (2019). Institucionalni mehanizmi i javne politike za rodnu ravnopravnost. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 137–150). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.
- Karapetrović, M. (2019). Istorija borbe za prava žena i rodnu ravnopravnost. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 15–37). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, preuzeto 10. 3. 2013. <http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/ldoc/cedaw.pdf>.
- Kvinna till Kvinna. (2000). *Engendering the Peace Process: A Gender Approach to Dayton and Beyond*. Stockholm: The Kvinna till Kvinna Foundation.
- Miftari, E. (2015a). *Ravnopravnost spolova u opštinama/općinama i gradovima u BiH*. Sarajevo: Fondacija CURE, Sarajevo. Preuzeto 15. 7. 2018. http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2015/08/RAVNOPRAVNOST-SPOLOVA-U-OPSTINAMA_bhs.pdf.
- Miftari, E. (2015b). *Politička participacija žena u Bosni i Hercegovini: Analiza učešća žena na stranačkim listama i konačnih rezultata općih izbora 2014*. Sarajevo: Fondacija Cure i Sarajevski otvoreni centar. Preuzeto 3. 2. 2020. http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2015/02/Mapa_Politicka-participacija_Edit_a_Knjizni-blok_Za-stampu.pdf.
- Mladenović, L. (1996). Gledati svet očima žene. *Feminističke sveske*, br. 5–6. Preuzeto 5. 1. 2013. www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/feministicke_sveske/Fs_s5/lepa.html.
- Mujić, M. (2019). *Politička participacija žena u BiH: Opšti izbori 2018*. Sarajevo: Fondacija Cure.
- Numanović, A. (2017). *Brojevi koji ravnopravnost znače 2. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. Preuzeto 1. 2. 2020. <https://soc.ba/brojevi-koji-ravnopravnost-znace-2-analiza-rezultata-istrazivanja-problema-i-potreba-lgbti-osoba-u-bosni-i-hercegovini-u-2017-godini/>.
- Obrenić, D. (2012). Pravo glasa žena. U A. Zaharijević (pr.), *Neko je rekao feminizam: Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 48–73). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Henrich Boll – Ured u BiH, Fondacija Cure).
- Papić, Ž. (1997). Lydia Sklevicky ili mape alternativnih strategija: Spisateljica i njena sjena. *Ženske studije*, 8–7. Preuzeto 5. 12. 2019. http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/zenske_studije/zs_s8/lidija.html.
- Pekinska deklaracija i Platforma za akciju. Preuzeto 10. 3. 2014. <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/04-PEKINSKA-DEKLARACIJA-kb.pdf>.

- Petrić, N. (2019). *Ustav BiH i Opšta preporuka 33 CEDAW komiteta*. Banja Luka: Helsinški parlament građana Banja Luka, Inicijativa Građanke za ustavne promjene. Preuzeto 17. 2. 2020. <https://gradjankezaustavnepromjene.files.wordpress.com/2019/12/ustav-bih-i-opc5a1ta-preporuka-33-cedaw-komiteta-web-1.pdf>.
- Popov-Momčinović, Z. (2019). Rodna ravnopravnost i politički i javni život. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 155–170). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.
- Preporuka REC (2003)3 Odbora ministara državama članicama o uravnoteženom sudjelovanju žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju. Zagreb: Vlada RH, Ured za ravnopravnost spolova. Preuzeto 25.2.2020. <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/1617>.
- Rezolucija 1325 – Žene, mir i sigurnost. (2000). Preuzeto 8. 3. 2013. http://www.1325.arsbih.gov.ba/?page_id=265.
- SOC. (2019). *Rozi izvještaj 2019. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini*. Preuzeto 1. 2. 2020. <https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2019/05/Rozi-izvjestaj-2019-za-web.pdf>
- Taljanović, A. (2010). *Žena u politici BiH*. Sarajevo.
- Tomaševski, K. (ur.). (1993). *Women and Human Rights*, London, New Jersey: Zed Books.
- Tomšić, V. (1981). *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. Beograd: Jugoslovenska stvarnost.
- Vidović, G. (1995). Žena u politici. U *Tribine – Žena danas* 2. Banja Luka: Helsinški parlament građana i Udruženje Žene Banja Luka.
- Zakon o ravnopravnosti spolova BiH. Službeni glasnik BiH, 16/03 i 102/09. Preuzeto 15. 1. 2020. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/ZoRS_32_10_B.pdf.
- Završni izvještaj o provedbi Akcionog plana za implementaciju UN Rezolucije 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u BiH 2014–2017. godina. Preuzeto 15. 2. 2020. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2018/01/Zavrsni-izvjestaj_AP-UNSCR_2014-2017.pdf.
- Žarković, T. (2017). *Žene koje inspirišu... istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama u BiH*. Sarajevo: Fondacija CURE. Preuzeto 15. 7. 2018. <http://fondacijacure.org/files/zene%20bos%20ver.pdf>.
- Ždralović, A. i Popov-Momčinović, Z. (2019). *Aktivizmi s margina: procjena kapaciteta deset odabranih ženskih organizacija*. Sarajevo: Fondacija Cure.
- Ždralović, A. (2015). 1941–1945. Drugi svjetski rat i iskustva bosanskohercegovačkih žena. U J. Čaušević (ur.), *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku* (str. 71–102). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Ždralović, A. (2019a). Savremene perspektive feminističkih teorija. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 38–56). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.

- Ždralović, A. (2019b). Rodna socijalizacija: Odgoj i obrazovanje. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 231–243). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.
- Ždralović, A., Popov-Momčinović, Z. i Hrnjić-Kuduzović, Z. (2018). *Žene u bh. institucijama –marionete zakonske kvote*. Sarajevo: Fondacija Cure.

Ženski mirovni aktivizmi

TATJANA ŽARKOVIĆ, MA

DOC. DR. JELENA GAKOVIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet

1. Uvod

Ženski mirovni aktivizam u zemljama bivše Jugoslavije jedinstven je primjer solidarnosti koja ne poznaje fizičke i simboličke granice nametnute **nacionalističkom ideologijom**. U Bosni i Hercegovini i regiji ženski mirovni pokret javlja se već nakon prvih naznaka rata 90-ih, s tim da su se neke mirovne aktivistice smatrale feministicama, a neke nisu. Mirovne aktivistice su se organizovale i sarađivale uprkos neprijateljskim, suprotstavljenim politikama država iz kojih dolaze. Smatrale se feministicama ili ne, bitno je primijetiti da mnogi/e teoretičar/ke ističu kako su kroz istoriju žene bile veoma značajne u antiratnim i mirovnim inicijativama (npr. u Licht i Drakulić, 2002; Mladenović, 2004; Cockburn, 2012; Cohn, 2005).

U pristupu miru, sigurnosti i rješavanju sukoba koji se tradicionalno označava kao ženski u prvom planu je promišljanje i djelovanje po modelu **etike brige i odgovornosti**. Koncepti međuzavisnosti, povezanosti, odgovornosti i brige o drugima centralni su za specifično žensko iskustvo (Gilligan, 2003), pa je u jednom takvom pacifističkom okviru svaki rat *a priori* prepoznat kao zločin. U djelovanju koje svoju snagu crpi iz etike brige i odgovornosti ističe se **ideja solidarnosti**, koja ima potencijal da djeluje inkluzivno, iznad društvenih nejednakosti, podjela i hijerarhija moći. Mirovne aktivistice nastupaju u javnosti uz snažno protivljenje vojnom režimu, militarizmu i pokušajima racionalizacije nasilnih intervencija. Kada se spominje ideja solidarnosti, etika brige i specifično žensko iskustvo, korisno je ukazati na postmodernističku kritiku koja ukazuje na opasnost i štetnost esencijalističkih tumačenja, velikih narativa i binarnih shvatanja, po kojima se ideja solidarnosti povezuje sa idejom sestrinstva, žena označava kao po prirodi miroljubiva, a ženski pristup povezuje sa ulogom

žene kao majke i njegovateljice, čime se jačaju **patrijarhalne matrice** odnosa u društvu. Postmodernistička kritika je značajna jer oslobađa kategoriju žene njenog **“fiksiranog referenta”** (Butler, 2007), čime se sprečava njeno normiranje i fiksiranje i time proširuje moć djelovanja.

Međutim, znanje je situirano (Haraway, 1988), što implicira da socijalni, kulturni i istorijski faktori ograničavaju i određuju proces stvaranja znanja, pa tako i kritičkih refleksija. Zato ćemo pokušati da promišljamo vezu između mirovnog aktivizma 90-ih i žena uvažavajući i uzimajući u obzir društveni kontekst i odnose koji jesu imali (a i danas imaju) snagu da normiraju i fiksiraju hijerarhije odnosa kao i ženski subjektivitet, istovremeno mu određujući i ograničavajući moć djelovanja. Kada već utvrdimo poseban značaj, specifičan pristup i doprinos žena miru i borbi protiv rata kroz istoriju, a naročito u zemljama bivše Jugoslavije 90-ih godina, možda je upravo značajno promisliti društveni kontekst. Takav pristup omogućava nam da uzmemo u obzir poststrukturalističke kritike koje ukazuju na štetnost **esencijalističkih uopštavanja**, a da pri tom ne negiramo doprinos, potencijal i značaj djelovanja kroz modele i pristupe koji su tradicionalno označeni kao ženski.

Patrijarhalni socio-kulturni obrasci stvaraju konkretne mogućnosti i uslove za različite društvene aktere/ke, pa je za objašnjenje specifičnog pristupa žena miru i sigurnosti korisno stajalište teoretičarke i mirovne aktivistice Lepe Mladenović (2004), koja specifičan ženski pristup i doprinos objašnjava konkretnim uslovima života koji proističu iz **rodnih uloga**. U dominantno patrijarhalnim društvima žene imaju iskustvo obavljanja neplaćenih poslova kod kuće, iskustvo u volonterskom radu, u degradiranim i loše plaćenim branšama u kojima su zastupljene većinski žene, a sa druge strane im je zbog rodnog položaja u ratnom periodu sigurnije djelovati protiv režima, jer nisu pozivane u vojsku (Mladenović, 2004). Na sličnom tragu i Yuval-Davis (2004) objašnjava specifičan **antimilitaristički pristup** žena pokušavajući da se udalji od biološke i društvene konstrukcije žena kao majki i njegovateljica, ističući kao glavne razloge to što žene većinom nisu vojne obveznice i ne moraju se boriti u ratovima koje ne odobravaju, kao i to što organizovanje u antimilitarističkim i antiratnim pokretima žene vide kao borbu protiv patrijarhata. Obje autorice objašnjenja izvode iz konkretnih uslova života određenih patrijarhalnim socio-kulturnim obrascima savremenog društva, koji su vidljiviji i jači u tradicionalnijim u odnosu na liberalnija društva. Postoji i izuzetak od tog pravila kod **tradicionalnog militarističkog pristupa miru i sigurnosti** koji je gotovo jednako prisutan kao obrazac i u tradicionalnim i u modernim liberalnim društvima, na šta ćemo dijelom ukazati u nastavku teksta.

2. Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 “Žene, mir i sigurnost” i ženski aktivizam

Nakon dugog i upornog lobiranja žena, prvenstveno iz zemalja pogođenih konfliktom, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je u oktobru 2000. godine usvojilo Rezoluciju 1325 “Žene, mir i sigurnost”. Rezolucija 1325 je jako bitan dokument za aktivistice jer su njenim usvajanjem prvi put u međunarodni diskurs postavljene teme na koje one već dugo ukazuju: da su žene disproportionalno pogođene oružanim sukobima, da je doprinos žena u prevenciji konflikta, očuvanju mira i rješavanju sukoba potcijenjen i nedovoljno iskorišćen. Pored toga, Rezolucija ističe važnost pune participacije žena kao aktivnih akterki u procesima ostvarivanja i očuvanja mira i sigurnosti. Međutim, kako podrazumijeva otvaranje prostora za žene u tradicionalno izrazito maskulinom domenu, a samim tim i narušavanje uspostavljenih hijerarhija moći i prodiranje u samu političku srž, sama **implementacija Rezolucije 1325** predstavlja značajan izazov kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

Empirijske studije (npr. Black, 2009) pokazuju da i institucija koja je usvojila Rezoluciju 1325 i postavila je u javni prostor kao obavezu međunarodnoj zajednici ima problema sa njenom primjenom. U istraživanju “**Mainstreaming Resolution 1325 on Women, Peace and Security – Are we there yet?**” propituje se kako je Rezolucija 1325 uticala na **diskurs Vijeća sigurnosti**, tako što se analizira jezik i sadržaj dokumenata Vijeća sigurnosti usvojenih u periodu od deset godina nakon usvajanja Rezolucije 1325. Rezultati pokazuju da se upućivanje na prava žena u konfliktu dešava sporadično, pri čemu se žene prvenstveno spominju kao pasivne žrtve koje treba zaštititi, a manje u kontekstu neophodnosti aktivnog usvajanja **gender perspektive** i poziva na veće učešće žena u procesima donošenja odluka. Dimenzija Rezolucije 1325 da se žene pri izgradnji mira shvate kao aktivne akterke je zanemarena, a praksa Vijeća sigurnosti je kada govorimo o obavezama koje proističu iz Rezolucije **reaktivna**, umjesto da bude **proaktivna**. Tako autorica na osnovu sprovedene analize primjećuje da prevencija, iako efektivnija, nije prepoznata u konkretnim obavezujućim akcijama i političkoj volji (Black, 2009, str. 84).

Rezolucija 1325 se usmjerava na tri ključne teme, odnosno **tri P** (iz engleskog jezika: *protection, participation, prevention*), koje ističu značaj zaštite, participacije i prevencije. U nacionalnim, ali i međunarodnim politikama, u prvi se plan stavlja zaštita, a participacija i prevencija ostaju kao apstrakcija na koju tradicionalni militaristički pristup sigurnosti ne pronalazi adekvatan odgovor. Zato međunarodne i nacionalne institucije često djeluju tromo i tek reaktivno.

Indikativno za politiku i praksu koja nema mehanizme da reaguje proaktivno su sami događaji koji su se odvijali prije i tokom usvajanja Rezolucije 1325. Aktivistice su dugi niz godina ukazivale na problem stradanja žena u zemljama pogođenim ratovima, lobirale i isticale potrebu specifičnog međunarodnog dokumenta koji će tretirati taj problem. Ono što je konačno privuklo pažnju međunarodne zajednice i dovelo do toga da se konačno reaguje na uporna lobiranja aktivistica jesu ratovi 90-ih na prostorima bivše Jugoslavije i u Ruandi. Žene su u okviru međunarodnih sudova i sastanaka UN-a svjedočile o **sistematskom i brutalnom nasilju i silovanjima**. Širenje sudske prakse, nastalo osnivanjem **međunarodnih krivičnih sudova za bivšu Jugoslaviju i Ruandu**, bili su odlučujući trenuci za unapređenje položaja žena u međunarodnom pravu (Black 2009). Pored toga, značajan je i uticaj istraživanja koja ukazuju na to da sa dolaskom **mirovnih misija** u države pogođene konfliktom raste i **stopa prisilne prostitucije i broj žrtava trafikingu**.¹ Madeleine Rees iz UNHCHR-a u članku "Markets, Migration and Forced Prostitution" (1999) izvještava kako je dolazak mirovne misije u BiH i više od 30.000 "mirotvoraca" kreiralo idealne uslove za **tržište seksualnih usluga**. Gusafsson (2006) objašnjava fenomen povezanosti porasta stope prisilne prostitucije i trafikingu sa dolaskom međunarodnih mirovnih misija u zemlju putem koncepta **hegemonijskog maskuliniteta** (*hegemonic masculinity*), usko povezanog sa tradicionalnim pristupom sigurnosti s militarizmom u prvom planu.

Feministički antimilitaristički koncept sigurnosti nastaje kao odgovor na manjkavosti tradicionalnog militarističkog pristupa, pri čemu se propituje fenomen države i nacionalnih interesa, a naglašava **humani aspekt, rodna dimenzija i neophodnost demilitarizacije** sigurnosti. U skladu s tim, feminističke aktivistice vrlo vješto koriste Rezoluciju 1325 za dalja istraživanja i lobiranja, kao što to primjećuje i Cohn (2005) u svojoj analizi inicijativa ženskih organizacija iz svih krajeva svijeta. Cohn (2005) ističe da:

Rezolucija 1325 nije bila dizajnirana sa namjerom da posluži kao instrument organizovanja ženskog pokreta. Bila je oblikovana kao intervencija u sistemu funkcionisanja globalne institucije upravljanja i njeni paragrafi se uglavnom odnose na akcije koje treba da preduzmu različiti/e akteri/ke unutar samog sistema UN-a (npr. generalni sekretar UN-a, Odjeljenje za mirovne operacije UN-a itd.), kao i države članice. Ipak, žene u konfliktnim područjima smislile su raznovrsne strategije da je iskoriste, u šta spada i podizanje svijesti

¹ Npr. studija o prostituciji i traffickingu u Bosni i Hercegovini: *Hopes betrayed: Trafficking of Women and Girls to Post-Conflict Bosnia and Herzegovina for Forced Prostitution*.

aktivistkinja o pravu žena da učestvuju u procesima izgradnje mira i političkom odlučivanju uopšte; koristile su je kao sredstvo da Ujedinjene nacije učine odgovornim za mirovne misije u svojim zemljama, ali i kao instrument političkog uticaja na sopstvene lokalne i nacionalne vlade, podsjećajući ih na obaveze koje su preuzele u UN-u. (str. 6; prev. autorica teksta).

Žene u crnom iz Beograda je koriste za umrežavanje i **regionalnu saradnju**. U okviru svojih izdavačkih aktivnosti objavljuju antologiju radova koji nastaju kao rezultat **monitoringa provedbe Rezolucije 1325**, ističući značaj feminističke perspektive i sarađujući sa aktivisticama i eksperticama u **regionu**. One organizuju seminare, internacionalne i regionalne konferencije, radionice i druge edukativne aktivnosti, pri čemu dolaze do vrlo korisnih podataka sa terena. Analiza tih podataka pokazuje da tradicionalni militaristički koncept sigurnosti stoji u direktnom kontrastu sa potrebama i željama žena, jer žene u svojim odgovorima ne povezuju sigurnost sa institucijama represije i sigurnosnim snagama kao što su vojska i policija, već sa humanim aspektom (Women, Peace, Security Resolution 1325 – 10 years, 2010, str. 90).

Učesnice ovih edukativnih aktivnosti i konferencija, od kojih je bitno istaći **regionalnu konferenciju Žene, mir i sigurnost**, održanu u Beogradu 2005. godine, ističu da su glavne prijetnje sigurnosti: siromaštvo, nezaposlenost, stalni strah od gubitka posla, porodično nasilje, nepostojanje političke volje za radikalni raskid sa zločinačkom prošlošću, okruženje nekažnjivosti, poremećen sistem vrijednosti, legalizacija pljačke i bogatstva stečenog na kriminalni način, nacionalizam, vjerska netolerancija, rast fundamentalističkih tendencija (Women, Peace, Security Resolution 1325 – 10 years, 2010, str. 99). Sve spomenuto je na osnovu odgovora učesnica regionalnih konferencija i seminara prepoznato kao konstanta na prostorima bivše Jugoslavije u svim regijama.

3. Nacija, država i rod

Aspekt primjene Rezolucije koji je najčešće kritikovan u feminističkoj literaturi jeste program suprotan miru i istinskoj ljudskoj sigurnosti, s tim da se kao posebno problematično izdvaja to što se Rezolucija koristi prvenstveno za povećano učestvovanje žena u vojsci – jer se tako podstiče dalja **militarizacija društva**. Tako je npr. prioritetni cilj i u aktuelnom **Akcionom planu UNSCR 1325 za BiH** povećano **učešće žena u sigurnosnim snagama**, dakle u već postojećim strukturama, čime se ne ostavlja mnogo prostora za njihovo propitivanje.

U tradicionalnom militarističkom pristupu društvena sigurnost se izjednačava sa **nacionalnom sigurnošću**, pri čemu se društvo izjednačava s nacionalnim društvom, zamišljenim totalitetom društvenih odnosa unutar granica nacija ili država, a mir i sigurnost vidi kao dobra pripremljenost u slučaju rata i održavanje već uspostavljenih odnosa moći među nacijama i državama. U ovakvom shvatanju koji u prvi plan promišljanja o miru i sigurnosti stavlja “metodološki nacionalizam” (Chernilo, 2007; Beck, 2000; Urry, 2000, 2008), rodna dimenzija ostaje na marginama, a humani aspekt u sjeni sigurnosnog. Kontradiktorne pojmove humanitarni rat, humanitarna vojna intervencija, pravedni rat moguće je racionalizovati unutar ovakvog modela promišljanja (Ždralović i Rožajac-Zulčić, 2012). Feminističke aktivistice primjećuju da međunarodne i nacionalne institucije koriste Rezoluciju 1325 prvenstveno za svoje militarističke ciljeve, dok feministički pristup ima upravo suprotan cilj – zahtijeva se osiguravanje sigurnosti deprivilegovanih društvenih grupa.

Društveni kontekst u BiH obilježava postkonfliktni period i period tranzicije u demokratski sistem pa je zato pitanje mira i sigurnosti u BiH u direktnoj vezi sa razumijevanjem koncepta **tranzicione pravde**. Na ovom mjestu ćemo ukazati na specifičnost **feminističkog pristupa pravdi** i feministički odgovor na dominantne diskurse tranzicione pravde i politike i prakse koje iz njih slijede.

Kako je već prethodno naglašeno, feministički pristup polazi od principa koji proizlaze iz etike brige i odgovornosti, kritički se odnosi prema tradicionalnom militarističkom pristupu sigurnosti i usmjerava se prvenstveno na širi kontekst, međuljudske odnose i prevenciju nasilja. U skladu sa tim oslanja se na modele **restorativne pravde** koji u prvi plan stavljaju očuvanje mira u zajednici, naglašavajući istovremeno odgovornost pojedinaca i zajednice. Suprotno tome, **retributivna pravda** koja dominira tradicionalnim krivično-pravnim sistemom zasniva se na principu kažnjavanja, krivičnih djela, a potrebe žrtava i značaj obnove društva stavlja se u drugi plan (više o feminističkom pristupu pravdi u: Kovačević, Perković i Zajović (2011)). Feministički pristup u prvi plan stavlja humani aspekt koncepta sigurnosti ukidajući hijerarhije odnosa svih vrsta u tom procesu, čime se vještačko **razdvajanje humanog od sigurnosnog** aspekta raskrinkava kao apsurdno. Naglašavajući odgovornost kako pojedinaca tako i zajednice i djelujući kroz etiku brige koja podrazumijeva proaktivno djelovanje i otvorenost za druge i drugačije, ovakav pristup negira sistem koji omogućava da se poriču činjenice iz prošlosti i okreće glava pred patnjama iz sadašnjosti.

Kako su ženski mirovni aktivizmi većinom djelovali iz formalnih i neformalnih inicijativa i akcija građanskog društva, te kako se feministički pokret često

shvata kao subverzivan za tradicionalne maskuline strukture i vrijednosti, nije mu se davalo dovoljno prostora, a javni i politički značaj ovakvih inicijativa iz nevladinog sektora nije u dovoljnoj mjeri prepoznat, osim u kontekstu sanacije već nastale štete, kao što je pružanje podrške i psihosocijalne pomoći žrtvama. To se može prepoznati i u aktuelnom Akcionom planu za implementaciju Rezolucije 1325 u BiH, gdje su aktivnosti nevladinog sektora istaknute kao relevantne za sigurnost i izgradnju mira usmjerene na pružanje psihosocijalne podrške žrtvama seksualnog nasilja, dok su ostale, koje djeluju izvan tradicionalnih ženskih uloga i koje dovode u pitanje tradicionalne političke i nacionalne diskurse, zanemarene. Na tragu zapažanja Nire Yuval-Davis (2002) da žene nestaju iz javnog diskursa jer se u raspravama o nacijama i nacionalizmima žena smješta u privatnu sferu, koja se u takvom sklopu ne smatra politički bitnom, značajno je primijetiti i to da većina antiratnih aktivnosti izvan diskursa nacija i nacionalizma takođe ostaju na marginama, označene kao irelevantne. Takođe je problematično i to što se u Akcionom planu naglašava potreba da se poveća **stopa prisustva žena u vojnim i policijskim snagama** te da se poveća učešće žena u mirovnim misijama, jer se tako ojačava tradicionalni militaristički model i akcenat se stavlja na vanjsku politiku koja u prvi plan ističe nacionalne odnose, s tim povezane hijerarhije moći, pa tek onda humani aspekt sigurnosti.

4. Ženski mirovni pokret i Vijeće sigurnosti UN-a

U javnoj sferi dominantna tradicionalna militaristička politika mira ugrađena je kako u nacionalno tako i u međunarodno pravo. Međutim, jedan od zagovaračkih dokumenata koji mogu poslužiti za prevazilaženje ovog problema i uključivanje ženske mirovne politike u javni diskurs jeste upravo UN-ova Rezolucija 1325 "Žene, mir i sigurnost". Iako ju je u javni prostor dovelo Vijeće sigurnosti UN-a, institucija koja se može označiti kao formalna i konzervativna (Cook, 2010), koristan je alat za **aktivističku borbu**. Međutim, postavlja se pitanje da li je moguće ostvariti glavnu ideju po kojoj je skrojena Rezolucija 1325, ako to podrazumijeva povećano uključivanje žena u već postojeće dominantne modele. Feministički odgovor je da je to nemoguće, te da je fokus implementacije Rezolucije 1325 neophodno prebaciti na mogućnost otvaranja prostora za **transformaciju postojećih modela** kroz nenasilne akcije koje se odvijaju unutar građanskog društva i specifično kroz ženski mirovni aktivizam i feministički pristup miru i sigurnosti, s naglaskom na prevenciji nasilja.

Inicijative i akcije mirovnih aktivistica značajno su doprinijele konačnom usvajanju Rezolucije 1325 koja uvodi praksu **gender mainstreaminga** i u domene tradicionalno shvaćene kao izrazito maskuline, kao što su oružani

sukobi i internacionalna sigurnost. Tako samu inicijativu da se Rezolucija 1325 usvoji i implementira autorica Cohn (2005) označava kao “veoma hrabar potez koji ima za cilj da utiče na najsnažniju globalnu instituciju upravljanja u području **međunarodnog mira i sigurnosti**” (str. 3). Sama Rezolucija je produkt saradnje između nevladinog sektora, međunarodnih i nacionalnih institucija i organizacija i pojedinačnih aktera/ki, i bez zajedničkog rada ne bi ni ugledala svjetlost dana. Kao što smo navele u prethodnom poglavlju, iako je danas različiti akteri/ke različito koriste, često sa potpuno suprotnim namjerama, ipak stoji na raspolaganju kao bitan zalagački dokument.

Prvi važan korak, odlučujući za usvajanje Rezolucije (Cohn, 2005; Cohn, Kinsella i Gibbings 2004), jeste **Četvrta svjetska konferencija UN-a o ženama**, održana u Pekingu 1995. godine. U Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju problematika žena i oružanih sukoba svrstana je u jednu od 12 ključnih oblasti za ostvarivanje ženskih ljudskih prava, a vlade su pozvane da preduzmu strateške akcije u ovim oblastima. Konferencija u Pekingu je jedna od najvećih ženskih konferencija na kojoj je veliki broj aktivistica u okviru Foruma NVO pozvano da učestvuje i da da svoj doprinos, a **Pekinška platforma za akciju** u dijelu posvećenom ženama i oružanim sukobima predstavlja konceptualni korijen i “prethodnicu” Rezoluciji 1325 (Cohn, 2005, str. 4).

Mirovne aktivistice iz zemalja bivše Jugoslavije aktivno su učestvovalе kako u Pripremnoj konferenciji za Svjetsku konferenciju UN-a o ženama, održanoj **1994. godine u Beču**, na kojoj su aktivistice iz cijelog svijeta sastavljale nacrt platforme za akciju, tako i na samoj Konferenciji UN-a o ženama u Pekingu (Mladenović i Branković, 2013). Aktivistice Mladenović i Branković (2013) pišu o susretima na ovim konferencijama:

Dogovor između naših aktivistkinja bio je da svakoga dana u tri popodne bude vreme za susrete žena iz bivše Jugoslavije sa radnim naslovom „Sestre bivše Jugoslavije, ujedinite se“. Na ovim susretima najčešće su bile žene iz grupa: Medica – Zenica, Bosfam –Tuzla, Infoteka, Centar za žene žrtve rata i BaBe – Zagreb, Autonomni ženski centar protiv seksualnog nasilja i Beogradski ženski lobi – Beograd, Ženski zdravstveni centar – Priština, Unija žena Makedonije – Skoplje i grupe iz Pule, Ljubljane i Celja. Za mnoge od nas tokom ove dve nedelje, i pored stotina drugih događaja, diskusija, radionica, neobičnih boja i zvukova, novih utisaka, susreti sa sestrama iz bivše domovine bili su najdirljiviji i najlepši. Prosto se nismo mogle razdvojiti, pa smo se vidale ne samo u tri popodne, nego i svake

večeri u jednom te istom restoranu da bismo se opet zagrlile i pevale
(str. 10).

U narednim godinama unutar Vijeća sigurnosti, na inicijativu nevladinih organizacija u okviru različitih radnih grupa, održavaju se rasprave na kojima se razmatraju **pitanja žena u oružanim konfliktima** i načina operacionalizacije mehanizama zaštite žena iz Pekinške platforme. Tako 1998. godine Komisija UN-a za položaj žena raspravlja upravo o preprekama implementaciji poglavlja Pekinške platforme za akciju koja tretira ovaj problem, a 2000. na sastanku Komisije **“Peking +5”** pitanja žena i oružanih sukoba ponovo se nameću kao glavni fokus rasprave (Cohn, 2005, str. 4). Konačno, u oktobru 2000. godine usvaja se Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti, a nakon toga i dokumenti koji pozivaju na dalje jačanje implementacije, kao što je npr. rezolucija **UNSCR 1889** usvojena 2009. godine koja poziva na daljnje jačanje paragrafa UNSCR 1325 o sudjelovanju i na razvoj pokazatelja za mjerenje napretka.

5. Ženski mirovni pokret u BiH i regionalne inicijative

Jedna od aktivnosti i regionalnih inicijativa koja u prvi plan stavlja **feministički pristup pravdi**, ukazujući na rodnu dimenziju ratnih stradanja, jeste **“Ženski sud”** (Duhaček, Iveković i Zajović 2017). Kao prvi sud ove vrste na evropskom tlu, rezultat je saradnje između organizacija civilnog društva iz svih zemalja bivše Jugoslavije, akademske zajednice i međunarodnih organizacija. Naime, to nije klasični sud koji izriče kazne ili obavezujuće presude, već su to “sudovi” na kojima se izriče **“javna” osuda**, pri čemu je osnovni cilj otvaranje prostora za priče i “istine” iz perspektive koja je ignorisana i ušutkivana uz usmjerenost na kompletan proces, a ne samo ishod. Praksa osnivanja ženskih sudova prenesena je na ove prostore prema modelima iz Azije i Afrike, gdje ovakvi sudovi počinju sa radom tokom devedesetih, otvarajući prostor za svjedočenja žena o pretrpljenim nepravdama, zločinima i nasilju. Kao **inicijativa mreže organizacija civilnog društva**, Ženski sud je praktična realizacija ranije ekspliciranog feminističkog modela retributivne pravde sa ambicijom da dopuni postojeće koncepte tranzicione pravde s fokusom na etiku brige, dostojanstvo žrtava i trajni mir. Kao mjesto održavanja **prvog Ženskog suda u Evropi** izabrano je **Sarajevo**. Na sudu je u maju 2015. godine učestvovalo i podršku dalo deset ženskih grupa iz regiona i trideset šest svjedokinja iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Kosova, Makedonije, Slovenije i Srbije. **Regionalni organizacioni odbor** činile su nevladine organizacije: Bosna i Hercegovina – Pokret Majke enklava Srebrenica i Žepa, Fondacija CURE; Crna Gora – Anima; Hrvatska – Centar za ženske studije,

Centar za žene žrtve rata – ROSA; Kosovo – Ženska mreža Kosova; Makedonija – Savjet za rodnu ravnopravnost; Slovenija – Ženski lobi Slovenije; Srbija – Centar za ženske studije i Žene u crnom.

Forma svjedočenja koja se primjenjuje u ženskom sudu takva je da dopušta svjedokinjama da artikuliraju svoje iskustvo onako kako to same žele, da budu saslušane do kraja, bez prekidanja i prema svom sistemu relevancije. Time se sprečava sekundarna viktimizacija i daje mogućnost da svjedokinje postanu **subjekti pravde**, umjesto objekti ispitivanja, “drugost” se stavlja u centar i ponovo ispisuje istorija iz lične perspektive. One svojim “**javnim naracijama**” pokazuju da privatno jeste političko, pozivajući time na **društvenu odgovornost** za proizvodnju patnje i nasilja u militarističkim i patrijarhalnim sistemima. **Ženski sudovi ne govore samo o rodno uslovljenom nasilju prema ženama u ratnom i postratnom periodu**, već i o rodno uslovljenom nasilju prema muškarcima, o čemu se inače ne govori, pa tako osim o masovnim silovanjima, prisilnim trudnoćama, primoravanju na prostituciju, govore i o prisilnim mobilizacijama, o zatvaranju i torturama zbog odbijanja da se uzme oružje u ruke, kao tipično muškim iskustvima. One ukazuju na **rodno zasnovano nasilje** u ratu, ali i u miru kroz glasove žena, ali i na svako nasilje prema drugom i drugačijem dovodeći u pitanje **hegemonijsku istorijsku naraciju**.

Naglašavajući etiku brige, feministički pristup ulaže napore da aktivno sasluša glasove deprivilegovanih i onih izvan reflektora glavnih političkih zbivanja i interesa nacionalnih država, te tako **odbacuje hijerarhije** i odnose moći. Kroz svoju specifičnu formu, ženski sud poštuje jednako i **objektivnost i emocije** i time nudi nadu da je pravdu i pomirenje ipak moguće ostvariti, jer istinsko iscjeljenje nije moguće bez uvažavanja i jednog i drugog aspekta traumatičnih dešavanja. Kao takav, **Ženski sud** predstavlja inicijativu civilnog društva koja daje značajan doprinos u procesima tranzicione pravde i pomirenja.

Sličan pristup ima i ženska inicijativa za suočavanje s prošlošću “**Mir sa ženskim licem**”, kojom rukovodi Fondacija “Lara” iz Bijeljine i H.O. Horizonti iz Tuzle i koja okuplja 13 ženskih organizacija iz 12 gradova BiH – Sarajevo, Tuzla, Banja Luka, Bijeljina, Modriča, Bihać, Prijedor, Višegrad, Bratunac, Bosansko Grahovo, Zenica i Mostar. Inicijativa je pokrenuta sa namjerom da žene dobiju svoj glas i izraze jasan stav o miru i da aktivno učestvuju u kreiranju društvenih procesa. Mir sa ženskim licem predstavlja odgovor aktivistkinja za ženska prava na potpunu **isključenost** žena iz mirovnih procesa BiH kao akterki, kao i na **relativizaciju** iskustava i stradanja žena. U misiji suočavanja sa prošlošću i očuvanja sjećanja na ratna stradanja žena i djevojčica, aktivistice su učestvovala u obukama,

istraživanjima, karavanu mira i drugim aktivnostima. Zajedničkim radom aktivistice i predstavnice ženskih organizacija dale su svoj doprinos nastanku filma **“One umiru drugi put”** o ženama koje su stradale u ratu u BiH, a koje su institucije danas zaboravile. Film je doprinos ženskih organizacija, aktivistica i feministica da se očuva sjećanje na žene i djevojčice koje su sudjelovale u zaustavljanju rata i izgradnji mira.

Od 2013. do danas Inicijativa Mir sa ženskim licem pokrenula je više akcija – jedna je obilježavanje **8. decembra** kao dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH uz podršku više od 20 ženskih i drugih organizacija civilnog društva. Kao materijal za memorijalizaciju ovog datuma, pored već spomenutog filma, urađena je i publikacija **“Rat nije jednorodan”**, kako bi se ukazalo na opštu zanemarenost sjećanja na izgubljene ženske živote. Inicijativa upućena Parlamentarnoj skupštini BiH za uspostavljanje **dana sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH** nije dobila političku podršku Komisije za ravnopravnost polova.

Jedna od akcija Inicijative je i postavljanje i objavljivanje kataloga izložbe **“Mir sa ženskim licem”**, koja je otvorena u Sarajevu 8. marta 2019. godine i prikazana još u Banjaluci, Bijeljini i Tuzli. Cilj izložbe je da prikaže žensku stranu rata, ali i angažman žena na izgradnji mira i bazirana je na 20 autentičnih **ženskih životnih priča**.

Jako bitna inicijativa koja je takođe usmjerena na zanemarenu dimenziju participacije i prevencije u pitanjima sigurnosti i mira jeste **“Građanke za ustavne promjene”**, koja se zalaže za Ustav Bosne i Hercegovine koji će osigurati veću zaštitu ljudskih prava i sloboda, sa posebnim fokusom na rodnu perspektivu. “Građanke za ustavne promjene” je neformalna grupa koja okuplja 35 organizacija civilnog društva i aktivista/tica, koje se zalažu za **senzibilizaciju i promjene Ustava iz rodne perspektive** sa vizijom da se ostvari egalitarno i zakonito učešće žena i muškaraca u privatnom i javnom životu u BiH. U okviru aktivnosti kreiran je dokument pod nazivom “Platforma ženskih prioriteta za ustavne promjene sa amandmanima na Ustav BiH iz rodne perspektive”, pri čemu su definisani prioriteti zalaganja u procesima reforme Ustava BiH, te na osnovu njih kreirani **rodno odgovorni amandmani na Ustav**. Kako se navodi na njihovoj zvaničnoj web-stranici, u prioritete se ubrajaju: 1. Upotreba rodno odgovornog jezika u Ustavu BiH; 2. Uvođenje afirmativnih mjera u Ustav BiH radi postizanja pune rodne i polne ravnopravnosti; 3. Proširenje postojećeg Kataloga prava odredbama vezanim za jedinstvenu zdravstvenu, socijalnu i porodičnu zaštitu; 4. Veća sudska i pravna zaštita ljudskih prava i sloboda; 5. Princip direktne demokratije primijenjen na proces ustavne reforme. Ova inicijativa ima

dugoročni cilj da se ode korak dalje od pukog ispunjavanja kvota za učešće žena u procesima donošenja odluka.

Rezultat ženskog mirovnog aktivizma u Bosni i Hercegovini ogleda se i u izgrađenim kapacitetima organizacija, a posebno ženskim mrežama koje su kontinuirano stvarane i održavane. U aktuelnom Akcionom planu za implementaciju Rezolucije 1325 prepoznate i vrednovane aktivnosti nevladinog sektora jesu one koje predstavljaju dopunu institucionalnom sistemu, a koje su usmjerene na pružanje socijalnih usluga i psihosocijalnu podršku žrtvama nasilja. U BiH trenutno postoji devet **sigurnih kuća**. Šest se nalazi na teritoriji FBiH i djeluju u okviru nevladinih organizacija Fondacija lokalne demokratije, Sarajevo, Medica, Zenica, Vive Žene, Tuzla, Žene sa Une, Bihać, Žena BiH, Mostar i Caritas, Mostar, dok istovremeno u Republici Srpskoj djeluju tri sigurne kuće pri nevladinim organizacijama Budućnost, Modriča, Udružene žene iz Banje Luke i Lara, Bijeljina. Akcioni plan za primjenu Rezolucije 1325 u BiH za period 2018–2022. kao jedan od ciljeva navodi poboljšanu podršku i pomoć žrtvama koje su preživjele seksualno nasilje i druge oblike stradanja tokom rata. Međutim, **organizacije civilnog društva** suočavaju se sa brojnim izazovima u radu zbog neodrživosti ovakvog modela podrške ženama koji je posljedica nepreuzimanja odgovornosti **finansiranja** iz javnog budžeta i **neuskladenosti zakona i propisa**.

Brojni su primjeri ženskog socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini koji po definiciji za primarni cilj imaju pozitivan socijalni učinak, te samim tim dugoročno odlučujući uticaj na sigurnost i stabilnost. Osnivaju se radi poboljšanja životnih uslova i ekonomskog osnaživanja, naročito žena, imajući u vidu djelovanje u korist šire društvene zajednice. Učinci različitih oblika i modela socijalnog poduzetništva, u rasponu od **poljoprivrednih zadruga** do kooperativa za održiv povratak, naročito dolaze do izražaja u manjim sredinama i ruralnim područjima gdje je poljoprivreda osnovni sektor privređivanja. Jedan od primjera koji je našao mjesto u našoj analizi je i zemljoradnička **zadruga "Inseme"** (u prevodu "Zajedno") iz Bratunca koja postoji već više od petnaest godina. Inseme se bavi proizvodnjom, otkupom i preradom jagodičastog voća, a zapošljava i omogućuje egzistenciju više od 500 članova porodica sa područja Bratunca i Srebrenice. Ova zadruga se oslanja na tradicionalne kulture uzgoja i prerade voća koristeći postojeće kapacitete i **vještine lokalne zajednice** sa misijom da ujedno **kultivira dijalog** i zajedničku budućnost različitih religijskih i etničkih skupina. Nastala na osnovu ženske inicijative, zadruga Inseme je ostvarila ekonomsku samoodrživost plasirajući svoje proizvode na inostrano tržište i tako omogućavajući **održiv povratak**. Glavni fokus zadruge je socio-ekonomska stabilnost zajednice, kroz osnaživanje prvenstveno žena i samohranih majki.

Akcion plan za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini za period 2018–22. uključuje i oblast “**Aktuelne sigurnosne prijetnje i izazovi sa aspekta ravnopravnosti spolova**“, gdje su izdvojene teme prirodnih katastrofa i migracija i izbjegličke krize. Ovdje ćemo spomenuti neke od inicijativa koje posebno naglašavaju **značaj prevencije**, djelujući kroz principe etike brige i odgovornosti, izvan narativa koji u prvi plan stavljaju nacionalnu retoriku i hijerarhije interesa i moći, a koje u samom Akcionom planu nisu dobile svoje mjesto.

Protest protiv izgradnje mini hidrocentrala koji je započeo kao spontana pobuna neformalne grupe stanovnica i stanovnika na rijeci Kruščici u Bosni i Hercegovini svijetli je primjer artikulacije interesa jedne lokalne zajednice i ženske eko-akcije s pozitivnim ishodom i dugoročnim promjenama (Midžić, 2018). Primjer koji ovdje analiziramo već je u javnosti poznat pod imenom “**Hrabre žene Kruščice**“ (kako je kasnije nazvan i most na rijeci), a društveno je značajan iz više razloga. Žene Kruščice, sela u srednjoj Bosni, digle su svoj glas, istupile u prve redove protesta i animirale stanovnike/ce da se pridruže u borbi protiv **eksploatacije prirodnog resursa** radi dobiti uskih interesnih grupa, od čega lokalno ruralno stanovništvo orijentirano ka poljoprivredi ne bi imalo koristi. Kulminacija protesta dogodila se kada su na legitiman građanski izraz nezadovoljstva i ukazivanja na nezakovitosti, lokalni autoriteti, uz upotrebu sile, pokušali rastjerati okupljene mještane i mještanke koje su blokirale most i naknadnim aktivističkim djelovanjem osujetile izgradnju MHE. Žene Kruščice smo izabrale kao ilustrativan primjer poznat široj javnosti, ali tu su i značajne inicijative o kojima se nedovoljno govori u javnosti, kao na primjer žene iz **Jablanice** koje ne odustaju od svoje bitke za rijeku ili žene iz **Vareša** koje se bore za šumu. Akcija “hrabrih žena Kruščice” problematski je spojiva sa idejama i ciljevima koji i drugdje mobiliziraju aktiviste/ice za okolišnu pravednost, zaštitu zajedničkih dobara, a u ime **zaštite životne sredine i univerzalnih ljudskih prava** na izvore pitke vode. Kao takva, ova akcija komplementarna je i sa principima ekološke etike, ali i feminističke etike brige i odgovornosti o čemu je već bilo riječi.

Kao posebno vitalan dio civilnog društva, ženske nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini danas predstavljaju pouzdanog partnera kako javnim institucijama tako i međunarodnim organizacijama i u nošenju dijela tereta **migrantske krize**. U skladu sa stručnim kapacitetima izgrađenim u poratno doba, kao i kroz višegodišnje praktično iskustvo i edukaciju naročito u pogledu psiho-socijalne pomoći, Fondacija **Bosanskohercegovačka inicijativa žena** je NVO koja uz međunarodne humanitarne organizacije pruža usluge, pomoć i zaštitu migrantima i izbjeglicama u prihvatnim centrima i kampovima u Bosni i

Hercegovini. S obzirom na najveći priliv izbjeglica i migranata u područje zemlje (Unsko-sanski kanton) u kojem djeluje nevladina organizacija Žene s Une, kao partnerska organizacija uključila se fokusirajući se na rad sa djecom kao posebno ranjivom grupom. Pored navedenih primjera, bitno je istaći da se uporedo sa organiziranim vrstama pomoći ističu i **pojedinačne volonterske akcije** kao izrazi empatije i humanosti, kao što je recimo akcija šivanja vreća, prikupljanje i distribucija hrane, odjeće i obuće.

Sumiranje mirovnih aktivnosti ženskih organizacija u posljednje dvije decenije nezahvalan je zadatak jer neminovno otvara mogućnost da se izostave pojedine značajne ženske građanske akcije. Stoga treba imati u vidu da su odabrani primjeri samo ilustrativni fragmenti kojima smo nastojale skrenuti pažnju na neke od aktuelnih preokupacija ženskog aktivizma u vrijeme mira u Bosni i Hercegovini i šire. Zajedno uzevši, navedene konkretne akcije dokumentuju ženski aktivizam kroz različite dimenzije: mirovnu, socio-političku, ekološku, ekonomsku i humanitarnu, te svjedoče o bogatoj paleti ženskog aktivističkog odgovora na probleme i izazove današnjice u BiH.

U posljednjih deset godina ženske nevladine organizacije, pored problema kojima su kontinuirano posvećene od osnivanja u devedesetim, proširuju područje djelovanja i brige u skladu sa društvenim potrebama i izazovima s kojima se bosanskohercegovačko društvo suočava. Dostupni **empirijski podaci** o razumijevanju procesa izgradnje mira i javnoj percepciji žena mirotvorki u Bosni i Hercegovini ukazuju da rad ženskih nevladinih organizacija i aktivistica na izgradnji mira najvećim dijelom nema zaslužno društveno priznanje. U okviru projekta TPO Fondacije “Žene, mirotvorstvo i pomirenje u Bosni i Hercegovini”, koji ima za cilj da otkrije i približi priče o ženama koje su aktivno učestvovala u procesima izgradnje mira tokom rata i nakon rata u BiH, urađena je *baseline* studija kako bi se ispitalo direktno na terenu šta građani i građanke znaju o mirotvorstvu, odnosno izgradnji mira u BiH, kako ga definiraju i koga prepoznaju u svojim lokalnim zajednicama kao mirotvorce/ke. Zaključak je:

najveći procenat ispitanika/ca, ne prepoznaje mirotvorke, njihov rad i status u lokalnim zajednicama. Ispitanici/ce koji su pak upoznati sa radom mirotvorki, njihovo djelovanje uglavnom povezuju sa radom na pomirenju i humanitarnim aktivnostima. Najveći broj ispitanika/ca, (...) smatra da zajednice ne poštuju i ne cijene žene koje rade na izgradnji mira (Spahić-Šiljak, Spahić i Bavčić, 2012, str. 83).

Sama definicija izgradnje mira koju su ponudili/e ispitanici/e spomenute studije (u okviru čijeg uzorka su i sami/e aktivisti/kinje) kao “rad na prevazilaženju sukoba, pomaganje drugim ljudima, dobrotvorni rad te razumijevanje drugih ljudi” govori o fokusu djelovanja i preduzetim aktivnostima organizacija u neposrednom okruženju putem kojih se zapravo u javnom mnijenju i kreirala percepcija o njihovoj ulozi.

Do sličnih rezultata dolazi **istraživanje** o stavovima javnog mnijenja o mirovnom aktivizmu u BiH provedeno nekoliko godina ranije u okviru aktivnosti Helsinškog parlamenta građana Banja Luka. Kad je riječ o mirovnom djelovanju nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, pokazuje se da:

većina građana i građanki kada govore o nevladinim organizacijama, ne prepoznaju mirovni segment u njihovom radu, niti ih doživljavaju kao aktere civilnog društva anagažovane na uspostavljanju trajnog mira i razvoju tolerancije. S druge strane, odgovori su pokazali i da građani i građanke različito percipiraju i različito tumače sam termin “mirovni rad“, odnosno “mirovni aktivizam“ i da pojmovi pomirenja i suočavanja sa prošlošću nailaze na zid odbijanja, neprepoznavanja i negiranja, jer se kose sa istinama koje o ratu na ovim prostorima njeguju sva tri nacionalna korpusa u BiH (Žolja, 2008, str. 54).

Ovo je prilično jasan pokazatelj društvenog bosanskohercegovačkog **konteksta** u kojem djeluju ženske nevladine organizacije i inicijative, a ujedno i općenito govoreći indikator odnosa prema ženskom aktivizmu, u ovom slučaju mirovnom, i potrebe rada na segmentu **osvještavanja** šire javnosti o njihovoj važnosti i postignućima.

6. Zaključna razmatranja

Uz rijetke izuzetke, zajednički imenitelj nositeljicama ženske akcije u doba mira je *background* u organizovanom mirovnom aktivizmu devedesetih ili kasnije, a koji u bitnom određuje njihov identitet i (relativnu) društvenu afirmaciju. Kao što smo naznačile, rad mirovnih aktivistica uprkos višegodišnjoj posvećenosti nije u dovoljnoj mjeri javno percipiran kao važan i ostaje relativno nepoznat izvan lokalnih sredina ili uskih upućenih krugova na relaciji NVO–donatori–javne institucije–korisnici/e. Samim tim se postavlja značajan izazov pred mirovne aktivistice koje istovremeno moraju djelovati na mijenjanju i svijesti i dominantnih već postojećih modela kroz izgradnju novog alternativnog načina djelovanja i pristupa sigurnosti.

Drugi izazov za nevladine organizacije općenito, a na koji nisu imune ni ženske organizacije, tiče se tzv. “projektizacije” i s tim povezane nekontinuirane posvećenosti društvenoj promjeni radi usmjerenosti na donatorske agende koje često ne uvažavaju specifičnosti socijalnog konteksta i potrebu kontinuiranog rada na određenim gorućim socijalnim pitanjima. Takva atmosfera dovodi do gubitka autonomije i kritičkog potencijala nevladinih organizacija pri čemu sami donatori često nedovoljno uvažavaju domaću ekspertizu, usmjerenost na dimenziju održivosti i praćenje dugoročnih efekata nakon završetka projekata. Izazovi sa kojima se suočava ženski pokret su mnogobrojni, ali je svakako najveći težnja da se pronađe model (samo)održivosti, realizira javno finansiranje (kao u slučaju sigurnih kuća) i očuva balans između odgovora na već skrojene programske agende i uloge proaktivnog društvenog korektiva.

Za dugoročne promjene nužna je saradnja i sa formalnim i tradicionalnim institucijama. Kako primjećuje autorica Cohn (2005), predstavnice Radne grupe NVO za pitanja žena i oružanih konflikata su odabrale poziciju “pomagačica” Vijeću sigurnosti UN-a, a ne ulogu “suprotne strane”, koja teži konfrontaciji, vrlo svjesno i sa jasnim namjerama, te je zahvaljujući tome i uvedena praksa *gender mainstreaminga* i u tradicionalno muškim domenama kao što su oružani sukobi i internacionalna sigurnost. Usvajanje Rezolucije 1325 svakako ne bi bilo moguće bez uzajamne saradnje svih aktera/ki međunarodnih, regionalnih i nacionalnih institucija i organizacija i njihovog međusobnog otvaranja za perspektive uslovljene različitim pozicijama uticaja i moći.

U zaključnim promišljanjima potrebno je opet istaći da se sama Rezolucija 1325 koristi u svrhe koje su u neskladu sa feminističkom vizijom čija je okosnica pacifizam i humani aspekt sigurnosti, kao što je slučaj sa insistiranjem na većem učešću žena u oružanim snagama (akcentirano i u aktuelnom Akcionom planu o provedbi Rezolucije 1325). Pored ovako shvaćenog problema “kvotizacije” koji se može uzeti i tek kao realizacija preduslova za eventualne promjene unutar rigidnih organizacijskih kultura kao što je vojna, ostavlja se malo prostora za transformaciju dominantnog militarističkog pristupa, te je upravo na tom mjestu potrebno posebno zalaganje, promišljanje i iznalaženje rješenja.

Treba još jednom naglasiti i aspekte Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–22. koji se odnose na sigurnosne prijetnje i izazove s aspekta ravnopravnosti spolova, što predstavlja osnovni smjer djelovanja aktivista/ica u narednom periodu. Istraživački je interesantno u kojoj mjeri i na koji način će izuzetan potencijal ženskih nevladinih organizacija biti korišten, afirmiran i uključen u rješavanje ovih aktuelnih društvenih problema.

Preporuke za dalje čitanje

- Cockburn, C. (2007). *From Where We Stand: War, Womens activism and feminism analysis*. London: ZED Books.
- Encloe, C. (2016). *Globalization and Militarism; Feminists Make the Link*. Rowan and Littlefield.
- O'Reilly M. (2018). *Gendered Agency in War and Peace, Gender Justice and Women's Activism in Post-Conflict Bosnia-Herzegovina*. Palgrave Macmillan UK.
- Volčič Z., i Simić, O., (ur.), (2013). *Transitional Justice and Civil Society in the Balkans*. New York: Springer.
-

Literatura

- Akcionni plan za implementaciju Rezolucije 1325 za period 2018–22. https://www.peacewomen.org/sites/default/files/180718_Prijedlog-AP-UNSCR-1325_2018-2022-u-BiH.pdf (Preuzeto 15. 12. 2019).
- Beck, U. (2000). The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity. *The British Journal of Sociology*, 51 (1), 79–105.
- Black, R. (2009). *Mainstreaming Resolution 1325 on Women, Peace and Security – Are we there yet?* Potentia. https://www.peacewomen.org/assets/file/Resources/NGO/1325_MainstreamingAreWeThereYet_Black_2009.pdf (Preuzeto 12. 12. 2019).
- Butler, J. (2007). Kontingentni temelji. U Š. Benhabib, Dž. Batler, D. Kornel i N. Frejzer, *Feministička sporenja: filozofska razmena* (str. 51–78). Beograd: Beogradski krug.
- Chernilo, D. (2007). *A Social Theory of the Nation State: The Political Forms of Modernity beyond Methodological Nationalism*. London – New York: Routledge.
- Cockburn, C. (2012) *Anti-militarism. Political and Gender Dynamics of Peace Movements*. London and New York: Palgrave Macmillan.
- Cohn, C. (2005). *Mainstreaming Gender in UN Security Policy: A Path to Political Transformation?* Boston: Boston Consortium Working Paper Series on Gender, Security and Human Rights, Working Paper No. 204. <http://www.genderandsecurity.umb.edu/Cohn%20Working%20Paper.pdf> (Preuzeto 12. 12. 2019).
- Cohn, C., Kinsella, H., i Gibbings, S. Women, Peace and Security: Resolution 1325. (2004). *International Feminist Journal of Politics*, 6 (1), 130–140.
- Duhaček, D., Iveković, R., i Zajović, S. (ur.). (2015). *Ženski sud: o procesu organizovanja*. Beograd: Žene u crnom i Centar za ženske studije.
- Gilligan, C. (2003). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Gusafsson, D. (2006). *Gender Integration and the Swedish Armed Forces: The Case of Sexual Harassment and Prostitution*. Aalborg: FREIA – Feminist Research Center in Aalborg, Department of History, International and Social Studies, Aalborg University. DOI: 10.5278/freia.5050045.

- Haraway, D. (1988). Situated knowledge: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14 (3), 575–599.
- Hasanbegović, D., Dizdar, A. i Agić, N. (2019). *Narandžasti izvještaj 5: Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u periodu 2016-2019*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2019/12/Narandžasti-izvještaj-2016.-2019_BHS_web.pdf. (Preuzeto 10. 12. 2019).
- Human Rights Watch. (2002). *Hopes betrayed: Trafficking of Women and Girls to Post-Conflict Bosnia and Herzegovina for Forced Prostitution*. New York: Human Rights Watch. https://www.justice.gov/sites/default/files/eoir/legacy/2013/06/14/bosnia_1102.pdf (Preuzeto 10. 1. 2020).
- Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine. (2018). *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija*. Sarajevo: Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2019010713545979bos.pdf (Preuzeto 21. 1. 2020).
- Kovačević, Lj., Perković M., i Zajović, S. (ur). (2011). *Ženski sud, feministički pristup pravdi*. Beograd: Žene u Crnom, Kotor: Anima — Centar za žensko mirovno obrazovanje.
- Licht, S., i Drakulić, S. (2002). When the word for peacemaker was a Woman: War and gender in the former Yugoslavia. U J. Blagojević i D. Đorđević Mileusnić (ur.) *Womens studies, journal feminist theory*. Belgrade: Womens Studies Center.
- Midžić, A. (2018). “Kruščica borba za sve nas”. https://ba.boell.org/bs/2018/03/08/kruscica-borba-za-sve-nas#_ftn1 (Preuzeto 12. 12. 2019).
- Mladenović, L. (2004). Feministička politika u antiratnom pokretu u Beogradu: Pucati ili ne pucati?. *Feministkinje pod paljbom, razmjena među ratnim zonama*. Ženska infoteka.
- Mladenović, L., i Branković, B. (2013). *Međunarodni feministički mirovni pokret koji je doveo do Rezolucije 1325*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku. <http://www.bezbednost.org/Bezbednost/5295/Medjunarodni-feministicki-mirovni-pokret-koji-je-shtml> (Preuzeto 11. 12. 2019).
- Nezavisni monitoring primene Rezolucije 1325 u Srbiji. (2013). Beograd: Žene u crnom. file:///C:/Users/acer%20PC/Desktop/Rezolucija%201325,%20Žene%20mir%20sigurnost/nezavisni_monitoring_primene_rezolucije1325_u_srbiji2013.pdf (Preuzeto 8. 12. 2019).
- Rees, M. (1999, juni). Markets, Migration and Forced Prostitution. *Newsletter Relief and rehabilitation network RRN, Improving aid policy and practice in complex political emergencies*, (14), 2–3. <https://odihpn.org/wp-content/uploads/2003/06/newsletter014.pdf> (Preuzeto 8. 12. 2019).
- Rezolucija 1325 Žene, mir i sigurnost. (2000). <https://arsbih.gov.ba/wpcontent/uploads/2019/02/Akcioni-plan-BOS-KB-14.01.pdf> (Preuzeto 9. 12. 2019).
- Spahić-Šiljak, Z., Spahić, A., i Bavčić E. (2012). Žene i mirotvorstvo u BiH: *baseline studija*. Sarajevo: TPO fondacija.
- Urry, J. (2000). Mobile Sociology. *British Journal of Sociology*, 51 (1), 185–203.

- Urry, J. (2008). Moving on the Mobility Turn. U W. Canzler, V. Kaufmann i Sven K. (ur.). *Tracing Mobilities*, (str. 13–23). Aldershot: Ashgate.
- Women, peace, security resolution 1325 – 10 years. (2010). Belgrade: Women in Black. http://zeneucrnom.org/index.php?option=com_content&task=view&id=673&Itemid=12 (Preuzeto 19. 1. 2020).
- Yuval-Davis N. (2004). *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Zajović, S. (2012). Feministička etika – Otpor Žena u crnom, Uvek neposlušne. U S. Stojanović, S. Zajović i M. Urošević. (ur.). *Žene za mir*. Beograd: Žene u crnom.
- Zajović, S., i Urošević, M. (ur.). (2017). *Ženski sud: O događajima u Sarajevu i nastavku procesa*. Beograd: Žene u crnom.
- Ždralović, A. i Rožajac-Zulčić, M. (2012). Ženski mirovni aktivizam i njegov utjecaj na mir i sigurnost. U A. Zaharijević (pr.) *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 390–415). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll – Ured u BiH, Fondacija CURE.
- Žene u crnom. (2013). *Feminističko-antimilitaristički pristup konceptu, tumačenju i praksi Rezolucije 1325*. Beograd: Žene u crnom.
- Žigić R., i Dardić D. (ur.). *Mir sa ženskim licem, Rat nije jednorodan*. Bijeljina: Fondacija Lara. <http://fondacijalara.com/images/docs/RatNijeJednorodan.pdf> (Preuzeto 16. 12. 2019).
- Žolja A. (2008). *Ispitivanje javnog mnjenja o mirovnom aktivizmu u BiH u: Mirovni aktivizam u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Helsinški parlament građana.

03

REFORMA
SEKTORA
SIGURNOSTI

Oružane snage: rod i reforma odbrane

MR. SELMA ĆOSIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka

1. Uvod

Nacionalni sistem sigurnosti je neizbježan, čak i jedan od **ključnih elemenata svake države**. Osnovni njegov cilj jeste zaštita suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političkog poretka od opasnosti, kako izvana (vanjska sigurnost) tako i iznutra (unutarnja sigurnost). Postavlja se pitanje kakva je uloga i položaj žene u sistemu sigurnosti, u ovom slučaju Bosne i Hercegovine, te koliki je doprinos žena očuvanju sigurnosti države. Statistički podaci pokazuju prisustvo vrlo malog broja žena u politici u Bosni i Hercegovini i organima države gdje se odlučuje o sigurnosnim pitanjima, općenito je njihova participacija na mjestima odlučivanja na niskom nivou, kao i učešće u sistemu sigurnosti Bosne i Hercegovine, koji se još uvijek smatra "muškom sferom" djelovanja.

Za potrebe ovoga rada fokus će biti usmjeren ka rodu i reformi sektora odbrane, kao prvoj instanci zaduženoj za zaštitu suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političkog poretka svake države. U prvom dijelu teksta nužno je obraditi opšti teorijski dio shvatanja i definiranja pojma sigurnosti i nacionalne sigurnosti, dok će se centralni dio rada odnositi na reformu sektora odbrane u Bosni i Hercegovini (Oružane snage, OS BiH, i Ministarstvo odbrane, MO BiH), te rodnu perspektivu odbrambenog sistema Bosne i Hercegovine. Radi sticanja "stvarne slike" o položaju i ulozi žene u sistemu odbrane Bosne i Hercegovine neophodno je istražiti nivo učešća žena u profesionalnim oružanim snagama Bosne i Hercegovine i Ministarstva odbrane, u pogledu njihovih uloga u komandnim strukturama i upravama Ministarstva odbrane, te prikazati značaj i utjecaj

Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 “Žene, mir i sigurnost” o aktivnijem učešću žena u operacijama podrške miru (mirovnim misijama).

2. O supstanci pojma sigurnosti i nacionalnoj sigurnosti

Svaka zajednica živih bića kao i svaki živi organizam po prirodi teži vlastitoj sigurnosti. Ova teza vrijedi i za ljude i njihove zajednice. Pojam sigurnosti je u svakodnevnoj upotrebi, u laičkoj komunikaciji i politici, ali je i neizostavan u različitim naukama, u filozofiji, sociologiji, polemologiji, politologiji, čak i u prirodnim znanostima, fizici, hemiji, biologiji, informatici, u posljednje vrijeme intenzivnije i u geologiji. Kroz historiju ljudska bića su se na različite načine borila za opstanak, ravnopravan položaj u društvu, državi, i u skladu sa tom borbom nailazila na neizvjesnost, opasnost i određene rizike. Stoga se pitanje sigurnosti odnosi na svako ljudsko biće podjednako, na članove društva, bez favorizacije jedne strane s obzirom na njenu **rodnu dimenziju**.

Uz produkciju i reprodukciju ljudske populacije i materijalnih dobara, **sigurnost** predstavlja jedan od temeljnih uvjeta za život i njegovo održavanje. Abraham Maslow je 1943. godine u časopisu *Psychological Review* objavio *Teoriju ljudske motivacije*. Kroz njegovu poznatu teoriju hijerarhije (poznata kao Maslowljeva hijerarhija potreba), sistematizirao je primarne ljudske potrebe te ih podijelio po nivoima kako bi na kraju bilo postignuto zadovoljstvo ljudskog bića, odnosno samoaktualizacija čovjeka.

Shema broj 1.
Maslowljeva
hijerarhija potreba
(Maslow, 2004, str. 27)

Kao što je prikazano u shemi broj 1, Abraham **Maslow** je kroz piramidu prikazao osnovne potrebe svakog ljudskog bića, krenuvši od osnovnih fizioloških potreba, potrebe za sigurnošću, ljubavlju i pripadanjem, a zatim poštovanjem. Sve ove potrebe moraju biti ispunjene ovim redom da bismo došli do vrha piramide, odnosno samoaktualizacije, maksimiranja svih potencijala ljudskog bića. Potreba za sigurnošću predstavlja jednu od osnovnih potreba svakoga čovjeka, jer se radi o dvostrukom odnosu: odnosu čovjeka prema čovjeku i odnosu čovjeka i prirode.

Svjedoci smo kompleksne realnosti savremenih društava, pojava i sigurnosnih dilema koje prate današnju civilizaciju. Njihov dijapazon polazi od najjednostavnijih vrsta ugrožavanja čovjeka (npr. narušavanje javnog reda i mira) do najsloženijih (oružani konflikti). Proces globalizacije i intenzivan razvoj novog svjetskog poretka, konstelacije međunarodnih odnosa, te brojne prirodne i druge katastrofe, u krajnjoj mjeri i globalno zagrijavanje, generiraju mnoštvo problema u svim oblicima ugrožavanja sigurnosti ljudi (i muškaraca i žena).

Sigurnost predstavlja jedan od najvažnijih ciljeva djelovanja država i društava, kroz unutrašnju i vanjsku politiku države. U općem političkom smislu, **državno-nacionalna sigurnost** podrazumijeva stepen zaštite društva, države od ugrožavanja iznutra i izvana. Vanjska sigurnost se odnosi na “nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet države i stepen njenoga ugrožavanja, odnosno zaštite u određenom vremenu”, dok pod unutaršnjom sigurnošću podrazumijevamo “mogućnost za funkcioniranje ustavnog, ekonomskog i pravnog sistema države, stepenom zaštite ljudi (građana), njihovih prava, materijalnih dobara u ličnoj i svakoj drugoj svojini” (Beridan, 2008, str. 27). Sinonim za sigurnost u njenom općeprihvaćenom poimanju, kao djelatnosti i funkcije države, jeste **nacionalna sigurnost**. Postoji mnogo definicija i načina poimanja nacionalne sigurnosti. Kegli i Vitkof pod nacionalnom sigurnošću podrazumijevaju “psihološku oslobođenost od straha od spoljne agresije, te da ima najviši prioritet u programu tvoraca spoljne politike”, preciznije i šire definirano kao i “psihološku slobodu zemlje od straha da država neće biti u stanju da se odupre pretnjama njenom opstanku i nacionalnim vrednostima koje dolaze bilo spolja ili iznutra” (Kegli i Vitkof, 2006, str. 644, 655).

Ako sigurnost imanentno promatramo kao funkciju države, djelatnost države, društva i pojedinca, neophodno je analizirati i pažnju posvetiti pojmu nacionalne sigurnosne politike.

Svaku državu čini njen politički sistem “koji se sastoji od niza politika u određenim društvenim oblastima i djelatnostima, kao što su: ekonomska, socijalna, zdravstvena, sigurnosna, obrazovna, kulturna, vanjska i druge politike” (Beridan, 2008, str. 55), gdje svaka politika u interesu integralne politike jedne

države zasniva svoj sistem (sigurnost, obrazovanje, kultura, itd.) kao podsistem države i njegovih funkcija preko kojih se ostvaruje, iz zajedničkih interesa u cilju funkcionisanja određene države. Neophodnost interpretacije i razumijevanja pomenutih pojmova sigurnosti, nacionalne sigurnosti i **nacionalne sigurnosne politike** ogleda se u njihovom krajnjem cilju, a to je zaštita države i njenog stanovništva od različitih oblika ugrožavanja. Valja naglasiti da se koncept sigurnosti u novije vrijeme dijelom redefinirao, te je sa jednog državno-nacionalnog shvatanja i poimanja fokus i "referentni objekat (država)" usmjeren ka pojedincu i pojedinki, što je koncept poznatiji kao *human security*, **humana sigurnost** odnosno ljudska sigurnost. "Ideja ljudske sigurnosti (*human security*), istisnula je tradicionalno shvaćanje nacionalne i globalne sigurnosti i naglasak prenijela s teritorijalne sigurnosti na sigurnost kroz ljudski razvoj. U temeljima te paradigme ključni referent sigurnosti treba da bude pojedinac, a ne država" (Ždralović i Rožajac-Zulčić, 2012, str. 394). Takva promjena koncepta sigurnosti u današnje vrijeme je jako diskutabilna. Svjedoci smo da su migrantska kriza i ostali oblici prijetnji po nacionalnu sigurnost država, kao što je terorizam, međunarodni organizovani kriminal i dr., promijenili ovaj vid shvatanja te se kao ključni referent sigurnosti ponovno nameće država, čiji je prioritetni cilj zaštita države i osiguravanje granica, u odnosu na humani aspekt i odnos država, državnih (nacionalnih) politika prema migrantima i izbjeglicama iz različitih država Bliskog istoka.

Zbog činjenice da je svako ljudsko biće podjednako izloženo sigurnosnim rizicima i prijetnjama, važno je da jednakopravno i žene i muškarci učestvuju u njihovoj prevenciji i svim ostalim fazama i procesima njihovog rješavanja. Neosporna je i neumoljiva činjenica da je kroz cijeli razvoj ljudske civilizacije polovina ljudskog roda – žene – bila zapostavljena populacija, naročito kada je riječ o upravljanju državom, o odlukama koje su se ticale rata i mira, o upravljanju općim dobrima države i društva, pa i porodičnim imetkom.

Pitanja sigurnosti na nivou države, sve što je činilo vojnu obavezu, u svim državama, kraljevstvima i carstvima... bila su u "ingerencijama" muške populacije te države, carstva ili kraljevstva.¹ I u najstarijim modelima demokracije, sve do 20. stoljeća, žene nisu imale ni pravo glasa.

¹ U okviru kritičkog proučavanja sigurnosti i neizmjerne važnosti definirane teme posebno se ističu rodni i feministički pristupi. Rodni i feministički pristupi, iako decenijama prisutni u ostalim disciplinama društvenih nauka, "počeli su da se razvijaju u okviru nauke o međunarodnim odnosima dosta kasno. Pionirsko delo predstavlja knjiga Banane, plaže i baze: stvaranje feminističkog pogleda na međunarodnu politiku, Sintije Enlou, iz 1989. godine". Opštepoznata činjenica je da je istraživačko polje sigurnosnih studija, sistema sigurnosti isključivo bila muška sfera i da je sigurnost društveno polje koje tradicionalno oblikuju muškarci. Iako postoje značajne razlike unutar ovih pristupa, "svima im je zajednička kritika patrijarhata, odnosno namera da identifikuju, propituju, i pružaju otpor raznim načinima na koje su muški pogledi, interesi, i aktivnosti privilegovani nad ženskim u savremenom društvu." (Ejdus, 2017, str. 95).

Čak na teorijskoj ravni, u filozofiji nalazimo zapanjujuće stavove znamenitih filozofa koji se i danas izučavaju na univerzitetima i filozofskim školama. Primjera radi, Hegel je pisao: “[...] razlika između muškarca i žene je ista, kao i razlika između životinje i biljke [...] Žene se naravno mogu obrazovati, ali njihovi umovi nisu prilagođeni višim naukama, filozofiji, ili pojedinim umetnostima [...] Kad bi žene kontrolisale vladu, čitava država bi bila u opasnosti [...]” (Fridrih Hegel, kraj 18. i početak 19. vijeka). U to ime citiramo i Ničea: “[...] muškarac treba da se podiže u svrhe rata a žena u svrhe relaksacije vojnika: sve drugo je suludo [...] Da žena bude igračka, čisto i jednostavno kao neprocenjivi dragulj [...] Da li ideš kod žene? Nemoj da zaboraviš bič!?” (Fridrih Niče, 19. vijek) (Milojević, 2011, str. 16, 17).

Žene su bile zapostavljene i u pogledu obrazovanja, te su se različiti oblici ženskoga hunta, kao što su ženski radnički štrajkovi i početni oblici feminizma, borbe za ženska prava pojavili tek krajem 19. stoljeća. Militarizam je u većini zemalja bio izraz muške dominacije. Razvoj savremene ratne tehnike doprinio je da žene mogu učestvovati u oružanoj borbi, što su pokazala iskustva u Drugom svjetskom ratu. Sloboda pojedinca odnosno muškarca – a zbog historijskih okolnosti posebno žene – u najširem svom značenju historijski je zavisila i zavisi od uvjeta privređivanja, zarade i osiguranja ekonomskih potreba za život. Riječ je o individualnoj ekonomskoj ovisnosti ili neovisnosti pojedinca bez obzira na rod.

Najveći dio budžetskih sredstava u svim državama u savremenom svijetu izdvajao se i izdvaja za vojne potrebe i potrebe ostalih elemenata sistema nacionalne sigurnosti. Time su zbog muške dominacije žene izuzete, isključene iz učešća u raspodjeli tih općih dobara. Iskustva iz Drugog svjetskog rata i učešća žena u njemu, te formiranje Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija (Vijeća Evrope, Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi) doprinijeli su razvoju međunarodnopravnih osnova i rezolutnih obaveza država da uključuju žene u oružane snage na različitim dužnostima.

Najznačajnije konvencije i rezolucije u tom kontekstu su: Univerzalna deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o uklanjanju/eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), zatim Pekinška deklaracija i Platforma za djelovanje/akciju, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i dr.

Pored ovih akata, ključnu ulogu u promjeni položaja žene u sektoru sigurnosti ima Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325, usvojena 31. oktobra

2000. godine pod nazivom “**Žene, mir i sigurnost**”. Važnost ove rezolucije se ogleda, između ostalog, i u činjenici da je najvažniji organ Ujedinjenih nacija, Vijeće sigurnosti, prvi put na dnevni red uvrstilo pitanje žena, mira i sigurnosti. Rezolucija 1325 konkretno se bavi “utjecajem rata na žene i djevojčice te ženskim doprinosom rješavanju konflikata i održivom miru”, te se pozivaju države “na uključivanje žena u proces donošenja odluka, sprečavanje konflikta, na učešće u postkonfliktnim procesima, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama” (Banović, 2019, str. 88).

Istraživanje korelacije između roda i politike unutar državne, društvene kontekstualizacije je vrlo važno pitanje za sve države, a naročito za države u kojima i protiv kojih se vodio oružani konflikt i rat, kao rezultat agresije i s posljedicama genocida i zločina protiv čovječnosti, te masovnim silovanjem. Država je nosilac svih politika (vanjske, sigurnosne, ekonomske, socijalne, obrazovne, ekološke politike itd.), a u novije vrijeme i rodni politika, koje su ključne u realizaciji svih pitanja odnosa roda i politike, odnosa jednakosti spolova, pitanja diskriminacije, socijalnog statusa žena, nasilja u porodici, rodno zasnovanog nasilja, pitanja diskriminacije LGBT populacije itd. U ovom radu fokusirat ćemo se na rodne politike i rodna pitanja unutar odbrambenog sektora Bosne i Hercegovine, te na implementaciju Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti.

3. Rod i reforma sektora odbrane Bosne i Hercegovine

Za početak, odredimo značenje i opseg pojma reforme sektora sigurnosti. Kristin Valasek pod reformom sektora sigurnosti podrazumijeva “transformaciju sektora ili sistema sigurnosti koja obuhvata sve učesnike, njihove uloge, odgovornosti i aktivnosti, objedinjene u zajedničkom radu kako bi upravljali sistemom na način koji je usklađeniji sa demokratskim normama i čvrstim principima dobre uprave, te time doprinijeli dobrom funkcionisanju sigurnosnog okvira” (Valasek, 2007, str. 1). U priručniku “Primjene rezolucija o ženama, miru i bezbjednosti u reformi sektora bezbjednosti” u deset ključnih principa UN-a navodi se da reforma sektora sigurnosti “mora da bude rodno osjetljiva u fazi planiranja, osmišljavanja, sprovedbe, nadgledanja i vrednovanja”. U nju moraju, također, da spadaju i “reforma procesa zapošljavanja i poboljšanje pružanja bezbjednosnih usluga, kojima se rješavaju i sprječavaju slučajevi seksualnog i rodnog nasilja” (Bastik i De Tores, 2010, str. 3).

Reforma odbrambenog sektora, kao i drugih sektora u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, bila je neminovna. Ratno i dejtonsko “naslijeđe” postdejtonske Bosne i Hercegovine u pogledu postojanja dvije odnosno tri vojske i dva odnosno

tri ministarstva odbrane, kasnije i dvije vojske i dva entitetska ministarstva odbrane, iziskivali su značajne finansijsko-materijalne izdatke za državu koja je netom izašla iz rata. Jedna od primarnih i uspješno izvršenih reformi u Bosni i Hercegovini jeste reforma odbrambenog sektora, svakako uz iniciranje i utjecaj međunarodne zajednice, te vladinih i nevladinih organizacija.

Reforma odbrambenog sektora u Bosni i Hercegovini inicirana je tokom 2001. godine, a formiranjem Komisije za reformu odbrane (Defence Reform Commission) zvanično je i formalizirana 2003. godine. Proces je “rezultirao [je] usvajanjem izvještaja Komisije za reformu odbrane, te usvajanjem dva zakona i to: Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine i Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, koncem 2005. godine” (Muratović, 2019, str. 455). Na osnovu ovih zakona nastalo je jedinstveno Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine i Oružane snage Bosne i Hercegovine. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine donijelo je tokom 2006. godine Odluku o veličini, strukturi i lokacijama Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, kojom je određeno ukupno brojno stanje od 16.000 pripadnika MO BiH i OS BiH, i to: 10.000 vojnih lica i 5000 pripadnika aktivne rezerve i 1000 civilnih lica (Muratović, 2019, str. 456). Proces reforme je bio jako kompleksan i zahtijevao je punu saradnju državnih i entitetskih institucija, kao i predstavnika međunarodne zajednice, NATO štaba, EUFOR-a, Misije OSCE-a u BiH i drugih. Važno je naglasiti da su u reformu uključeni sadržaji vezani za **implementaciju “rodnih politika** unutar reformiranih struktura, osiguravši kroz zakonska rješenja zabranu diskriminacije i **princip jednakih mogućnosti**”. U odredbi iz Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine u poglavlju III, član 28, stav 1. navodi se: “Profesionalna vojna lica i lica koja žele biti primljena u Oružane snage tretiraju se s punim poštovanjem principa transparentnosti, pravičnosti i istih mogućnosti. Neće biti diskriminacije ni po kom osnovu, poput spolne, rasne, zbog boje kože, jezika, vjeroispovijesti, političkih ili drugih mišljenja, etničkog ili socijalnog porijekla, povezanosti s nacionalnim manjinama, imovinskog stanja, odnosno drugog statusa” (Muratović, 2019, str. 456). U samom procesu reforme bilo je poteškoća u uspostavi strukture osoblja, poput **“rodno neizbalansiranih”** omjera; jako je mali procenat žena bio u kategoriji vojnih lica odnosno vojnika, te je bila nepovoljna starosna struktura vojnika, podoficira i oficira, zbog zatečenog stanja iz vremena rata.

Osnovna poteškoća u formiranju Oružanih snaga Bosne i Hercegovine je proizlazila iz ključnog principa i uvažavanja nacionalne strukture OS prema brojnosti i etničkoj zastupljenosti, i to na svim nivoima formacijskog ustrojstva. U toj relativno kompliciranoj “matematičkoj” izvedbi nacionalne strukture Oružanih snaga (tri komponente) valjalo je “pokušati” uvažiti i rodnu

ravnopravnost (žena i muškaraca), ali i nju uključiti u etnički princip formiranja Ministarstva odbrane i njegovih uprava te Oružanih snaga i njihovih formacija. To ukazuje da se prilikom formiranja i uspostavljanja profesionalnih oružanih snaga prvenstveno primat davao ravnopravnoj zastupljenosti etničkih zajednica, a da je pitanje ravnopravne zastupljenosti žena i muškaraca stavljeno u drugi plan.

4. Implementacija Rezolucije 1325 u sektoru odbrane Bosne i Hercegovine

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini usvojen je 2003. godine, nakon čega su 2005. godine otpočele aktivnosti na definiranju monitoringa provođenja strategije za Bosnu i Hercegovinu, te je urađen Prvi nacrt izvještaja o implementaciji Rezolucije UNSC 1325.

Sa aktivnostima koje su imale za cilj da privuku i angažuju više žena u oružanim snagama u Bosni i Hercegovini započelo se 2008. godine. Tada su predstavnici i predstavnice Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine uključeni u interresornu radnu grupu za izradu Akcionog plana za primjenu Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini. U cilju realizacije obaveza Ministarstva prepoznatih u Akcionom planu za implementaciju Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine je u godišnje planove rada uvrstilo aktivnost "Implementacija Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325". Oružane snage BiH su izradile tri dokumenta: Standardne operativne procedure (SOP) za kontakt osobe imenovane za rodna pitanja u OS BiH, Izmjene i dopune SOP-a za kontakt osobe imenovane za rodna pitanja u OS BiH, Standardne operativne procedure rodne ravnopravnosti u OS BiH i Instrukciju o primjeni propisa iz oblasti ostvarivanja prava na porodijsko i roditeljsko odsustvo i regulisanja statusa trudnica u OS BiH.²

Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine je izvršilo analizu zakonskih propisa i podzakonskih akata u sektoru odbrane sa težištem na pozitivni učinak **na integraciju rodne perspektive u sektoru odbrane**. Razmatrano je da li, na koji način i u kojoj mjeri, pozitivno ili negativno, situacija u datom propisu utječe na prava, položaj i kvalitet života žena odnosno muškaraca i doneseni su adekvatni zaključci i predložene konkretne mjere i aktivnosti na harmonizaciji zakonskih

² Pravilnik o profesionalnom razvoju i upravljanju karijerom; Pravilnik o školovanju i usavršavanju PVL; Pravilnik o prijemu u vojnu službu; Pravilnik o školovanju kadeta i stipendista; Etički kodeks ponašanja vojnih lica u MO i OS BiH; Pravilnik o učešću pripadnika Ministarstva odbrane BiH i Oružanih snaga BiH u operacijama podrške miru i drugim aktivnostima u inozemstvu; Pravilo službe Oružanih snaga BiH i Uputstvo o proceduri izrade pravnih propisa i dokumenata sistema odbrane.

propisa i podzakonskih akata u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama Bosne i Hercegovine sa Zakonom o ravnopravnosti spolova.³

Iako je prošlo dvadeset godina od usvajanja Rezolucije 1325, prema podacima kojima smo raspolagali, **uključenost ženske populacije u sektor sigurnosti** nije zadovoljavajuća, premda se Bosna i Hercegovina u procesu euroatlantskih integracija obavezala na poštovanje rodne ravnopravnosti u određenim procentima: u organima države i u institucijama i agencijama njenog sektora sigurnosti.

Kategorije	Broj – procenat žena
Državne službenice	62–41,33%
Zaposlenice	50–61%
Rukovodeće dužnosti	8–22%
Ukupno	46,6%

Tabela 1.
Zastupljenost žena u
Ministarstvu odbrane
Bosne i Hercegovine
Izvor: Ministarstvo
odbrane Bosne i
Hercegovine

U Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine (kao organu uprave) ukupan broj žena je oko 46,6%. U kategoriji državnih službenika/ica ukupan broj je 150, od toga 62 žene ili 41,33% i u kategoriji zaposlenici/e, od ukupno 82 osobe, žena je 50 ili 61%. Od ukupno popunjenih 36 rukovodećih pozicija, osam zauzimaju žene ili 22%. Valja naglasiti da su ove brojke promjenjive, jer se radi o strukturi osoblja. Iz tabele je vidljivo da je na rukovodećim pozicijama u MO BiH samo osam žena, čime se može objasniti, ali samo djelomično, mnogo veći procenat žena u statusu državnih službenica, a čime se opet pokušava prividno opravdati mali, nedovoljan broj žena u Oružanim snagama.

U studiji “Položaj žena u oružanim snagama država Zapadnog Balkana” nalazimo da “u posljednjih nekoliko godina, ministarstva odbrane na Zapadnom Balkanu aktivno su radila na privlačenju i motivisanju žena za vojni poziv. U Bosni i Hercegovini aktivnosti čiji je cilj bio da privuku više žena u oružane snage inicirane su 2008. godine. Prema petogodišnjem planu razvoja OS BiH, planirano je da do 2015. godine udio žena u oružanim snagama dostigne procenat od 10%.”

³ Zahvaljujemo se Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine na podacima koje su nam ponudili.

Činovi	Procenat žena
Oficirke	5,05%
Podoficirke	4,24%
Vojnikinje	9,13%
Žene civilna lica na službi u OS	22,6%
Ukupno profesionalna vojna lica	6%

Tabela 2.

Zastupljenost žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine
Izvor: Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine

Prema posljednjim analizama, od ukupnog broja zaposlenih u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, **6,0% su žene profesionalna vojna lica**, a 22,6% žene civilna lica na službi u OS BiH. Procenat žena u odnosu na ukupan broj profesionalnih vojnih lica i civilnih lica u OS BiH je 7,1%. Najveći procenat žena profesionalnih vojnih lica je u kategoriji vojnkinja 9,13%, što je povezano sa samim podmlađivanjem kadra u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine. Najmanji procenat žena profesionalnih vojnih lica je u činu podoficirki 4,24%.

Čin	Procenat žena
Oficirke	25,0%
Podoficirke	3,8%
Vojnikinje	8,4%

Tabela 3.

Broj primljenih žena u profesionalnu vojnu službu u 2018. godini
Izvor: Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine

Bitno je naglasiti da je evidentan trend povećanog interesa žena za prijem u Oružane snage Bosne i Hercegovine. Iz tabele je vidljivo da je broj primljenih žena u profesionalnu vojnu službu u 2018. godini znatno povećan, i to prema sljedećim podacima: 50 žena u kategoriji vojnici/vojnikinje ili 8,4%, jedna žena u kategoriji podoficiri/podoficirke ili 3,8% i 16 žena u kategoriji oficiri/oficirke ili 25,0%.

U Oružanim snagama Bosne i Hercegovine od ukupno popunjene 742 rukovodeće pozicije, 21 zauzimaju žene ili 2,8%, dok od ukupno popunjenih 2029 komandnih pozicija 74 zauzimaju žene ili 3,6%. U generalskom činu nema nijedne žene, a naročito valja naglasiti da je u mandatu 2014–2019. žena obavljala dužnost ministrice odbrane.

Prikazani podaci, krenuvši od učešća i zastupljenosti žena u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama do rukovodećih i komandnih mjesta, dovoljno “govore sami za sebe”, i kao takvi pokazuju da muškarci i logika maskuliniteta još uvijek dominira unutar sigurnosno-odbrambenog diskursa i potvrđuju ustaljenu tradicionalnu podjelu rodnih uloga.

Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 ukazuje i na veliki značaj učešća žena u mirovnim misijama, te veće ugradnje **rodne perspektive** i rodne komponente u mirovne operacije na terenu. U organizaciji EUFOR-a održan je okrugli sto “Sudjelovanje žena u misijama potpore miru” 5. aprila 2019. godine u Domu Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, kojem su između ostalih prisustvovala pripadnice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine.

Od svog formiranja, Oružane snage Bosne i Hercegovine bile su angažovane u nekoliko **operacija podrške miru**, i to u Etiopiji i Eritreji, Iraku, Afganistanu, Demokratskoj Republici Kongu, Maliju i Centralnoafričkoj Republici. U navedenim misijama su učestvovala ukupno 1381 pripadnika/ce Ministarstva odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, od čega 62 žene ili u procentima izraženo 4,49%. Vidljivo je da su žene pripadnice Ministarstva odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine bile zastupljene u veoma malom procentu u dosadašnjim operacijama podrške miru i mirovnim misijama. Ipak, dijelom je pozitivno to da su i u tako malom broju žene bile prisutne u kategorijama oficirki, podoficirki i vojnkinja. Tako je, na primjer, u ranije spomenutim misijama bilo raspoređeno sedam oficirki, 14 podoficirki i 41 vojnkinja. Od ukupnog broja pripadnika OS BiH, koji su u 2018. godini učestvovali u mirovnim misijama, 6,76% su pripadnice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine (14 žena: jedna oficirka, jedna podoficirka i 12 vojnkinja), što je u odnosu na sve prethodne godine povećanje za blizu 2% učešća žena u misijama očuvanja mira u svijetu.

Pored svih pitanja integriranih u reformu sektora odbrane u pogledu rodne ravnopravnosti, Ministarstvo odbrane i Oružane snage Bosne i Hercegovine susreću se sa novim izazovima, prihvatanja pripadnika/ica LGBT populacije u OS. Ove državne institucije u dilemu je doveo još jedan slučaj. Naime, u toku službe u OS jedna žena – muslimanka odlučila se “pokriti”, što Zakon o službi u Oružanim snagama i Pravilnik o uniformama OS BiH ne prepoznaje, a u pitanju su i prava iz radnog odnosa. U razgovoru koji smo obavili u Ministarstvu odbrane, a na naše pitanje mogu li se u sektor odbrane zapošljavati osobe sa invaliditetom, rečeno nam je da u Ministarstvu odbrane kao organu uprave već radi jedan broj invalida, dok su zdravstveni standardi za Oružane snage glavna zapreka njihovom prijemu na vojničke i oficirske dužnosti.

Elizabetta Addis tvrdi da “sudjelovanje žena u vojsci ima i dobre ekonomske učinke na opći položaj žena u društvu zato što je vojska u mnogim zemljama jedan od najvećih poslodavaca muškog spola, a ekvivalentan program javnih izdataka za zapošljavanje žena drastično bi smanjio broj nezaposlenih žena” (Yuval-Davis, 2004, str. 137). Svako povećanje broja žena u OS BiH značit će veće

učešće žena u ekonomskoj raspodjeli općih dobara države, njihovom stabilnijem statusu u društvu i u ostvarivanju majčinstva (za žene koje ga žele), porodijskih odsustava i drugih prava koja općenito proizlaze iz radnog odnosa.

U postkonfliktnim društvima, kakvo je i bosanskohercegovačko, gdje je prisutan trend repatrijarhalizacije i retradicionalizacije, u društvu koje obiluje predrasudama i stereotipima, postavlja se ključno problemsko pitanje, na koje bi valjalo posebnim istraživanjima tražiti odgovore: u kojoj mjeri se patrijarhalni odnosi iz porodice i društva prenose na rodne odnose unutar oružanih snaga koje funkcioniraju po principu vojne hijerarhije i subordinacije? Neophodno je ukazati na činjenicu da je promijenjena fizionomija rata, kao što je promijenjen i dijapazon sigurnosnih prijetnji. Zbog današnjih nekonvencionalnih prijetnji bez upotrebe oružja neophodno je učešće žena u segmentima odbrane. Veće sudjelovanje žena u oružanim snagama može doprinijeti prijelazu sa tradicionalne odbrane na sigurnost građana. Tako se sve veći naglasak stavlja na istraživanja, informacione tehnologije (uključujući istraživanja i informacione tehnologije u bankarstvu), obavještajni rad itd. Ovaj trend ženama nudi nove šanse, posebno u onim zemljama u kojima muškarci i žene imaju jednak pristup obrazovanju i obuci.

5. Zaključna razmatranja

Rodna analiza je relativno novi fenomen u međunarodnim sigurnosnim studijama. Tačnije, do usvajanja Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 “Žene, mir i sigurnost”, rod nije bio tako važna sastavnica integralnih politika država i nacionalnih sistema sigurnosti. Valja konstatirati da su pojava feminizma i feministička analiza značajno uticale na postepenu promjenu politika, ali i svijesti o mjestu i ulozi žena u društvima i njihovoj podređenosti, a naročito u postavljanju pitanja o položaju žena u oblasti sigurnosti, uz potenciranje njihovih različitih iskustava u odnosu na muškarce u pogledu uređenja države, vojske, u oružanim sukobima, ratovima i drugim vrstama konflikata. Da li zbog **stereotipa** ili **neodgovornosti politika**, pa i sigurnosne politike Bosne i Hercegovine, od početka reforme Oružanih snaga Bosne i Hercegovine do danas, nedovoljan broj žena je uključen u sistem odbrane. Proklamiranih 10% učešća žena u oružanim snagama do 2015. godine nije dostignut ni do danas. I ne samo to, nego je izrazito nepovoljan broj i procenat žena na rukovodnim i komandnim dužnostima, kao i u mirovnim misijama.

Bosna i Hercegovina nema srednju vojnu školu i nema vojnu akademiju. Bez obzira na tu činjenicu, Ministarstvo odbrane ne izdvaja sredstva (stipendije i sl.)

za školovanje srednjoškolaca/ki ili studenata/ica, čime se može doprinijeti boljoj kadrovskoj strukturi OS, a posebno u pogledu veće rodne ravnopravnosti. Sektor odbrane se i pored značajnih uspjeha u provođenju reforme sa stajališta roda, sa stajališta ljudskih prava, koja podrazumijevaju i vjerska prava, u posljednje vrijeme suočava sa vidljivošću pripadnika/ica LGBT populacije u svojim redovima, te običajem “pokrivanja” žena pripadnica Oružanih snaga. Sektor sigurnosti u svakoj državi, pa i u Bosni i Hercegovini, u budžetima na različitim nivoima političkog organiziranja, troši značajna sredstva. U korištenju svojih prava na rad, na zapošljavanje, a zbog niskog procenta žena u ovom sektoru, argumentirano se može tvrditi da je žena u Bosni i Hercegovini **ekonomski diskriminirana**.

Nakon dvadeset godina od usvajanja Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 “Žene, mir i sigurnost”, konstatiramo da, bez obzira na nastojanja politika da se u Oružane snage primi veći broj žena na sve nivoe dužnosti, brojevi i procenti ne zadovoljavaju proklamirane projekcije učešća žena u sektoru odbrane, posebno u sastavu Oružanih snaga.

Preporuke za dalje čitanje

- Arsenijević, D., i Flessenkemper, T. (ur.) (2013). *Kojeg je roda sigurnost?* Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Gavrić, S., i Ždralović, A. (prir.). (2019). *Rodna ravnopravnost. Teorija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studentice i student društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet.
- Yuval-Davis, Nira. (2004). *Rod i nacija*. Ženska infoteka.

Literatura

- Balon, B. (ur.). (2014). *Položaj žena u oružanim snagama država Zapadnog Balkana*. SEESAC.
- Banović, D. (2019). Ujedinjene nacije: pravni okvir i mehanizmi za rodnu ravnopravnost. U S. Gavrić i A. Ždralović (ur.), *Rodna ravnopravnost. Teorija, pravo, politike* (str. 73–91). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet.
- Beridan, I. (2008). *Politika i sigurnost*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Ejdus, F. (2017). *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Kegli Jr. Č., i Vitkof J. R. (2006). *Svetska politika – trend i transformacija*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope.

- Muratović, S. (2019). Rodna ravnopravnost i odbrambeni sektor u Bosni i Hercegovini. *Modeli razvoja – iskustva drugih i naše mogućnosti*. Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikt.
- Milojević, I., i Markov, S. (2011). *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu.
- Tatalović, S., Grizold, A., i Cvrtila, V. (2008). *Suvremene sigurnosne politike: Države i nacionalna sigurnost početkom 21. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing – tehnička knjiga.
- Valasek, K., i Bastik, M. (2010). *Reforma sektora bezbjednosti i rodna pitanja*. Ženeva: DCAF.
- Yuval-Davis, N. (2004). *Rod i nacija*. Ženska infoteka.
- Ždralović, A., i Rožajac-Zulčić, M. (2012). Ženski mirovni aktivizam i njegov utjecaj na mir i sigurnost. U *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Boll, Fondacija CURE.

Policijske snage u Bosni i Hercegovini

PROF. DR. MARIJA LUČIĆ-ĆATIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

1. Uvod

Pitanja rodne ravnopravnosti, ravnopravnosti spolova i jednakih mogućnosti za žene zastupljena su u svim aspektima života. Kao tema postala su važna 70-ih godina prošlog stoljeća, a od tada do danas su dobila na važnosti i postala pitanja od nacionalnog i međunarodnog značaja (Balgač, 2017). Iako pitanje rodne ravnopravnosti i ravnopravnosti spolova zaokuplja veliki dio znanstvenih i istraživačkih interesa, neveliki je broj onih koje zanima **položaj žena u policijskim strukturama** kao dominantnom muškom sustavu. Ovakvo stanje je evidentno i u Bosni i Hercegovini (BiH), no unapređenje položaja žena u policijskim strukturama, kao jedan od načina ugradnje rodne perspektive u mirovne i sigurnosne napore, postaje prepoznato na međunarodnom planu. Naime, usvajanjem **Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 "Žene, mir i sigurnost" (2000)** pokreće se niz aktivnosti na globalnom planu koje za cilj imaju povećanje sudjelovanja žena u rješavanju sukoba kao i u uspostavljanju i održavanju mira (Wise i Centar za sigurnosne studije, 2017).

Ugradnja ili unaprjeđenje rodno osjetljive politike i prakse u policijske strukture nije samo pravna obaveza već i imperativ koji nameće suvremeni razvoj policijskih organizacija i policijskog posla. Činjenica je da je povijesno gledano policijska služba bila isključivo namijenjena muškarcima i da je nazivana muškim zanimanjem, no to se sa razvojem modernih koncepata policijskog rada značajno izmijenilo. Tradicionalni se pristup obavljanju policijskog posla napušta te se sve više okreće konceptima koje policiju definiraju kao javni servis namijenjen potrebama građana u području sigurnosti (Borovec, 2013). Kako policija više nije usmjerena isključivo ka represiji, na policijski posao značajnije utječe spol (Delać i Borovec, 2019).

Na temelju navedenog odlučili smo analizirati stanje **rodno osjetljive politike i prakse u policijskim strukturama BiH** ispitujući i analizirajuće sljedeće parametre: statistički pregled žena u policijskim strukturama BiH, pregled položaja žena na rukovodećim radnim mjestima u policijskim strukturama BiH, pravni okvir rada policije kroz prizmu rodne i spolne ravnopravnosti u BiH, postojanje udruženja žena policijskih službenica, prisustvo i položaj pripadnica policijskih snaga u mirovnim misijama te rodno osjetljive policijske prakse. Imajući u vidu da je rodna osjetljivost u policijskim strukturama međunarodna obaveza koju je preuzela i BiH, ali i to da ona pomaže policijskim strukturama da budu učinkovitije, uspješnije i odgovornije, sustavno primjenjivanje mjera za što uspješnije integriranje žena u sastav policijskih struktura postaje neophodno.

2. Organizacija policije u BiH

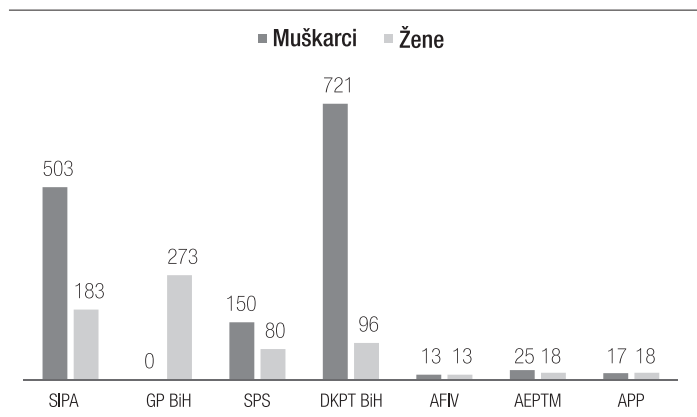
Policiju u BiH karakterizira iznimno kompleksan ustroj koji prati teritorijalno-administrativnu organizaciju same države. Tako u BiH funkcionira 16 policijskih institucija i to:

- ❑ tri na državnom nivou:¹
 - Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA);
 - Granična policija BiH (GP BiH);
 - Direkcija za koordinaciju policijskih tijela BiH (DKPT BiH);
- ❑ jedanaest u Federaciji BiH (FBiH):
 - 10 kantonalnih ministarstava unutarnjih poslova;
 - Federalno ministarstvo unutarnjih poslova (FMUP);
- ❑ Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Srpske (MUP RS) i
- ❑ Policija Brčko distrikta BiH (PBD BiH) (Sijerčić-Čolić i Radičić, 2015).

2.1 Žene u policijskim strukturama BiH: statistički pregled

U navedenim institucijama radi ukupno 21.488 osoba, od čega je 4285 žena odnosno 19,94%. Od ukupnog broja zaposlenih, 16.275 osoba ili 75,74% se nalazi u statusu policijskog službenika/ce. Policijskih službenica ima ukupno 1288 ili 7,91%. Od ukupnog broja zaposlenih u policijskim strukturama na državnom nivou radi ukupno 3258 policijskih službenika/ca, od kojih je tek **7,92% ili 258 žena**.

¹ Pored navedenih agencija pružit ćemo i pregled podataka za Službu za poslove sa strancima (SPS), Agenciju za forenzička ispitivanja i vještačenja (AFIV), Agenciju za školovanje i stručno usavršavanje kadrova (AEPTM) i Agenciju za policijsku podršku (APP). Naime, iako ove službe nisu policijske organizacije *stricto sensu* zbog njihovog značaja u sigurnosnom sektoru uključene su u analizu.

Grafikon 1.
Spolna struktura zaposlenika/ca u pojedinim policijskim institucijama u BiH na državnom nivou
Izvor: Wise i Centar za sigurnosne studije, 2017. i Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2018.

Slična situacija je i u **FBiH** gdje je od 7609 policijskih službenika/ca **7,61% odnosno 579 žena**. U **RS-u** od 5160 policijskih službenika/ca **8,51% (439) je žena**, dok **PBD BiH** raspolaže sa 248 policijskih službenika/ca, od kojih je **4,84% (12) žena**. U kantonalnim ministarstvima unutarnjih poslova zaposleno je ukupno 7076 policijskih službenika/ca, od kojih je **7,56% (535) žena**.

Kanton	Muškarci	Žene	Procentualna zastupljenost žena
Unsko-sanski ²	66	106	61,61%
Posavski	152	46	23,23%
Tuzlanski	1418	329	18,83%
Zeničko-dobojski	1216	327	21,19%
Bosansko-podrinjski	183	38	17,19%
Srednjobosanski	885	187	17,44%
Hercegovačko-neretvanski	754	228	23,21%
Zapadnohercegovački	280	111	28,38%
Kanton Sarajevo	1355	208	13,30%
Kanton br. 10	319	82	20,44%

Tabela 1.
Spolna struktura zaposlenika/ca u kantonalnim ministarstvima unutarnjih poslova³
Izvor: Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2018.

- ² Napomena priređivača: Podatak da samo jedan kanton ima više žena od muškaraca ukazuje na to da se ovi podaci trebaju uzeti sa određenom dozom kritičkog sagledavanja. Najvjerovatnije se radi o tehničkoj grešci pri prikupljanju podataka.
- ³ Navedeni podaci predstavljaju procent žena policijskih službenica zaposlenih u kantonalnim MUP-ovim neovisno o tome da li su ovlaštene službene osobe te shodno tome navedene podatke treba i tumačiti.

Na temelju prezentiranog statističkog pregleda spolne strukture zaposlenika/ca u policijskim strukturama u BiH vidljivo je da se **broj žena** kreće približno između **7 do 8%**, što je znatno ispod **zakonom i standardom preporučenih 40%** (Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, 2003). Naime, Britansko udruženje žena u policiji (BAWP) u zaključku sveobuhvatnog istraživanja o ulozi i položaju žena u policijskim strukturama iznijelo je tvrdnju i donijelo preporuku da je 35% žena u policiji neophodno za primjereni napredak i kulturnu integraciju (Prenze i Sinclair, 2013). Stoga možemo zaključiti da su policijske službenice **nedovoljno zastupljene** u policijskim strukturama na svim nivoima vlasti u BiH te je neophodno poduzimanje planskih i promptnih aktivnosti koje bi za konkretan cilj imale povećanje broja žena policijskih službenica, a sve u funkciji ostvarivanja rodne ravnopravnosti i implementacije rodnih pitanja u policijske strukture u BiH.

Naime, kako se u Gender akcionom planu Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine (2018) ističe, u sudjelovanju žena u policiji vidljiv je napredak, iako je to još uvijek daleko od ravnopravne zastupljenosti spolova. Primjetna je tendencija veće zastupljenosti žena u policijskim strukturama, ali je potrebna određena vremenska distanca i naponi kako bi ovaj trend doveo do zakonski predviđene ravnomjerne zastupljenosti. Tako se u **Završnom izvještaju o provedbi Akcionog plana** za implementaciju UN Rezolucije 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini 2014–2017. godine (2018) ističe da se do 2017. godine broj policijskih službenica u SIPA-i povećao za 1,5% u odnosu na podatke iz 2013. godine, u Graničnoj policiji je prisutno povećanje od oko 1%, dok u FUP-u stanje stagnira u odnosu na 2010. godinu. Zastupljenost žena u deset kantonalnih ministarstava unutarnjih poslova je povećana za oko 1% u odnosu na 2013. godinu. U MUP-u RS postotak policijskih službenica povećao se za oko 2% u posljednje tri godine. U Policiji Brčko distrikta BiH stanje je nepromijenjeno još od 2013. godine.

No, neophodno je istaći da je ukupni udio policijskih službenica u policijskim strukturama razvijenih demokracija daleko viši. Tako npr. u Engleskoj i Velsu žene čine 30% (37.428) u policijskim strukturama (Home Office, 2019). U Švedskoj su još 2006. godine od ukupno 25.000 zaposlenih 35% činile žene. Od ukupno 17.500 uniformiranih policijskih službenika/ca 18% su činile žene (OSCE Polis: Sweden, n. d.).

I u susjednoj Republici Hrvatskoj (RH) broj žena policijskih službenica se s godinama povećava. Tako je 2009. godine u policiji bilo zaposleno 13,5% policijskih službenica, 2010. godine 14,7%, 2012. godine 16,4%, 2014. godine

17,5%, 2015. godine 17,6%. Posljednji podaci iz siječnja 2018. godine ukazuju da 18% od ukupno zaposlenih u policijskim strukturama RH čine policijske službenice. Iako je taj broj daleko ispod udjela karakterističnog za razvijena demokratska društva, ipak ukazuje na značajan napredak u povećanju udjela žena u policijskim strukturama u RH (Delač i Borovec, 2019).

2.2 Žene na rukovodećim radnim mjestima u policijskim strukturama BiH

Pored ukupnog udjela žena u policijskim strukturama, svakako je iznimno bitno i **pitanje pozicija koje one obnašaju**. Zabrinjavajući je pokazatelj da u policijskim strukturama u BiH nijedna žena ne obnaša najvišu poziciju unutar policijskog organa. Dakle, ni u jednoj policijskoj agenciji nijedna žena ne vrši dužnost direktorice, odnosno komesarke ili ministrice, niti njihovih zamjenica (Jozić, 2018).

Govoreći o položaju žena prema funkcijama koje obavljaju prikazano kroz činove,⁴ najveći broj žena policijskih službenica je u činu policajke (499) te starije/više policajke (208). Nadalje, u činu mlađe inspektorice se nalazi 14,26% od ukupnog broja policijskih službenica, 13,52% u činu više inspektorice i 11,3% u činu inspektorice (Wise i Centar za sigurnosne studije, 2017). U činu samostalne inspektorice se nalazi 47 žena, a u činu više inspektorice je 149 žena (Jozić, 2018). Najviši čin u kojem se nalaze četiri policijske službenice u policijskoj strukturi BiH jeste čin glavne inspektorice. Dakle, policijskih službenica uopće **nema u činovima glavne generalne inspektorice policije** koji označavaju rukovoditeljice ili njihove zamjenice u policijskim institucijama (Wise i Centar za sigurnosne studije, 2017).

⁴ Činovi u policijskim strukturama u BiH su veoma slični te njihov broj varira u ovisnosti o instituciji. Opći presjek činova predložen od najnižeg ka najvišem je: policajac; stariji/viši policajac; narednik; stariji/viši narednik; mlađi inspektor; inspektor; viši inspektor; samostalni inspektor; glavni inspektor; generalni inspektor. Svakako je bitno napomenuti da u kantonalnim policijskim upravama čin generalnog inspektora ima komesar, a u ostalim institucijama pretežno zamjenik direktora te glavni generalni inspektor kao direktor policijske institucije.

Institucija	Mlade inspektorice		Više inspektorice	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak
SIPA	3	12,5%	9	10,59%
GP BiH	1	2%	7	8,56%
MUP RS	40	13,22%	111	19,89%
MUP USK	1	11,2%	1	3,1%
MUP TK	1	4,34%	4	9,75%
MUP KS	1	4,76%	1	3,03%
FUP	1	4,76%	8	16,66%
Policija BD	-	-	1	6,67%
MUP ZDK	-	-	2	6,06%
MUP SBK	-	-	1	3,03%
MUP HNK	-	-	1	5,55%
MUP ZHK	-	-	2	9%
MUP K10	-	-	1	5,26%

Tabela 2.
Distribucija mladih i
viših inspektorica u
policijskoj strukturi
u BiH;
izvor: Jozić, 2018.

Suvremena istraživanja pokazuju da je manja prisutnost žena na rukovodećim pozicijama problem koji je prisutan i u većini razvijenih demokracija (Balgač, 2017). Ženama se najčešće dodjeljuju mjesta koja se percipiraju iz rodne uloge kao kulturno i društveno primjerenija, kao što su poslovi u administraciji, a u sferi operativnih poslova to je rad sa ženama i djecom, rad sa zlostavljanom djecom i žrtvama nasilja u obitelji te rad u oblasti maloljetničke delinkvencije (Becker i sur., 2012). Tako npr. u Republici Hrvatskoj od ukupnog broja zaposlenih na rukovodećim radnim mjestima policijske službenice čine 10,21%, a policijski službenici 89,79% (Delač i Borovec, 2019).

Razlozi za ovakvo stanje su mnogobrojni: od kulturoloških i socioloških (Natarajan, 2008; Silvestri, 2011) pa sve do onih vrlo praktične prirode. Tako Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine utvrđuje da je **moгуćnost napredovanja žena u policiji ograničena i načinom bodovanja** koji zahtijeva kontinuitet, a koji je u pojedinim slučajevima zbog trudnoće onemogućen. Riječ je o vrlo praktičnom pitanju koje bi se adekvatnom izmjenom odgovarajućih odredbi u odnosnim propisima moglo veoma lako prevazići. Naime, kako se ističe u Akcionom planu za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine,

kriteriji za stjecanje neposredno višeg čina, a koji se formalno ne razlikuju za žene i muškarce, zahtijevaju točno određeno vrijeme provedeno u prethodnom činu te dostavljanje ocjene za posljednjih pet ili posljednje tri godine. U slučaju da je policijska službenica godinu dana provela na porodijskom odsustvu, nije u mogućnosti dostaviti tražene ocjene niti se prijaviti na konkurs. Određene policijske agencije (GP BiH i SIPA) nastoje prevazići ovaj problem tako što uzimaju u obzir zadnje tri ocjene izuzimajući period korištenja porodijskog odsustva, no to još uvijek nije slučaj u svim policijskim organima. Upravo zbog toga se u Akcionom planu za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine ističe neophodnost izmjena i dopuna zakona o policijskim službenicima na svim nivoima u BiH i relevantnih podzakonskih akata, a sve u cilju sprječavanja mogućnosti da korištenje porodijskog odsustva predstavlja otegotnu okolnost u postupku napredovanja i indirektnu diskriminaciju na osnovu spola.

3. Pravni okvir rada policije kroz prizmu rodne i spolne ravnopravnosti u BiH

Pravna stečevina međunarodnih dokumenata u svezi s pitanjima rodne ravnopravnosti žena u svim aspektima života implementirana je u bh. zakonodavstvo Zakonom o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (2003), Zakonom o zabrani diskriminacije (2009), Gender akcionim planom Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine, Akcionim planom za implementaciju UN Rezolucije 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini 2014–2017. (2014) i Akcionim planom za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine.

Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (2003) promovira i štiti ravnopravnost spolova, garantira jednake mogućnosti i ravnopravan tretman svih osoba neovisno o spolu, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi društva, te uređuje zaštitu od diskriminacije na osnovu spola. Nadalje, bitna odrednica je ona u članku 20. Zakona u kojem se propisuje da će državna tijela na svim nivoima organizacije vlasti osigurati i promovirati ravnopravnu zastupljenost spolova u upravljanju, procesu odlučivanja i predstavljanju. Ravnopravna zastupljenost spolova postoji u slučaju kada je jedan od spolova zastupljen najmanje u procentu 40% u navedenim organima. Analiza podataka prezentiranih u točkama 2.1. i 2.2. ukazuje na poražavajuću činjenicu da u gotovo svim policijskim agencijama u BiH **princip ravnopravnosti spolova nije realiziran**. Jednako opažanje je iskazano i u Specijalnom izvještaju o nacionalnoj i spolnoj strukturi zaposlenih u policijsko-sigurnosnim agencijama u Bosni i Hercegovini (2018) u kojem se preporučuje

rukovoditeljima svih policijsko-sigurnosnih agencija u BiH da u okviru svojih ovlaštenja poduzmu mjere koje će rezultirati pravičnijom zastupljenošću muškaraca i žena u strukturi zaposlenih vlastite policijsko-sigurnosne agencije.

Analiza navedenog Zakona, Zakona o zabrani diskriminacije (2009), Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine i Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine ukazuje na činjenicu da BiH ima adekvatan pravni okvir koji prati aktualne međunarodne standarde u oblasti ravnopravnosti spolova. Naime, iz navedenih dokumenata proizlazi obaveza za sve institucije vlasti u BiH da poduzimaju sve odgovarajuće mjere radi provođenja odredbi propisanih Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH kao što su usklađivanje zakona i podzakonskih akata, provođenje aktivnosti i mjera Gender akcionog plana, prikazivanje statističkih podataka razvrstanih po spolu i sve druge aktivnosti kako bi se osigurala ravnopravnost spolova.

Za potrebe sagledavanja pravnog okvira za rad policije kroz prizmu rodne i spolne ravnopravnosti u BiH izvršena je analiza zakonodavstva kojim se utvrđuje radnopravni status zaposlenih u policijsko-sigurnosnim agencijama u svim policijskim strukturama u BiH. Naime, odnosnim zakonima o policijskim službenicima reguliraju se policijska ovlaštenja i radnopravni status (radni odnosi uključujući: dužnosti i prava, zapošljavanje, obrazovanje i usavršavanje, raspoređivanje, činove, procjenu rada i unapređivanje, naknade, radne uvjete, disciplinsku odgovornost, odgovornost za štetu te prestanak radnog odnosa) policijskih službenika i službenica.⁵

U svjetlu odredbe članka 9 (e) Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini koji glasi “Diskriminacija u jeziku postoji kada se koristi isključivo jedan gramatički rod kao generički pojam” evidentno je da odnosni zakoni ne koriste rodno osjetljiv jezik. Time možemo konstatirati da postojeći zakoni o policijskim službenicima u BiH vrše **diskriminaciju u jeziku** i da nisu usklađeni sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Nadalje, u veći broj zakona nije unesena niti odredba kojom je istaknuto da su izrazi koji se koriste u predmetnom zakonu radi preglednosti dati u jednom gramatičkom rodu i da se bez diskriminacije odnose i na muškarce i na žene. U ovom dijelu je svakako neophodno osvrnuti se i na sveprisutnu praksu unošenja spomenute odredbe kojom se utvrđuje da se izrazi daju u jednom gramatičkom rodu i da bez diskriminacije obuhvaćaju i muškarce i žene. Naime, kako napominju Čaušević i Zlotrg (2011, str. 10) “Generička upotreba muškog gramatičkog

⁵ Policijski službenici su oni pripadnici policijskih organa koji primjenjuju policijska ovlaštenja propisana odnosnim zakonom i postupaju kao ovlaštena službena lica prema zakonima o krivičnom postupku u BiH.

roda, uz obrazloženje da je upotreba muškog gramatičkog roda neutralna i da podrazumijeva i žene, narušava rodnu ravnopravnost.” Autorice sa pravom ističu da ukoliko već postoje norme koje se odnose na žene (ženski gramatički rod, sufiksi, itd.) nema razloga da žene u jeziku budu nevidljive niti da se podrazumijevaju. Isti princip zagovara i Europski parlament u smjernicama Rodno neutralan jezik u Europskom parlamentu (2018) naglašavajući da bi u zakonodavnim aktima, poštujući potrebu za jasnoćom, trebalo što više izbjegavati upotrebu jezika koji nije rodno ukljuživ, osobito opću upotrebu muškoga roda. Kao primjer dobre prakse u ovoj oblasti možemo navesti primjer RH gdje se koristi rodno osjetljiv jezik. Nazivi u policiji definirani su i koriste se u ženskom i muškom rodu: policajac/policajka, voditelj/voditeljica, načelnik/načelnica, ravnatelj/ravnateljica (Mreža žena policijskih službenica Jugoistočne Europe, 2012).

Nadalje, svi zakoni imaju odredbu o nacionalnoj zastupljenosti zaposlenika dok samo neki pored nacionalne zastupljenosti ovom odredbom tangiraju i **pitanja ravnopravne zastupljenosti žena i muškaraca** u strukturi policijskih službenika/ca. Naime, kako se ističe u Akcionom planu za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine, jedan od ključnih preduvjeta za ravnopravno sudjelovanje žena u sektoru sigurnosti je usklađivanje zakona, podzakonskih akata, strategija, politika i programa, iz djelokruga rada nadležnih institucija, sa Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH (2003). Stoga se unošenje ove odredbe i daljnji rad na usklađivanju regulative iz odnosne oblasti sa odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova BiH nameće kao imperativ.

Svakako, kada govorimo o kritičkoj analizi regulative iz ugla rodne ravnopravnosti potrebno je još jednom napomenuti ranije razmatrane (vidjeti točku 2.1.) uvjete za stjecanje neposredno višeg čina, a koji se formalno ne razlikuju za žene i muškarce te u praktičnoj primjeni dovode policijske službenice u značajno nepovoljniji položaj. Naime, neophodno je onemogućiti da **porodiljski dopust** predstavlja prepreku za napredovanje. U onim policijskim službama u kojima je uvjet za napredovanje neprekidan rad u određenom razdoblju treba razmotriti mogućnost da se porodiljsko odsustvo u cijelosti izjednači s bolovanjem nastalim kao posljedica povrede na radu ili da se nedvosmisleno propiše da u slučaju porodiljskog dopusta neprekidni rad nije uvjet za napredovanje.

U konačnici možemo zaključiti da sagledavanje pravnog okvira za rad policije kroz prizmu rodne i spolne ravnopravnosti u BiH ukazuje na njegovu neusklađenost sa Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH i odnosnih propisa i načelnu rodnu neosjetljivost koja dovodi policijske službenice u nepovoljniji položaj u odnosu na policijske službenike.

4. Udruženje policijskih službenica

Umrežavanje žena kako u sektorima odbrane tako i u sektorima sigurnosti doprinosi lakšem, zajedničkom djelovanju u promociji i postizanju rodne ravnopravnosti i zaštiti prava žena u odnosnim institucijama i agencijama (Vijeće ministara BiH, 2018). Međutim, udruženja žena u policijskim strukturama nisu važna isključivo zbog unapređenja osobnog položaja u dominantno muškom okruženju, već i radi unapređenja usluga koje policijske organizacije treba da pružaju. Naime, suvremeni sigurnosni izazovi zahtijevaju implementaciju novih, suvremenih modela policijskog rada i djelovanja koji kao imperativ nameću ravnopravnu zastupljenost žena u obavljanju policijskih poslova, jer to više nisu samo tradicionalno kontrola i nadzor nad građanima i provedba zakona te primjena represivnih metoda (Balgač, 2017).

U svezi s navedenim svakako je bitno istaći da su u BiH uspostavljena dva udruženja policijskih službenica i to: **Mreža žena MUP RS-RS WPON** i **Mreža policijskih službenica (BiH/FBiH)**. Mreža žena MUP RS-RS WPON je osnovana 2011. godine i uključuje predstavnice policijskih tijela RS-a. Udruženje Mreža policijskih službenica (BiH/FBiH) osnovano je 2012. godine i uključuje predstavnice svih policijskih agencija u BiH, FMUP-a, FUP-a i kantonalnih ministarstava unutarnjih poslova.⁶

Osnovni cilj udruženja je promocija rodne ravnopravnosti i integracija rodnih pitanja u sve sfere policijskog rada, s osobitim akcentom na povećanje broja žena u policiji uopće, a pogotovo na rukovodećim pozicijama. Udruženja organiziraju žene u policijskim snagama i osiguravaju platformu za osnaživanje i uzajamnu podršku. U okviru njihove djelatnosti provode se projekti i aktivnosti usmjereni na promoviranje i primjenu načela rodne ravnopravnosti pri prijemu žena u policiju, kao i na pitanja obrazovanja, obuka, razvoja karijere i promocije rezultata članica.

5. Žene pripadnice policijskih snaga u mirovnim misijama

Ulogu i značaj žena u mirovnim misijama i operacijama afirmiraju ključne međunarodne organizacije za održavanje mira i sigurnosti (UN, NATO i EU) pozivajući se na temeljni međunarodni instrument Rezoluciju Vijeća sigurnosti UN-a 1325 (2000) "Žene, mir i sigurnost". Implementacija ove rezolucije te ostalih rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a: Rezolucije 1820 (2008) o uklanjanju spolno

⁶ Direkcija za koordinaciju policijskih tijela BiH, Državna agencija za istrage i zaštitu, Granična policija BiH, Federalna uprava policije, Policija Brčko distrikta BiH, deset kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova i Sudska policija Federacije BiH.

utemeljenog nasilja u oružanim sukobima, Rezolucije 1888 (2009) o borbi protiv seksualnog nasilja nad ženama i djecom u oružanim sukobima te Rezolucije 1889 (2009) o ulozi žena i njihovim potrebama u izgradnji mira nakon oružanih sukoba, predstavlja temeljni okvir za definiranje, promoviranje i zaštitu uloge žena u mirovnim misijama i operacijama.

U svrhu afirmiranja sudjelovanja žena u mirovnim misijama, Ministarstvo sigurnosti BiH je smanjilo broj potrebnih godina radnog iskustva, što je jedan od glavnih kriterija za prijavu za upućivanje u mirovne misije, sa osam na pet godina za žene. Ova **afirmativna mjera** je uvedena zato što u agencijama za provedbu zakona u BiH nije bilo žena koje su imale osam godina neprekidnog radnog iskustva u policiji (zbog ranije diskutiranih razloga). Ovakva mjera doprinosi povećanju broja žena u mirovnim misijama UN-a, o čemu svjedoče i iskustva iz BiH (Vijeće ministara 2018; Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2017). Naime, policijske strukture BiH već punih sedamnaest godina aktivno sudjeluju u različitim međunarodnim operacijama izgradnje i očuvanja mira u svijetu. U periodu od 2000. do 2017. godine, 276 policijskih službenika/ca je sudjelovalo u mirovnim misijama UN-a, od čega **43 žene ili 15,58%**. Od prve Mirovne misije UN-a u Istočnom Timoru policijski službenici i službenice iz BiH sudjelovali su u nekoliko misija od kojih je posljednja Mirovna misija Ujedinjenih naroda u Južnom Sudanu.

Misija	Period	Ukupan broj	Broj žena
UNMISET Istočni Timor	2000–2005.	31	1
UNMIL Liberija	2004. do danas	81	11
UNFICYP Kipar	2004. do danas	47	8
MINUSTAH Haiti	2004–2006.	12	3
UNMIS Sudan	2006–2011.	19	4
UNMISS Južni Sudan	2011. do danas	86	16

Tabela 3.
Broj žena u mirovnim misijama UN-a;
izvor: Centar za sigurnosne studije, 2018.

Dakle, iako se iz prezentiranih podataka može zaključiti da je broj policijskih službenica iz BiH koje su sudjelovale u mirovnim misijama bio prilično nizak, pozitivna je činjenica da se sudjelovanje policijskih službenica iz BiH u ovoj oblasti relativno povećalo od prve misije u Istočnom Timoru. Trenutno, prema zvaničnim podacima taj postotak iznosi 30%. Naime, u odnosu na 2014. godinu postotak je povećan za 6%, a u odnosu na 2010. godinu za 14% (Vijeće ministara, 2018). Dakle, možemo govoriti o četverostruko većoj zastupljenosti policijskih službenica u mirovnim misijama nego što je njihova prosječna zastupljenost u

svim policijskim strukturama u BiH (Wise i Centar za sigurnosne studije, 2017). Na koncu je potrebno istaći da neovisno o prezentiranom trendu porasta broja žena u mirovnim misijama, u budućnosti bi trebalo promovirati i težiti ka većem sudjelovanju žena kako policijskih službenica tako i žena iz sektora odbrane, a nadalje insistirati na njihovoj zastupljenosti u procesima odlučivanja.

6. Rodno osjetljiva policijska praksa

Suvremeni razvoj društva zahtijeva od policijskih snaga, kao njegovog integralnog dijela, da se s njim mijenjaju i prilagođavaju, što u konačnici pred policijske strukture nameće zahtjeve da uvede nove, suvremene modele policijskog rada kao što je koncept “rada policije u zajednici” (Borovec, 2013) ili “kriminalističko-obavještajni model rada” (ILP) (Mastrofski, 2006). Ovi modeli, za razliku od tradicionalnih kojih se još uvijek drže bh. policijske strukture, pružaju, ali i zahtijevaju daleko veću ravnopravnu zastupljenost žena u obavljanju policijskih poslova, s obzirom na to da oni više nisu samo kontrola i nadzor nad građanima i primjena represivnih metoda već se temelje na proaktivno orijentiranom radu (Balgač, 2017).

Stoga se s pravom postavlja pitanje kako povećati broj žena u policijskim organizacijama i kako unaprijediti položaj policijskih službenica, a sve s ciljem učinkovitijeg odgovora na sigurnosne potrebe zajednica. Naime, da bi se riješili ranije detektirani problemi neophodno je sustavno primjenjivati mjere za što uspješnije integriranje žena u sastav policije gdje se kao učinkovito i jednostavno sredstvo nameće **koncept rodno osjetljive policijske prakse**.

Ovaj koncept najčešće polazi od razloga koji dovode do podzastupljenosti žena u policijskim strukturama, od kojih se najčešće navode diskriminacija u procesu zapošljavanja, stagniranje na nižim pozicijama, napuštanje posla zbog neiskorištenosti njihovog potencijala, diskriminatornih stavova i propisa, prisutnog seksualnog uznemiravanja te teškoća u kombiniranju rada u policiji i obiteljskih obaveza (Walker i Irlbeck, 2002). Za svaki od pravilno detektiranih razloga neophodno je razviti zahvat koji treba biti prilagođen potrebama i resursima svake policijske organizacije. Ovi zahvati ne trebaju nužno biti komplicirani i skupi, a primjeri dobrih praksi u zemljama u regionu svjedoče o njihovoj uspješnosti.

Glede samog **procesa zapošljavanja**, Smjernice za rodno osjetljivu policijsku praksu (2012) kao jedan od ciljeva nameću privlačenje većeg broja kvalificiranih i motiviranih kandidatkinja i predlažu niz veoma praktičnih rješenja koja bi utjecala na povećanje zainteresiranosti žena za policijsku profesiju. Tako se u

Smjernicama ističe da je potrebno bolje obavještavati javnost o zahtjevima, specifičnostima i rizicima policijskog posla te značaju koji žene imaju u policijskim strukturama. Osobito je bitno da u medijima policiju predstavljaju i žene kao i da se redovito promoviraju uspješne žene u policiji. Dobra praksa je da se natječaji za zapošljavanje oglašavaju u različitim medijima, a osobito u onima koji su okrenuti ženskoj populaciji, što se ne radi u BiH. Tako npr. Kriminalističko-policijska akademija u Srbiji (KPS) objavljuje informacije o natjecajima za upis putem časopisa koji imaju pretežito žensku publiku (Mreža žena policijskih službenica Jugoistočne Europe, 2012). Dobar način privlačenja kandidatkinja su i promocije u srednjim školama, na okruglim stolovima, na sajmovima zapošljavanja i obrazovanja i sl. gdje bi sudjelovale žene iz policije koje mogu dati odgovore na općenita pitanja, ali osobito na pitanja potencijalnih kandidatkinja o ulozi žena u policiji i izazovima profesije. Navedene mjere, iako iznimno jednostavne, nisu praksa u BiH. Nadalje, pri selekciji prijavljenih osoba za pohađanje programa osnovnog policijskog obrazovanja, uz puno poštivanje propisa, prednost treba dati onim kandidatkinjama koje zadovoljavaju kriterije ili potiču iz manjinskih zajednica/marginaliziranih grupa. Na taj način se dugoročno može popraviti etnička i rodna struktura policijskih struktura te bi se omogućio bolji kontakt policije s marginaliziranim grupama i bolji uvid u njihove potrebe. Jedan od načina privlačenja je i uspostava suradnje s nevladinim organizacijama koje mogu pružiti pomoć u privlačenju kandidatkinja i u njihovoj pripremi za sudjelovanje na tečajevima i obukama (Zeković, 2015). Kao primjer dobre prakse možemo istaći primjer policijske službe Albanije koja je, nezadovoljna brojem prijavljenih žena, inicirala pravne izmjene i završila nacrt amandmana na propise o kadrovima, kojima je predviđeno da minimum 50% onih koji se prime na osnovno policijsko obrazovanje moraju biti žene, a ukoliko se to ne ostvari, policija mora objaviti kampanju navačenja koja će biti usmjerena isključivo na žene. Tako su 2011. godine prvi put na osnovnu policijsku obuku bile primljene samo žene. Značajna izmjena je izvršena i glede odlaganja obaveze posjedovanja vozačke dozvole u trenutku upisa s obzirom na to da je utvrđeno da to pogađa osobito potencijalne kandidatkinje. Tako su polaznice obavezne da polože vozački ispit do kraja obuke, a ne da imaju položen u trenutku prijave na natječaj (Mreža žena policijskih službenica Jugoistočne Europe, 2012). Iako je broj žena u policijskim strukturama daleko ispod predviđenih 40%, ni ova mjera nije usvojena u praksi policijskih struktura BiH.

Nadalje, bitna mjera je i **rodno osjetljiva provjera kandidata/kinja pri zapošljavanju**. Naime, provjere kandidata i kandidatkinja pri zapošljavanju (tzv. sigurnosne provjere) predstavljaju redovit dio procesa odabira kandidata/kinja u svakoj policijskoj strukturi. U taj proces potrebno je integrirati i provjeru

povijesti nasilja u obitelji ili seksualnog nasilja, seksualnog uznemiravanja ili nasilnog ili diskriminatornog ponašanja te provjeru postojanja negativnih stavova prema ženama kao policijskim službenicama ili ženama žrtvama nasilja u obitelji, žrtvama seksualnog nasilja i sl. (Bastick, 2014). Sigurnosne provjere u BiH uključuju provjeru ranijeg prijestupničkog ponašanja, no ne i provjeru diskriminatornih stavova te negativnih stavova prema ženama kao policijskim službenicama.

Po pitanju stagnacije policijskih službenica na nižim pozicijama, zadržavanja u službi te održavanja ravnoteže između poslovnog i privatnog života neophodan korak je praćenje i procjena napredovanja i zadržavanja osoblja. Sve policijske strukture trebaju rutinski prikupljati i analizirati osnovne statističke podatke o ženskom i muškom osoblju u svim fazama karijere, uključujući postotke žena i muškaraca za svaki čin, postotke sudjelovanja žena i muškaraca u različitim obukama, razumijevanje fleksibilnih pravila prilagođenih potrebama obitelji (roditeljski dopust), postotke zadržavanja žena i muškaraca u službi te razloge koji žene i muškarci navode za odustajanje od obuke ili napuštanje službe (Bastick, 2014).

Kao jedan od razloga zadržavanja policijskih službenica na nižim pozicijama, pored ranije diskutiranih **formalnih uvjeta napredovanja** (porodiljsko odsustvo), nerijetko se navodi i **(ne)dostupnost dodatnih obuka** za policijske službenice. Istraživanje provedeno 2009. godine ukazalo je na to da žene u manjem broju od muškaraca misle da su dodatne obuke ravnopravno dostupne ženama i muškarcima (SEPCA, 2010). Kako bi žene ravnopravno s muškarcima mogle napredovati u karijeri neophodno je poboljšati dostupnost svih oblika edukacija i dodatnih obuka ženama policijskim službenicama. Iznimno je bitno ne pretpostavljati da žene ne žele sudjelovati u dodatnim obukama zbog obiteljskih obaveza ili zbog toga što nekom ranijom prilikom nisu iskoristile ponuđenu mogućnost. Također, veoma je bitno istaći važnost organiziranja obuka na teme rodne ravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja. Kao primjer dobre prakse može se navesti da je u Srbiji do kraja 2011. godine u većini policijskih uprava bila organizirana edukacija za zaposlenike na temu rodne ravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja. U MUP-u RS-a (BiH) tijekom lipnja 2011. održan je tečaj pod nazivom Stručno usavršavanje policijskih službenika MUP RS u području rodno zasnovanog i seksualnog nasilja (Mreža žena policijskih službenica Jugoistočne Europe, 2012). Iako su ovakvi zahvati dio redovnog rada spomenutih mreža žena policijskih službenica BiH, ne bi se trebali vezati isključivo za ove organizacije jer nerijetko ovise o dostupnim financijskim sredstvima iz projektne aktivnosti. Naime, permanentne ili druge obuke koje se sprovode u policijskim strukturama

trebale bi biti te u koje je utkana rodna komponenta, bilo sadržajem bilo ciljanim auditorijem.

U okviru kreiranja rodno osjetljivih politika neophodno je voditi evidencije i poznavati **razloge zbog kojih policijski službenici i službenice napuštaju policijsku službu** i to razvrstano po spolu. Najbolji način za prikupljanje ovih podataka su tzv. izlazni intervjui u kojima će zaposlenici/e obrazložiti svoje razloge. Takva vrsta podataka bi omogućila bolji uvid u probleme s kojima se zaposlenici/e suočavaju, a koji bi poslužili kao osnova za kreiranje mjera za predupređenje takve prakse. Kao primjer dobre prakse možemo istaći tri zemlje u kojima se prikupljaju podaci o broju osoba koje su napustile policijsku službu i to prema spolu (BiH – MUP RS, MUP Republike Bugarske, Srbija – Centar za osnovnu policijsku obuku i Kriminalističko-policijska akademija) (Mreža žena policijskih službenica Jugoistočne Europe, 2012). Kao i u slučaju ranije diskutiranih mjera, ni ova se ne sprovodi u svim policijskim strukturama u BiH.

Rad na mehanizmima za uspostavu **ravnoteže između poslovnog i privatnog života** također je iznimno bitan segment rodno osjetljive policijske prakse. Istraživanje sprovedeno u Kanadi (The Royal Canadian Mounted Police) ukazalo je da je stopa napuštanja policijskog posla za žene 16%, dok je za muškarce znatno niža i iznosi 8,7%. Kao glavni razlog napuštanja policijske službe žene navode razloge u svezi s obitelji (Crawford Seagram, Stark-Adamec, 1992). Pitanja perioda trudnoće i skrbi o djetetu nakon isteka porodijskog odsustva (koje je također veoma bitno pitanje rodno osjetljivih politika) iznimno su važna za policijske službenice i trebaju biti regulirana na način koji se temelji na fleksibilnosti, fer odnosima i sigurnosti. Neki od mogućih pravaca djelovanja su premještanje službenica na pozicije u službi koje su jednostavnije i sigurnije u određenim stadijima trudnoće. U odsustvu ovakve prakse, policijske službenice nerijetko moraju ići na bolovanje ukoliko za to postoje medicinski razlozi ili koristiti neplaćeno odsustvo koje može utjecati na njihov socioekonomski položaj, ali i na psihičko zdravlje. Svakako je potrebno naglasiti da trudne službenice ne treba siliti na premještanje ukoliko su fizički i psihički sposobne te voljne da nastave sa svojim redovnim aktivnostima. Nadalje, iako često zanemareno, tu je i pitanje uniformi za trudne policijske službenice. Naime, one bi trebale biti dizajnirane na funkcionalan način a da su istovremeno udobne i dostupne ženama u svim fazama njihove trudnoće. Ovakvo djelovanje šalje snažnu poruku i unutar službe, ali i prema van da žene mogu istovremeno biti i majke i policijske službenice, što nije slučaj u policijskim strukturama u BiH. Rodno osjetljiva policijska praksa bi također trebala obuhvatiti i pitanja u svezi sa skrbi o djeci koja tradicionalno pogađa zaposlene žene te bi mehanizmi mogli obuhvaćati

aktivnosti na uspostavi dnevnih centara/vrtića ili fleksibilnog radnog vremena tj. opcija za rad. Kao primjer dobre prakse u ovoj oblasti možemo istaći praksu Ureda šerifa u Sakramentu. Naime, u ovoj policijskoj organizaciji zaposlenici i zaposlenice mogu zatražiti premještaj u okviru programa "Pozornik na poziv" gdje biraju kojim danima će raditi i koliko sati u okviru radnog tjedna. Jednom kada potreba za ovakvim angažmanom nestane mogu tražiti povrat u redovnu službu (National Center for Women & Policing, 2001).

I na koncu, ništa manje bitno pitanje koje pogađa policijske službenice je **seksualno uznemiravanje i diskriminacija**. Upravo zbog posebnih karakteristika i posljedica koje seksualno uznemiravanje ima na oštećene i na samo radno okruženje, svaka policijska služba treba imati politiku o seksualnom uznemiravanju, kao i stalnu obuku i mjere za praćenje. Provedba aktivnosti treba uključivati obuku osoba na rukovodilačkim i položajima nadređenih o njihovim ulogama i odgovornostima glede održavanja radnog okruženja u kojem nema diskriminacije i uznemiravanja, načina reagiranja na incidente i sprečavanja odmazde nad osobama koje podnose prijave (Bastick, 2014). Naime, imajući na umu specifičnu ulogu koju rukovodeće pozicije imaju u policijskim strukturama, neophodno je da rukovodstvo kontinuirano zauzima odlučan stav o neprihvatljivosti seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu, da daje primjer svojim ponašanjem i stavovima, kao i da sankcionira počinitelje i zaštiti žrtve (Mreža žena policijskih službenica Jugoistočne Europe, 2012). Elementi na koje osobito treba obratiti pozornost su kreiranje i provođenje politika o seksualnom uznemiravanju, obuka o navedenoj temi, prijavljivanja, istraživanja i na koncu zaštite prijavitelja/ica od odmazde s obzirom na to da u policijskoj kulturi prijava za seksualno uznemiravanje nerijetko djeluje kao 'ubojica karijere' (National Center for Women & Policing, 2001). Prema pozitivnopravnim propisima u BiH, seksualno uznemiravanje povlači kaznenu odgovornost. Tako se u članku 29. Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH ističe da se osoba koja vrši nasilje, uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje na osnovu spola i to takvo da se njime ugrožava mir, duševno zdravlje i tjelesni integritet ima kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina. No, bilo bi neophodno istražiti koliko se ova odredba zaista sprovodi u praksi kada govorimo o policijskim strukturama i seksualnom uznemiravanju u BiH.

Sve navedene elemente rodno osjetljive policijske prakse moguće je realizirati na mnogo načina, bilo pojedinačnim zahvatom bilo **kombiniranjem mjera**. Neki od mogućih mehanizama implementacije su: vršenje redovne rodne samoprocjene ili rodne revizije, kreiranje i implementacija rodne politike koja će uključivati i izvještavanja o ulozi policijske agencije u provedbi međunarodnih obaveza (kao

što je provedba Rezolucije VS UN-a 1325, 2000), formiranje specijaliziranih tijela,⁷ kreiranje i rad udruženja policijskih službenica i sl. Neovisno o mehanizmu za koji se država odluči, kreiranje i provođenje rodno osjetljive policijske prakse se nameće kao imperativ ukoliko želimo ispuniti obaveze preuzete ratifikacijom Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 (2000) “Žene, mir i sigurnost” i unaprijediti rad policijskih struktura u cjelini.

7. Zaključna razmatranja

Povećano sudjelovanje žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama, uključujući njihovo sudjelovanje u donošenju odluka tj. njihovo pozicioniranje na rukovodećim pozicijama, nameće se kao **obaveza** proizašla iz niza međunarodnih, ali i nacionalnih pravno obavezujućih akata. Kao što smo već istakli, analiza Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (2003), Zakona o zabrani diskriminacije (2009), Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine (2018) i Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine (2017) ukazuje na činjenicu da BiH ima adekvatan pravni okvir koji prati aktualne međunarodne standarde u oblasti ravnopravnosti spolova. No, analiza stanja u praksi ukazuje na drugačiju situaciju.

Naime, iako **pokazatelji o zastupljenosti policijskih službenica** u policijskim strukturama u BiH ukazuju na određeni napredak, on je još uvijek daleko od ravnopravne zastupljenosti spolova, što je osobito vidljivo kada govorimo o policijskim službenicama na rukovodećim pozicijama. Tako se samo četiri policijske službenice nalaze u činu glavne inspektorice, što je ujedno i najviši čin u kojem se nalaze žene policijske službenice, dok ih u činovima glavne generalne inspektorice policije, koji označavaju rukovoditeljice ili njihove zamjenice u policijskim institucijama, uopće nema.

Sagledavanje zakonodavstva kojim se utvrđuje radnopravni status zaposlenih u policijsko-sigurnosnim agencijama u svim policijskim strukturama u BiH kroz prizmu rodne i spolne ravnopravnosti ukazalo je prvenstveno na **neujednačenost propisa, rodnu neosjetljivost i neusklađenost sa Zakonom o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (2003)**. U navedenim zakonima

⁷ Kao primjer dobre prakse može se navesti uspostava Odjela za rodna pitanja u nacionalnoj policiji Liberije. Naime, Nacionalna policija Liberije je rodnu politiku usvojila 2005. godine, a 2008. godine je uspostavila Odjel za rodna pitanja čiji je zadatak bio podržavanje, praćenje i izvještavanje o provedbi rodne politike. Odjel ima sedam zaposlenika te se bavi promoviranjem zapošljavanja žena, uključivanjem obuke o rodnom pitanjima u policijsku obuku, podizanjem svijesti o rodnoj politici i problemu nasilja nad ženama i djecom u policiji te odgovaranjem na prijave protiv policijskih službenika za seksualno uznemiravanje, nasilje u obitelji i neplaćanje obavezne alimentacije (Gaanderse i Valasek, 2011).

prisutna je diskriminacija u jeziku s obzirom na to da svi zakoni koriste rodno neosjetljiv jezik, a samo određeni broj njih za ovakvu praksu uvodi odredbu o generičkoj upotrebi muškog roda koja kao takva nije opravdana i ne treba biti prihvatljiva. Nadalje, svi zakoni imaju odredbu o nacionalnoj zastupljenosti zaposlenika, dok samo neki pored nacionalne zastupljenosti ovom odredbom tangiraju i pitanja ravnopravne zastupljenosti žena i muškaraca u strukturi policijskih službenika/ca, što predstavlja izniman propust. I na koncu je bitno istaći da zakoni ne predviđaju različite uvjete za stjecanje neposredno višeg čina, a koji se formalno razlikuju za žene i muškarce te u praktičnoj primjeni dovode policijske službenice u značajno nepovoljniji položaj u odnosu na kolege.

Nešto bolje stanje je evidentno kada razmatramo policijske službenice u mirovnim misijama. Iako je broj policijskih službenica iz BiH koje su sudjelovale u mirovnim misijama prilično nizak, pozitivna je činjenica da se sudjelovanje žena iz BiH u ovoj oblasti relativno povećalo od prve u misije te trenutno iznosi 30%.

I na koncu se postavlja pitanje što učiniti da se postojeće stanje unaprijedi? Jedan od načina je i primjena koncepta rodno osjetljive policijske prakse koji u policijskim strukturama BiH gotovo i ne postoji. Kao što je to detaljnije elaborirano u petom dijelu, primjena ovih metoda, koje nisu nužno financijski zahtjevnije i kompliciranije, direktno utječe na povećanje broja, unapređenje položaja i uspješnije integriranje žena u sastav policije što omogućava učinkovitije odgovore na sigurnosne potrebe zajednica.

Preporuke za dalje čitanje

Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine. (2018). *Specijalni izvještaj o nacionalnoj i spolnoj strukturi zaposlenih u policijsko-sigurnosnim agencijama u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

Jozić, K. (2018). *Braniteljice ljudskih prava u policijskim strukturama Bosne i Hercegovine: Mehanizmi zaštite od diskriminacije*. Sarajevo: Fondacija lokalne demokratije.

National Center for Women & Policing. (2001). *Recruiting & Retaining Women: A Self-Assessment Guide for Law Enforcement*. Los Angeles: National Center for Women & Policing.

Literatura

- Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. (2014). *Akcioni plan za implementaciju UN Rezolucije 1325 "Žene, mir i sigurnost" u Bosni i Hercegovini 2014–2017*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice/Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine.
- Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. (2017). *Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 "Žene, mir i sigurnost" u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice/Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine.
- Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine (2018) *Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice/Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine.
- Balgač, I. (2017). *Žene u policiji, rodni aspekti policijske prakse u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova.
- Bastick, M. (2014). *Integriranje rodni pitanja u unutarnji nadzor nad policijskim snagama*. Ženeva: DCAF, OSCE, OSCE/ODIHR.
- Becker, J., Bowah Brown, C., Fofana, I. A., Kuranchie, A. (2012). *Freedom through Association: Assessing the Contribution of Female Police Staff Associations to Gender-Sensitive Police Reform in West Africa*. Ottawa: The North-South Institute.
- Beijing Declaration and Platform for Action. (1995). Dostupno na: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf (Pristupljeno 11. 12. 2019).
- Borovec, K., i Kutnjak Ivković, S. (2013). Croatia. U M. Nalla, i G. R. Newman, (ur.), *Community Policing in Indigenous Communities*. Boca Raton (str. 231–246). FL: CRC Press.
- Borovec, K., Ezgeta, I., Oršulić, M., Kirin, B., Veber, S., i Balgač, I. (2013). *Policijski rad okrenut zajednici: Priručnik za policijske rukovoditelje i službenike*. Zagreb: MUP RH.
- Centar za sigurnosne studije. (2018). *Bosna i Hercegovina u Mirovnim misijama: doprinos održavanju mira širom svijeta*. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
- Council of Europe. (2018). *Council of Europe Gender Equality Strategy 2018-2023*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/strategy-en-2018-2023/16807b58eb> (Pristupljeno 7. 12. 2019).
- Crawford Seagram, B., i Stark-Adamec, C. (1992) Women in Canadian Urban Policing: Why Are They Leaving?. *The Police Chief*, October, 120-127.
- Čaušević, J., i Zlotrg, S. (2011). *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*. Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti i Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.
- Delač, F., i Borovec. K. (2019). Stavovi prema određenim karakteristikama žena u policiji. *Policijska i sigurnost godina*, 28, (2), str. 111–129.

- Europski parlament. (2018). *Rodno neutralan jezik u Europskom parlamentu*. Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187100/GNL_Guidelines_HR-original.pdf (Pristupljeno 11. 12. 2019).
- Fakultativni protokol uz UN konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (1999). Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/UN%20Konvencija%20o%20uklanjanju%20svih%20oblika%20diskriminacije%20%C5%BEena%20i%20Zaklju%C4%8Dni%20komentari%20Odbora%20na%202.%20i%203.%20izvje%C5%A1%C4%87e%20RH.pdf> (Pristupljeno 11. 12. 2019).
- Gaanderse, M., i Valasek, K. (ur.) (2011). *The Security Sector and Gender in West Africa: A survey of police, defence, justice and penal services in ECOWAS states*. Ženeva: DCAF.
- Home Office. (2019). *Police Workforce, England and Wales*. Dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/831726/police-workforce-mar19-hosb1119.pdf (Pristupljeno 10. 12. 2019).
- Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine. (2018). *Specijalni izvještaj o nacionalnoj i spolnoj strukturi zaposlenih u policijsko-sigurnosnim agencijama u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
- Jozić, K. (2018). *Braniteljice ljudskih prava u policijskim strukturama Bosne i Hercegovine: Mehanizmi zaštite od diskriminacije*. Sarajevo: Fondacija lokalne demokratije.
- Mastrofski, S. D. (2006, November 28-29). *Police Organisation and Menagement Issues for the Next Decade*. Paper presented at the National Institute of Justice (NIJ) Policing Research Workshop. Planing for the Future, Washington, DC. Dostupno na: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/218584.pdf>. (Pristupljeno 18. 12. 2019).
- Mreža žena policijskih službenica Jugoistočne Europe. (2012). *Smjernice za rodno osjetljivu policijsku praksu*. Beograd: SEESAC.
- Natarajan, M. (2008). *Women Police in a Changing Society: Back Door to Equality*. London: Routledge.
- National Center for Women & Policing. (2001). *Recruiting & Retaining Women: A Self-Assessment Guide for Law Enforcement*. Los Angeles: National Center for Women & Policing.
- OSCE Polis: Sweden. Dostupno na: <https://polis.osce.org/country-profiles/sweden> (Pristupljeno 10. 12. 2019).
- Prenzel, T., i Sinclair, G. (2013). The status of women police officers: An international rewiew. *International Journal os Law, Crime and Justice*. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijlcj.2012.12.001> (Pristupljeno 10. 12. 2019).
- SEESAC (2015). *Women in Police Services in South-East Europe*. SEESAC.
- SEPCA (2010). *Establishing the Southeast Europe Women Police Officers Network: Research finding*. Bulgaria: South East Europe Police Chiefs Association (SEPCA) Executive Secretariat.

- Sijerčić-Čolić, H. i Radičić, M. (2015). *Organizacija i nadležnost policijskih agencija u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Perfecta.
- Silvestri, M. (2011). *Women in Charge: Policing, Gender and Leadership*. New York: Routledge.
- UN. (2008). *Rezolucija 1820 o ukklanjanju spolno utemeljenog nasilja u oružanim sukobima*. Dostupno na: [https://undocs.org/en/S/RES/1820\(2008\)](https://undocs.org/en/S/RES/1820(2008)) (Pristupljeno 13. 12. 2019).
- UN. (2009). *Rezolucija 1888 o borbi protiv seksualnog nasilja nad ženama i djecom u oružanim sukobima*. Dostupno na: [https://undocs.org/en/S/RES/1888\(2009\)](https://undocs.org/en/S/RES/1888(2009)) (Pristupljeno 13. 12. 2019).
- UN. (2009). *Rezolucija 1889 o ulozi žena i njihovim potrebama u izgradnji mira nakon oružanih sukoba*. Dostupno na: <https://www.peacewomen.org/SCR-1889> (Pristupljeno 13. 12. 2019).
- United Nations. (1979). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx> (Pristupljeno 11. 12. 2019).
- Vijeće ministara BiH. (2018). *Završni izvještaj o provedbi Akcionog plana za implementaciju UN Rezolucije 1325 "Žene, mir i sigurnost" u Bosni i Hercegovini 2014–2017. godina*.
- Vijeće sigurnosti. (2000). *Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325*. Dostupno na: https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/un/rezolucija_2000_1325.pdf (Pristupljeno 11. 12. 2019).
- Walker, S., i Irlbeck, D. (2002). *Driving while female: A national problem in police misconduct*. Omaha: Inicijativa za profesionalnost u policiji, Univerzitet Nebraska.
- Wise i Centar za sigurnosne studije. (2017). *Žene u službi sigurnosti u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
- Zeković, A. S. (2015). Inkluzivna bezbjednost: pristup policije osjetljivim i marginalizovanim grupama. U A. S. Zeković, *Polijski integritet iz perspektive osjetljivih grupa: praktični vodič za rad policije sa osjetljivim i marginalizovanim društvenim grupama*. Podgorica: Vlada Crne Gore/ Ministarstvo unutrašnjih poslova i Savjet za građansku kontrolu rada policije.

Pravni izvori

- Zakon o policiji i unutrašnjim poslovima Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 57/16 i 110/16.
- Zakon o policijskim službenicima Bosansko-podrinjskog kantona, *Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona*, br. 12/06, 13/07, 8/08 i 7/09.
- Zakon o policijskim službenicima Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 7/04, 63/04, 5/06, 58/06, 15/08, 63/08, 35/09 i 07/12.

- Zakon o policijskim službenicima Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine*, br. 04/08, 41/07, 36/09, 60/10, 37/14 i 13/16.
- Zakon o policijskim službenicima Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 27/05.
- Zakon o policijskim službenicima Hercegovačko-neretvanskog kantona, Dostupno na: <http://www.muphkn.ba/sites/default/files/dokumenti-legislativa/ZakonOpolicijskimSluzbenicimaHNZK-hrv.pdf>, (Pristupljeno 7. 12. 2019).
- Zakon o policijskim službenicima Kantona 10, *Narodne novine Kantona 10*, br. 4/07 i 8/08.
- Zakon o policijskim službenicima Kantona Sarajevo, *Službene novine Kantona Sarajevo*, br. 25/06 i 4/08.
- Zakon o policijskim službenicima Posavskog kantona, *Narodne novine Posavskog kantona*, br. 8/07.
- Zakon o policijskim službenicima Srednjobosanskog kantona, Dostupno na: <https://www.mupsbkksb.gov.ba/images/zakoni/zakonps.pdf> (Pristupljeno 7. 12. 2019).
- Zakon o policijskim službenicima Tuzlanskog kantona, *Službene novine Tuzlanskog kantona*, br. 6/06, 11/07 i 16/11.
- Zakon o policijskim službenicima Unsko-sanskog kantona, *Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona*, br. 14/06, 5/08 i 3/14.
- Zakon o policijskim službenicima Zapadnohercegovačkog kantona, *Narodne novine Zapadnohercegovačkog kantona*, br. 8/07, 16/07, 13/08 i 17/08.
- Zakon o policijskim službenicima Zeničko-dobojskog kantona, *Službene novine Zeničko-dobojskog kantona*, br. 8/06, 20/07, 9/09 i 14/13.
- Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, *Službeni list BiH* br. 16/03, br. 102/09 i br. 32/10.
- Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 32/10.
- Zakon o unutrašnjim poslovima Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 81/14.
- Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik BiH*, br. 59/09.

Asimetrični konflikt i rodne perspektive: studija slučaja COVID-19

MR. ZORAN DUSPARA

Brigadir Oružanih snaga BiH u miru

1. Uvod

Mada je prošlo više od trideset godina od **rušenja Berlinskog zida**, događaja koji često uzimamo kao povijesnu referentnu točku kraja hladnog rata, još uvijek geopolitička, geostrateška i napose sigurnosna globalna scena nije dobila uočljivije i trajnije dimenzije. U znanstvenom smislu osjeća se nedostatak jasnijeg kvantificiranja temeljnih sigurnosnih čimbenika odnosno potpuno razvidne nove sigurnosne paradigme. Zašto je to tako?

Možda su recidivi tog impozantnog, kolosalnog, u sigurnosnom smislu svakako impresivnog, hladnog rata ili, kako su ga pojedini/e teoretičari/ke zvali, "velikog mira", još uvijek determinante glavnih globalnih sigurnosnih silnica. Možda je, pak, globalna sigurnosna scena, gubitkom jednog od dva velika ključna igrača, izgubila na "atraktivnosti" i postala pomalo monotona bez tog prepoznatljivog balansa straha i globalne napetosti. Najvjerojatnije i jedna i druga teorija imaju utemeljenja i mogu se argumentirati i konkretnim eksplikacijama pojasniti. Naime, činjenica jeste da je padom komunizma 1989. (rušenje Berlinskog zida) odnosno raspadom SSSR-a 1991. godine čitav svijet ušao u jedno novo sigurnosno, ali prije svega političko doba, koje je, na prvi pogled, izgledalo pozitivnije i perspektivnije u odnosu na prethodno.

Kao kolateralna tih događanja desilo se, također, da je odjednom **ogroman vojno-sigurnosni kapacitet, i materijalni i ljudski, postao faktički nepotreban**. Taj kapacitet, koji je bio nositelj globalnog bipolarnog poretka, naglo je “oslobođen” dugogodišnjeg političkog, ideološkog i svekolikog mentora u vidu tzv. “Istočnog bloka”. Taj blok je predvodio Savez Socijalističkih Sovjetskih Republika (SSSR) koji je bio službeno i vođa i šef, a komunizam jedina ideologija koja je kreirala svekoliki svjetonazorski okvir. Činjenica je, pak, da je s druge strane NATO savez, predvođen Sjedinjenim Američkim Državama, doživio tu veliku pobjedu dosta tiho, bez euforije i trijumfalizma, valjda svjestan da se gubljenjem tog globalnog sigurnosnog balansa otvara jedna sasvim nova sigurnosna situacija i nove sigurnosne perspektive koje ni u kom slučaju ne otklanjaju mogućnost ugroze principa i ciljeva za koje se NATO zalaže.

U svakom slučaju, nakon prvih nekoliko godina “zbunjenosti” glavnih globalnih sigurnosnih aktera, traženja logičnih razloga da NATO i dalje opstane, predstavljen je novi globalni sigurnosni princip koji možemo nazvati i svojevrsnom novom globalnom sigurnosnom determinantom. Taj novi princip bio je utemeljen na “partnerstvu”, a ne više na sukobu kao onaj koji je propao završetkom hladnog rata. Predvodnik implementacije tog novog sigurnosnog ambijenta je, naravno, NATO savez. Odjednom je svijet zapuhnuo novi val integracijskih procesa koji nisu bili samo sigurnosne prirode nego i gospodarske, kroz zahuktalu globalizaciju, i političke, što se najviše očitivalo kroz snažno jačanje Europske unije.

Sve države nisu na isti način mogle pratiti te procese, što iz objektivnih razloga, jer nisu imale ni potencijala ni geostratešku poziciju za to, što zato što im to od glavnih protagonista globalizacije (najmoćnije države svijeta) nije ni dato u ozbiljnijoj mjeri. **Globalizacija i princip liberalne ekonomije** krenuli su nezaustavljivo, a u prvom postroju koji je gazio sve pred sobom bio je kapital i fascinantna tehnički i tehnološki napredak koji nije dozvoljavao ni predah, a već je svijet obdarivao novim progresivnim tehnološkim dostignućima. Nažalost, cijeli je ovaj proces više bio fokusiran na profit korporacija nego na zadovoljavanje temeljnih potreba građana i građanki. Sav taj progres je, pored ogromnog dobitka korporacijama, imao stanovite koristi u vidu poboljšanja općih uvjeta života ljudi. Međutim, upravo kriza s koronavirusom pokazuje da najveće i najbogatije zemlje imaju najviše problema s funkcioniranjem javnog zdravstva i pružanjem medicinske skrbi vlastitom građanstvu. To je dokaz da “velike” zemlje, koje su realno imale najveće koristi od globalizacijskih procesa i dominacije neoliberalnog kapitalizma, nisu, akumuliranim kapitalom, unaprijedile najvažnije segmente života, kao što je javno zdravstvo, ili ga barem nisu unaprijedile u dostatnoj mjeri, jer smo svjedoci/kinje kolapsa javnog zdravstva u Italiji, Americi, Francuskoj, Španjolskoj...

Kao što to i obično biva u sličnim povijesnim razdobljima ljudske zajednice, sva ta euforija, koja nedvojbeno ima svoje pozitivne strane koje u značajnoj mjeri olakšavaju čovjeku život, izrodi svoje nusprodukte. U tom slavljenju općeg napretka koji globalizacija donosi skoro pa se nije uspio ni čuti glas onih kojima baš i nije tako dobro.

To su realne životne situacije gdje uglavnom trpi onaj manji ili slabiji jer ne može i ne stigne sve to pratiti. Logično je da u toj situaciji trpi i dostignuta razina društvene pravednosti odnosno demokracija općenito jer kapital i njegov interes uglavnom gazi sve pred sobom. Logično je da se jedan dio sudionika, pojedinačno ili kolektivno, u tim društvenim događanjima počinje osjećati zapostavljenim, diskriminiranim, pa čak i oštećenim. I u konačnici se stvara jedna kritična masa marginaliziranih i nezadovoljnih čije nezadovoljstvo može biti uzrokom pravedne i poštene borbe da se te nepravilnosti isprave, ali i uzrokom manipuliranja tim nezadovoljstvom i stvaranjem jedne sasvim druge negativne sigurnosne situacije čiji je konačni produkt terorizam. Krajem 20. stoljeća Malezija je bila svjetsko gospodarsko čudo koje je zaustavljeno baš nekako paralelno s narastanjem globalizacije i globalizacijskih procesa. Njen tadašnji premijer Mahathir bin Mohamad piše: "(...) Ujedinjene nacije procjenjuju da je imovina dvjesto najbogatijih ljudi veća od ukupnog prihoda 41% stanovništva svijeta. Samo zamislite, dvije stotine ljudi posjeduje imovinu koja je jednaka ukupnom bogatstvu 2,5 milijardi njihovih bližnjih" (Mahathir, 2002, str. 31). On dalje navodi da je 1960. godine ukupan prihod 20% najbogatijih u svijetu bio 30 puta veći od 20% najsiromašnjih u svijetu, a da je danas taj omjer, zahvaljujući čudesnoj globalizaciji, čak 85 puta veći (Mahathir, 2002, str. 31). Robert Keegan ove negativne aspekte globalizacije vrlo ilustrativno prikazuje pozivajući se na staru narodnu izreku: "Kada imate čekić, svi problemi počinju da vam liče na eksere. To je tačno. Ali narodi koji ne posjeduju veliku vojnu moć suočeni su sa potpuno suprotnom opasnošću: kada nemate čekić, ne želite da bilo što liči na ekser" (Keegan, 2003, str. 40).

U toj izraženoj potrebi za konstantnim ekonomskim rastom, koju generira sveprisutna globalizacija, gotovo svi zaborave na prirodu koju se zbog tih zahuktalih tehničkih i tehnoloških procesa nemilosrdno iskorištava i uništava bez razmišljanja može li to ona uopće izdržati i kakve će biti lokalne, ali i globalne posljedice.

Dakle, nema **više obostrane, bipolarno proporcionalne prijetnje** ni sukoba, ali se rađa niz neuralgičnih točaka koje razvijaju prijetnje koje više nisu proporcionalne, koje više nisu konvencionalne i prepoznatljive odnosno

predvidive. Iz tih prijetnji nastaju sukobi koji više nisu tako predvidivi, koje je skoro nemoguće dimenzionirati i koji, u smislu odnosa kapaciteta za sukob, nisu ni blizu proporcionalnosti. U znanstvenim krugovima, za te nove sigurnosne pojave posuđen je izraz iz tehničkih znanosti – **asimetričnost**. On u tom sigurnosnom kontekstu ne označava samo fizičku i tehničku neproporcionalnost, nego i svekoliku nejednakost, nepredvidljivost i nepoznavanje od materijalne i prostorne pa sve do one motivacijske dimenzije. **Asimetrične prijetnje i asimetrični konflikt** imali su izravan utjecaj na stvaranje nove sigurnosno-vojne paradigme.

Dakle, možemo konstatirati da je završetak hladnog rata, i sve ovo što je ukratko elaborirano, a nastalo je poslije, stvorilo sasvim novu sigurnosno-vojnu paradigmu. Tu novu paradigmu veliki dio teoretičara/ki koji, predvođeni američkim teoretičarima, istražuju nove sigurnosne aspekte nazivaju “četvrta generacija ratovanja”. Za razliku od prethodnih generacija ratovanja, kada su nacionalne države organizirale rat i upravljale oružanim snagama i vojnim kapacitetima, sada su to u sve većoj mjeri dobro ustrojene i ideološki umrežene skupine koje nisu ograničene državnim granicama i postojećim institucijama.

Tu novu generaciju ratovanja najupečatljivije reprezentira naravno **terorizam**. U tom asimetričnom ratovanju granica između rata i mira je toliko zamućena da se skoro ne raspoznaje. Jako je teško povući jasnu granicu između politike i ratovanja, između prve crte bojišnice i pozadine, između boraca i neboraca, između vojnih i civilnih žrtava te utjecaja asimetričnog ratovanja na ove populacije.

Za potrebe daljeg elaboriranja, možemo izdvojiti **dva najizraženija manifestirajuća oblika asimetričnog konflikta: terorizam i sukob čovjeka i prirode** – odnosno nesrazmjer potreba ljudske zajednice za eksploatacijom prirodnih resursa i realnih mogućnosti prirodnih resursa da se regeneriraju poslije toga. Kada je u pitanju ovaj drugi oblik asimetričnog konflikta, već je mnogo toga i napisano i elaborirano, ali još uvijek malo ili nedostavno učinjeno. Mnogi svjetski znanstvenici/e upozoravaju na klimatske promjene kao jedan od najvećih sigurnosnih izazova današnjice. Antoni Gidens upozorava: “Postoje dokazi da se u atmosferi nalaze veće količine vodene pare nego pre nekoliko decenija, što veoma doprinosi nestabilnosti klimatskih uslova, uključujući pojavu tropskih oluja i poplava. U poslednjih četrdeset godina vetrovi koji duvaju sa zapada postali su češći i jači, najverovatnije kao posledica globalnog zagrevanja” (Gidens, 2010, str. 30).

2. Je li koronavirus asimetrični konflikt s ljudskom zajednicom?

Čitajući i slušajući znanstvene, političke, gospodarske i ine rasprave oko novih sigurnosnih ugroza jako često ćete čuti ili pročitati izraz asimetrična prijetnja ili asimetrični konflikt bez dodatnog pojašnjenja što je to u biti. Možda je to malo i nekorektno od znanstvene zajednice prema društvu jer se od nje očekuje prije nego od svih drugih da da odgovore na ključna pitanja i identificira glavne znanstvene aspekte ove teme. Možda će zvučati previše kritički, ali možda je ova kriza s koronavirusom više nego ikada do sada pokazala potrebu da se znanstveni naponi fokusiraju baš u pravcu identificiranja novih sigurnosnih prijetnji i izazova.

Međutim, neka istraživanja su ipak urađena i znanstveno su verificirana pa ih možemo koristiti kao relevantna. Tako ćemo za potrebe ovog rada koristiti sljedeće **definicije**: “**Asimetrični konflikti su konflikti** koji mogu biti oružanog i ne oružanog oblika, funkcionalni i disfunkcionalni u inačici konvencionalne ili ne konvencionalne izvedbe s izraženom ne proporcijom svekolikih kapaciteta sudionika u konfliktu. Njegove dimenzije su vrlo promjenjive od prostorne i vremenske, preko kapaciteta koji su uključeni u konflikt do psihološke i motivacijske” (Duspara, 2012, str. 118).

Prijetnje ne možemo zvati asimetričnim (mada se jako često tako nazivaju, čak i u znanstvenoj literaturi) jer ih je kao takve skoro nemoguće, a i krajnje nezahvalno definirati. Najjednostavnije rečeno, one su u biti nekonvencionalne odnosno sve one koje do sada nismo tretirali kao prijetnju, a u izravnom i neizravnom obliku se pokazuje da jesu prijetnja sigurnosti. Možemo li **pandemiju koronavirusa nazvati asimetričnom sigurnosnom prijetnjom** koja prijeti da preraste u asimetrični konflikt između koronavirusa i ljudske zajednice odnosno svijeta?

Ako prihvatimo teoriju da **temeljnu strukturu konflikta** čine: interes, cilj, volja i moć sudionika (Beridan, 2003, str. 19), onda ovo sigurno jeste konflikt, i to asimetrični, jer puno toga od kapaciteta koji su u sukobu je neproporcionalno i vrlo nepoznato. Upravo zbog toga bitno je da točno identificiramo temeljne postavke ovog sukoba kako bismo mogli pronaći što učinkovitiji odgovor.

Dakle, **sudionici u sukobu** su: ljudska zajednica u cjelini s jedne strane i priroda (jer je virus sastavni dio prirode kako god da je nastao i priroda mu je najlogičnije stanište koje mu možemo odrediti) s druge strane. Taj sukob, očevidno, nije oružani i oružje sigurno nije kapacitet koji značajnije može utjecati na ishod. Nekonvencionalnost je vrlo izražena kod jednog od sudionika (prirode), a na drugoj strani se po inerciji koriste i konvencionalne snage (vojska) i njeni resursi,

mada, iskreno govoreći, vojska nema presudnu ulogu u ovom sukobu i zasigurno je sekundarna snaga. Jako je teško dimenzionirati ovaj sukob, poglavito u vremenskoj dimenziji i svakako u intenzitetu nastupanja i trajanja.

U vrijeme pisanja ovog teksta već je blizu tri milijuna zaraženih u svijetu i epidemija još traje, do kada će i kako će nitko pouzdano ne zna i ne usudi se prognozirati. Ovaj sukob, za sada, ne možemo povezati ni s kakvim oblikom terorizma jer se ne nazire nikakva politička pojavnost u bilo kojoj dimenziji ove krize. Postoji, kao i uvijek kod sličnih situacija, niz dezinformacija i špekulacija koje više predstavljaju novi sigurnosni problem nego što pomažu riješiti postojeći s koronavirusom. Cijenim da s visokim stupnjem sigurnosti možemo konstatirati da nitko na kugli zemaljskoj nema potpunu kontrolu nad ovom sigurnosnom ugrozom.

Kako god, činjenica je da je **cijeli svijet blokiran ovim konfliktom**, da je sve stalo i da je na sceni svojevrsno “resetiranje” cijelog svijeta i preispitivanje svjetskog poretka, uspostavljenih društvenih normi i standarda pa i vrijednosnih sustava i moralnih vrednota. Moglo bi se kazati da je svijet odjedanput postao manji, ne u fizičkom nego percepcijskom smislu, da su ljudi nekako u nevolji bliži, ali ne i solidarniji. Činjenica je da su se sve velike religijske zajednice na svijetu prilagodile i faktički podržale napore civilnih vlasti u borbi s ovim problemom te da nije bilo ozbiljnijih otpora nametnutim mjerama koje su znatno reducirale i vjerske aktivnosti. Ovo je veoma pozitivna i veoma bitna činjenica, i to posebno u Bosni i Hercegovini gdje tri najveće religijske zajednice imaju izniman utjecaj među građanima i građankama u svekolikom smislu, pa i u sigurnosnom. Teško je pronaći u bližoj ili daljoj povijesti ljudske zajednice događaj ili situaciju koja je uspjela na ovakav način ostvariti globalan utjecaj. Teško je pronaći konflikt – sukob iz povijesti koji bi se mogao mjeriti s ovim. Možemo se podsjetiti nekoliko sličnih situacija iz povijesti, kao što su “španska gripa” odmah nakon završetka Prvog svjetskog rata ili neki od epidemioloških fenomena iz skorije prošlosti, ali je korona već do sada ostavila najdublji pečat u suvremenoj povijesti. Sigurno je da će biti predmetom svekolikih izučavanja i opservacija u budućnosti.

Ovaj asimetrični sukob ljudske zajednice i prirode ima i nekoliko **paradoksalnih implikacija** koje je teško razumjeti u vrijeme apsolutne dominacije tehnike i tehnoloških dostignuća. Pomalo nestvarno djeluje činjenica da je najbolji lijek odnosno prevencija da ne dodirujemo jedni druge, odnosno da reduciramo fizički kontakt (a ne socijalni, kako se stalno pogrešno govori). Na vratima je uvođenje 5G tehnologije koja će nam ponuditi ne samo smart telefone nego i smart frižidere, tehnologije koja afirmira umjetnu inteligenciju i koja se u tom stvaranju umjetnog

graniči s perverzijom, a istovremeno još uvijek ne postoji adekvatna zaštita od “običnog” virusa koji je u biti samo “varijacija” obične prehlade. Naravno da se ne smije pasti u zamke glasina i dezinformacija koje se pojavljuju u većoj ili manjoj mjeri, a koje krivca nalaze u tehničkim i tehnološkim dostignućima. Treba priznati da je upravo ta dostignuta razina tehnološkog napretka omogućila u znatnoj mjeri ublažavanje posljedica ove krize i to od online održavanja nastave za đake do obavljanja niza zahtjevnih poslova “od kuće”. Dakle, mora se ozbiljno suprotstaviti vrlo pogrešnim i zlonamjernim pokušajima kompromitiranja vrlo potrebnih tehnoloških postignuća.

Samo prije par mjeseci skoro pa je došlo do **globalnog političkog konsenzusa** o tome da je **terorizam najveća suvremena ugroza**. Trebalo je vremena i vremena, akademskih rasprava i silnih znanstvenih napora da se do tog zaključka dođe. Međutim, to je sada iz temelja poljuljano. Koliko god ovo sada ne izgledalo bitno, opravdano se može pretpostaviti da jeste jer će se i silni novac i resursi angažirati u tom slučaju.

Mada je terorizam identificiran kao najizraženiji oblik manifestiranja asimetričnog konflikta i mada je biološki terorizam jedna od inačica terorizma, a možemo mu pronaći dodirnih točaka u opservaciji ovog sukoba, cijenim da bi se ovaj sukob trebalo percipirati u drugom asimetričnom kontekstu i okružju.

Zašto je važno ovu kompletnu situaciju promatrati i kroz prizmu asimetričnog sukoba ljudske zajednice i prirode? Prije svega da bismo ga u smislu svekolike percepcije smjestili u kontekst i oblast gdje stvarno pripada i što doista jeste. Bitno je identificirati temeljne postavke sadržaja tog sukoba kako bismo bolje razumjeli o čemu se radi i šta nam se dešava. I, u konačnici, bitno je da se možemo organizirati i kapacitirati u svekolikom smislu kao jedna od strana u ovom sukobu. Zamijetimo i sljedeće: “Kao što je bitno da nacionalna politika reaguje na klimatske promjene, bitno je i da efikasna reakcija bude multilateralna – mora da podrazumeva suradnju zemalja, čak i onih čiji su drugi interesi međusobno suprotstavljeni.” (Gidens, 2009, str. 23) Dakle, ova **dimenzija je globalna** i svi naponi moraju biti sinkronizirani i globalno koordinirani.

Jako je bitno da to sve strukture društva i vlasti pravilno shvate jer pojavom ove ugroze nisu nestale one stare s kojima smo do sada računali. Najbolji primjer za to je **potres u Zagrebu** 22. ožujka ove godine. Nažalost, toga sam jutra bio izravni sudionik manifestiranja dvije nekonvencionalne ugroze: potresa (i to vrlo razornog) i epidemije koja se bližila svom vrhuncu. Neke od scena tog hladnog nedjeljnog jutra u Zagrebu doista su izgledale apokaliptične i nestvarne. Naime, epidemija je ljude tjerala u kuću i stanove, a potres je te kuće i stanove rušio i tjerao ljude vani.

Mora se priznati odlično funkcioniranje vlasti na svim razinama u tim teškim trenucima. Vojska je brzo reagirala s uvježbanim procedurama zaštite i spašavanja. Krizni stožeri na svim razinama blagovremeno su i kvalitetno koordinirali i sprovodili operacije spašavanja (koje su bile dijelom vrlo komplicirane, kao npr. spašavanje i zbrinjavanje trudnica ili pak njihovo porađanje tijekom potresa i neposredno poslije potresa). Svi subjekti društvenog života, uključujući i medije, uspjeli su suzbiti paniku i stres od prvobitnog šoka. Mora se zamijetiti da su vrlo značajnu pozitivnu ulogu u konkretnoj situaciji imale žene, pa do liječnika/ca koji su rukovodili/e tim aktivnostima u stručnom smislu. Ovaj zagrebački primjer možda i najbolje ilustrira gore iznesenu teoriju da je vrlo bitno identificirati te pojave kao permanentnu prijetnju odnosno izazov s kojim se mora računati, kako bismo se na pravilan način pozicionirali.

Svakako treba napomenuti još jednu od naučenih lekcija iz ovog zagrebačkog slučaja, ali i iz ove pandemije do sada. Činjenica je da svemoguća politika ovdje ne vodi glavnu riječ, nego struka i stručnjaci/kinje koji se jedino, u ime ljudske zajednice, mogu nositi s ovim ugrozama. One države koje su to na vrijeme shvatile i tako postupile bolje su prošle do sada.

Političari/ke će morati inicirati, a svi drugi segmenti društva će imati o čemu raspravljati poslije pandemije i pokušati dati odgovore kako su najrazvijenije zemlje poput SAD-a, Velike Britanije, Španjolske i Italije imale najviše problema i najgori odgovor nacionalnog zdravstvenog sustava na ovu ugrozu. Kako je moguće da su javno zdravstvo i zdravstvena zaštita pučanstva u najrazvijenijim demokracijama svijeta bili tako loši i u konačnici nehumani prema najranjivijim dijelovima populacije? Kako je moguće da je moćna Europska unija utihnula i faktički iščezla sa scene u ovim teškim danima? Gdje je nestala Stara dama i čuvena europska solidarnost? Pored ovoga, trebat će još puno odgovora.

Kad se budu raščlanjivali razni segmenti ove globalne krize morat će se zamijetiti da su se zemlje poput Islanda, Finske, Novog Zelanda, Norveške, Danske, Tajvana i Njemačke za jednu razinu uspješnije nosile s ovom nesrećom od ostalih. Morat će se zamijetiti da je razlog tome neposrednost, iskrenost i hrabrost vođa/liderica tih zemalja. Morat će se zamijetiti i visoka razina povjerenja pučanstva prema tim vođama u tim teškim vremenima. Također, morat će se zamijetiti da su na čelu tih zemalja žene. To je činjenica koja je relevantna i s kojom će se morati računati u svekolikim analizama.

Naravno da će se, nakon sveobuhvatnih i detaljnih raščlamba na svim razinama organiziranosti i djelovanja, morati reorganizirati mnogi sigurnosni pa i mnogi drugi sustavi, od lokalnih do globalnih. Za pretpostaviti je da će, kao i obično, biti

puno “generala” poslije bitke, ali će biti i stvarne potrebe za promjenama pa čak i rušenja postojećih načina razmišljanja o ulozi i misiji oružane sile, možda čak i stvaranja nove sigurnosne paradigme.

3. Pomoć i asistencija vojske civilnim institucijama u prirodnim i društvenim nesrećama kao buduća ključna misija vojne organizacije

Još je jedna značajna “naučena lekcija” iz nesretnih događanja u Zagrebu izašla na vidjelo, a to je angažman vojske u trenutku najteže krize. Naime, pokazalo se vrlo mudro, vrlo učinkovito i, u svekolikom smislu, vrlo zahvalno angažirati specijalizirane postrojbe hrvatske vojske s uvijekbanim personalom i adekvatnim tehničko-tvornim sredstvima. Ta učinkovitost se pokazala u neposrednom otklanjanju fizičke opasnosti (raščišćavanje ruševina, sanacija opasnih dijelova ruševina po prometnicama i stambenim zgradama itd.), ali isto tako i u psihološkom smislu jer je vrlo pozitivno djelovala na prepadnute i šokirane ljude kojima je sama slika organizirane institucije (poglavito vojske), koja im pomaže, jako pomogla. Mora se priznati, uz dužno poštovanje i vatrogascima i medicinskim djelatnicima i svima drugima, da je ovaj angažman vojske bio nekako najeftiniji.

Angažiranje vojske počelo je još i prije potresa odnosno odmah od početka proglašenja epidemije, i to vrlo koordinirano i sinkronizirano s ostalim subjektima. Ovo nije slučaj samo u Hrvatskoj, koju posebno opserviramo zbog potresa kao dodatne ugroze, nego i u većini zemalja regije, Europe, pa i šire. Važno je zamijetiti da taj angažman oružane sile u velikoj većini zemalja nije bio u represivnom smislu niti kontekstu, nego u humanitarnom i isključivo u oblasti zaštite i spašavanja. Hrvatska je uzeta za primjer kao članica NATO stožera i Europske unije i cijenim da je vrlo ilustrativna u kontekstu identificiranja perspektiva najvažnijih misija vojne organizacije u budućnosti.

Možemo se sjetiti i 2014. godine i **velikih poplava u Bosni i Hercegovini** kada su Oružane snage Bosne i Hercegovine (OSBiH) imale ključnu ulogu u pružanju humanitarne pomoći, ali i spašavanju ugroženih ljudi. U biti, bile su u tom trenutku jedina organizirana institucija države koja je učinkovito djelovala. Kao ni u Zagrebu, ni u BiH te 2014. poplave nisu bile jedina ugroza. Naime, odroni zemljišta i klizanje tla dodatno su otežali ionako tešku situaciju običnom puku, ali i OSBiH-u u operacijama spašavanja. Nema dvojbe da su i poplave i klizanje i odroni zemljišta neposredna posljedica djelovanja (možemo kazati neprijateljskog: nekontrolirana sječa šuma, zagađenje korita rijeka...) čovjeka

prema prirodi i da te pojave možemo smatrati svojevrsnim odgovorom prirode čovjeku i ljudskoj zajednici.

Ovaj, možemo slobodno kazati, pogrešan odnos čovjeka prema prirodi pored spomenutih sigurnosnih ugroza stvara još niz što izravnih što neizravnih situacija koje se ili pokazuju ili će se pokazati kao prijetnja ljudskoj zajednici. U konačnici, i pojava koronavirusa ne može se gledati drugačije nego u kontekstu odnosa čovjeka i prirode.

Izazov s migrantima, koji je sada malo otišao u drugi plan, sigurno će ponovno eskalirati i jako teško je predvidjeti njegovu dinamiku razvoja i intenzitet nastupanja. Ovaj problem pored očite političke dimenzije, koja ga je i stvorila i još uvijek njim upravlja, ima i niz kolateralala koji će se vrlo brzo pojaviti kao izazovi, a neki najvjerojatnije i kao ozbiljne ugroze. Spektar utjecaja tih izazova vrlo je širok i kreće se od humanitarnih pa sve do sigurnosnih.

Ovdje nismo u fokus stavili moguće **tehničke i tehnološke nesreće** koje mogu imati nesagledive posljedice u svekolikom smislu na ljudsku zajednicu, ali naravno da su to izazovi i moguće ugroze za koje se mora znati kada se vojna organizacija reorganizira i redizajnira, odnosno kad joj se određuje zakonska misija.

Nakon ovih nekoliko primjera razvidno je da vojne organizacije sve više dobivaju na značenju u oblasti zaštite i spašavanja, a da se onaj konvencionalni pristup “vojne obrane”, odnosno pristup da vojska na granicama čuva fizički integritet od napada neke druge vojske sve više mijenja. Međutim, s obzirom na to da živimo u demokraciji i eri gdje je neoliberalni kapitalizam sve prisutniji i samim tim i determinatniji, uvijek se pojavi pitanje: Koliko to košta?

Naravno da je to u demokraciji sasvim razumljivo i opravdano i da poreski obveznici imaju pravo znati što je s njihovim novcem. To je modernoj, posthladnoratovskoj vojnoj organizaciji donijelo nove izazove i potrebe za reorganizacijom pa i redizajniranjem klasične vojne organizacije. Ovakva situacija je na globalnoj sigurnosnoj sceni stvorila novi koncept tzv. “kolektivne obrane” na principima partnerstva kojim rukovodi NATO, ali sve to kroz poseban program i pristup tzv. “smart defense”. Taj koncept bilo bi najjednostavnije prevesti kao koncept koji teži sa što manje novaca postići što veću učinkovitost.

Poznavatelji vojnih znanosti će se složiti da nema drugog načina da se spomenuti ciljevi ispune i “smart defense” zaživi nego da se pokuša integrirati što je moguće više vještina i sposobnosti u jednog vojnika ili što manju postrojbu. Takav način razmišljanja je i pokrenuo niz drugih aspekata i učinio ih više ili manje relativnim.

Tako se sada može desiti da važan strateški cilj riješi samo jedan ili minimalan broj super obučanih i “multipotentnih” vojnika.

Globalni porast prijetnji od terorizma drastično je promijenio **percepciju glavnih aspekata sukoba i elemenata konvencionalnog sukoba**. Uzmimo kao primjer pitanje što se to podrazumijeva pod bojišnicom odnosno prostorom gdje se vode sukobi. To sada može biti doslovce svaki kutak na kugli zemaljskoj, uključujući i naš vlastiti dnevni boravak isto kao, recimo, predsjednički ured najmoćnijih ljudi na svijetu ili, pak, neka pustinja na kraju svijeta. I svi drugi aspekti odnosno elementi ovog oblika asimetričnog konflikta (terorizma), od sudionika do angažiranih kapaciteta, jako su teško prepoznatljivi i uočljivi i zahtijevaju dodatne i snage i sredstva, ali i načine i doktrine suprotstavljanja.

Sukladno svemu rečenom, možemo zaključiti da se fizički integritet, ali i suverenitet jedne države može narušiti, ali isto tako mora i braniti na cijelom teritoriju države i po dubini i visini, a ne samo na granicama. Shodno tome sada i vojska dobiva značajnije ovlasti i zadaće djelovanja i asistiranja drugim institucijama unutar države, a ne samo na vanjskim granicama.

Podsjetit ćemo se **zadataka iz misije OSBiH-a** kao svojevrsne ilustracije naprijed napisanog: sudjelovanje u operacijama kolektivne sigurnosti, u operacijama podrške miru i samoobrani, uključujući i borbu protiv terorizma, pružanje vojne obrane Bosni i Hercegovini i njenim državljanima u slučaju napada, pomoć civilnim organima u reagiranju na prirodne i druge katastrofe i nesreće, protuminsko djelovanje u BiH i ispunjenje međunarodnih obveza BiH.

Najnovija sigurnosna dešavanja jasno ukazuju na sve značajniju ulogu vojske kada je u pitanju pomoć civilnim organima vlasti u prirodnim i drugim nesrećama. Možemo slobodno kazati da to nije samo slučaj u BiH, nego regionalni pa i globalni trend. Također, možemo vrlo razvidno iznijeti sud da sve ovo što je rečeno u ovom dijelu teksta spada u oblast i kontekst asimetričnog konflikta. Sve inačice koje se mogu pojaviti od hibridnog ratovanja do specijalnih kibernetičkih operacija nedvojbeno možemo smjestiti u kontekst i percepcijski prostor asimetričnog konflikta i kao takve ih tretirati u svekolikom smislu, pa i na znanstvenoistraživački način.

Konačno, kao jedan od zaključaka ovog elaboriranja možemo kazati da je skoro pa sigurno da će i lokalno, ali i globalno jedan od ključnih zadataka vojski svijeta biti **pomoć i asistencija civilnim vlastima u prirodnim i tehničkim nesrećama**. Ona će s vremenom sve više apsorbirati onu konvencionalnu zadaću “zaštita suvereniteta i integriteta države” jer se i ugroze mijenjaju u tom smjeru.

S obzirom na to da je kroz **civilni nadzor obrambenog sektora** osiguran demokratski pristup u svakom od segmenata nastanka i djelovanja vojne organizacije, logičan je i napor svih demokratskih institucija da se određeni demokratski standardi i razina temeljnih ljudskih prava što više ostvare i u vojnim organizacijama. Vojna organizacija je po svojoj prirodi konzervativnija od ostalih institucija, ali i ona doživljava promjene i sve je izraženija potreba da se ostvarivanje temeljnih ljudskih prava i drugih demokratskih načela podigne na što veću razinu. Kada o ovome govorimo, onda u prvom redu trebamo tretirati rodnu ravnopravnost odnosno pravo da žene i muškarci sudjeluju u kreiranju, ali i provođenju aktivnosti osobne i kolektivne sigurnosti. S pravom možemo kazati da je pad Istočnog bloka odnosno završetak hladnog rata otvorio, a kasnije i afirmirao ovo pitanje.

Bilo bi potrebno puno vremena i prostora pojašnjavati zašto je to tako, ali je činjenica da je kroz cijelu povijest ta diskriminacija bila poglavito izražena prema ženama. Zbog jedne vrlo izražene predrasude da je vojska, ratovanje, čak i planiranje i kreiranje ambijenta, dokumenata i sva pitanja sigurnosti općenito, isključivo “muški” posao jako puno se griješilo i nepotrebno oduzimalo pravo ženama da aktivnije sudjeluju u poslovima sigurnosti. U nedostatku pravih argumenata (a teško ih je uopće i pronaći), uvijek se stvar pojašnjavala **neutemeljenim esencijalizmima**, odnosno “biološkom” razlikom muškaraca i žena gdje se polazi od pogrešnih pretpostavki da je “biološki” spol predispozicija za bavljenje poslovima sigurnosti. Tome je doprinos davala i tradicija, koja je usko vezana za religiju i samo društveno uređenje u državi, odnosno poimanje položaja žena u društvenoj zajednici i slično.

Naravno da je to pogrešno. Naravno da je i duboko nepravedno i diskriminirajuće prema ženama. U konačnici, veliko je pitanje kakvi bi ishodi, kakve posljedice i rezultati u svim tim ratovima bili da su žene participirale proporcionalno angažmanu i odlučivanju muškaraca. Iako trenutno nije moguće dokazati, ipak se na temelju zapažanja o kvalitativnim promjenama koje donosi prisustvo žena na mjestima odlučivanja može postaviti kao otvoreno pitanje da li bi bilo dovoljno žrtava i razaranja da su žene više odlučivale nego što jesu. Konačan pomak u ispravljanju te nepravde očevidan je u zadnjih desetak godina i u onom dijelu svijeta koji je bio, u bipolarnoj podjeli svijeta, na onoj strani gdje je komunizam vladao.

Bogate i demokratske zapadne zemlje su puno ranije uočile ovaj problem i počele ga rješavati i možemo slobodno kazati da je i to, u kontekstu svega ostalog, jedan od razloga zašto su u tom velikom globalnom hladnom ratu i pobijedile.

Participiranje u vojsci daje najočitiju mogućnost uvida i kvantificiranja promjena u toj oblasti. Naravno da se sigurnost ne može promatrati izopćeno od ostalih segmenata društva i angažiranja u ostalim segmentima, a poglavito u politici. Zahvaljujući činjenici da je došlo do simbioze napora svih demokratskih institucija u zemlji, ali prvenstveno zahvaljujući angažmanu međunarodne zajednice (NATO, OESS, UN, veleposlanstva stranih država u BiH), osjetio se značajniji pozitivni pomak i u Bosni i Hercegovini.

Primjena odredbi Rezolucije Vijeća sigurnosti UN 1325 prepoznata je kao značajna zadaća zadnjih godina u OSBiH-u, i to ne samo u deklarativnom smislu, nego iskrenim pristupom i prepoznavanjem na svim razinama Ministarstva obrane i OSBiH-a, i vrlo praktičnim aktivnostima. Osjetio se značajan iskorak u općoj percepciji ovoga pitanja ne samo u sigurnosnim institucijama nego u svim drugim oblastima i resorima djelovanja države.

Uz vrlo adekvatan angažman institucija međunarodne zajednice u BiH ostvarena je stalna koordinacija Ministarstva obrane i Oružanih snaga BiH s ovim institucijama, ali i s drugim, kako unutar države tako i sa svim susjednim državama po pitanju rodne perspektive. U zadnjih nekoliko godina ostvaren je kontinuitet u istinskom afirmiranju pitanja implementacije Rezolucije UN 1325. Sve te aktivnosti imale su značajan utjecaj na znatno relaksiranje ambijenta kada su u pitanju OSBiH. S ponosom se može istaknuti činjenica da se postotak žena u OSBiH-u stalno povećava i da je sada blizu 8%. Činjenica je da se osjećaju i vide pozitivni pomaci i u drugim oblastima egzistiranja OSBiH-a po pitanju participiranja žena i to od sudjelovanja na karijernim razinama edukacija do sudjelovanja u operacijama potpore miru van Bosne i Hercegovine. Jako je bitno istaknuti da svi ovi pozitivni procesi imaju izraženu razinu kontinuiteta, konzistentnosti i vitalnosti kao i jedan iskren pristup ključnog menadžmenta i u Ministarstvu i OSBiH-u.

4. Što poslije koronavirusa?

Jedna od najvećih specifičnosti ove globalne krize je činjenica da niti na jedno od ključnih pitanja vezano za koronavirus nema odgovora. Iako je sve počelo još početkom godine (a i to je vrlo upitno), još uvijek ne postoji eksplicitan odgovor ni na jedno važno pitanje koje se tiče, doslovce, sudbine čitavoga svijeta. Pomalo je apsurdno da u 21. stoljeću, u vrijeme svekolike dominacije tehnike i tehnologije, ni nakon četiri mjeseca apsolutne paralize života na planeti Zemlji nemamo adekvatan odgovor na ovu ugrozu. Frustrirajuće je to za sve stanovnike ove lijepe planete jer, na prvi pogled, sve izgleda normalno i onako kako je bilo prošle godine u ovo doba, a u biti se sve promijenilo.

Znamo da je tehnologija postala toliko moćna da s običnog mobitela imamo doslovce svijet na dlanu i da pomalo nestvarno djeluju sve mogućnosti informatičke tehnologije. Činjenica je da se ljudska zajednica već priviknula na sve te blagodati tehnoloških dostignuća i kako onda pojasniti da, doslovce, “svijet šaptom pade”?!

Međutim, da ne dolijevamo ulje na vatru podstičući već sve izraženiju globalnu frustraciju s novim pitanjima na koje nema odgovora. Trebalo bi iz jedne hipotetike koja je vezana za sadašnja dešavanja prijeći u drugu hipotetiku koja je vezana za budućnost odnosno za vrijeme kada ovo prođe (valjda će nekad proći). Znam da nije zahvalno, pa ni znanstveno korektno, čitavu opservaciju koja ima ambiciju biti znanstvena temeljiti samo na hipotetici, ali drugačije jednostavno ne može u ovom trenutku. Alternativa bi bila da ništa ne pokušavamo, a to već nije inačica koja nam je relevantna. Dakle, što nam se sve može desiti nakon koronavirusa?

Jedno je sigurno, globalno svjetsko gospodarstvo je doživjelo, medicinskim žargonom kazano, težak infarkt od kojeg će se biti jako teško oporaviti. Činjenica je da je Kina prvi put nakon više od 20 godina zabilježila pad bruto društvenog proizvoda, činjenica je da je cijena nafte dosegla rekordno niske cijene zbog pada potražnje – i onda sami povežimo šta sve impliciraju samo ove dvije činjenice. Skoro je sigurno da svijetu predstoji nova recesija i globalna gospodarska kriza čije je dimenzije u ovom trenutku teško i pretpostaviti jer se još ne znaju ni konkretne štete (pesimisti najavljuju čak i depresiju). Veliko je pitanje kako će se taj oporavak odraziti na trenutno geostrateško i geopolitičko stanje svjetske zajednice, s obzirom na to da su vodeći globalni “igrači”, što nacionalno (Kina, SAD, Velika Britanija, Španjolska, Italija...) što savezi i zajednice (Europska unija, NATO...), poprilično uzdrmani i nekako izgledaju da su najnespremniji dočekali sve ovo i da se najnezgrapnije i ponašaju u krizi.

Postavlja se pitanje kako će se ta dinamika, a ona mora biti intenzivna, odraziti u političkom kontekstu. Hoće li to biti neka nova globalizacija koja će ponovno imati integrativne procese kao cilj ili će sve prisutniji suverenizam imati i značajnije manifestiranje, a samim tim oslabiti položaj, moć i utjecaj Europske unije kao superdržave ili NATO-a kao Velikog brata.

Nama na ovim prostorima je najznačajnije kako će male države proći u svemu tome, a poglavito Bosna i Hercegovina sa svim svojim specifičnostima koje su i bez koronakrize bile teške, ponekad i preteške. Za očekivati je i nekako je logično da će se na početku svako sobom baviti kao što se pokazalo najpraktičnije i u samoj krizi. Međutim, to sigurno nije trajno rješenje jer ni problem nije lokalni

nego globalni i, htjeli ne htjeli, upućuje nas jedne na druge. Dakle, za pretpostaviti je da će oporavak morati integrirati sve pozitivne i globalne i lokalne napore i kapacitete.

Isto tako za očekivati je da će ta dinamičnost i pojačan intenzitet, koji je neminovan, u oporavku od koronakrize naštetiti, oskrnaviti dostignute demokratske standarde, razinu poštovanja ljudskih prava i druge demokratske aspekte modernog društva. Moje osobno mišljenje je da hoće, samo se nadam da neće u velikoj mjeri. Logično je da se poslije velikih kriza u vrijeme oporavka, poglavito na nacionalnoj razini, pojača homogeniziranje ljudi i to uglavnom oko tradicionalnih vrednota. U tom trenutku oni drugačiji postaju meta bez obzira što čak i ništa ne čine, osim što drugačije izgledaju, ponašaju se ili se deklariraju. Ovo će sigurno biti veliki demokratski izazov za sve razine ljudske društvene i političke organiziranosti. Za očekivati je da će i pitanje rodne perspektive i inače pitanje rodne ravnopravnosti imati stanovitih opstrukcija i to puno više na lokalnoj nego na globalnoj razini.

Vratimo se malo na početak ovog teksta i na definiranje ove krize kao asimetričnog konflikta između čovjeka i prirode. Svjedoci smo da se priroda svih ovih mjeseci oporavlja, odmara od svakodnevnog tlačenja ljudske zajednice (što je čak i dobro) dok se čitav svijet čudom čudi šta ga snađe. Je li to dovoljan dokaz da smo, barem trenutno, puno slabiji od nje? Je li nam to dovoljan znak da ćemo ozbiljno morati, u silnim raščlambama koje će uslijediti, uzeti prirodu kao vrlo relevantan subjekt, a ne samo kao objekt koji nam služi? Jer, ako nam se desi da potjeramo i odbacimo ovaj nesretni virus, ne smijemo zaboraviti da će on opet biti u prirodi, jer ga jedino tamo možemo potjerati, i da nas opet on ili netko “njegov” može ponovno unesrećiti.

Što bismo trebali identificirati kao najvažnije zaključke vezano za ovu asimetričnu prijetnju a u kontekstu rodne perspektive? Prvo, mora se pažljivo voditi evidencija svih relevantnih pojava vezanih za ovu pandemiju kada je u pitanju odnos zastupljenosti žena i muškaraca od obolijevanja do ozdravljenja kako bi se ti podatci mogli adekvatno koristiti u budućim analizama. Treba identificirati sve eventualne specifičnosti koje utječu na rodnu diferenciju u opservaciji ove krize, od društvenih do bioloških. Neophodno je poštivati preporuke medicinske struke, ali je podupirati i poticati na intenzivniji angažman na svim razinama društvene organiziranosti. Sasvim je razvidno da se ova kriza ne može riješiti lokalno, mada zahtijeva lokalne napore i angažmane, nego globalnom koordinacijom i sinkroniziranim djelovanjem čitave ljudske zajednice. I konačno, veliko je pitanje hoćemo li globalno, regionalno, lokalno, osobno postati bolji ljudi. Hoćemo li

postati ponizniji, skromniji, humaniji jedni prema drugima? Hoćemo li razumjeti i sve druge koji su slabiji od nas, koji ne mogu kao mi, koji su stari i nemoćni, koji su drugačiji od nas?

Preporuke za dalje čitanje

Beck, U. (2003). *Što je globalizacija*. Zagreb: Vizura.

Duspara, Z. (2012). *Asimetrični konflikt*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Kejgan, R. (2003). *O raju i moći: Amerika i Evropa u novom svetskom poretku*. Beograd: Čarobna knjiga.

Literatura

Beridan, I. (2003). *Konflikti*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

Duspara, Z. (2012). *Asimetrični konflikt*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Giddens, A (2010). *Klimatske promjene i politika*. Novi Sad: Clio.

Kejgan, R. (2003). *O raju i moći, Amerika i Evropa u novom svetskom poretku*. Beograd: Čarobna knjiga.

Mahathir, bin M. (2002). *Globalizacije i nove realnosti*. Sarajevo: Ljiljan.

Iza statistike: feministička kritika militarizacije

MR. SC. JASMINA ČAUŠEVIĆ

Nezavisna stručnjakinja za rodnu ravnopravnost

1. Uvod

Iako brojne feministkinje, među kojima i antimilitarističke, tvrde da je **gender mainstreaming** otupio feminističku oštricu, birokratizirao feministički način djelovanja i omogućio donatorskim politikama i nevladinim organizacijama da pojednostave feminističku borbu i oslabe transnacionalnost feminističkog pokreta, moramo se zapitati kakvo bi bilo stanje ravnopravnosti kao i gdje bi žene bile danas bez ideja koje promoviše gender mainstreaming. Ovaj termin razumijemo onako kako ga je objasnila Jadranka Rebeka Anić citirajući pojmovnik *100 Words for Equality* – dakle, u pitanju je rodno osviještena politika, tj.:

sustavno uključivanje situacija, prioriteta i potreba žena i muškaraca u sve politike, i to imajući u vidu promicanje jednakosti žena i muškaraca i mobiliziranje svih općih politika i mjera upravo za postizanje ravnopravnosti aktivnim i otvorenim uzimanjem u obzir, u fazi planiranja, njihovih učinaka na situacije žena odnosno muškaraca pri njihovoj implementaciji, promatranju i vrednovanju (Anić, 2011, str. 26).

Pojednostavljeno rečeno, kako dalje Anić objašnjava, gender mainstreaming znači da se pri svakom planiranju, provođenju i vrednovanju bilo koje društvene, ekonomske i političke akcije, koje su svakako snažno međusobno povezane, uzimaju u obzir različite potrebe žena i muškaraca, te da se provode rodno odgovorno:

Time je jasno da se rodno osviještena politika ne odnosi samo na žene nego i na muškarce kao i da se ravnopravnost ne promatra kao izdvojena tema nego kao sastavni dio ukupnih društvenih odnosa. U rodno osviještenoj politici osim toga nije riječ o apstraktnoj, prethodno zadanoj politici jednakosti, nego nositelji odluka trebaju prihvatiti odgovornost osmišljavanja i provedbe rodno osviještene politike od koje imaju koristi i žene i muškarci u svakidašnjem političkom i drugom odlučivanju (Anić, 2011, str. 27).

Tema roda i sigurnosti zasigurno ne bi postojala u javnom diskursu onako kako danas o njoj razmišljamo bez uticaja gender mainstreaminga. Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325 bila je prva koja je precizno mapirala uticaj oružanog sukoba na žene generalno, ukazala na to da žena nema na pozicijama odakle se može, eventualno, spriječiti oružani sukob, kao i na to da žene moraju ravnopravno da učestvuju u izgradnji mira i očuvanju sigurnosti. Tekst koji slijedi propituje savremenu teoriju kojom se nastoji prevazići velika prepreka koja je od početka prisutna u ovom radu – opasnost da se upadne u zamku kružnih teza o međupovezanostima žena, subordinacije, militarističkih ideja, patrijarhata, stvarnosti te uloge **žena u vojnim strukturama i feminizmu**. Na kraju će se pokazati gdje su nas teze dovele i jesu li samo pootvarale nova pitanja, onemogućavajući poziv na konkretnu akciju.

2. Paradoksalnost militarizma

Još se 1938. godine **Virginia Woolf** u svom eseju "Tri gvineje" bavila, između ostalog, odgovorima na pitanja kako žene mogu doprinijeti miru i spriječiti rat. Iako su se i pozicija žena i paradigma ratovanja umnogome promijenile od njenog vremena do danas, pitanje kako žene mogu da doprinesu miru ostaje i danas aktuelno i neriješeno, baš kao i 1938, kada Virginia odgovara svom sagovorniku: "(...) na pitanje koje u njemu postavljate – kako, po vašem mišljenju, možemo da sprečimo rat? – i dalje nema odgovora..." Dajući odgovor na neko drugo pitanje 2006. godine, Ida Sabo, revolucionarka, partizanka, predsjednica Antifašističkog fronta žena Vojvodine i članica Predsjedništva SFRJ, otvara drugu perspektivu kada naglašava da jugoslovenskim ženama niko nije dao poklonio ravnopravnost, već da su je one **same izborile** svojim masovnim učešćem u Narodnooslobodilačkoj borbi – sa oružjem u ruci.

U kontekstualiziranju složene paradoksalnosti militarizma, oslanjajući se na savremenu feminističku misao, na početku treba podsjetiti na učenja antimilitarističke struje feminizma čija je osnovna pretpostavka da se patrijarhat služi ratovima da bi sam sebe očuvao, da nijedna vojska ne čuva mir, već da joj je svrha militarizam i nasilje, i da zbog toga svi, a žene posebno, treba da pokažu građansku neposlušnost naciji i vojsci. Nekoliko je **antimilitarističkih načela** koja važe već sto godina – svaki rat je nepravedan i ratu se treba protiviti, jer svaka/o od nas nosi građansku odgovornost za ono što država čini u naše ime. Feminističko načelo solidarnosti nadilazi bilo kakve granice sa svima koji su ugnjetavani – na klasnoj, etničkoj, seksualnoj i bilo kojoj drugoj osnovi – i snažno podupire antimilitarizam. **Pacifistička struja** antimilitarističkog feminizma, ipak, ima povjerenje u mirovne pregovore i u institucionalne mirovne dogovore (Zaharijević, 2012, str. 516), i zato smatra da žene treba da budu uključene u ove procese, pa makar se nerado priznavalo da su se žene u vojnim strukturama prilagodile muškim pravilima. Razgovarajući o militarizmu, patrijarhatu i mirovnim pokretima, Cynthia Cockburn i Cynthia Enloe (2012) objašnjavaju da su:

feministkinje ukazale da se ratovi (kao i pripreme za ratove) oslanjaju na konkretne tipove maskuliniteta - ne samo jedan, već na nekoliko: militarizirani maskulinitet inženjera oružja, civilnog „stručnjaka“ za nacionalnu sigurnost, šovinističkog političara, očeve koji nagovaraju sinove da se priključe i borce koji drže oružje (str. 552).

U istom razgovoru traže da muškarci preuzmu svoj dio odgovornosti i kažu da “budući da je maskulinitet dio problema, muškarci treba da budu dio rješenja”, dok nešto kasnije upozoravaju da “se patrijarhat oslanja i na one muškarce iz akademskih krugova koji zamišljaju da mogu proučavati maskulinitet bez ozbiljnog promišljanja o ženama i politikama ženskosti” (Cockburn & Enloe, 2012, str. 554).

Jedan statistički podatak, od prije nekoliko godina – da svijet godišnje troši na oružje gotovo bilion (dakle, milion miliona) dolara – pokazuje galopirajući trend **globalne militarizacije**. S druge strane, godišnje bi, na primjer, trebalo izdvojiti 37 milijardi dolara za osiguranje pitke vode i kanalizacije, 24 milijarde za smanjivanje gladi za pola, 12 milijardi dolara za sva prava i zaštitu trudnica, 5 milijardi za iskorjenjivanje nepismenosti, 3 milijarde dolara za cijepljenje svakog djeteta u zemljama trećega svijeta (Šimleša, 2016, str. 28). U ovom tonu je i jedan neprovjereni podatak koji kaže da bi se moglo obezbijediti kvalitetno i besplatno

školovanje za svako dijete na svijetu ukoliko bi čitav svijet samo na osam dana prestao da troši novac u militarističke svrhe. Ovaj utopijski podatak možda može zvučati patetično, ali takođe otvara i različite relacije povezanosti obrazovanja i militarizma. Jedna od tih relacija svakako jeste militarizacija osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja. Kao što su primijetile Erica Meiners i Therese Quinn, koje se u svom tekstu objavljenom u jednom američkom socijalističkom časopisu bave konkretnim implikacijama i posljedicama uplitanja vojske u javno obrazovanje po najugroženije skupine mladih u SAD-u, osim preoblikovanja vlastitog razumijevanja kompleksnosti fenomena militarizacije u obrazovanju, mora se kritikovati i okončati trend normalizacije militarizacije u javnim školama u SAD-u tako što će se izričito zahtijevati da se vojna sila drži podalje od djece i javnog obrazovnog sistema (Meiners i Quinn, 2011).

Nameće se pitanje može li uopšte antimilitarističko, **antikapitalističko i feminističko društvo** postojati u praksi. Žene iz Rojave trenutno pokazuju da ovakav sistem može da funkcioniše, ali, za sada, mora imati rat i nasilje, dakle militaristički imperativ i kao svoje ogledalo i kao svoju negaciju. Podsjetimo, 2012. godine turska vojska je ilegalno okupirala regiju Afrin u Siriji, što je posebno uticalo na žene, jer su se silovanje i drugi oblici nasilja masovno počeli koristiti kao oružje ratovanja, kao i nebrojeno puta u istoriji. Revolucija u Rojavi, koja se nalazi na sjeveroistoku Sirije, revolucija je svih žena svijeta. Kurdske, arapske, ezidi i mnoge druge žene regije inspirišu i daju nadu ženama širom svijeta koje se bore za bolji svijet. Žene Rojave insistiraju da je antipatrijarhalna borba najvažnija bitka koja se mora dobiti. Pokret Women Defend Rojava pišu na svojoj istoimenoj stranici da su žene Rojave svoj život posvetile revoluciji, svojoj i slobodi svojih zajednica, te da se ova borba tiče svih žena i muškaraca koji žele da stvaraju bolji svijet, istinski oslobođen od okova rodnihi uloga, zasnovan na ekološkim principima i socijalističkim vrijednostima (2012).

Primjera za antikapitalističko i feminističko društvo zapravo ima prilično. U svojoj knjizi "Anarhija je moguća", antimilitaristički aktivista, Peter Gelderloos (2013) daje brojne primjere zajednica koje su našle načine da **uravnoteže rodne odnose**. Evo samo jednog koji se odnosi na Haudenosaune, odnosno Irokeze, matrilinearno egalitarno društvo istočne Sjeverne Amerike.

Dok europska civilizacija rodne podjele koristi kako bi ljude socijalizirala u krute uloge i tlačila žene, queer i transrodne ljude, rodna podjela rada i društvenih uloga među Haudenosaunima ima funkciju održavanja ravnoteže, dodjeljujući svakoj skupini autonomne položaje i moć, dopuštajući veću mogućnost promjene

roda nego zapadna društva. Haudenosauni su se stotinama godina koordinirali između mnogih naroda koristeći federativnu strukturu i na svakom nivou organizacije postojala su ženska i muška vijeća. Na onome što bi se moglo nazvati nacionalnom razinom koja se bavila pitanjima rata i mira, muško vijeće donosilo je odluke, ali žene su imale pravo veta. Žene su na lokalnoj razini bile utjecajnije (str. 18).

Feministička borba se odvija oduvijek, **simultano** i na mnogo frontova. Već i ova rečenica pokazuje da se iz diskursa militarizma ne možemo lako izvući. Pitanje je možemo li ga i dokle selektivno koristiti u antimilitarističke feminističke svrhe.

3. Nevolje s Rezolucijom

Rezolucija 1325 još prije dvadeset godina pozivala je države da razviju strategije kako bi kroz obrazovanje o rodnoj ravnopravnosti žene bile prepoznate kao neophodne u očuvanju mira. Njene prethodnice, Pekinška deklaracija i Platforma za akciju, dokumenti na nivou Ujedinjenih nacija, usvojene na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama, 1995. godine, polazile su od osnovnog principa da su ženska prava ljudska prava. Dokumenti su isticali da se moraju preduzeti široke institucionalne promjene kako bi se smanjili vojni izdaci i omogućila globalna promocija ljudskih prava i nenasilnog rješavanja konflikta, kao i da je neophodno obezbijediti učešće žena u procesima zaključivanja mira i rješavanja konflikta, te zaštitu žena u ratnim područjima i logorima.

U intervjuu objavljenom u dnevnim novinama *Oslobođenje* koji je Nejra Nuna Čengić krajem 2019. godine vodila sa feminističkom teoretičarkom, spisateljicom i profesoricom Cynthia Enloe, koja se bavi razumijevanjem odnosa **militarizma** i patrijarhata i koja upozorava da se pokretači militarizma oslanjaju na načine kako razmišljamo, postavlja se jedno značajno pitanje: “šta bilo ko od nas zamišlja da slavimo državnim praznicima: pobjedu u nekom prošlom ratu? Ili, pak, slavimo naše zajedničke težnje prema pravičnosti, poštovanju i jednakosti? Radi se o prilično različitim idejama koje slavimo. Ovo prvo poimanje državnog praznika može širiti klice militarizma, dok je za drugo mnogo manje vjerovatno da će nas odvesti u militariziranom smjeru.” Upravo se u ovom raskoraku krije složenost odnosa militarizma i antimilitarizma, i zamka zauzimanja konačnog, nepokolebljivog stava. Cynthia Enloe nastavlja u ovom pravcu i kaže:

Patrijarhat i militarizam su svakako široki koncepti. Ali svako od nas živi u vrtlogu svakodnevnih životnih sitnica. Tako da smatram da su ovi koncepti korisni samo ako ih svako od nas može

koristiti da osvijetli naše haotične realnosti. Za mene, patrijarhat i militarizam nisu kraj priče. Oni su prije nešto što me je nagnalo da budem znatiželjnija. Oba me motiviraju da zamišljam pravičnije i miroljubivije alternative.

Da li je Rezolucija 1325 jedna od tih alternativa, pokazaće se dalje u tekstu, kada bude kratko riječi o feminističkoj etici. Opšte je mjesto da žene učine humanijim tradicionalno muški prostor i svakako jeste kulturološki zanimljivo zašto žene imaju ovu ulogu svojevrsnog korektiva. “Svakako je atmosfera bolja, i mi muški smo u njihovom prisustvu kulturniji (bez psovki) i sve je nekako bolje”, kaže jedan od ispitanika u studiji Zorice Mršević i Svetlane Janković, “Uticaj feminističke teorije na učešće žena u oružanim snagama Srbije” (2019, str. 291). Ovo je primijetio i jedan tibetanski lama prije sto godina kada su u pitanju manastiri “(...) kaluđeri i redovnice radili su rame uz rame i činili savršeno organizovanu zajednicu u kojoj je atmosfera bivala mnogo prijatnija nego u čisto muškim zajednicama” (Rampa, 1986, str. 108).

Iako je u fokusu teksta feministička polemika sa idejom Rezolucije 1325, ovdje ćemo se kratko pozivati na studiju “Feministički osvrt na postkonfliktno restrukturiranje i oporavak – slučaj Bosne i Hercegovine” koja se bavi Reformskom agendom za BiH, za period 2015–2018. Autorice studije uvode temu **ekonomske nestabilnosti** jer generalno smatraju da reforme koje se predstavljaju sa ciljem postizanja opće sigurnosti u društvu moraju nastojati postići društveno pravedan ekonomski razvoj i rast.

Ekonomska nestabilnost i finansijski stres imaju nepovoljan uticaj kako na žene, tako i na muškarce. Ali za muškarce, posebno one koji izdržavaju porodice i čiji je identitet usko povezan sa tom ulogom zbog rodni podjela rada i moći, pridruživanje oružanoj grupi može biti od racionalnog značaja kada je u pitanju korist ili status unutar grupe. Pored činjenice da ekonomska reforma produbljuje rodnu neravnopravnost i diskriminaciju, ona utiče i na neke osnovne uzroke konflikta, pogoršavajući nedaće i podstičući mobilizaciju militariziranih maskuliniteta, a u isto vrijeme marginalizira žene i njihovu sposobnost da spriječe konflikt (Mlinarević et al., 2017, str. 28).

S druge strane, ni nakon dvadeset godina provođenja Rezolucije 1325 nije dosegnut procenat ravnopravnog učešća – u slučaju BiH ravnopravnost znači 40% žena – i to ni blizu. Iako je prvi Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH od prije 10 godina bio prvi takav akcioni plan u regionu Jugoistočne Evrope i bio primjer drugim državama regije, značajnog približavanja ravnopravnoj zastupljenosti zapravo nema. I u samom Akcionom planu, **u tački** koja se bavi učešćem žena u vojsci, policiji, mirovnim misijama i ženama na mjestima donošenja odluka, priznaje se **spor napredak**:

Pokazatelji o zastupljenosti žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama, uključujući i učešće na mjestima donošenja odluka, ukazuju na određeni napredak od početka primjene AP-a UNSCR 1325 u BiH, ali je taj napredak još uvijek daleko od ravnopravne zastupljenosti spolova (AP UNSCR 1325 u BiH, str. 2018).

Anna Nikoghosyan, teoretičarka iz Armenije, u svom tekstu “Co-optation of Feminism: Gender, Militarism and the UNSC Resolution 1325” ukazuje na činjenicu da **Rezolucija počiva na binarnosti** – sa jedne strane su militarizirani muškarci koji su **norma** i koji se percipiraju kao zaštitnici, dok su na drugoj strani žene – **druge**, bespomoćne, one koje treba zaštititi uz djecu (2017). Dalje objašnjava da se kooptacija feminističkih ideja dešava u Rezoluciji upravo na osnovu načina na koji se interpretiraju spol, rod, zaštita i sigurnost, jer upravo ova tumačenja jesu manipulacija diskurzivnim prikazima žena i muškaraca u Rezoluciji. Dalje ističe da žensko učestvovanje u pitanjima sigurnosti zapravo osigurava militarističku agendu država i ostavlja neupitnom paradigmatu muške moći (Nikoghosyan, 2017).

Uočljive postaju dvije simultane i paradoksalne situacije. Prvo, toliko truda se ulaže da bi se na kraju dobili jednocifreni statistički pokazatelji o zastupljenosti žena. Drugo, istovremeno se **čini da se demilitarizacija ne dešava** – iako načelno prisustvo žena treba da doprinose demilitarizaciji. Za početak, otkud žene u militarističkim strukturama?

Uticaj feminizma, dakle, ipak može da se identifikuje i na tim počecima ulaska žena u do tada ekskluzivno muške vojne strukture, ali samo kao posredan, i to pre svega preko uticaja na promene kulturnih vrednosti koje podržavaju rodnu ravnopravnost žena i njihov prodor u javnu sferu. Deo feminističke agende je i ostvarivanje ravnopravnosti u svim institucionalnim segmentima javne sfere, koja

obuhvata i vojnu profesiju, jer duga istorija čovečanstva muškarcu dodeljuje javnu sferu plaćenog rada ili proizvodnje, a ženi privatnu sferu neplaćenog rada ili reprodukcije. Tamo gde se ženama dodeljuju “ženski” poslovi i/ili im se brani pristup “muškim” poslovima, one se suočavaju sa preprekama da realizuju svoje pravo da učestvuju u radnoj snazi na ravnopravnoj osnovi sa muškarcima (Charlesworth and Chinkin 2000). Tu feministički pokret ima “zadatak” da zahteva promene takvih diskriminativnih odnosa i omogući ulazak žena i u vojsku (Mršević i Janković, 2019, str. 287).

Ipak, autorice ističu da nedavna prošlost ratnih sukoba kod nas, kao i ratovi po svijetu te **angažovanja u pravcu feminističkog pacifizma i antimilitarizma bitno** otežavaju feminističku podršku ulasku žena u vojsku, budući da antimilitarističke feministkinje tvrde da je nasilje osnovni razlog postojanja vojske. Postoje, ipak, kako navode Mršević i Janković (2019) pozivajući se na teoretičara Erica M. Blancharda, i feministička shvatanja prema kojima je glavni cilj vojske ipak i prije svega bezbjednost. Autorice izražavaju uvjerenje da postoje mnoge situacije u kojima su vojske važne, čak možda i jedine organizacije koje pomažu i održavaju bezbjednost (str. 295).

Istraživanja pokazuju koliko žene ulaskom u stroge hijerarhijske strukture mijenjaju njihovu kulturu. U tom smjeru ide i tekst “Women’s Participation in Peace and Security. Normative Ends, Political Means” koji su napisali Pilar Domingo, Tam O’Neil i Marta Foresti, i u kojem daju preporuke za politike i prakse uključivanja žena u pitanja bezbjednosti, a kroz primjere postkonfliktnih zemalja – Kolumbija, Bolivija, Burundi, Ruanda – u kojima su žene, kasnije kroz strukture oružanih snaga i dolaskom na mjesta političke moći, ali u početku kroz neformalna udruživanja, savezništva i nevladine organizacije doprinijele, i doprinose još uvijek, miru i bezbjednosti. Na kraju svog istraživanja, autorice kažu da je **“ženska participacija i liderstvo u mirovnim i sigurnosnim procesima ambiciozan i dugoročan politički projekat”** (2014, str. 5), ali i pozivaju donatore da pružaju još veću podršku ženama u sigurnosnim strukturama, koji je više od običnog posla. Kako je već istaknuto, feminističkim studijama tog usmjerenja još uvijek treba jača teoretska osnova i okvir sa vizijom drugačije, reformisane, rodno egalitarne mirotvoračke vojske. Jasno je, međutim, i sada da vojno učešće žena pruža mogućnosti za unutrašnje procese promjena, pa čak i ometanje, subverziju, i samim tim transformaciju vojske – čime se transformišu i oružane snage, ali i međunarodni odnosi (Mršević i Janković, 2019, str. 295).

U skladu sa **feminističkom etikom**, na ovom mjestu se mora naglasiti generalni stav autorice ovih redova da svakodnevni rad, posvećenost i doprinos svake pojedinačne žene u policiji, vojsci i mirovnim misijama, dakle svake žene koju ova Rezolucija obuhvata i omogućava joj radno mjesto, vrijedan je i izuzetno važan, budući da pokazuje da su žene zauzele mjesta koja su im pisanim i nepisanim zakonima bila zabranjena ili nedostupna, da su promijenile paradigmu ovih strogo hijerarhijski uređenih organizacija. Na kraju, Rezolucija 1325 onemogućava povratak u vrijeme nevidljivosti ženskog rada u oblastima koje se tiču mira i sigurnosti.

4. Potencijali, ciljevi i rezultati – debata iza statistike

Jedno od temeljnih određenja feminističke etike predstavlja otvaranje prostora ženi i ženskosti, i to ženi i ženskosti koja bi se razlikovala od žene i ženskosti koju sputavaju i nameću strukture rodne hijerarhije prepoznate kao “racionalno nasilje” (Babić-Avdispahić i Mujkić, 2019). U ovoj temeljnoj premisi feminističke etike prepoznajemo institucije poput policije i vojske, znamo koje se uloge dodjeljuju ženama u rodnim hijerarhijama i naslućujemo da upravo Rezolucija 1325 predstavlja to otvaranje prostora drugačijoj ženi i ženskosti. Možemo li onda tvrditi da je “Žene, mir i sigurnost” uprizorenje feminističke etike u realnosti?

Osim što je u društvu u kakvom živimo potpuno opravdana, Rezolucija 1325 je važno društveno, ekonomsko i ideološko pitanje jer doprinosi i većoj vidljivosti ženskog rada. Ulazak žena u ovakve strukture moći predstavljao je početak u postizanju rodne ravnopravnosti, jer je upravo taj ulazak bio, pored ostalog, i paradigma ideoloških, socijalnih, ekonomskih i zakonskih odnosa koji su vladali u društvu krajem XX vijeka. Namjera za preraspodjelom društvene moći može se pročitati u Rezoluciji 1325, što ostavlja prostora za nadu da će više pozicioniranje na socijalnoj, ekonomskoj, pa i simboličkoj hijerarhijskoj ljestvici donijeti ženama zaista veći uticaj u društvu koji će koristiti za zastupanje različitih ženskih interesa.

Krenućemo od konkretnog plana koji je država BiH razvila da bi se ideje Rezolucije operacionalizirale i integrisale u društvo. Dakle, na prijedlog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, Vijeće ministara BiH donijelo je odluku o usvajanju Akcionog plana za implementaciju UN Rezolucije 1325 u BiH za period 2018–2022. godine. U članu 5 AP-a, predstavlja se struktura i ističe da je izrađena sa osloncem na strukturu prethodnog akcionog plana. U nastavku se polemizira sa zadatim ciljevima i rezultatima datim u aktuelnom AP-u te se koristi savremena

feministička teorija koja propituje teme koje se nalaze i u Rezoluciji, i to u konkretnom političkom i socio-ekonomskom kontekstu bh. društva.

Kako bi se došlo do ravnopravnog učešća žena i muškaraca u institucijama koje treba da obezbijede mir i sigurnost, treba ostvariti prvi strateški cilj koji se odnosi na povećano učešće žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama, uključujući i učešće na mjestima donošenja odluka. U tački 3.1.2. Učešće žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama daju se statistički pokazatelji. Dijagonalno čitanje ovog dijela AP-a izgleda otprilike ovako:

stvoren je povoljnije okruženje za povećanje učešća žena u vojnim i policijskim snagama, iako je to povećanje i dalje najuočljivije na nižim pozicijama i činovima. U Ministarstvu odbrane BiH zaposleno je 38% žena (2% povećanje u odnosu na 2013), u Oružanim snagama BiH zastupljeno je 6,8% žena (1,8% povećanje u odnosu na 2010. i samo 0,2% u odnosu na 2013), dok je 24% žena civilnih lica i 5,5% žena vojnih lica... Činjenica o evidentnom povećanju interesa žena ilustrira podatak da su se 2008. godine na oglas prijavile samo 23 žene, a na oglas 2014. godine njih čak 595. (...) Na javni konkurs za prijem oficira u OSBiH bilo je nešto više od 20%... od ukupnog broja prijavljenih na javni oglas za prijem vojnika bilo je 9,9% žena. (...) Na vojne akademije upisano je 11 žena ili 14 % od ukupnog broja upisanih... trend povećanja učešća žena na rukovodećim pozicijama u sektorima odbrane i sigurnosti... procenat učešća žena na rukovodećim pozicijama je i dalje veoma nizak 2,5%. Žene u policijskim snagama na svim nivoima vlasti učestvuju 7,5%, uglavnom na pozicijama policajki i starijih policajki, inspektorica, mlađih i viših inspektorica. Od ukupnog broja policijskih službenica, njih 11,3% su na pozicijama viših inspektorica, 3,3% su samostalne inspektore, a samo je 0,3% glavnih inspektorica. U Državnoj agenciji za istrage i zaštitu (SIPA) zaposleno je 14,64% policijskih službenica. U Graničnoj policiji BiH zastupljenost žena od 7,78% pokazuje povećanje od oko 0,5%. U Direkciji za koordinaciju policijskih tijela BiH zaposleno je 5,25%. U Federalnoj upravi policije procenat učešća žena od 7,8%. Zastupljenost žena u 10 kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova od 7,3% (...) procenat policijskih službenica u MUP-u RS-a iznosi 7, 8%. U Policiji Brčko Distrikta BiH je 4,8% žena... U MOBiH je došlo do povećanja broja žena u ukupnom broju upućenih u mirovne misije (...) povećan je na 6,7%.

Žene su podzastupljene na najvišim rukovodećim pozicijama s višim činovima ima ih 1,2% (Akcioni plan UNSCR-a 1325 u BiH, 2018).

Jednocifreni statistički pokazatelji za dvadeset godina postojanja Rezolucije 1325 i deset godina postojanja državnog Akcionog plana za njeno sprovođenje. Iza statistike se nalaze ona pitanja koja zaista mijenjaju stvarnost. Ovdje se otvara, na primjer, važno pitanje porodijskog odsustva i napredovanja u karijeri. U AP-u piše da se posljednjih godina često ističe da je korištenje porodijskog odsustva razlog za otežano napredovanje u policijskoj karijeri, jer su kriteriji za sticanje neposredno višeg čina, koji se formalno ne razlikuju za žene i muškarce, tačno određeno vrijeme provedeno u prethodnom činu te dostavljanje ocjene u posljednje tri godine, što praktično znači da, ukoliko je policijska službenica jednu godinu provela na porodijskom odsustvu, realno ne može dostaviti tražene ocjene i prijaviti se na konkurs. Ovo je problem koji je aktuelan i koji se rješava u korist žena. Pitanje porodijskog odsustva i napredovanja u karijeri takođe se uklapa u feminističke etike, čiji zajednički imenitelj određuje Alison Jagger kada kaže (citirano prema Babić-Avdispahić i Mujkić, 2019, str. 146) da one trebaju da osvijetle moralno poželjne alternative koje će promovirati emancipaciju žena.

U AP-u se podebljanim slovima sporo napredovanje žena ka pozicijama moći priznaje odnosno opravdava društvenim ustrojstvom:

Povećanje učešća žena u sektorima odbrane i sigurnosti, uključujući i učešće u donošenju odluka, dugoročan je proces. Zbog specifičnosti ovih sektora u kojima tradicionalno dominantniju ulogu i zastupljenost imaju muškarci, nije moguće očekivati brz napredak. Potrebno je stvoriti niz preduslova kako bi se ostvarila ravnopravna zastupljenost u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH (AP UNSCR-a 1325 u BiH, 2018).

U skladu sa ovim navodi se i to da podaci Ministarstva sigurnosti BiH:

o učešću žena na rukovodećim pozicijama u institucijama sektora sigurnosti na svim nivoima vlasti pokazuju da su žene uglavnom zastupljene na nivou srednjeg menadžmenta, tj. šefa odjela, dok su najmanje zastupljene na višim rukovodećim pozicijama, npr. pomoćnika ministra/direktora (AP UNSCR-a 1325 u BiH, 2018).

Ima i primjera ravnopravne zastupljenosti. U AP-u se navodi da su, između ostalog, u agencijama za provođenje zakona u BiH, kao i u policiji Brčko distrikta BiH, žene u prosjeku zastupljene 50,5%. Srednjoročni ciljevi AP-a vežu se za ideje da politike, zakoni i propisi treba da omoguće povećanje učešća žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama, uključujući i mjesta na kojima se donose odluke, kao i za stvaranje potrebnih pretpostavki za unapređenje položaja i napredovanja žena, te razvijanje svijesti o važnosti učešća žena u donošenju odluka i očuvanju mira i sigurnosti. Osim što se može problematizirati ovako apstraktno postavljen cilj u akcionom planu, ovdje možemo navesti pitanje koje u svom tekstu "Art of Security" postavlja autorica:

Kako praćenje promjena višestrukih aktivnosti i uloga muškaraca i žena – kao boraca i borkinja, onih koji izazivaju ratove, onih koje/i grade mira, onih koje/i se brinu za druge, radnika/ica, građana/ki – može unaprijediti naše programe za mir? (Brocklehurst, 2005, str. 426)

Nameće se dilema da li ove promjene možemo pratiti kroz očekivane rezultate Akcionog plana. Mogu li ojačani institucionalni mehanizmi za koordinaciju, provedbu i praćenje Akcionog plana, poboljšani instrumenti – rodno odgovorne statistike, analize i budžetiranje – za uvođenje i primjenu principa ravnopravnosti spolova u sektorima odbrane i sigurnosti, te poboljšana međunarodna i regionalna saradnja i razmjena informacija o primjeni Rezolucije 1325, kao i saradnja sa organizacijama civilnog društva, akademskom zajednicom i medijima zaista pokazati način na koji se dešavaju promjene u društvu prateći brojne uloge i aktivnosti žena i muškaraca kao vojnika/inja, graditelja/ica mira, radnika/ca u sektoru bezbjednosti, građana/ki. Za odgovore na konkretna pitanja moramo posezati za apstraktnim oruđem, jer jeste neophodno, kako takođe piše u očekivanim rezultatima Akcionog plana, razvijati politike, zakone i konkretne mjere za povećanje učešća žena u sektorima odbrane, zakone usklađivati sa međunarodnim i domaćim standardima za ravnopravnost spolova, imati konkretne mjere za povećanje učešća žena na mjestima donošenja odluka, kao i stvoriti uslove za unapređenje međusobne saradnje i umrežavanja žena u sektorima odbrane i sigurnosti.

Dva očekivana **rezultata** su posebno zanimljiva jer pokazuju ono što feministkinje/i odavno tvrde, a to je da se iznova mora ulagati trud da bi se dostiglo nešto što se prije 60-70 godina podrazumijevalo načelima socijalizma. U pitanju je održavanje obuka za donosiocice odluka o važnosti ravnopravnog učešća žena i muškaraca, te provođenje kampanja za podizanje svijesti javnosti o važnosti

učesća žena u donošenju odluka, te odbrambenim, sigurnosnim i mirovnim procesima. Ovdje zapravo čitamo razliku između dominantnih ideologija – one u kojoj smo živjele prije 60 godina i one u kojoj danas živimo. Ravnopravnost se izgubila u tranziciji iz jednog sistema u drugi i moraju se nalaziti novi načini da se ona osigura. Kako pišu autorice Jutta Joachim, Andrea Schneider i Anne Jenichen (2017), gender mainstreaming je zahtjevna strategija koja od kreatora politika zahtijeva da usvoje nove perspektive, steknu nova znanja i stručnost te promijene uspostavljene procedure (str. 106).

Pozivajući se na druge teoretičare/ke, autorice objašnjavaju dalje da gender mainstreaming pokušava istovremeno da mijenja strukturne nejednakosti u društvu kao i institucionalne nejednakosti. Ističu da je provođenje Rezolucije 1325 posebno težak zadatak i pokazuju gdje je osnovni problem – gender mainstreaming nije učinkovito proveden zato što su dokumenti Evropske unije zapravo, kako dublje analize pokazuju, rodno slijepi, te je rodna osjetljivost u operativni nivo integrirana sporadično. Generalno zaključuju da na svim nivoima nedostaje posebnih uputa kako rod integrirati u svakodnevicu i sigurnosnu i mirovnu praksu. (Joachim et al., 2017, str. 106. i 110).

U ovom radu nije bilo riječi o širokoj oblasti zaštite sigurnosti i prevencije trgovine ljudima, posebno djevojčicama i ženama, kao i pitanjima rehabilitacije dostupne ženama koje su preživjele seksualno nasilje i druge oblike stradanja u ratu, a čime se AP UNSCR-a 1325 u BiH detaljno bavi. Poseban tekst bi bio potreban da bi se pokrile teme vezane za odgovor na pitanje šta je pozitivno donijela provedba Rezolucije 1325 u pojedinačnim zemljama. Takođe bi se na ovu temu moglo nadovezati i promišljanje o tome kako Rezolucija 1325 vidi žene, tj. šta se može zaključiti o ženama analizom diskursa Rezolucije, kao i zbog čega se žene upravo tako predstavljaju i kakva ideologija stoji iza toga. U nekom narednom radu moglo bi se nekoliko relacija postaviti u bh. kontekst i razmišljati o provedbi Rezolucije kroz međudnose spola, zdravstvenog statusa, seksualne orijentacije i klase.

Autorica ovog teksta je imala namjeru da odgovori na pitanja koja su u svom uvodu postavili urednici zbornika *Kojeg je roda sigurnost*, Damir Arsenijević i Tobias Flessenkemper (2013):

Kroz fokus na povećano učešće žena u procesima donošenja odluka u postkonfliktnim situacijama, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama, Rezolucija 1325 stvara normativni okvir unutar kojeg se institucije mogu baviti rodnim aspektima sigurnosti. Međutim,

kako je to vidljivo na razini društva? Koji su konkretni materijalni učinci institucionalnog učešća u rješavanju slučajeva i obrazaca rodno zasnovanog nasilja?

Iako se kroz rad sve vrijeme pokušavalo baviti upravo ovim, jednostavan odgovor je izmakao. Da, žena ima više na mjestima odlučivanja, ali da li se donose odluke koje štite interese žena i sprečavaju ratove? Statistika pokazuje da žene ipak, ma kako sporo, osvajaju područje rada vezano za široku oblast sigurnosti.

Kako u ovom radu nije bilo riječi o mirovnom aktivizmu, koji svakako jeste jedno od nekoliko ključnih mjesta kada se razmišlja o militarizmu, ovdje podsjećamo na tekst *“Ženski mirovni aktivizam i njegov utjecaj na mir i sigurnost”* iz spomenutog zbornika *Kojeg je roda sigurnost*. U svom tekstu Amila Ždralović i Mirela Rožajac-Zulčić (2013) kažu da je mirovnu politiku obilježilo odsustvo ženskog glasa i da je izostala refleksija postojećeg i djelujućeg ženskog mirovnog aktivizma u javnom i političkom govoru (str. 110–111). Pišući o bogatoj historiji kroz primjer kada su se žene udruživale protiv rata i militarizacije, dekonstruišući opasnost od pozitivnih predrasuda vezanih za esencijalistički stav da su žene miroljubiv spol, te pokazujući kako žene u ratovima bivaju pogođene i stradaju na različite načine, autorice su dale odgovor na uvijek aktuelno pitanje o poziciji žene u ratom zahvaćenim područjima:

Mir ne treba shvatiti kao odsustvo rata jer bi to značilo i njegovu mogućnost. Mir trebamo shvatiti kao esencijalnu pretpostavku individualne, kolektivne, rodne i svake druge egzistencije i koegzistencije. To opredjeljuje smisao ženskog mirovnog aktivizma (Ždralović & Rožajac-Zulčić, 2013, str. 121).

Feminističko djelovanje, i kroz aktivizam i kroz pisanje, mora biti vođeno idealima, neotupjelom kritičkom oštricom i stalnom budnošću. Te borbe mogu imati greške, ali moraju iznova pokušavati da koriguju svijet u kojem živimo.

5. Umjesto zaključka preporuke za dalje čitanje

I za kraj, kako bismo dodatno kontekstualizirali problem donošenja bilo kakvog, pa čak i formalnog zaključka, napominjemo da ovaj tekst nastaje u trenutku velike globalne prijetnje, usijane situacije između Irana i Amerike, i straha da će se Vašington i Teheran sukobiti zapravo na teritoriji Bagdada i Iraka. Šta bi treći svjetski rat, kako ovaj sukob označavaju na društvenim mrežama, značio za ljude na Bliskom istoku, šta za svijet, šta za nas ovdje? Koliko, šta i

koje žene mogu da urade? Hoćemo li na djelu vidjeti šta može da uradi provedba Rezolucije 1325? Razmišljanja o posrednim odgovorima mogu potaknuti tri teksta koja se preporučuju za dalje čitanje o temi feminističke kritike militarizma. Sva tri teksta povezuje snažna potreba za promišljanjem i djelovanjem u skladu sa feminističkim idealima, ma koliko se to može, kada su neke teme u pitanju, činiti utopijskim.

Za razmišljanje o mogućim emancipatorskim intencijama Svjetske banke, kao grupe međunarodnih organizacija/korporacija koje pružaju finansijsku podršku i savjete državama kako bi se brže ekonomski razvijale i smanjile siromaštvo, kao i njenoj potencijalnoj ulozi u smanjenju nasilja nad ženama u oružanim sukobima, preporučujemo tekst koji je nastao godinu dana prije Rezolucije 1325 – “Gender, armed conflict and political violence” (1999) **Cynthia Cockburn**. Činjenica da je ova glasovita antimilitaristička feministkinja bila jedna od govornica na konferenciji koju je Svjetska banka organizovala 10. i 11. juna 1999. godine u Washingtonu, za koju je sastavila tekst na 26 strana, već je zanimljiva sama po sebi. Tekst je važan i zato što pokazuje militarističke tačke na slici svijeta u trenutku kada nastaje, objašnjava ih feminističkim jezikom i preporučuje konkretne mjere za akciju.

U kom je smjeru dalje, 13 godina nakon konferencije Svjetske banke, otišlo razmišljanje Cynthia Cockburn kada su u pitanju teme koje se tiču militarizma, patrijarhata, mirovnih pokreta, mogućnosti otpora režimima, te koliko se praksa učinila opreznijom u entuzijazmu, pokazuje razgovor koji Cynthia vodi sa isto tako oštrom i analitičnom antimilitarističkom feminističkom teoretičarkom Cynthia Enloe. Tekst se dodatno preporučuje i zbog svoje forme, za koju autorica ovog rada smatra da je najbolja za diskutovanje i samorefleksiju o ovako komplikovanim temama – “Militarism, Patriarchy and Peace Movements, **Cynthia Cockburn and Cynthia Enloe** in conversation”, *International Feminist Journal of Politics*, 2012.

Mnogo je tekstova savremenih autorica koji su nezaobilazni kada je u pitanju feministička kritika i propitivanje brojnih aspekata militarizacije. Dovoljno je u pretraživač ili baze tekstova ukucati imena poput Claire Duncanson, Roberta Guerrina, Rahel Kunz, Marie O'Reilly, Staša Zajović, Jutta Joachim, Insook Kwon i otvoriće se brojni putevi u istraživanje ove teme. Treći tekst koji zaslužuje posebnu preporuku za čitanje, ovdje dodatno važan jer je napisan u našem susjedstvu, jeste tekst nastao u koautorstvu **Zorice Mršević i Svetlane Janković**, “Uticaj feminističke teorije na učešće žena u oružanim snagama Srbije”, koji se nalazi u zborniku radova *Feminizam je za sve* (Beograd, 2019). Autorice objašnjavaju

kako je feministička teorija uticala na učešće žena u oružanim snagama Srbije, polemišu sa izazovima takve bezbjednosti i kroz malo empirijsko istraživanje pokazuju kako žene ipak mijenjaju odnose moći, strukturu i dominantnu kulturu ulaskom u oružane snage.

Raščlanjivanje feminističkih mitova je takođe dio feminističke borbe, a u toj borbi ne smijemo smetnuti s uma da se ništa, pa ni antimilitarističke ideje i organizacije ne smiju slijepo idealizirati. Zadatak feministkinja i feminista jeste da budu stalno na oprezu, spremni za rad i promišljanje, bez obzira na zamke, greške i stalnu prijetnju porazom, odnosno da je patrijarhat i kapitalizam nemoguće konačno, na globalnom nivou, pobijediti.

Preporuke za dalje čitanje

Cockburn, C. (1999). *Gender, armed conflict and political violence*. Washington DC: The World Bank. <https://www.hhri.org/publication/gender-armed-conflict-and-political-violence/>

Cockburn, C., i Enloe, S. (2012). Militarism, Patriarchy and Peace Movements. *International Feminist Journal of Politics*, 14 (4), 550–557.

Mršević, Z., i Janković, S. (2019). Uticaj feminističke teorije na učešće žena u oružanim snagama Srbije. *Feministička teorija je za sve*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Literatura

Akcioni plan za primjenu Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period od 2018. do 2022. godine. <https://arsbih.gov.ba/project/akcioni-plan-za-primjenu-rezolucije-vijeca-sigurnosti-un-a-1325-zene-mir-i-sigurnost-u-bosni-i-hercegovini-za-period-od-2018-do-2022-godine/> (Preuzeto 5. 1. 2020).

Anić, J. R. (2011). *Kako razumjeti rod?* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Arsenijević, D., i Flessenkemper, T. (prir.) (2013). *Kojeg je roda sigurnost?* Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Babić-Avdispahić, J., i Mujkić, A. (2019). *Etika*. Zenica: Eidos.

Brocklehurst, H. (2005). The Art of Security. *International Feminist Journal of Politics*, 7 (3), 426–433.

Cockburn, C. (1999). *Gender, armed conflict and political violence*. Washington DC: The World Bank. <https://www.hhri.org/publication/gender-armed-conflict-and-political-violence/> (Preuzeto 7. 1. 2020).

- Cockburn, C., i Enloe, S. (2012). Militarism, Patriarchy and Peace Movements. *International Feminist Journal of Politics*, 14 (4), 550–557.
- Domingo, P., O’Neil, T., i Foresti, M. (2014). *Women’s participation in peace and security. Normative ends, political means*. ODI briefing 88. London: ODI. <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/8961.pdf> (Preuzeto 8. 1. 2020).
- Enloe, C. (2019). Pokretači militarizma oslanjaju se na načine kako razmišljamo. <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/intervjui/pokretaci-militarizma-oslanjaju-se-na-nacine-razmisljanja-516158> (Preuzeto 9. 1. 2020).
- Gelderloos, P. (2012). *Anarhija je moguća*. <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/peter-gelderloos-anarhija-je-moguca> (Preuzeto 6. 1. 2020).
- Intervju s Idom Sabo: Socijalizam je izbrisao vjekovnu nepravdu prema ženama; tada smo bili protiv feministkinja. (2006, 2017). *Impuls*. <https://impulsportal.net/index.php/drustvene-teme/intervju/11264-intervju-s-idom-sabo-socijalizam-je-brisao-vjekovnu-nepravdu-prema-zenama-bili-smo-protiv-feministkinja-tada> (Preuzeto 6. 2. 2020).
- Joachim, J., Schneiker, A., i Jenichen, A. (2017). External networks and institutional idiosyncrasies: the Common Security and Defence Policy and UNSCR 1325 on women, peace and security. *Cambridge Review of International Affairs*, 30 (1), 105–124.
- Meiners, E. R., i Quinn, Therese (2011). Militarism and Education Normal. *Monthly review - an independent socialist magazine*, 63 (3). <https://monthlyreview.org/2011/07/01/militarism-and-education-normal/> (Preuzeto 4. 2. 2020).
- Mlinarević, G. at al. (2017). *Feministički osvrt na postkonfiktano restrukturiranje i oporavak – slučaj Bosne i Hercegovine*. Women Organizing for Change in Bosnia and Herzegovina of the Women’s International League for Peace and Freedom.
- Mršević, Z., i Janković, S. (2019). Uticaj feminističke teorije na učešće žena u oružanim snagama Srbije. *Feministička teorija je za sve*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Nikoghosyan, A. (2017). Co-optation of feminism: Gender, Militarism and the UNSC Resolution 1325. <http://feminism-boell.org/en/2017/09/26/co-optation-feminism-gender-militarism-and-uns-c-resolution-1325> (Preuzeto 5. 1. 2020).
- Rampa, L. (1986). *Treće oko*. Gornji Milanovac: Dječije novine.
- Šimleša, D. (2016). Četvrti svjetski rat/Drugačiji svijet je moguć! Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima
- Women defend Rojava <http://womendefendrojava.net/en/> (Preuzeto 4. 2. 2020).
- Woolf, V. (2004). *Tri gvineje*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Zaharijević, A., prir. (2012). *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka.* (4. dopunjeno izdanje). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll – Ured u BiH, Fondacija CURE.

Ždralović, A., i Rožajac-Zulčić, M. (2013). Ženski mirovni aktivizam i njegov utjecaj na mir i sigurnost. U D. Arsenijević i T. Flessenkemper (ur.), *Kojeg je roda sigurnost?*, (str. 99–124). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

04

RODNO
ZASNOVANO
NASILJE

Izbjeglice, migracije i trgovina ljudima

PROF. DR. VALIDA REPOVAC NIKŠIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka

1. Uvod i struktura rada

Savremene migracije su zajedno sa određenim negativnim aspektima globalizacije i neoliberalnog poretka postale predmetom političkih populističkih instrumentalizacija. To se pogotovo odnosi na rast populizma u prve dvije decenije 21. vijeka (Bojanić-Savić i Repovac Nikšić, 2019). Migracije su kako u Evropi tako i u svijetu krucijalna tema onih koji se utrkuju za vlast. Dovoljno je analizirati zadnje opšte izbore u Italiji 2018. godine koji su rezultirali koalicijom krajnje desničarske partije Liga (Lega) i radikalnog ljevičarskog populističkog pokreta Pet zvjezdica (Movimento Cinque Stelle). Ili poslušati govore američkog predsjednika Donalda Trumpa o migrantima iz Južne Amerike u vrijeme trajanja predsjedničke kampanje i nakon dolaska na vlast. Zygmunt Bauman ove retrogradne i konzervativne trendove detaljno opisuje u svojoj posljednjoj knjizi "Strangers at our Door" (2016).

Danas imamo globalizirano, visoko tehnološki razvijeno, urbanizirano i individualizirano društvo u kojem se javljaju stare pošasti nacionalizma, ksenofobije, fašizma, novog rasizma. Očigledno je da su globalne tendencije utemeljene na neoliberalnoj ideologiji kreirale nesigurnost savremenog života, što je generiralo prisustvo permanentnog straha. Neizvjesna budućnost se opet reflektirala na nepovjerenje među ljudima, posebno na nepovjerenje prema onima koji nam nisu poznati. Bauman piše da su izbjeglice i migranti glasnici krhkosti naših života. Kako smo nemoćni pred

snagama globalizacije, ako ništa, moguće je tu ljutnju i negativne emocije okrenuti protiv njih. Isti strah (na primjer od jeftine radne snage) osjećaju i prekarijat a i oni najbogatiji, a međuljudsko nepovjerenje jeste pokazatelj današnje krize čovječanstva (Repovac Nikšić i Ždralović, 2018, str. 19–20).

Ovaj tekst bavi se **savremenim fenomenom migracija**. Tu su općenito predstavljeni uzroci i načini odvijanja migracija. Vrlo bitna je analiza izazova i problema na koje nailaze “ljudi u pokretu”. Ideja je naglasiti pozitivne reakcije domicilnog stanovništva i činjenicu da razumijevanje, solidarnost, humanost i uključivanje opstaju. Treba istaknuti zabrinjavajuće negativne trendove na dolazak “stranaca”, kreiranje socijalne distance, predrasuda i diskriminacije. U prvom dijelu predstavljaju se **društvene teorije o savremenim migracijama** kao globalnom fenomenu sa posebnim fokusom na evropski i regionalni kontekst. Podvlači se precizno definiranje pojmova vezanih za fenomen migracija poput: migrant, izbjeglica, azilant, itd. Na razlikovanju se insistira, bilo da je značenje precizirano pravnim dokumentima (na primjer konvencijama) ili naučnim definicijama, a u cilju promocije preciznog, konstruktivnog i pozitivnog diskursa o migracijama, kreiranja dobrih politika i praksi.

Drugi dio opisuje i analizira **domaće okolnosti unutar šire regionalne i evropske slike migracija**. Tu se objašnjava vrlo složena situacija koja se u javnom diskursu naziva migrantskom krizom u Bosni i Hercegovini.¹ U svjetlu dešavanja vezanih za migrantski kamp Vučjak u Bihaću (Ibraković, 2020) krajem 2019. godine, migrantska kriza u Bosni i Hercegovini je dodatno okarakterisana kao humanitarna kriza. Deskripcija problema data je kroz pregled izvještaja – državnih institucija, međunarodnih i nevladinih organizacija. Analiza diskursa o migracijama kroz Bosnu i Hercegovinu upozorava na negativno izvještavanje domaćih i regionalnih medija i na postojeće predrasude domaćeg stanovništva kao rezultat loše i pogrešne informiranosti. Negativni trendovi, desničarsko-populistička stajališta i istupi političara i banalno senzacionalističko izvještavanje, instrumentaliziranje, manipulacija informacijama, zabrinjavajući govor mržnje ne izostaju u Bosni i Hercegovini (Cizelj-Pajvančić i Cvjetanović, 2017).

Treći dio teksta govori o značaju **rodne perspektive migracija** i ukazuje na nedovoljnu zastupljenost naučnih istraživanja kao i stručnih dokumenata o broju i položaju ranjivih kategorija žena, djece, starih, bolesnih itd. Kroz analizu rodne

¹ Migrantski val bilježimo u periodu od “zadnjeg kvartala 2017. godine” do danas. Dakle, kasnije u odnosu na migrantsku krizu u Evropi koja se odvijala 2015. godine, kao i na migracije takozvanom Balkanskom rutom koja je zatvorena u martu 2016. godine.

perspektive migracijske krize u Bosni i Hercegovini također se problematizira izostanak podataka, što govori i o izostanku brige prema najosjetljivijim kategorijama unutar migrantske i izbjegličke populacije. Izrazito zabrinjavajuće je da ne postoje ni osnovni podaci što ukazuje na nedovoljnu svijest i odgovornost prema posebnoj ranjivosti dijela migrantske populacije. U prilog idu činjenice da statistike, informacije, dokumenti i medijska izvještavanja minimalno ističu prisutnost žena, djece, starih, bolesnih. Vrlo malo se istražuje i izvještava o ugroženoj sigurnosti, o stradanjima, nasilju, zdravlju. Postoje naznake i ozbiljnog problema krijumčarenja i trgovine, no pouzdane izvore je vrlo teško naći. I tu dominira izrazito nepovoljan javni diskurs. Nedovoljna informiranost građanki i građana prepreka je procesu osvještavanja neophodnom kako bi se osjećala solidarnost i socijalna empatija prema ženama i djeci u pokretu. Unutar zadnjeg dijela data je analiza i procjena uspješnosti realizacije mjera iz preporuka Akcionog plana (2018–2020) za implementaciju Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 iz 2000. godine, posebno dio koji se odnosi na **migracije, žene i djecu izbjeglice i migrante, te na problem krijumčarenja i trgovine**.

Zaključni dio sintetizira nalaze iz teksta. Tu su uvrštene i preporuke na koji način bi naučno trebalo “probuditi” istraživanja rodne perspektive migracija, zatim, na koji način bi trebalo izvještavati i podizati svijest kod domaćeg stanovništva. Cilj teksta je da doprinese unaprjeđenju nepovoljnog stanja na terenu.

2. Migracije – kontekst, teorije i značenja

Migracije su historijski neodvojivo obilježje čovjekovog života, dinamika inherentna zajednicama i društvima (od onih prvobitnih do onih globalnih). Od prahistorije, ljudi migriraju da bi preživjeli. Kreću se za hranom, kreću se zbog klime, osvajaju teritorije, bježe od sukoba i uništenja. Potraga za novim, drugačijim i boljim u ljudskoj je prirodi i svijesti. Od neolitske kulture javlja se sjedilački način života i postoje kulture čije obilježje nije mobilnost. Kraj srednjeg vijeka predstavlja početak kontinuiranih migracija stanovništva. Civilizacijski razvoj, nauka i geografska otkrića otvorili su put ka novim dijelovima svijeta i otpočeli dugoročni proces evropske prekomorske migracije. Moderne migracije intenzivirane su u vrijeme evropskih osvajanja kolonija. Regionalni i pogotovo svjetski ratovi i stradanja i destrukcije donijeli su i prisilne migracije i raseljavanja. Procesi dekolonizacije u 20. vijeku osim nacionalnog buđenja i suvereniteta donose i masovni trend selidbe “za kolonizatorima” u evropske matice. Na taj način se formira postkolonijalna dijaspora koja živi u “postkolonijalnoj melankoliji”, kako to stanje naziva britanski teoretičar kulture Paul Gilroy (2005). Nakon Drugog svjetskog rata evropske radne migracije postaju sve značajnije,

da bi sa procesima globalizacije i neoliberalnim sistemom postale jedna od ključnih značajki svjetskog društva (Mesić, 2002).

Naučna istraživanja migracija su interdisciplinarnog karaktera. Historiografija, etnografija, socijalna geografija, svaka na svoj način unaprjeđuju znanja o ovoj oblasti. No, osnivači i klasičari sociologije (Marx, Weber, Durkheim) nisu pridavali veliku pažnju pitanju migracija. Na primjer, Emil Durkheim je tretirao "migracije kao jedan od čimbenika koji su doveli do sloma tradicionalnih zajednica, dotada održavanih na načelima 'mehaničke solidarnosti'. Prijelaz na 'organsku solidarnost', utemeljenu na društvenoj podjeli rada i ekonomskoj međuovisnosti, često je praćen pojavom 'anomije', odnosno kolapsom zajedničkog sustava vrijednosti koji ljude drže zajedno, a to onda potiče migracije" (Mesić, 2002, str. 271–272). Sociologija migracija kao posebna grana sociologije veže se za slavnu američku čikašku školu. Mesić piše da je "problematika integracije 'novih imigranata' u SAD zapravo u središtu interesa rane američke sociologije uopće" (Mesić, 2002, str. 278).

Migracije posebno dolaze u fokus socioloških istraživanja tek od 80-ih godina 20. vijeka. Teorije o migracijama javljaju se paralelno i u vezi sa teorijama o savremenom društvu i procesima integracije i globalizacije. Tako Anthony Giddens (2003) piše: "Iako migracije nisu nov fenomen, čini se da se takva kretanja ubrzavaju kao deo procesa globalne integracije. Obrasci migracija širom sveta mogu se posmatrati kao odraz izuzetno promenljivih ekonomskih, političkih i kulturnih veza među zemljama (...) Imigracija, to jest, kretanja ljudi u neku zemlju da bi se tamo nastanili i emigracija, proces u kojem ljudi odlaze iz zemlje da bi se nastanili u nekoj drugoj, kombinuju se da bi proizveli globalne obrasce migracije (...)" (str. 274).

Preciznije, "nove migracije", kako ih Giddens (2003) naziva, vežu se za pad Berlinskog zida 1989. godine, kolaps socijalističkog sistema i raspad Sovjetskog bloka. Ratovi izazvani disolucijom Jugoslavije s početka 90-ih godina 20. vijeka, etnička čišćenja i genocid na području istočne Bosne 1995. godine pokrenuli su egzodus, veliki migracioni val. Samo Bosna i Hercegovina bilježi oko 1,5 miliona raseljenih i izbjeglih osoba u vrijeme ratnih dešavanja (Emirhafizović i Zolić, 2017). Iako su unutar evropske radne migracije u drugoj polovini 20. vijeka bile sveprisutne (Mesić, 2002, str. 66–69), globalizacija je pokrenula migracije mladih ljudi i stručnjaka u potrazi za poslom ili boljim uvjetima rada. Ova vrsta ekonomskih migranata direktni je rezultat makrostrukturalnih promjena: globalnog ekonomskog razvoja, kreiranja globalnih gradova, širenja transnacionalnih korporacija, svjetske finansijske krize 2008. godine, ekonomske

nerazvijenosti država u drugim dijelovima svijeta, političke nerazvijenosti, tranzicije ka otvorenom društvu i demokratiji, autokratskih režima itd.

Recentno međunarodno kretanje stanovništva najprije je izazvano globalnim društveno-ekonomskim transformacijama. Ekonomska nesigurnost neoliberalne svakodnevnice dovela je do fragmentacije i rastakanja društva, i napuštenu individuu natjerala na potragu za samoodržanjem. Beckovo 'svjetsko društvo rizika' je 'society of performance' u kojem je individua u potpunosti napuštena, otuđena, prepuštena sama sebi u predatorskoj kompeticiji i borbi za egzistenciju, piše Bauman. Osim ekonomskih poremećaja, propadanju društva-društava doprinijela je i erozija teritorijalno-političkog suvereniteta nacija-država (...) (Repovac Nikšić i Ždralović, 2018, str. 19).

Zbog važnosti migracija, u ovom prvom dijelu, važno je dati precizne definicije pojmova iz socioloških teorija ili međunarodnih pravnih dokumenata. Tako Giddens (2003) u knjizi *Sociologija* piše da je **migracija**:

*kretanje ljudi iz jednog područja ili društva u drugo kako bi se u njima nastanili. **Globalne migracije**, to jest kretanja pojedinaca preko granica njihovih zemalja, naročito se povećalo u godinama posle Drugog svetskog rata i sve više se pojačava sa procesom globalizacije. **Dijaspora** se odnosi na raseljavanje nekog etničkog stanovništva iz domovine u strana područja, često pod prinudom ili traumatskim okolnostima. Pojam **nova migracija** odnosi se na izmenjene obrasce migracijskih kretanja u Evropi koji su nastali sa završetkom hladnog rata, produžavanjem etničkog sukoba u bivšoj Jugoslaviji, i produbljivanjem evropske integracije. **Illegalna imigracija** je u porastu pošto se mogućnost za legalan ulazak u zemlje Evropske unije sve više ograničava (str. 284).*

Dokument o procjeni situacije u vezi sa migrantima i izbjeglicama u Bosni i Hercegovini iz 2018. godine koji je pripremila Misija OSCE-a u BiH daje pregled bitnih značenja, kao na primjer: **mješoviti migracijski tok** predstavlja "kretanje osoba različitog statusa i motiva - izbjeglice, tražioci azila, ekonomski migranti, djeca bez pratnje, ekološki migranti, krijumčarene osobe, žrtve trgovine ljudima i ugroženi migranti (...)", potom se kaže da je **migrant** "svaka osoba koja se kreće ili je prešla međunarodnu granicu, ili napušta svoje uobičajeno mjesto

stanovanja unutar svoje države, bez obzira na (1) pravni status osobe; (2) je li kretanje dobrovoljno ili prisilno; (3) uzroke pokreta; ili (4) duljinu boravka". Ranjiva kategorija **djeca bez pratnje i djeca odvojena od roditelja ili staratelja** su: "djeca koja su odvojena od oba roditelja ili od prethodnog zakonskog ili uobičajenog staratelja, ali ne nužno od ostale rodbine. Stoga, to može uključivati djecu u pratnji drugih odraslih članova porodice. Djeca bez pratnje su djeca koja su odvojena od roditelja i drugih rođaka, a o njima ne vodi brigu odrasla osoba koja je po zakonu ili običaju odgovorna za to" (Misija OSCE-a u BiH, 2018).²

Konvencija o statusu **izbjeglica** iz 1951. godine isključivo se koristi za definiranje statusa izbjeglice i glasi:

(...) kao rezultat događaja koji su se desili prije 1. januara 1951. godine i zbog osnovanog straha od proganjanja iz razloga rase, religije, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja, nalazi izvan zemlje svog državljanstva i koja ne može ili, zbog tog straha, ne želi da se stavi pod zaštitu te zemlje; ili koja, budući da nema državljanstvo, a kao rezultat tih događaja se nalazi izvan zemlje svog prethodnog uobičajenog boravka, ne može ili, zbog tog straha, ne želi da se u nju vrati; u slučaju osobe koja ima više od jednog državljanstva, pojam "izvan zemlje svog državljanstva" odnosi se na svaku zemlju čije državljanstvo ta osoba ima. Ne smatra se da je lišena zaštite zemlje svog državljanstva ona osoba koja se, bez ikakvog valjanog razloga zasnovanog na osnovanom strahu, ne stavi pod zaštitu jedne od zemalja čije državljanstvo ima.

Važno je podsjetiti na značenje pojma rod/gender koji se odnosi na "društvene razlike između muškaraca i žena. **Rod/gender** identifikuje društveno, kulturalno, politički i ekonomski određene odnose između žena i muškaraca. Rodni odnosi variraju od mjesta do mjesta, kao i u vremenu; oni se mijenjaju u odnosu na promjenjive okolnosti. Spol, s druge strane, identifikuje biološke razlike između žena i muškaraca, koje ostaju konstantne" (AP 2018-2022. godine, str. 31). I na kraju moramo spomenuti pojavu krijumčarenja koja se u kontekstu neregularnih (nezakonitih) migracija pokazala kao najveći i najsloženiji izazov i za daleko razvijenije zemlje, a pogotovo kao veliki problem za manje razvijene zemlje u tranziciji poput Bosne i Hercegovine. Dakle, **krijumčarenje** je: "sticanje, direktno ili indirektno, finansijske ili druge materijalne koristi od nezakonitog ulaska

² Vidjeti opširnije: <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/397322?download=true>

osobe u državu članicu u kojoj ta osoba nema državljanstvo ili stalno prebivalište. Trgovina ljudima: vrbovanje, prevoz, transfer, skrivanje i prihvatanje osoba pomoću prijetnje ili upotrebe sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, zloupotrebe ovlasti ili položaja ugroženosti ili davanje ili primanje novčane naknade ili povlastica kako bi se postigao pristanak osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom, u svrhu eksploatacije” (Misija OSCE-a u BiH, 2018.). U radu koji slijedi upotrebljavat će se i naziv **ljudi u pokretu** koji se sve više koristi zbog korektnosti i objektivnih poteškoća da se precizno definira status ove populacije.

3. Migrantska kriza u Bosni i Hercegovini (2017–2020)

“Nove migracije” ka i na evropskom tlu svoj najveći intenzitet dosegle su u 2015. godini. Pretežno su se odvijale preko takozvane Balkanske rute (od Turske preko Grčke i Italije, zemalja Balkana prema Evropskoj uniji). Nakon zatvaranja oficijelne rute u martu 2016. godine i zatvaranja granica Evropske unije, preostala mogućnost za neregularne migracije i zloupotrebe krijumčarenja i trgovine jeste tranzit kroz Bosnu i Hercegovinu, što profesor sociologije Dželal Ibraković (2019) naziva “Bosanskom rutom”.

I dalja i recentnija historija dokaz su da migracije nisu ništa novo za Bosnu i Hercegovinu, posebno proces emigracije. Prisilne migracije desile su se ratnih 90-ih godina. Razaranja i progoni su pokrenuli egzodus iz zemlje ili raselili značajan dio stanovništva unutar domovine. Bosna i Hercegovina ima veliku dijasporu širom svijeta koja se procjenjuje na oko 1,5 do 2 miliona ljudi, a trend emigracije mladih, stručnjaka i kompletnih porodica je unazad par godina također porastao. Stanovništvo Bosne i Hercegovine odlazi iz ekonomskih, ali i političkih razloga, u potrazi za boljim životom. Upravo je historijski kontekst iskustva prisilnih migracija dovoljan da bi se očekivalo da bosanskohercegovačko stanovništvo razumije nedaće i patnju, i pozitivno reaguje na dolazak ljudi u pokretu sa Bliskog istoka i Istoka, kao i iz Sjeverne Afrike. No, to nije tako.

Da bi situacija bila još složenija, ljudi u pokretu koji prelaze granicu na Drini, Bosnu i Hercegovinu primarno vide na način “brze” tranzicije kroz teritorij, prolaska u Hrvatsku, da bi došli do planiranih destinacija u Evropskoj uniji i obećanog boljeg života. Zbog dobro čuvane i zatvorene granice i mnogostrukih propalih pokušaja da pređu dalje prema Sloveniji, njih preko 20 000 “prolazi” kroz Bosnu i Hercegovinu. U zemlji se duže zadržavaju pretežno u zimskim periodima kada je nemoguće otići odnosno učestvovati u takozvanom “gameu” – igri, kako oni nazivaju brojne opasne i teške pokušaje prelaska u Hrvatsku.³ U

3 Vidjeti dokumentarni film: <http://balkans.aljazeera.net/video/dokumentarni-film-go-game>

2018. govorimo o brojkama od oko 25 000 izbjeglica i migranata, da bi taj broj ostao sličan i u 2019. godini.

U Bosni i Hercegovini je u 2018. godini boravio značajniji broj ljudi u pokretu iz ratom pogođenih dijelova svijeta Sirije, Iraka, Afganistana. Taj broj se u 2019. godini smanjio, dok je porastao broj migranata iz Pakistana, Bangladeša, Sjeverne Afrike. Istraživanja i direktni razgovori ukazuju da većina njih nema problem da uđe preko istočne granice u BiH. Većina uspije iz prvog ili drugog pokušaja, dok manji broj bude više puta vraćen ("push-back")⁴. U Bosni i Hercegovini borave ljudi koji su pobjegli iz domova iz nevolje, nepovoljnih političkih uvjeta, zbog kršenja ljudskih prava, velikog siromaštva, itd. Većina migranata izjavi spremnost da aplicira za azil, što se nakon zakonskog perioda od 15 dana vrlo rijetko desi ili se desi u veoma malim postocima. Tako da brojke o namjeri apliciranja za azil i broj stvarnih aplikacija u proceduri govore da većina ljudi u pokretu ne namjerava ostati u Bosni i Hercegovini. Problem je što tako sebe dovode u neregularnu poziciju, što je složeno i zbog činjenice da ogroman broj njih ne posjeduje nikakve lične dokumente. Nereguliranje statusa čini ih i osjetljivim za manipulacije i iskorištavanje, dovodi ih u poziciju žrtve eventualnih prevara i ozbiljnijih problema krijumčarenja i trgovine.

Ljudi u pokretu su smješteni u privremene prihvatne centre u Hercegovačko-neretvanskom kantonu (Salakovac), u Kantonu Sarajevo (Ušivak i Blažuj), te u Unsko-sanskom kantonu gdje je pritisak zbog mogućnosti prelaska granice sa Hrvatskom najveći (i tu su prihvatni centri Bira, Miral, Borići, Sedra). Centri za prihvrat stranaca nalaze se u Istočnom Sarajevu i Hercegovačko-neretvanskom kantonu (Turčalo, 2019).

Krajem 2019. godine zatvoren je kamp Vučjak zbog uvjeta u njemu, za koje je Dunja Mijatović, povjerenica za ljudska prava Vijeća Evrope, izjavila da su "sramota za BiH".⁵ Osim loših uvjeta u kampovima i prihvatnim centrima gdje humanitarnu pomoć pretežno koordiniraju međunarodne organizacije poput IOM-a (a koje finansira Evropska unija), veliki broj njih se doslovno nalazi na ulici i spava po autobusnim i željezničkim stanicama. Zahvaljujući određenom broju građana i građanki volontera, te pojedinim nevladinim organizacijama tu direktno na cesti mogu dobiti pomoć u toploj odjeći i hrani. No, kako je taj priliv

⁴ "Namjeru za podnošenje zahtjeva za azil u ovom periodu iskazalo je 8.466 osoba, a zahtjev za azil podnijelo njih 196. Najviše migranata dolazi iz Pakistana (36,3%), Bangladeša (9,2%), Iraka (8,8%), Sirije (8,7%) i Afganistana (7,5%). U periodu od 27. 5. do 5. 6. 2019. godine Službi za poslove sa strancima prijavljeno je 743 nezakonitih migranata. U istom periodu namjeru za podnošenje zahtjeva za azil iskazale su 673 osobe, a zahtjev za azil podnijela je 51 osoba". Vidjeti opširnije: http://www.vijeceministara.gov.ba/saopstenja/sjednice/saopstenja_sa_sjednica

⁵ <https://ba.voanews.com/a/dunja-mijatovic-vucjak-je-sramota-za-bih-migranti-zelimo-samo-precu-granicu/5192147.html>

ljudi u pokretu značajan i kontinuiran, volonteri i nevladine organizacije zaista nailaze na brojne objektivne prepreke da im adekvatno pomognu.⁶ Odgovor države na svim nivoima je daleko od zadovoljavajućeg. Zbog nepostojanja koordinacije i saradnje između različitih nivoa, najveći teret migrantske krize je na lokalnim zajednicama. Izostanak institucionalnog strateškog planiranja i organizacije prepreka je i za stavljanje u funkciju novca koji je Evropska unija osigurala Bosni i Hercegovini u cilju efikasnog upravljanja migrantskom krizom i sprječavanja humanitarne krize.

Mediji skloni senzacionalističkom izvještavanju, ključni prenosioci negativnih političkih stavova kao i negativnih reakcija stanovništva lokalnih zajednica, u velikoj mjeri doprinose konfuziji o tome ko su ljudi koji su u pokretu. Zbog neprofesionalnog i iskrivljenog izvještavanja, šireći strah i animozitet, mediji čija bi konstruktivna uloga u ovom problemu trebala biti od ključnog značaja, samo doprinose da on bude još složeniji. O tome svjedoče i preporuke Udruženja BH novinari nastale na osnovu analize medijskog izvještavanja o migrantima i izbjeglicama. Autorica teksta Rea Adilagić (2019) u tom kontekstu piše:

Iako profesionalni etički standardi novinarstva obavezuju na sveobuhvatno, ujednačeno i humano izvještavanje medija u Bosni i Hercegovini, izvještavanje o migrantima i izbjeglicama vrlo često vodi huškačkoj retorici, stereotipno je i nevjerodostojno. Izvještavanja o migrantima i izbjeglicama često su i neobjektivna ili nepotpuna, predstavljaju puko iznošenje informacija, predstavljanje migranta i izbjeglica u negativnom svjetlu ili produbljuju njihov marginalizirani položaj. Ovakvo izvještavanje može imati direktne negativne posljedice na sudbine migranata i izbjeglica. Također, povećava zabrinutost javnosti i stvara netrpeljivost prema migrantima i izbjeglicama od strane svih stanovnika u BiH, a posebno lokalnih zajednica u kojim trenutno boravi najveći broj migranata (str. 3).

⁶ "Kada govorimo o odnosu prema migrantima i izbjeglicama, Bosna i Hercegovina kao država iz dana u dan pada na ispitu ljudskosti. Humanitarnu katastrofu sprečavaju volonteri/ke, nevladin sektor i građani/ke koji se samostalno organizuju u servise pomoći" (Stokić, 2020).

4. Ranjivost kategorije – Analiza stanja u odnosu na Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini

Socijalna i kulturna antropologija značajno su doprinijele istraživanju migracija, a posebno otvaranju pitanja rodne perspektive migracija. Kao prekretnica se uzima istraživanje američke kulturne antropologinje Margaret Mead. Naučni doprinos nudi i kvalitativna sociologija, za razliku od kvantitativne koja se ne bavi rodnom aspektom migracija (Bobić, 2018, str. 75–76).

Istraživanje o odnosu roda i migracija je prošlo nekoliko nivoa. Istraživači su pokušali da popune praznine koje su nastale višedecenijskim fokusiranjem isključivo na muške migrante. Novija istraživanja pokušavaju da preformulišu teoriju migracija uz kreiranje saradnje među disciplinama i inovativnim rešenjima koja će kombinovati kvantitativne i kvalitativne metode koji razumeju rod kao kontekstualan i relacioni, dinamičan proces, vođen odnosima moći (Bobić, 2018, str. 75).

U ovom smislu, vrlo je interesantno i značajno istraživanje koje su u Srbiji 2017. godine uradile autorice Cizelj-Pajvančić i Cvjetanović pod naslovom “**Rodna perspektiva ličnih priča migrantkinja i migranata**”. Polazeći od analize zvaničnih informacija i dokumenata te medijskih izveštavanja zaključile su da ne postoji rodna perspektiva kada se piše i govori o migrantskoj populaciji koja se u periodu istraživanja nalazila u Srbiji. Iz statistika se naravno mogu izvući samo informacije o tome koliko migranata u kojem momentu boravi na određenoj teritoriji, iz kojih država dolaze i koliko ih posjeduje ili ne posjeduje dokumente, te eventualno izražava namjeru da traži azil. Te puke brojke onda otvaraju prostor da se u javnom diskursu proizvoljno interpretiraju i prave narativi za koje se pokazalo da apsolutno ne pomažu, nego naprotiv doprinose osjećaju straha, distance pa i mržnje prema ovim ljudima. Mediji, kad pokazuju nekog sluha za ljude u pokretu, predstavljaju ih sa sažaljenjem kao ljude u nesreći. Stoga su autorice insistirale na tome da te ljude treba prestati posmatrati kao “objekte” ili “teme” priča i pisanja, te da je potrebno sagledati i promišljati njihovu situaciju iz njihove perspektive. Oni su akteri svog putovanja i pripovjedači složenih iskustava i životnih prekretnica. Ovo kvalitativno istraživanje putem dubinskih intervju a obuhvatilo je žene i muškarce različite dobi. Osim što su detaljno prenesene autentične priče, iskustva i viđenja situacije u kojoj se nalaze, fotografije koje ilustruju život u prihvatnim centrima dodatno su dočarale ono što je izrečeno (Cizelj-Pajvančić i Cvjetanović, 2018).

Samo ta vrsta upoznavanja, dvosmjerne komunikacije između ljudi u pokretu i lokalne zajednice može probuditi razumijevanje i pomoći da se određeni izazovi prevaziđu na zadovoljavajući način. Volonteri i aktivisti često olakšavaju procese, upoznajući dvije strane, pomažući kod prevođenja i boljeg razumijevanja. Vrijednost istraživanja leži u tome što je dalo prostora i vremena migrantkinjama i ženama izbjeglicama da ispričaju sve ono što žive i što žele da žive. S druge strane, intervjui sa muškarcima su isto tako pokazali da dominirajući stavovi koji se formiraju o njima apsolutno nemaju uporišta u realnosti te da su njihovi životi i neke “tradicionalne” uloge na osnovu kojih ih “prosudujemo” iz korijena izmijenjene. Ovi intervjui zaista su motiv da se o rodno odgovornom pristupu razmišlja ozbiljno jer je to jedini način da se sazna o njihovim motivima, preprekama, a potom i rješavaju problemi diskriminacije, nasilja, krijumčarenja, trgovine, ucjene, pljačke, itd., čemu su žene, muškarci i djeca svakodnevno na putu izloženi.

Iz rezultata istraživanja saznajemo da su djeca “posebno ranjiva grupa među migrantskom populacijom. U kampu Adaševci postoji kutak za decu, u kom rade volonteri UNICEF-a i gde deca imaju pristup igračkama i edukativnim materijalima. Osim toga, u kampu nema sadržaja za decu ali oni uprkos tome pronalaze načine da rekonstruišu svakodnevicu i ‘detinjstvo’ i u ovakvim uslovima” (Cizelj-Pajvančić i Cvjetanović, 2017, str. 15). Također, saznajemo da “svi ispitanici u svojim pričama iskazuju snažan otpor prema ratu i konfliktima kao i težnju da od njih pobjegnu. To se odražava i u njihovim željama i vizijama ‘dobrog života’” (Cizelj-Pajvančić i Cvjetanović, 2017, str. 16). Naš zaključak je da su kvalitativno sociološko i etnografsko istraživanje najbolji načini da se dođe do opsežnijih i pouzdanijih informacija o ranjivosti migrantske populacije u cjelini, a pogotovo informacija o položaju ranjivih grupa (žene, djeca, stari, bolesni, LGBT populacija), što nas primarno interesuje u ovom radu.

Rijetka su istraživanja iz kojih se može saznati nešto više. Neobjavljeno istraživanje profesora Seada Turčala pod nazivom “Sigurnosni aspekti migrantske krize u BiH” (2019) daje značajne detalje:

Najviše muškaraca je smješteno u Biri (1549), Miralu (661) i Ušivaku (662), dok najviše žena je smješteno u Sedri (133) i Borićima (130), od toga u Borićima je smješteno najviše žena koje samostalno putuju (13). Djeca su prisutna u svim objektima, a najviše ih je registrovano u Biri (212), Sedri (138), Ušivaku (123) i Borićima (116). Broj djece bez pratnje ili odvojene od porodica se povećao tokom marta 2019. godine, operativni timovi nastoje zaštititi najbolji interes djece i pružiti

adekvatnu zaštitu. Najviše ih je smješteno u Biri (152), Ušivaku (77), Miralu (21) i Sedri (7). Krajem marta 2019., većina je premještena iz Mirala u Biru. U Ušivaku World Vision i SOS Dječje selo dostupni su 24/7 za pružanje zaštite, pomoći i podrške, dok u Biri tu pomoć pruža UNICEF kroz Save the Children, ali problem predstavlja tranzitorna priroda koja onemogućava konzistentnu uslugu i pomoć djeci bez pratnje ili odvojenoj djeci od porodica. Skrbnike je dobilo 14 djece, a ukupan broj skrbnika od januara 2018. godine je 430 (pravni skrbnik 56, savjetodavni skrbnik 98, pratnje do smještaja 26 ili azilskog centra 17). Intencija skrbnika je da ih premjesti u Biru ili Ušivak zbog boljih uslova. Neovlašteni ulasci u objekat Bira predstavljaju problem za navedenu djecu, jer ih izlažu rizicima, na primjer da budu žrtve krađe, nasilja, zlostavljanja i slično. Neka djeca odbijaju da se premjeste u odvojene sekcije i ostaju u istim smještajima sa odraslim osobama. Ovdje vrijedi spomenuti da većina djece bez pratnje ili odvojene djece od roditelja nisu registrirani u navedenom statusu.

Migrantska kriza predstavlja sigurnosni izazov i donosi brojne rizike. Pogotovo je to slučaj za ranjive grupe. Neophodna su istraživanja i pristupi (na primjer, rodna perspektiva koja se u tekstu zagovara) koji mogu doprinijeti prevenciji i borbi protiv potencijalnih sigurnosnih rizika. Prema podacima Evropskog parlamenta za prava žena i jednakost spolova (FEMA), žene i djeca izbjeglice od perioda migrantske krize 2015. godine čine više od 50% izbjeglica i migranata, i pretežno su izloženi nasilju i stradanjima. Često su “žrtve fizičkog i psihičkog nasilja, prostitucije i krijumčara ljudima, a čine i najveći procenat onih koji nestanu tokom prebacivanja u Evropu” (AP 2018–2022, str. 24). Akcioni plan (2018–2022. g.) je u strateškom cilju broj 2. zaštite i prevencije i povećanog stepena ljudske sigurnosti kroz prizmu rodne ravnopravnosti postavio sljedeće srednjoročne ciljeve: “smanjena stopa trgovine osobama u BiH; poboljšana podrška i pomoć žrtvama koje su preživjele seksualno nasilje i druge oblike stradanja tokom rata; unaprijeđen rodno-odgovoran pristup i sistemi podrške u uslovima aktuelnih sigurnosnih prijetnji i izazova” (AP 2018–2022., str. 4). Akcioni plan također insistira na zaštiti žena i djece koji borave ili su u tranzitu kroz Bosnu i Hercegovinu.

Strategija u oblasti migracija i azila za period 2016–2020. koju je izradilo Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine navodi i osjetljivost ranjivih, to jest “rizičnih” grupa. U Strategiji se kaže: “Potrebno je osigurati rodno odgovoran pristup provedbi aktivnosti strategije, a posebno u aktivnostima i procedurama koje se odnose na identifikaciju, pomoć i zaštitu ranjivih kategorija stranaca,

kao i pri definisanju metodologije za prikupljanje podataka i informacija o kriznim situacijama u oblasti imigracija s ciljem blagovremenog informisanja i djelovanja. To će omogućiti i bolje razumijevanje i adresiranje potreba oba spola pri izradi i provedbi plana hitnih mjera djelovanja u slučaju kriznih situacija u oblasti imigracija” (AP 2018–2022, str. 24). No, kada pogledamo dostupnost informacija o realizaciji definiranih ciljeva, mjera i aktivnosti, slika koju imamo u dokumentima postaje nejasna na terenu. Čini se da su dokumenti spisak lijepih želja ako ih uporedimo sa realnošću. Svjetli su primjeri poput Općine Hadžići gdje se ulažu naponi da se djeca koja borave u kampu Ušivak kroz obrazovne institucije i uz pomoć nevladinih organizacija postepeno uključuju u društvo.

Problem krijumčarenja i trgovine grupama u riziku je najalarmantniji, imajući u vidu nedostupnost pouzdanih podataka. U Akcionom planu piše da je Bosna i Hercegovina “i dalje polazišna, odredišna i tranzitna zemlja za žene, djecu i muškarce žrtve trgovine osobama. Ono što pogoduje izvršenju krivičnih djela koja se odnose na trgovinu ljudima je loša ekonomsko-socijalna situacija” (AP 2018–2022. g., str. 13). Taj dio teksta završava se rečenicom koja potvrđuje prethodno iznesene bojazni: “Budući da do sada nije bilo izrečenih presuda primjenom nove zakonske definicije, trenutno nije moguće dati konkretne podatke o efektima navedenih zakonskih izmjena na kaznenu politiku” (AP 2018-2022. g., str. 13), u slučaju krivičnih djela krijumčarenja i trgovine ljudima.

Zahvaljujući djelovanju organizacija civilnog sektora, loša situacija na terenu trenutno se sanira. To se priznaje i u samom Akcionom planu, pogotovo u dijelu koji govori o aktivnostima članica Mreže Ring fokusiranih na prevenciju i borbu protiv krijumčarenja i trgovine. Mreža radi “na podizanju svijesti javnosti, a posebno djece i mladih o fenomenu trgovine ljudima, sa naglaskom na problem prosjačenja, te važnost mobilizacije građana, nadležnih institucija, pravosuđa, policije i školstva u zajedničkoj borbi protiv zloupotrebe djece u prosjačenju kao opasnom kriminalu i kršenju ljudskih prava” (AP 2018-2022, str. 14–15). Zahvaljujući djelovanju Sarajevskog otvorenog centra saznajemo da su nedovoljni i podaci i briga za ostale grupe u riziku poput LGBT populacije (Pandurević, 2020). Međutim, spomenuti aktivni i osviješteni dio društva ne može imati ulogu institucija čija je zadaća uspostavljanje dobrog sistema i pružanje dugoročnih rješenja.

5. Zaključak

Ovaj rad daje pregled socioloških tumačenja savremenih migracija koristeći se priznatim definicijama ključnih pojmova: izbjeglice, migracije, trgovina ljudima, itd. Insistira se na preciznim značenjima i njihovoj upotrebi. Nerazumijevanje, loše interpretacije, zlonamjerna miješanja pojmova za posljedicu imaju kreiranje negativnih narativa i diskursa, proizvode strah, netrpeljivost, sukob i rasizam. Korektno nazivanje populacije u pokretu, objektivno i humano izvještavanje, kritičko promišljanje problema može da korigira i pozove na odgovornost političare čija retorika i djelovanje jesu ključni za dugoročna rješenja migracija. Velika odgovornost za kreiranje pozitivne slike, empatije i tolerancije, osim na političarima, medijima, nevladinom sektoru, spada i na akademsku zajednicu, naučnike, profesore, studente.

To je razlog što je u tekstu ukratko predstavljen doprinos društvenih nauka u razumijevanju fenomena migracija. Pogotovo se osvrnulo na ulogu sociologije te konstatalo da su se sociolozi ovim fenomenom počeli baviti intenzivnije od 80-ih godina 20. vijeka u sklopu istraživanja o savremenim integracijskim procesima, globalizaciji, neoliberalnoj ekonomskoj i političkoj ideologiji. Sociološka istraživanja savremenog društva fokusirana su na nasilje i konflikte u svijetu, kao i na rastući problem globalnog siromaštva. Oba fenomena doprinose pritisku na stanovnike svijeta da u potrazi za mirnim, sigurnim i čovjeka dostojnim životom napuštaju svoje domove i kreću se ka razvijenijim dijelovima svijeta.

Unazad četiri decenije, sociologija migracija se značajno razvila i brojna su istraživanja koja možemo naći u ovoj oblasti. Međutim, postoji opravdana kritika da su rodno zasnovani naučni pristupi migracijskoj populaciji nedovoljni. Općenito, nedostaju istraživanja o ranjivim kategorijama, rizičnim skupinama žena, djece, bolesnih, LGBT zajednice i ostalih. Ove grupe su u sigurnosnom riziku od nasilja, krijumčarenja, trgovine. O tome pogotovo izostaju pokazatelji i saznanja. Kvantitativna istraživanja ne doprinose dubinskom uvidu u ove probleme. Ona jesu važna i nemoguće ih je provoditi bez saradnje sa nadležnim institucijama koje će na adekvatan način prikupljati podatke. Konkretni podaci su neophodni u cilju adekvatnog planiranja aktivnosti koje provodi, želi da provodi ili treba da provodi država. Isto tako, osnova su za provođenje socioloških kvalitativnih istraživanja.

Koliko je u prvom dijelu teksta fokus bio na teorijama, u drugom dijelu se posvetilo stanju na terenu, konkretno migrantskoj krizi u Bosni i Hercegovini koja se intenzivno odvija od 2017. godine do danas. Stanje informiranosti i odnosa prema ljudima u pokretu u Bosni i Hercegovini je loše. Iz uvida u izvore (korištene

i gore navedene dokumente koji su dostupni za našu zemlju) primarno se mogu iščitati i analizirati brojevi, statistike o zemljama porijekla, (ne)posjedovanju dokumenata, broju aplikacija za azil itd. Iz određenih medija koji profesionalno i objektivno prenose ove priče može se nešto više saznati o uvjetima u prihvatnim centrima, zdravstvenoj situaciji i nedaćama na koje nailaze. Ne postoje zvanični, objedinjeni podaci koji nam detaljnije govore o broju žena i djece, broju porodica, broju muškaraca ili žena koji se staraju na putu o nekom ko je bolestan, ili pak predstavnicima LGBT zajednice. Također, veoma je teško naći precizne podatke o broju maloljetne djece bez pratnje i uvjetima u kojima oni žive. Nešto više moguće je saznati od domaćih volontera koji im svakodnevno pomažu i ta su saznanja najčešće negativna.⁷

U posljednjem dijelu teksta iznesena je analiza u kojoj mjeri su realizirani zvanični dokumenti, pogotovo Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine, preciznije dio koji se odnosi na migracije, žene i djecu izbjeglice i migrante, te na problem krijumčarenja i trgovine. Strategija u oblasti migracija i azila za period 2016–2020. prepoznaje ranjive kategorije tek deklarativno. Iz razgovora sa volonterima, svjedočanstava migranata i lokalnog stanovništva, i iz medija, zvanični dokumenti, percepcija javnosti i realna situacija su tri različite stvari. Objektivno stanje nagovještava nezadovoljavajuće realiziranje mjera iz Akcionog plana. Najviše u prilog tome ide nepostojanje transparentnih pokazatelja šta je urađeno ili unaprijeđeno na terenu. Jedan od argumenata da se po pitanju sigurnosti ljudi u pokretu s ciljem sprječavanja njihovog krijumčarenja slabo šta ili ništa nije uradilo, govori informacija od 10. februara 2020. godine da je “Udarna grupa za borbu protiv trgovine ljudima održala sastanak, a koji je uslijedio nakon što je zamjenica direktora USAID-a rekla kako će BiH ostati bez američke pomoći ako se ne krene u rješavanje tog problema”.⁸

⁷ Novinarica i aktivistkinja Nidžara Ahmetašević je u akademskoj godini 2019/2020. održala predavanje studentima Fakulteta političkih nauka (Odsjeka za socijalni rad i Odsjeka za sociologiju) gdje je detaljno objasnila veoma složenu situaciju na terenu (na ulici i u ranije navedenim prihvatnim centrima). Pored objektivnih egzistencijalnih problema sa kojima se susreću, loših uvjeta u prihvatnim centrima najčešće ponavljani opisi u toku izlaganja su bili nesigurnost, strah, nasilje (verbalno i fizičko) sa kojima se ova populacija susreće.

⁸ Vidjeti opširnije: <https://ba.voanews.com/a/udarna-grupa-za-trgovinu-ljudima-odrzala-sastanak-nakon-americkog-upozorenja-o-obustavi-pomoci/5281537.html>

Preporuke za dalje čitanje

- Bauman, Z. (2016). *Strangers at Our Door*. Cambridge: Polity Press.
- Jelić, S., i Vasić, M. (2017). Žene i deca migranti – Žrtve trgovine ljudima u: Lutovac, Z., i Mrđa, S. (ur.) *Savremene migracije i društveni razvoj: interdisciplinarna perspektiva*, *Tematski zbornik*, (str. 87–97). Beograd: Srpsko sociološko društvo i dr.
- Simić, J. (2017). Prava migranata – poštovanje univerzalnih ljudskih prava ili pravo na razvoj. *Forum za sigurnosne studije*, 1 (1), 73–97.
- Smajić, M. (2017). Sigurnosni aspekti migracijske krize: između humanosti i oblikovanja novih “umjetnih” manjina. *Forum za sigurnosne studije*, 1 (1), 153–167.
- Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini*. (2018). Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

Literatura

- Adilagić, R. (2019). *Od viktimizacije do demonizacije: Gdje je istina? Istraživanje o načinima izvještavanja medija o migrantima i izbjeglicama*. Sarajevo: Udruženje/udruga bh. novinari.
- https://www.media.ba/sites/default/files/od_viktimizacije_do_demonizacije_gdje_je_istina_bhn_feb_2019.pdf (Preuzeto 6. 1. 2020).
- Akcionni plan za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine*. (2017). Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.
- Bobić, M. (2018). Rodni pristup u istraživanju migracija. Rod i integracija u okviru migracija. U Lutovac, Z., i Mrđa, S. (ur.) *Savremene migracije i društveni razvoj: interdisciplinarna perspektiva*, *Tematski zbornik* (str. 73–78). Beograd: Srpsko sociološko društvo i dr.
- Bojanić-Savić, M., i Repovac Nikšić, V. (2019). “How We Understand Populism?” Popular Responses to Populist Politics in Bosnia and Herzegovina. *Sociological Problems*, (Special Issue), 291–311.
- Cizelj-Pajvančić, A., i Cvjetanović, V. (2017). *Rodna perspektiva ličnih priča migrantkinja i migranata*. Novi Sad: Kuća rodni znanja i politika (Gender Knowledge Hub).
- Emirhafizović, M., i Zolić, H. (2017). Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine. U Cvitković, I. (ur.). *Demografske i etničke promjene u BiH*, (str. 11–27). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Friedman, J. (2003). Globalization, Dis-integration, Re-organization. Transformation of violence. U Friedman, J. (ed.) *Globalization, the State, and Violence*. Walnut Creek: Altamira Press.
- Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Beograd.

- Gilroy, P. (2005). *Postcolonial Melancholia*. New York: Columbia University Press.
- Ibraković, Dž. (2020). Odnos prema izbjeglici – (i) ili biti izbjeglicom. U Čamo, M., i Osmić, A., (ur.) *Zbornik radova: Pola stoljeća sociologije u Bosni i Hercegovini*, (str. 9–25). Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
- Mesić, M. (2002). *Međunarodne migracije. Tokovi i teorije*. Zagreb: Societas Zavod za Sociologiju.
- Migracioni profil Bosne i Hercegovine za 2018. godinu*. (2019). Sektor za imigraciju. Bosna i Hercegovina. Ministarstvo sigurnosti. <http://www.msb.gov.ba/PDF/010720191.pdf> (Preuzeto 6. 2. 2020).
- Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine. (2016). *Strategija u oblasti migracija i azila i Akcijski plan za razdoblje 2016-2020. godina*. http://www.msb.gov.ba/PDF/Strategija_HRV_2016.pdf (Preuzeto 13. 2. 2020).
- Pandurević: *LGBT osobe posebno ranjiva grupa među migrantima*. (2020). Sarajevski otvoreni centar. <https://soc.ba/pandurevic-lgbt-osobe-posebno-ranjiva-grupa-medu-migrantima-video/> (Preuzeto 22. 2. 2020).
- Procjena situacije u vezi sa migrantima i izbjeglicama u Bosni i Hercegovini. Pregled djelovanja ključnih aktera na terenu*. (2018). Misija OSCE-a u BiH. <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/397322?download=true> (Preuzeto 22. 2. 2020).
- Repovac Nikšić, V., i Ždralović, A. (2018). Cosmopolitan Perspective in the Work of Zygmunt Bauman. *Sociological discourse*, 7 (13–14), 5–27.
- Stokić, V. (2020). *Ljudski o ljudima u pokretu: vratite im dostojanstvo*. <https://lgbti.ba/ljudski-o-ljudima-u-pokretu-vratite-im-dostojanstvo/> (Preuzeto 21. 2. 2020).
- Turčalo, S. (2019). *Sigurnosni aspekti migrantska krize u BiH*. Neobjavljeni istraživački rad.
- Vijeće ministara. (2019). *Informacija o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini u vezi s povećanim prilivom migranata u Bosnu i Hercegovinu*. Informacija Vijeća ministara od 5. 6. 2019. godine.

Ratno seksualno nasilje i rodno zasnovano nasilje nakon rata

DR. MAJDA HALILOVIĆ

Atlantska inicijativa

1. Uvod

Ovo poglavlje daje opći teorijski pregled seksualnog i rodno zasnovanog nasilja te pokazuje progres nastao promjenom paradigme koja se postepeno dešavala od 70-ih godina u razumijevanju nasilja nad ženama, što je dovelo do toga da se nasilje ne posmatra kao privatni muško-ženski i porodični problem, već problem koji zahtijeva uključivanje krivičnogpravnog sistema, službi za zaštitu i osudu javnosti. Međutim, ove promjene paradigme nisu odvratile počinioce ratnih silovanja tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995) – o čemu govori drugi dio poglavlja, uz osvrt na sudsku praksu za ratna silovanja i podršku koja je pružana preživjelim ženama. U drugom dijelu daje se pregled nasilja nad ženama nakon rata te se analiziraju sudske prakse u procesuiranju silovanja, seksualnog uznemiravanja i nasilja u porodici. Poglavlje također analizira utjecaj Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda 1325 u mijenjanju odnosa prema ženama žrtvama seksualnog nasilja, te razmatra do koje mjere su se naponi na međunarodnom nivou i akcije civilnog društva reflektovale na to kako se žrtve ratnih silovanja prepoznaju i podržavaju u Bosni i Hercegovini na državnom i entitetskom nivou. Pored toga, u tekstu će se obraditi pitanje da li je i koliko sudska praksa uopće pomjerila granice znanja nakon procesuiranja ratnih silovanja i kako se pravosudna zajednica odnosila prema preživjelim, a kako prema počinioima silovanja. U poglavlju se također propituje da li su u bh. javnosti presude i iskazi žena koje su preživjele ratna silovanja shvaćeni kao opomena te da li su doveli do kolektivnog društvenog preispitivanja odnosa prema ženama uopće i buđenja svijesti o teškim posljedicama koje nosi silovanje, seksualno nasilje i nasilje u porodici.

2. Nasilje nad ženama: promjena paradigme

Nasilje nad ženama širom svijeta oduvijek je bilo prisutno. Međutim, naponi za suzbijanje nasilja, kažnjavanje počinitelja i promjenu društvene svijesti postali su vidljivi šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća u kontekstu građanskih prava i drugog vala feminizma. Najorganiziraniji pokreti nastali su od praktičnih potreba žena da se zaštite od nasilja muškaraca i partnera preko utjecanja na sisteme koji su opravdavali nasilje. U Sjedinjenim Američkim Državama **pokret za žene žrtve nasilja** (*the battered women's movement*) i **pokret protiv silovanja** (*anti-rape movement*) bili su među najorganiziranijim koji su djelovali putem mreža i koalicija kako u kreiranju servisa u zajednici tako i u zagovaranju za bolja zakonska rješenja (Ake i Arnold, 2017).

Međutim, ovim pokretima prethodila je historija koja nije bila naklonjena ženama. Angloamerički običajni zakon predviđao je da muž može fizički kažnjavati ženu, samo da joj ne nanosi trajne povrede. Tokom devetnaestog stoljeća, u eri feminističkog djelovanja i reforme bračnog prava, ovo pravo muževima je ukinuto, ali pravni sistem i dalje nije adekvatno prepoznao nasilje nad suprugama. Intervencije su bile sporadične i smatrane privatnom sferom. Kasnih sedamdesetih godina feministički pokret osporava koncept porodične privatnosti unutar koje je dozvoljeno tući ženu osiguravajući niz reformi koje štite žene od nasilja (Siegel, 1996). Istovremeno dolazi do većeg teorijskog razumijevanja o nasilju nad ženama. Inicijalna tumačenja po kojima muškarci vrše nasilje zato što su fizički jači te da povremeno gube kontrolu zbog toga što ih žene provociraju – danas su jednostavno neprihvatljiva. Nasilje se danas razumijeva kao planski i sistemski set ponašanja koji se koristi radi održavanja moći i kontrole i ostvaruje se kroz obrasce fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja koje muškarac vrši postizujući svjesnu dominaciju nad partnericom (Wagers, 2012). Također, od izuzetnog značaja za sisteme zaštite je i prepoznavanje različitih vrsta nasilja u porodici, procjenjivanje rizika po život žrtve te razvijanje krivičnihopravnih odgovora i socijalnih intervencija (Johnson, 1998).

Tokom drugog i trećeg vala feminizma, mijenjala se i paradigma o silovanju od prvobitnog dominantnog objašnjenja da je silovanje uzrokovano biološkim porivima muškaraca za neobaveznim seksom, preko toga da je silovanje zločin protiv imovine odnosno krađa jer je po ovom shvatanju seks roba kojom vlasnik/ca raspolaže. U razmatranju ličnosti silovatelja psihologija je povezala i razvoj i odrastanje sa silovanjem tvrdeći da su neki muškarci skloniji silovanju jer su odrastali u uslovima u kojima su učeni da su manipulacija i nasilje sastavni dio socijalnih relacija. Sada, najprihvaćenije su teorije koje dokazuju da je silovanje rodno zasnovano, utemeljeno na rodnoj nejednakosti i mržnji prema ženama, te

shvatanju muškaraca da imaju pravo na seks čak i bez pristanka. Ove teorije svoje tvrdnje dokazuju primjerima da optuženi za silovanje često ponižavaju svoje žrtve, nanose povrede njihovim genitalijama, ne uzimaju u obzir protivljenje žene i odbijanje smatrajući da njeno *ne* znači *da*.

Za razliku od **nasilja u porodici** i **silovanja**, **seksualno uznemiravanje** je tek osamdesetih godina počelo zaokupljati pažnju borkinja za ženska prava. Pravna definicija seksualnog uznemiravanja pojavljuje se osamdesetih godina prošlog stoljeća kao neželjeno ponašanje seksualne prirode koje se dešava u radnom kontekstu. Cathrine MacKinnon, američka pravna naučnica, napravila je velike pomake u pravnoj teoriji i dovela do prepoznavanja seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu kao oblika diskriminacije po osnovu spola koji se mora zakonski zabraniti (MacKinnon, 1979). Danas se u Evropskoj uniji vrše periodična istraživanja o seksualnom uznemiravanju, a ova djela se prepoznaju kao kršenje principa jednakog postupanja i kao oblik diskriminacije, ali i kao ozbiljan oblik nasilja nad ženama i kršenja ljudskih prava. Države članice dužne su ohrabriti poslodavce da razviju mehanizme za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu (Tsekos, 2003). Usprkos jasnim pravnim definicijama i programima prevencije, seksualno uznemiravanje je i dalje veoma prisutno, što je potvrdio i pokret #MeToo tokom kojeg su žene širom svijeta progovorile o svojim iskustvima sa seksualnim uznemiravanjem i silovanjem.

3. Ratna silovanja i poricanja u Bosni i Hercegovini

Internetska stranica hotela “Vilina vlas” zvuči primamljivo za turiste, ali i one kojima je potrebno liječenje:

Višegradska banja je balneoklimatsko lječilište, u kome direktan i indirektan uticaj vode i vazduha pruža izvanredne uslove za sve oblike rehabilitacije i rekreacije. Medicinski programi bazirani su na primjeni prirodne ljekovite termomineralne vode sa savremenim postupcima fizikalne medicine i rehabilitacije.¹

Na internetskoj stranici ovog hotela nigdje se ne spominje da je hotel “Vilina vlas” 1992. služio kao pritvorski centar u kojem su svakodnevno silovane žene, djevojke, čak i djevojčice (BIRN BiH, 2009). O iskustvu iz ovog hotela pisala je australska umjetnica Kym Vercoe, koja je tokom putovanja Balkanom, ne znajući za mračnu historiju hotela, odsjela u njemu. Proganjana ružnim osjećajem, po

¹ Vilina vlas. O nama. Dostupno na: <https://vilinavlas.com/o-nama/>

povratku u Australiju istraživala je o hotelu i naišla na podatke da je hotel bio logor za silovanje žena. Njena priča ponukala je i redateljicu Jasmilu Žbanić da režira i snimi film “For Those Who Can Tell No Tales” (Za one koji ne mogu govoriti) o ovom hotelu i kulturi poricanja zločina nad ženama koje su silovane u ratu. Nažalost, “Vilina vlas” nije jedino mjesto u kojem su žene silovane, od 1992. do 1995. godine procjenjuje se da je **silovano i podvrgnuto ostalim oblicima seksualnog nasilja** preko 20.000 žena u Bosni i Hercegovini.² Veliki broj žena držan je u zarobljeništvu i mučen, a neke su podvrgnute prisilnoj trudnoći u “logorima za silovanje” (Amnesty International, 2017, str. 9). Ne zna se tačan broj silovanih muškaraca, ali se procjenjuje da ih je bilo na hiljade (Trial International, 2017).

Neposredno nakon rata žene u Bosni i Hercegovini su teško javno govorile o silovanjima zbog straha od osude zajednice, sramoćenja u javnom prostoru, te zbog stigme koja je ženama po automatizmu nametana u vezi s ovim činom. Ali ipak, u cilju postizanja pravde, žene su svjedočile na sudovima, a neke čak i javno govorile o svojim iskustvima. Rodno nametnute norme unutar kojih nema mjesta za muškarce kao žrtve silovanja odražavale su klimu u kojoj su muškarci koji su preživjeli silovanja u većini slučajeva skrivali svoja iskustva. Tokom, ali i ubrzo nakon rata, međunarodnoj zajednici, a i široj javnosti, postalo je jasno koliko je masovno silovanje žena imalo systemske oblike, uslijed čega se javila i potreba za novim definiranjem ovih planiranih obrazaca seksualnog nasilja nad ženama. Ovo je potvrđeno i haškim presudama za ratne zločine³ u kojim je silovanje u ratu prepoznato i prvi put definirano kao ratni zločin i zločin protiv čovječnosti. Nakon rata urađene su brojne studije i intervjui sa ženama koje su preživjele silovanja. Iz njihovih narativa jasno je da je silovanje označilo traumatičnu prekretnicu u njihovom životima, čak i za one koje se osjećaju kao preživjele, a ne samo kao žrtve. Njihovi životi obilježeni su zauvijek ovom ličnom traumom koja se prenijela na njihove odnose s partnerima, djecom, na odnos prema tijelu i na njihovo mjesto u zajednici (Snyder, 2006).

U spektru kršenja ljudskih prava silovanje je kršenje koje je **najčešće usmjereno protiv žene**. U vezi s ratom u Bosni i Hercegovini posebno je to da su ratna silovanja potaknula ozbiljnu debatu kako o uzrocima tako i o mogućim načinima prevencije. Ovim debatama dodatno su prevaziđene nekada popularne teorije da

² Vidjeti Rezoluciju 1670 (2009) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope, *Seksualno nasilje nad ženama u oružanom sukobu*, usvojenu 29. maja 2009. godine. Dostupno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17741&lang=en>

³ Za presude koje uključuju silovanje kao ratni zločin vidjeti presudu u predmetu “Kunarac, Kovač i Vuković”. Kunarac et al. (IT-96-23 & 23/1). Dostupno na: United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/acjug/en/kun-aj020612e.pdf>

je silovanje produkt bioloških i nekontroliranih poriva muškaraca koji situaciju ratnog konflikta koriste da ostvare svoje seksualne namjere. Umjesto toga, feministkinje su usmjerile dijalog prema **mizoginiji**, koja je već bila prisutna u društvu, a koja je svoju najbrutalniju ekspresiju ostvarivala u ratu. Ovaj dijalog dijelom je bio moguć jer su žene u dvadesetom stoljeću stekle pozicije u politici, pravu, tako da su mogle ponuditi druge perspektive o silovanju i dati glas žrtvama silovanja. Susane Brownmiller je o tome pisala mnogo godina prije rata u Bosni i Hercegovini objašnjavajući da se muškarci u patrijarhalnoj kulturi socijaliziraju da preziru žene, a ratni uslovi im dozvoljavaju da ispolje svoj prezir, što potvrđuju i brutalnosti koje su pratile silovanja nad ženama u ratu u BiH. Jasno je da je mržnja prema ženama važan faktor u činjenju takvih zlodjela u vremenu kada se ruši poredak i kada pravila prestaju (u: Snyder, 2006, str. 186).

Nena Močnik tvrdi da Balkan nije specifičan ni drukčiji po tome kako je seks stigmatiziran, mistifikovan i kontroliran u lokalnoj kulturi i muškocentričnoj ideologiji koja je rukovodila intimnim vezama i koja je na Balkanu kao i drugdje replika heteronormativnog diskursa o seksualnosti. Močnik navodi kako su poneka rijetka istraživanja o balkanskoj seksualnosti uglavnom prikazivala Balkan kao primitivan, divlji, okrutan prema ženama, u kojem su žene silovane tokom konflikta. Narodni folklor donekle je poticao ovakva viđenja, pa Močnik upućuje i na narodne pjesme u kojima se između ostalog implicira i nasilni seksualni odnos. Istovremeno, u široj javnosti žene su, iako formalno ravnopravne u bivšoj Jugoslaviji, često prikazivane kao seksualni objekti, što ističe Cathrin McKinnon u kritici popularnog magazina "Start" koji je uveo pornografiju u *mainstream* javni prostor, jer je za autoricu pornografija jedan od pokretača silovanja. Ovaj prikaz i konekciju između balkanske pornografije i silovanja oštro su kritikovale feministkinje iz regiona smatrajući je neinformiranom i takvom da simplificira društvene, kulturne i političke karakteristike regiona (Kesić, 1994). Balkan po svemu navedenom nije naročito poseban, mizoginija, patrijarhat i pornografija su nešto što je bilo prisutno i u razvijenim i manje razvijenim zemljama svijeta, a prisutno je i sada. Forme možda jesu lokalizirane i imaju različitu ekspresiju, ali je prisustvo neupitno.

Stoga **patrijarhat, mizoginija i pornografija** jesu važna objašnjenja koja su nesumnjivo doprinijela vršenju seksualnog nasilja prema ženama u ratu, ali je teško oteti se dojmu da za kontekst Bosne i Hercegovine i kontekst rata ova objašnjenja nisu sasvim dovoljna da se objasne masovna silovanja. Postavlja se pitanje kako je moguće da je toliki broj žena silovan u ratu i da je toliki broj muškaraca učestvovao i izvršavao ili posmatrao masovna silovanja žena, naročito u zemlji u kojoj su žene smatrane, makar deklarativno i zakonski, ravnopravnim

i koja ipak u to vrijeme nije mogla biti svedena samo na mizoginiju i patrijarhat, kako se često tvrdi u literaturi, već je imala mnogo bogatije i šarolikije nijanse života i društvenih odnosa. Važna činjenica, koja se danas često prešućuje kad se govori i piše o silovanjima, jeste da su **dominantno** žrtve silovanja u ratu bile Bošnjakinje, a počinioci srpski vojnici (Amnesty International, 1993). Naravno, ovo ne isključuje činjenicu da su silovanja vršena na svim stranama, ali za razumijevanje dinamike i uzroka masovnog silovanja važno je ne zaboraviti sistemski i planski obrazac silovanja namjerno usmjeren prema jednoj grupi. Dakle, masovnost silovanja zahtijevala je i ideologiju utemeljenu na dubokom nacionalizmu i etničkom ekstremizmu usmjerenom prema istrebljenju jednog naroda, što je dokazano i presudama za ratne zločine (Bećirević, 2014). Kada se mizogini odnos prema ženi udruži s namjerama etničkog čišćenja i genocida prema Bošnjacima, rezultat su masovna silovanja, koja su kao takva prepoznata u **Međunarodnom krivičnom sudu**, odnosno kao **oružje rata i ratni zločin**. Silovanja su u Bosni i Hercegovini korištena ne samo protiv žena pojedinačno ili žena kao grupe već su bila i u funkciji širenja straha, protjerivanja, uništavanja zajednica i rušenja porodica.

Za silovane žene shvatanje silovanja kao zločina protiv čovječnosti omogućilo je da otvorenije govore o tome i svjedoče na sudovima. Ranije niko nije govorio o silovanjima, dok se sada, zahvaljujući presudama MKSJ-a, o silovanju govori kao o vrlo specifičnom zločinu, a neke žrtve smatraju i da je novi narativ o silovanju promijenio Bosnu i Hercegovinu (Inger, 2006). To što je silovanje korišteno kao oružje rata u Bosni i Hercegovini u kontekstu znači da su žene silovane jer pripadaju određenoj etničkoj grupi, a ne samo zato što su žene, što opet ima specifično značenje za to kako se silovane žene kasnije nose s traumom silovanja. Prema Inger (2006), činjenica da je žena silovana zbog toga što pripada određenoj etničkoj grupi prema kojoj su činjeni i drugi zločini s ciljem uništenja te grupe znači da žena upravo na osnovu etničke pripadnosti u svojoj zajednici može naići na razumijevanje i solidarnost i muškaraca i žena. Inger dalje tvrdi da ta solidarnost prevazilazi tradicionalnu patrijarhalnu podjelu unutar porodice, što potvrđuju i priče nekih od preživjelih žena koje su naišle na podršku svojih muževa jer su se i jedni i drugi osjećali kao oni koji su preživjeli ove zločine (Inger, 2006). Međutim, bosanskohercegovačka realnost, ali i realnost nekih drugih država u kojima su vršena masovna silovanja tokom rata, ipak ukazuje da se tumačenje koje nudi Inger ne može smatrati univerzalnim iskustvom silovanih žena. Podrška muževa i zajednice češće je izuzetak nego pravilo u društvima koja imaju iskustvo masovnih silovanja. Istovremeno, žene koje su preživjele silovanja imale su podršku unutar ženskih organizacija i udruženja koja su nakon rata bila najviše aktivna u pružanju pomoći i osnaživanju preživjelih ratnog silovanja.

Žene koje su preživjele seksualno nasilje često se pitaju da li su mogle izbjeći to što im se desilo, ne govore o zločinu i udaljavaju se od bliskih osoba te se često suočavaju s negativnim reakcijama članova porodice i prijatelja, što u nekim slučajevima dovodi i do prekida tih odnosa, a dešava se da muževi svoje partnerice pitaju “zašto su baš tebe silovali, a ne neku drugu ženu i jesi li ga nečim isprovocirala” (Trail International, str. 20). Predrasude, stigma i poricanje iskustava silovanih žena najviše se ogledaju u poteškoćama priznavanja njihovog statusa u društvu i ostvarivanju adekvatne pomoći od države. Dok su to pravo neposredno poslije rata mnogo jednostavnije ostvarivale porodice poginulih boraca i civilne žrtve rata, za žrtve ratnog silovanja ostvarivanje tog prava pratila je dugogodišnja borba žrtava i ženskih organizacija, koja u nekim dijelovima BiH i dalje traje. Kako se navodi u Završnom izvještaju o provedbi Akcionog plana za implementaciju Rezolucije UN-a 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini 2014–2017. godine, **prava u cijeloj BiH nisu ujednačena**. Dok se u Federaciji BiH žrtvama silovanja priznaje poseban status,⁴ u Republici Srpskoj⁵ zakon ne prepoznaje osobe koje su preživjele seksualno zlostavljanje i silovanje kao posebnu kategoriju civilnih žrtava rata. Prava po ovom zakonu imaju osobe koje su zbog nasilja za vrijeme trajanja rata pretrpjele tjelesna oštećenja od najmanje 60%, uključujući silovanje. Ovakva formulacija silovanje čini teško dokazivim zbog toga što se radi o specifičnoj vrsti trauma, što žrtve obeshrabruje od prijavljivanja i traženja pomoći. U FBiH na nivou kantona osobe koje su preživjele seksualno nasilje smatraju se posebnom kategorijom civilnih žrtava rata, te pored novčanih primanja imaju i ostala prava, koja uključuju zdravstvenu zaštitu, psihološku pomoć, pomoć u troškovima liječenja i nabavci ortopedskih pomagala, profesionalnoj rehabilitaciji, prekvalifikaciji i dokvalifikaciji, te u nekim kantonima i prioritet u zapošljavanju, prioritetno stambeno zbrinjavanje te pravnu pomoć. Jasno je da u BiH postoji potreba za razvijanjem sveobuhvatnog i ujednačenog pristupa za poboljšanje statusa i položaja svih žena žrtava rata, uključujući i borbu protiv stigme vezane za seksualno nasilje, te proširenje mjera za pružanje naknade, podrške i rehabilitacije, i osiguravanje jednakog pristupa takvim uslugama za sve žene žrtve bez obzira na njihovo mjesto stanovanja (Fransioli, 2013).

⁴ Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH, “Službene novine Federacije BiH”, broj 36/09, 54/04, 39/06, 14/09 i 45/16.

⁵ Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata u Republici Srpskoj, “Službeni glasnik RS”, broj 25/93, 32/94, 37/07, 60/07, 111/09 i 118/09.

4. Sudska praksa i ratna silovanja

Sudska praksa ratno silovanje u odnosu na druga silovanja tretira drukčije, odnosno stav da je potrebno **dokazati prisilu, ucjenu ili prinudu** koji važi za silovanje izvan rata ne bi se smio primjenjivati na silovanja u ratu zbog samih ratnih okolnosti. U ratu, žrtve su u odnosu na počinioca u izuzetno ranjivoj poziciji i bilo kakav otpor neprijateljskim vojnicima je nemoguć. Prateći međunarodnu sudsku praksu, bosanskohercegovačke vlasti su izmijenile odredbe o silovanju u Krivičnom zakonu 2015. godine i u potpunosti uklonile preduslov sile. Istraživanje Trial Internationala iz 2017. potvrđuje da ove zakonske odredbe uglavnom odbacuju mogućnost pristanka i nepostojanje otpora što odbrana pokušava dokazati. Međutim, u slučaju “Radosav Milovanović” Okružni sud u Bijeljini donio je oslobađajuću presudu zato što je, između ostalog, žrtva dobrovoljno otišla u kuću optuženog i “u takvim uslovima mogla da pruži otpor” (Trial International, 2017, str. 36).

Sudovi i tužilaštva su u poziciji da doprinesu kreiranju društvenog narativa koji može s vremenom dovesti do toga da se silovanje shvata kao teški zločin za koji ne postoje opravdanja. Međutim, ovaj cilj narušavaju podmukli i postojani mitovi i predrasude o ratnim silovanjima koji su dokumentovani i prikazani u istraživanju Trial Internationala iz 2017. a koji su prisutni u jeziku presuda, pitanjima postavljenim u sudnici, kao i izricanju nekih zaštitnih mjera. Iako je ispitivanje o seksualnom životu žrtava zabranjeno, ovo istraživanje pokazuje da advokati odbrane nerijetko spominju seksualna iskustva prije počinjenog krivičnog djela, računajući na to da sudije i sutkinje vjeruju u mit o “promiskuitetnim” preživjelim osobama koje su same izazvale krivično djelo, o njihovom promiskuitetnom ponašanju, mijenjanju partnera i trenutnom načinu života. Problem za žene koje su preživjele silovanje predstavlja i to što odbrana iznosi detalje iz njihovog života nakon počinjenog krivičnog djela, što nije zabranjeno, a o tome svjedoči i situacija, koja se navodi u istraživanju, kada je odbrana prikazala polunage fotografije i informacije o ljubavnim vezama žrtve. Potom, pitanja o neiskusnosti u seksualnom odnosima s ciljem pravljenja razlike između “promiskuitetnih” žena i silovanja “nedužnih” osoba također narušavaju dignitet žrtve i implicitno prenose krivnju na nju. Jezik koji se koristi na suđenjima također može podržavati predrasude i implicitno minimizirati zločin, kao što ilustriraju neki primjeri iz predmeta za ratna silovanja, kao na primjer: “Oštećenu odveo i s njom obavio spolni odnos”; “Potom je na krevetu imao s njom seksualni odnos, nakon čega joj je rekao da se istušira... Nakon tuširanja ponovo je imao s njom seksualni odnos”, ili kada tužilac preživjelu pita kako je izgledao spolni odnos, ili “optuženi su se seksualno zadovoljavali”, što donekle implicira da nije bilo prisile i da je osnovni poriv seksualno zadovoljstvo, a ne nasilje (Trial International, 2017).

Ipak, i pored rodni predrasuda i mitova koji postoje, Misija OSCE-a u BiH tvrdi da je učinjen značajan **napredak kada je riječ o procesuiranju ratnih silovanja**. U periodu od deset godina, do 2013. procesuirano je 111 predmeta koji su uključivali optužbe o seksualnom nasilju počinjenom tokom oružanog sukoba. Sud BiH okončao je 36 predmeta te vrste, osudio 33 počinioca i oslobodio 12 osoba, što predstavlja stopu od 73% osuđujućih presuda za optužbe seksualnog nasilja. Krajem 2013. godine potvrđene su optužnice u još 18 predmeta iako su u tri predmeta optuženi u bjekstvu. Misija OSCE-a u BiH ističe da je postignut značajan napredak, te da sudije i sutkinje i tužioci i tužiteljice pokazuju znatno razumijevanje u procesuiranju predmeta silovanja iako je ukupan broj optužnica za zločine seksualnog nasilja koje je podiglo Tužilaštvo BiH nizak u poređenju s velikim brojem takvih počinjenih zločina (Misija OSCE-a u BiH, 2014, str. 5). Mlinarević, Čaušević i Čaušević (2012) pokazuju potrebu za jačanjem rodne osviještenosti na Sudu Bosne i Hercegovine, ali ipak kroz projekat monitoringa suđenja daju primjere sudija i sutkinja koji pokazuju senzibilitet prema žrtvama silovanja i prekidaju neprimjereno i agresivno ispitivanje odbrane.

5. Nasilje nad ženama nakon rata: zakoni i primjena zakona

Možda je bilo previše optimistično očekivati da će se nakon rata krenuti u kolektivno preispitivanje svijesti, mišljenja i savjesti prema ženama u Bosni i Hercegovini nakon masovnih silovanja i da će zločini takvih razmjera potaknuti bolji odnos prema ženama i smanjiti stopu nasilja. Danas u Bosni i Hercegovini žene su u velikom broju izložene nasilju. Prema posljednjoj studiji OSCE-a, **48% žena iskusilo je neki oblik nasilja**, uključujući i nasilje od intimnog partnera, uhođenje ili seksualno uznemiravanje, već od svoje petnaeste godine. Skoro četiri od deset žena (38%) izjavilo je da su iskusile psihičko, fizičko ili seksualno nasilje od petnaeste godine od partnera ili nepartnera (FBiH: 36%, RS: 39%). Jedna od sedam žena (14%) kaže da je iskusila **psihičko ili seksualno nasilje** od petnaeste godine od partnera ili nepartnera. Od petnaeste godine života 28% žena navodi da su iskusile **seksualno uznemiravanje** (RS: 31%; FBiH: 26%), dok je 10% žena doživjelo seksualno uznemiravanje u periodu od 12 mjeseci prije istraživanja (RS: 14%, FBiH: 9%). **Uhođenje** je iskusila jedna od dvadeset ispitanih žena (5% u oba entiteta) (OSCE, 2019).

Na **rješavanju pitanja nasilja u porodici** u Bosni i Hercegovini mnogo se radilo u protekle dvije decenije. Izmijenjeni su zakonski okviri, pokrenute sigurne kuće u kojima se žene mogu skloniti od nasilnika i dobiti podršku, besplatna pravna pomoć ženama pomaže u ostvarivanju njihovih prava, a ženske nevladine i međunarodne organizacije rade neprestano na podizanju svijesti i ohrabrivanju

žena da potraže pomoć. Čini se da su ovi napori dali rezultate, te istraživanje OSCE-a pokazuje da je najveći broj prijavljenih slučajeva kada je riječ o nasilju od strane bivšeg partnera, pa potom trenutnog partnera. Istovremeno, obeshrabrujuće je to što je prijavljivanje seksualnog uznemiravanja veoma rijetko, što pokazuje i veoma ograničena sudska praksa koja raspolaže s manje od deset presuđenih slučajeva otkada je seksualno uznemiravanje zakonski definirano u Bosni i Hercegovini (Galić et al., 2018). Također, tokom pokreta #MeToo žene u Bosni i Hercegovini nisu javno progovorile o svojim iskustvima što upućuje na to da je kod nas seksualno uznemiravanje i dalje nešto čega se žene stide, o čemu se boje da govore i o čemu nisu spremne da govore javno.

Međunarodni standardi koji definiraju i određuju ljudska prava obavezujući su za države koje su ratificirale ove standarde i države su dužne da primjenjuju norme koje proističu iz ovih dokumenata, a značajni su jer su međunarodna prava proširena i dodatno definirana u odnosu na prava žena. Generalna skupština UN-a, prepoznavši značaj promocije ženskih ljudskih prava, usvojila je 1979. godine Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (dalje u tekstu: CEDAW) koja je stupila na snagu 1981. godine kao globalni i sveobuhvatni pravno obavezujući međunarodni ugovor za zemlje potpisnice, među kojima je i Bosna i Hercegovina. Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama u preporuci br. 19 o nasilju nad ženama pojasnio je da definicija diskriminacije uključuje i *rodno zasnovano nasilje koje je usmjereno protiv žena zato što su žene, i koje najčešće pogađa žene, a uključuje akte ili pokušaje primjene fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja*. Dokument od velikog značaja na globalnom nivou je i Pekinška deklaracija s Platformom za akciju iz 1995. godine. Deklaracijom su obuhvaćene različite oblasti privatnog i javnog života, uključujući i pitanje nasilja nad ženama.

Zatim Vijeće Evrope donosi prvi dokument koji se direktno bavi nasiljem u porodici: *Konvenciju Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja (CAHVIO/Istanbulska konvencija)*. Bosna i Hercegovina je ratificirala Konvenciju 2013. godine, čime je kao država preuzela niz obaveza u pogledu unapređenja odgovora na nasilje nad ženama, uključujući i nasilje u porodici. Prema ovim konvencijama država je odgovorna i za djela koja počinu pojedinac ako ne osigura sankciju utemeljenu na vladavini prava ili ako ne poduzme mjere, spriječi posljedice nastale takvim djelovanjem te propusti osigurati pristup pravdi (*due diligence*). Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 (2000) "Žene, mir i sigurnost", usvojena 2000. godine, prva je rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda koja naglašava važnost uloge i ravnopravnog učešća žena u sprečavanju i rješavanju konflikata te izgradnji održivog mira, te

poziva države članice da osiguraju veće prisustvo žena u donošenju odluka na svim nivoima odlučivanja i da osiguraju veće uključivanje perspektive ravnopravnosti spolova u sektore odbrane i sigurnosti, kao i veću zaštitu i poštivanje ljudskih prava žena i djevojčica kako u ratnim sukobima tako i u procesima postizanja mira i sigurnosti. Važno je spomenuti i **Rezoluciju UN-a 1820 (2008)** koja se odnosi na pitanja seksualnog nasilja u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama, a naglašava značaj prevencije seksualnog nasilja nad ženama i kažnjavanja počinitelja, što je od naročitog značaja za procese pomirenja i izgradnju trajnog i održivog mira.

Silovanje kao krivično djelo propisano je krivičnopravnim odredbama na tri zakonodavna nivoa u Bosni i Hercegovini: Krivičnim zakonom Federacije BiH, Krivičnim zakonikom Republike Srpske i Krivičnim zakonom Brčko distrikta BiH. Krivičnopravne odredbe zakona na nivou države Bosne i Hercegovine ne prepoznaju ovo krivično djelo, što je i razumljivo s obzirom na obim krivičnopravne zaštite koja se pruža u skladu s raspodjelom nadležnosti na području krivičnog zakonodavstva. Izuzetak postoji samo onda kada silovanje odnosno zločin seksualnog nasilja čini biće nekog drugog krivičnog djela propisanog Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine, pa predstavlja krivično djelo zločina protiv čovječnosti, odnosno ratnog zločina protiv civilnog stanovništva. **Seksualno uznemiravanje** definirano je Zakonom o ravnopravnosti spolova (2003) te Zakonom o zabrani diskriminacije, zakonima o radu i Krivičnim zakonom RS-a.

U Bosni i Hercegovini je od 2000. godine došlo do izmjene, dopune i usvajanja novih **zakona koji reguliraju pitanje nasilja u porodici**, uključujući krivične zakone (FBiH, RS, Brčko distrikt BiH), entitetske zakone o zaštiti od nasilja u porodici te Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH i Zakon o zabrani diskriminacije u BiH. Krivični zakon RS-a iz 2000. godine uvodi krivično djelo nasilja u porodici, a Krivični zakon FBiH to čini 2003. godine. Republika Srpska i Federacija BiH su 2005. godine također usvojile zakone o zaštiti od nasilja u porodici. Zakonima su propisane zaštitne mjere za žrtve nasilja u porodici, kao i obaveze prijavljivanja nasilja u porodici za one koji vrše dužnosti u zdravstvu, socijalnoj zaštiti, obrazovanju, za nevladine organizacije i druge ustanove i tijela. Na osnovu navedenih zakona doneseni su podzakonski akti kojima se detaljnije propisuje postupanje relevantnih aktera u slučaju nasilja nad ženama te omogućava izricanje zaštitnih mjera u slučaju nasilja u porodici.

Analiza Atlantske inicijative koja je uključila 38 pravosnažnih presuda ukazuje na problematičnosti u bosanskohercegovačkoj sudskoj praksi prilikom procesuiranja slučajeva silovanja koja nisu povezana s ratom. Presude ruše mit

o tome da su silovatelji muškarci koji napadaju žene provokativno obučene u kasnim noćnim satima i pokazuju da silovanje često vrše osobe koje su žrtvi poznate, te da na okrutne načine iskorištavaju vulnerabilnost žrtava. Uzorak analiziranih presuda pokazuje da su silovana i djeca i mlađi maloljetnici i maloljetnice, ali i starije žene, koje su počinitelji svjesno odabrali upravo zbog njihove vulnerabilnosti, a koristili su i različite metode da žrtve odvrate od prijavljivanja. Pogled na izrečene kazne ukazuje na činjenicu da odmjeravanje kazne u krivičnim predmetima silovanja i drugim krivičnim djelima protiv spolne slobode u Bosni i Hercegovini nije ujednačeno. Izrečene kazne su kazne zatvora od tri mjeseca do petnaest godina i šest mjeseci, osim u predmetu protiv maloljetne osobe kao počinioca kojoj je izrečena odgojna mjera (Halilović, 2019).

Analize ukazuju na nelogičnosti kada sudovi cijene **olakšavajuće okolnosti** jer često izgledaju kao da nisu u jasnoj vezi sa izvršenjem ovog krivičnog djela, kao na primjer: *Sud kao olakšavajuću okolnost u vezi s osobom optuženog uzima da se radi "o veoma ozbiljnom čovjeku (...) koji je radno angažovan na veoma zahtjevnim i stručnim poslovima"*. Teške materijalne prilike, ili naprimjer činjenica da je optuženi nezaposlen, ili roditeljstvo, na šta se sudovi pozivaju prilikom odmjeravanja kazne mogle bi eventualno biti olakšavajuće okolnosti u predmetima krivičnih djela protiv imovine. Međutim, sudije i sutkinje ne objašnjavaju zbog čega se navedene okolnosti uzimaju u obzir kao olakšavajuće u presudama za krivično djelo silovanja. Pored ovoga, kao olakšavajuća okolnost uzeto je u jednom predmetu i to da je djelo ostalo u pokušaju, ali ne zato što je počinitelj svjesno prekinuo vršenje tog djela, već zato što je žrtva uspjela pobjeći, što logičkim zaključivanjem ne bi trebalo da ide u prilog počiniocu. U samo jednom predmetu došlo je do obeštećenja žrtve, dok je u ostalim žrtva upućena da svoj imovinskopravni zahtjev ostvaruje u parničnom postupku, što predstavlja dodatni napor za žrtve i doprinosi odugovlačenju postupka. Analiza je ukazala i na to da je cijenjena smanjena uračunljivost zbog alkoholiziranosti u koju se optuženi sam doveo. Interesantna je okolnost i to da je jedan sud cijenio da optuženi ranije nije priznao krivicu, ali sada se ipak kaje, te se nerijetko cijeni iskreno i korektno držanje pred sudom, mada je to standard ponašanja koji se uvijek očekuje u sudskim postupcima (Halilović, 2019).

Kod primjene otežavajućih okolnosti postoji, čini se, veća logičnost, pa se uzimaju u obzir trajne posljedice silovanja, zloupotreba položaja (dijete koje mu je povjereno, povjerenje koje je ukazano), težina djela, umišljaj, perfidnost, upornost, bezobzirnost, okrutnost, način izvršenja, ranija osuđivanost, to što se optuženi ne kaje i ne osjeća odgovornost. Trauma silovanja nije ili je rijetko uzimana u obzir kad je riječ o odrasloj ženi ili kad je riječ o pokušaju silovanja.

U jednom slučaju vještak je naveo da osoba nema ozbiljne posljedice iako je bila fizički povrijeđena i jako uznemirena nakon napada. U jednom predmetu sud je naveo da je otežavajuća okolnost to što su oštećene izrazile interes za krivično gonjenje, iako to ne bi trebalo imati utjecaja na sud, niti je krivično gonjenje nešto za što oštećene trebaju da imaju odgovornost (Atlantska inicijativa, 2019).

Poznato je da tokom seksualnog napada žrtve ne reaguju na isti način, neko se brani, a neko zaleđi od straha, ili procijeni da je odbrana uzaludna i da će time još više isprovocirati počinitelja koji zbog faktora iznenađenja, fizičke ili druge nadmoći obično ima značajnu prednost nad žrtvom. Iako Istanbulska konvencija u članu 36 silovanjem smatra i vršenje radnje seksualne prirode za koju žrtva nije dala pristanak, naša sudska praksa je još uvijek daleko od tog stanovišta i za dokazivanje silovanja zahtijeva postojanje otpora ili prisile, što se vidi iz obrazloženja u stilu: *otpor mora biti stvaran i ozbiljan, a ne neki koji simulira stid*. U jednom naročito šokantnom slučaju iz 2016. godine (Br.13 0 K 003998 16 K), utvrdivši da je izvršio radnju seksualne prirode nad sestrićem od 15 godina, sud oslobađa optuženog ujaka za silovanje jer nije primjenjivao silu ili prijetnju, smatrajući da su ovo situacije kada se mora podrazumijevati postojanje otpora žrtve. U ovom slučaju sud nije uzeo u obzir da je optuženi značajno stariji od dječaka, da je dječak boravio u njegovoj kući, da se plašio ujaka o kojem je slušao priče da je opasan i da je optuženi iskoristio svoj autoritet. Ni to da se dječak skamenio tokom događaja sud nije smatrao dovoljnim. U presudi se navodi da bi postupanje bilo drugačije da je dječak u vrijeme izvršenja imao 14 godina, te da bi u tom slučaju bilo kakva obljuba nad djetetom od 14 godina bila zabranjena. U presudi je dokazano i to da je dječak nakon ovog događaja trpio ozbiljne psihološke posljedice i da je na tretmanu kod psihologinje. Ovakvo usko tumačenje pristanka i prisile jedan je od načina da se žrtve odvrte od traženja sudske zaštite, a i u suprotnosti je i sa Istanbulsom konvencijom, i sa Konvencijom o pravima djeteta, i sa Lanzarote konvencijom čiji je cilj sprečavanje i suzbijanje seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja djece. Novi Krivični zakonik RS-a iz 2017. godine u članu 173. nudi zaštitu od seksualnog zlostavljanja i djeci starijoj od 15 godina i stoga očekujemo da ovakva presuđivanja više neće biti dio sudske prakse.

Zatim, u jednoj presudi koju je Atlantska inicijativa analizirala stoji da je time što je prihvatila prijevoz od optuženog, žrtva i sama dala doprinos izvršenju krivičnog djela jer su optuženi i oštećena nekad bili u ljubavnoj vezi. Iz presuda se vidi da advokati preispituju otpor i pristanak, npr. *kako nije mogla da se odbrani kad je znala borilačke vještine*, što pokazuje nepoznavanje različitosti u reakcijama koje žrtve silovanja mogu imati. U analizi ovih presuda nailazi se

i na jezik koji je, kako je ranije spomenuto, identificiran u predmetima ratnih silovanja, a koji je problematičan zbog toga što nedovoljno ukazuje na to da je silovanje u svojoj suštini nasilje, a ne seksualni odnos. To se vidi iz formulacija koje u obrazloženjima koriste sudije: *obavio spolni odnos, spavala s njim, imali seksualni odnos, seksualno se zadovoljavao*.

Predrasuda je vidljiva i u jednom predmetu u kojem sud kaže za oštećenu da je silovanje naročito teško za nju jer je ona patrijarhalna osoba i dolazi iz patrijarhalne porodice. U drugom predmetu se tvrdi da osoba neće lako stupiti u seksualni odnos ako je nevina. Naravno, postavlja se pitanje kako takav stav utječe na žrtve koje su ranije u životu imale seksualne odnose, a sada su pred sudom jer su silovane (Atlantska inicijativa, 2019). U naročito teškom položaju su žene koje su žrtve nasilja, a koje su dodatno izložene predrasudama i diskriminirane zbog svojih drugih društvenih karakteristika, kao što su žene s invaliditetom, žene iz nacionalnih, seksualnih i rodničkih manjina. Prijavljivanje seksualnog nasilja za žene s invaliditetom je otežano zbog brojnih praktičnih barijera, ali i činjenice da su često ovisne o onima koji nad njima vrše nasilje (Atlantska inicijativa, 2019).

Analiza predmeta nasilja u porodici u bosanskohercegovačkoj sudskoj praksi iz godine u godinu pokazuje da su kazne za počinioc niske, te da se pretjerano primjenjuju olakšavajuće okolnosti. Čehajić i Veljan (2017) tvrde da su pomoci vidljivi, ali nedovoljni, posebno u primjeni uslovnih kazni. Isto tako navode da su zatvorske kazne ipak nešto češće i duže. Ohrabruje, pak, to da sudije i sutkinje i tužioci i tužiteljice imaju veću spremnost da pohađaju obuke o nasilju nad ženama, što je vidljivo iz programa centara za edukaciju sudija i tužilaca. Također, intervjui sa ženama koje su preživjele nasilje u porodici pokazuju koliko je za njih važna uloga suda i to ne samo u visini sankcije i pružanju hitne zaštite od nasilnika već i u validaciji njihovog iskustva i u nedvosmislenom osuđivanju ovog krivičnog djela. U slučajevima nasilja u porodici često se primjenjuje olakšavajuća okolnost "porodičan čovjek", što za žene predstavlja poniženje i stvara dodatnu bol. One se pitaju kako neko ko tuče ženu pred svojom djecom i ko ne učestvuje u izdržavanju djece može biti okarakterisan kao porodičan čovjek i kako takvo što može stajati u presudi. Za njih su presude važne i često upućuju na ono što piše u presudi kada govore o nasilju (Halilović, 2015).

U studiji **"Preživjele govore"** sve žene navode da je u njihovim slučajevima izrečena uslovna osuda, za koju one smatraju da nije adekvatna kazna, niti da će počinioc odvratiti od daljnjeg činjenja nasilja. Žene također smatraju da iskustvo bilo koje žene sa sudovima – bilo da se radi o krivičnom suđenju ili brakorazvodnoj parnici – ima presudni utjecaj na to kako se ona nosi s

preživljenom traumom i nasiljem (Halilović, 2015, str. 81). Osim toga, mnoge žene su navodile koliko im je važno da se osjećaju sigurno na sudu, zbog straha koji su osjećale u prisustvu nasilnika. Jedna od intervjuiranih žena je govorila o tome koliko je bila zadovoljna načinom na koji je sud rješavao njen predmet. Prilikom prvog pojavljivanja pred sudom njen muž se uzrujao, a ona je osjetila da ima podršku sudije:

[Moj muž] je vikao kako ja samo hoću razvod i kako tražim druge muškarce (...) Sudija je bio ljubazan prema meni, rekao mu da čuti i da je moj red da govorim, te da me ne prekida (citirano u: Halilović, 2015, str. 83).

6. Zaključak

Teško je ne zapitati se kako je moguće ignorirati strašnu prošlost jednog takvog mjesta kao što je hotel "Vilina vlas" i kako je moguće da na tom mjestu ne postoji nikakvo dostojanstveno obilježje u znak sjećanja na žene koje su preživjele brutalna silovanja. Kultura poricanja zločina nad ženama isprepletena je s poricanjem zločina u Bosni i Hercegovini uopće, sa slavljenjem ratnih zločina i zločinaca i pokušajima da se zločini minimiziraju. Poricanje i minimiziranje nasilja ne samo da čine veliku štetu pomirenju u Bosni i Hercegovini, već dovode i do kreiranja nepravednog odnosa prema žrtvama i stvaranja klime u kojoj nasilje i seksualno nasilje ne zovemo pravim imenom i u kojoj je važnije održavati privid zajednice koja živi u miru, a istovremeno ignorirati i minimizirati zločine, iako to narušava dignitet žrtava ali i cijele zajednice.

Način na koji društvo tretira žrtve ratnog silovanja, njihova teška borba za opstanak, preživljavanje, neadekvatna društvena pomoć i nesolidarnost, negiranje ovih zločina, sve to govori o odnosu društva prema silovanjima počinjenim u ratu. Poruka koju takav odnos šalje nije ona da su društvo i pojedinačne zajednice došli do spoznaja i da garantiraju da se takvo što neće ponoviti. Činjenje nasilja ohrabruje uvjerenje nasilnika da će nasilje biti tolerirano u njegovoj zajednici čak i kad ga sudovi osude i da je društvo nevoljno da bilo šta učini da ga spriječi. Ovdje bi trebao da se istakne snažan odgovor pravosuđa, uz slanje jasne poruke da je nasilje društveno zlo i da su žene zaštićene zakonom. Način na koji pravosudni sistem sada tretira ovakva nasilja nažalost ne odgovara dovoljno naporima koji se ulažu u sve oblike podizanja svijesti, ali i promjene zakonske regulative. U suštini, potrebna je ozbiljna promjena društvenog shvatanja seksualnog nasilja, odnosno:

Stigmatizacija će se smanjiti samo kada društvo prestane gledati na seksualno nasilje kao na “nasilno izražavanje seksualnosti” ili rezultat “prirodnih poriva”, i počne ga shvatati kao “seksualno izražavanje nasilja” (Trial International, 2017).

Danas također nedostaje i mijenjanje narativa o ženama kao žrtvama etničkih i rodnihi identiteta, jer žene nisu samo žrtve, žene su i one koje su preživjele, koje se bore i koje trebaju da imaju sve snažniju ulogu u izgradnji mira, što je i narativ koji naglašava Rezolucija UN-a 1325. Shvatanje da rod, seksualnost i seksualno nasilje nisu fiksne kategorije, već ideologije koje žive i koje se mogu transformirati način je kako možemo započeti proces transformacije i promjene (McCaughey u: Henderson, 2013, u: Močnik).

Da bismo shvatili kako su masovna silovanja moguća, potrebno je razotkriti kako kultura i nacionalizam mobiliziraju tradicionalne diskurse o rodu i kako dolazi do orodnjavanja rata. U tom slučaju izuzetno je opasna namjerna aktivacija i djelovanje u kulturi koji potiču retradicionalizaciju i instrumentalno korištenje politika identiteta i moralnih vrijednosti koji omogućavaju da silovanja postaju oružje etničkog čišćenja. Zabrinjavajuće je i to da se problemi u koje vodi politička ideologija i nacionalizam ne detektuju na vrijeme, prije nego što se počnu provoditi masovna silovanja (Doja, 2019), što je bio slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Sada zabrinjava ponovni porast nacionalističke političke ideologije koja teži retradicionalizaciji Bosne i Hercegovine uz podršku konzervativnih vjerskih narativa koji opet žene zarobljavaju u etničko i patrijarhalno pod krinkom odbrane tradicije, vjere, vrijednosti i časti. Potrebna je ozbiljna i javna dekonstrukcija i kritika ovih narativa, koja može da osvijesti žene i ženske organizacije da se ozbiljnije prihvate kako sprečavanja nacionalizama i etničke netrpeljivosti tako i razotkrivanja mizoginije i toksičnog patrijarhata, jer kombinacija ovih ideja i struja je najveća prijetnja ženama od ponovljenog masovnog seksualnog nasilja, ali i ugrožavanja prava i sigurnosti žena u miru.

Uzimajući u obzir pitanje postavljeno na početku ovog rada: Da li su masovna silovanja u ratu dovela do društvenog preispitivanja svijesti prema nasilju nad ženama uopće? – blizu smo zaključku da i pored izmjene zakona, ratificiranja međunarodnih konvencija i aktivnosti civilnog društva odnos prema nasilju nad ženama još uvijek je nerijetko obojen stigmom, predrasudama i nedovoljnom podrškom, što je refleksija dominantno patrijarhalnog diskursa u kojem mizoginija nalazi put u javni prostor. Odavno je došlo vrijeme da se društvo prema ženama koje su pretrpjele seksualno nasilje odnosi s poštovanjem, a da

se sramota i osuda za ovo krivično djelo usmjeri prema onome ko vrši silovanje, ali to nažalost nije dominantni diskurs. O tome svjedoči i jedan Facebook-status zastupnika Saveza za bolju budućnost u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije BiH iz februara 2020. godine, koji glasi:

Dok su muškarci bili zauzeti lovom, vojnici neprijateljske vojske ušli su u selo i silovali sve žene osim jedne koja je uspjela savladati napadača i ubiti ga. Kad je izišla iz šatora, gurajući mrtvo tijelo napadača, ugledala je žene raščupane, uplakane i pod velikim stresom. Ali, nije ostalo nezapaženo da je ona jedina izbacila tijelo mrtvog vojnika. Sve žene su gledale u nju. "Zašto me tako čudno gledate? Zar i vi niste mogle oduprijeti se neprijatelju, pa kome opanci, kome obojci? Za svoju čast sam spremna žrtvovati svoj život, ali ovaj put me je i sreća poslužila. Uspjela sam ga savladati" – ponosno je rekla. Druge žene se pogledaše i počеше šaputati. Odlučile su da je ubiju, da ih ne bi njihovi muževi pitali, zašto se i one nisu suprotstavile silovateljima. I, doista, u isti tren, navališe na nju i ubiše je. Ubiše čast da bi živjela sramota. Ovakvo je stanje i u našem društvu. Vrlo često se ubijaju, protjeruju, udara se na čast poštenih ljudi kako ne bi bio otkriven nečiji nerad, korupcija, uzimanje mita i kriminal općenito!

U ovom statusu je sadržano mnogo toga što je pogrešno, odavno prevaziđeno, uvredljivo i toksično u shvatanju nasilja nad ženama uopće, a posebno silovanja i nevjerovatno je da neko javno može izreći ovakve misli, a naročito predstavnik vlasti od koga se očekuje viši stepen odgovornosti prema javnosti. Od žena se prema ovom shvatanju očekuje da savladaju silovatelja i sačuvaju svoju "čast", a one koje tako ne reaguju bit će podvrgnute sumnji, sramoti i okrivljene za ono što se desilo. Naročito zabrinjava to što su mnogi, uključujući i neke žene, pozitivno reagirali na ovaj status, ali ipak ohrabruje i to da je veliki broj osviještenih građana i građanki, ali i medija snažno osudio ovu izjavu što nam ipak govori da smo tokom ovih poslijeratnih godina doživjeli određeni pomak kada su u pitanju djela nasilja nad ženama u našem društvu. Ohrabruje i to što su diskusije o nasilju u porodici sve vidljivije u javnom prostoru, te što je sudska praksa za predmete nasilja nad ženama često predmet analize i kritike, ali i to što je sada jasnije nego prije da je nasilje nad ženama ozbiljna prijetnja sigurnosti žena koja zahtijeva pažnju na svim nivoima.

Preporuke za dalje čitanje

- Doja, A. (2019). Politics of mass rapes in ethnic conflict: A morphodynamics of raw madness and cooked evil. *Crime, Law and Social Change*, 71 (5), 541–580. 10.1007/s10611-018- 9800-0 . halshs-01319734.
- Marković, I., Halilović, M. i Čehajić-Čampara, M. (ur.). (2019). *Priručnik za razmatranje krivičnog djela silovanja u sudskoj praksi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- OSCE. (2019). *Dobrobit i sigurnost žena. Istraživanja OSCE-a o nasilju nad ženama*. Sarajevo: Misija OSCE-a u BiH. Trial International. (2017). *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje. Prebacivanje tereta sa preživjelih na počinitelje*. Sarajevo.

Literatura

- Ake, J., i Arnold, G. (2017). A Brief History of Anti-violence against women movement in the United States. https://in.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/79117_book_item_79117.pdf
- Amnesty International. (1993). *Bosnia and Herzegovina: Rape and sexual abuse by armed forces*. Amnesty International, *Women in the front line*, AI Index: ACT 77/01/91, mart 1991.
- Amnesty International. (2017). “*Trebamo podršku a ne sažaljenje*”: Posljednja šansa za pravdu za bosanskohercegovačke žrtve ratnog silovanja. London: Amnesty International.
- Bećirević, E. (2014). *Genocide on the Drina River*. Yale University Press.
- BIRN BiH. (6. 11. 2009). Ranjena duša. *Justice Report*. Pristupljeno 20. januara 2020. <https://www.justice-report.com/bh/sadržaj-članci/moja-priča-ranjena-duša>
- Čehajić, M. i Veljan, N. (2018). *Analiza sudske prakse u predmetima nasilja u porodici*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- Doja, A. (2019). Politics of mass rapes in ethnic conflict: A morphodynamics of raw madness and cooked evil. *Crime, Law and Social Change*, 71 (5), 541–580. 10.1007/s10611-018- 9800-0 . halshs-01319734.
- Fransioli, E. G. (2013). *Godišnji izvještaj o stanju prava žena u Bosni i Hercegovini tokom 2013. godine*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Galić, N., Kadribašić, A., Milišić-Veličkovski, S., Veljan, N. i Halilović, M. (2018). *Priručnik za sudije i tužioce za postupanje u predmetima seksualnog uznemiravanja*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- Halilović, H. (2019). Sudsko odmjeravanje kazne u predmetima silovanja i drugih krivičnih djela protiv spolne slobode – analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti. U I. Marković, M. Halilović i M. Čehajić-Čampara (ur.). *Priručnik za razmatranje krivičnog djela silovanja u sudskoj praksi u Bosni i Hercegovini* (str. 19–34). Sarajevo: Atlantska inicijativa.

- Halilović, M. (2015). *Survivors speak: Reflections on Criminal Justice System Responses to Domestic Violence in Bosnia and Herzegovina*. DCAF / Atlantic initiative.
- Johnson, M. P. i Leone, M. J. (2005). The Differential Effects of Intimate Terrorism and Situational Couple Violence: Findings from the National Violence against Women Survey. *Journal of Family Issues*, 26 (3), 322–349.
- Kesic, V. (1994). A Response to Catharine MacKinnon's Article "Turning Rape Into Pornography: Postmodern Genocide". *Hastings Women's L. J.* 2 (2/5), 267–280. Pristupljeno 20. januara 2020. <https://repository.uchastings.edu/hwlj/vol5/iss2/5>
- MacKinnon, A. C. (1979). *Sexual Harassment of Working Women*. Yale University Press.
- Marković, I., Halilović, M. i Čehajić-Čampara, M. (ur.). (2019). *Priručnik za razmatranje krivičnog djela silovanja u sudskoj praksi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- Mlinarević, G., Čaušević, J. i Čaušević, J. (2012). *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja na Sudu Bosne i Hercegovine : šta se dogodilo sa interesom pravde? : analiza i preporuke u vezi sa rodno osjetljivim praćenjem suđenja za ratno seksualizirano nasilje u Bosni i Hercegovini u periodu 23. maj 2011. – 25. maj 2012*. Sarajevo: Association Alumni of the Centre for Interdisciplinary Postgraduate Studies (ACIPS).
- Močnik, N. (bez datuma). "U divojke među nogan janje, a u mene nožina za klanje": The Epistemological Evolution of 'Imagining the Sexualities' through Violence in Balkans. Pristupljeno 20. februara 2020. http://www.yuhistorija.com/society_txt01c1.html
- OSCE. (2014). *Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi: Analiza krivičnih postupaka pred Sudom Bosne i Hercegovine u periodu od 2005. do 2013. godine*. Sarajevo: Misija OSCE-a u BiH.
- OSCE. (2019). *Dobrobit i sigurnost žena: Istraživanje OSCE-a o nasilju nad ženama*.
- Siegel, R. B. (juni 1996). "The Rule of Love": Wife Beating as Prerogative and Privacy". *Yale Law Journal*, 106, 2117–2207.
- Snyder, C., Gabbard, W., May, D. i Zulčić, N. (2006). On the Battleground of Women's Bodies: Mass Rape in Bosnia-Herzegovina. *Journal of Women and Social Work*, 21 (2), 184–195.
- Skjelsbæk, I. (2006). Victim and Survivor: Narrated Social Identities of Women Who Experienced Rape During the War in Bosnia-Herzegovina. *Feminism & Psychology*, 16 (4), 373–403.
- Trial International. (2017). *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje. Prebacivanje tereta sa preživjelih na počinitelje*. Sarajevo.
- Tsekos, M. E. (2012). *Deconstructing the "Power and Control Motive": Developing and Assessing the Measurability of Internal Power* (doktorska disertacija, Univerzitet Južna Florida).

UMJESTO POGOVORA¹

KADA PADNU MASKE – KOJEG ĆE RODA BITI BUDUĆNOST?

MR. SC. LEJLA GAČANICA, doktorantica prava

Nezavisna pravna savjetnica i istraživačica

Inicijativa Građanke za ustavne promjene²

¹ *Napomena priređivačica i priređivača od 20. aprila:*

I dok smo privodile i privodili kraju izradu ovog zbornika, nalazeći se već u fazi lekture, korekture i prevoda tekstova na engleski jezik, svijet se promijenio, dogodio nam se "COVID-19". Zatečeni sa do tada neviđenom pojavom na globalnom planu, odlučile i odlučili smo da na ovu promjenu reagujemo na dva načina. Prvo, da se u zbornik ugradi novi, jedanaesti tekst, autora Zorana Duspore, o asimetričnim konfliktima i rodnoj perspektivi, te da zbornik zatvorimo "otvorenim pogovorom", tj. umjesto sa zaključcima, da ga zatvorimo sa pitanjima i pozivom za daljnje razmišljanje i istraživanje. Tim povodom objavljujemo i tekst autorice Lejle Gačanice.

² Tekst je preuzet, uz suglasnost autorice, sa web-stranice Inicijative – originalno objavljen 13. aprila 2020. i dostupan na linku: <https://gradjankezaustavnepromjene.wordpress.com/2020/04/13/kada-padnu-maske-kojeg-ce-roda-biti-buducnost/>

Dok čitamo izvještaje o tome kako kriza izazvana pandemijom COVID-19 utiče na žene, s nadom da će se tim povodom (ili preciznije: povodima, imajući u vidu na koliko načina i u kojim sve oblicima pogađa žene) nešto poduzeti, izmiče nam, zbog nemogućnosti da generalno predvidimo završetak krize, procijeniti, predvidjeti i prevenirati posljedice koje će ova kriza ostaviti upravo na žene. Kada dođe vrijeme za skidanje zaštitnih maski, kako će izgledati budućnost žena? Koliko su krhke bile izborne bitke prije pandemije, i da li i dalje možemo očekivati da je budućnost ‘ženskog roda’?

U svakom obliku krize, konflikta, vanrednih situacija u kojem su ljudska prava bila suspendovana, ograničena ili kršena, učešće žena je bilo nevidljivo. U post-periodu, obnova društva i države je uključivala, oslanjala se na ženske doprinose (fizičke, mirovne, radne, reproduktivne), a procjena štete koju je isto to vanredno stanje ostavilo na žene rađena je gotovo u pravilu i nakon kriznih perioda i nakon obnove. Jer, hijerarhija prioriteta se zna i ona odgovara opštoj hijerarhiji prioriteta – u kojoj rodna ravnopravnost ne kotira baš visoko. Ova kriza je nešto drugačija: procjena uticaja krize sa rodnog aspekta prilično se brzo počela raditi, i to u vidu preporuka, analiza, podataka (koji obično stižu iz civilnog ili međunarodnog sektora); postavljaju se konkretni zahtjevi i pitanja. Razlika je i u tome što je u ovoj krizi upravo na ženama na prvim linijama veliki teret: zdravlje, trgovinska djelatnost, neplaćeni kućanski rad, obrazovanje, mediji.

Ako pogledamo podatke o broju osoba koje su izgubile radna mjesta zbog krize COVID-19 – ponovo su u pitanju djelatnosti u kojima su žene bile najzastupljenije (ugostiteljstvo, trgovina, proizvodnja). A obim posljedica u neprijavljenoj ekonomiji i brojeve koji su svakako ‘sivi’ ne možemo ni procijeniti. Rodno zasnovano nasilje u porodici se povećava, pitanje statusa sigurnih kuća je neoprezno zapušteno, a izolacija pogoduje tek zatvaranju kruga nasilja. Mnoge od žena sada su zarobljene u kući sa svojim zlostavljačima, bez pristupa zaštiti i podršci. Sav teret kućanskog rada je sada, uz plaćeni rad od kuće, na ženama. Uz brigu o online obrazovanju djece koja je kod kuće. Da li, dakle, trenutna kriza pogađa žene drugačije u odnosu na muškarce? Nedvojbeno da.

Kriza COVID-19 također je zaoštrila postojeće klasne razlike u BiH. Oporavak će biti težak, i uticati drugačije na različite ekonomske, socijalne i društvene grupe građana i građanki BiH, a povratak u ‘normalno’ stanje će vrlo vjerovatno značiti i zadržavanje određenih sigurnosnih mjera čije diskriminatorne posljedice osjećamo već sada. Posljedice se, naime, mogu prevenirati i predvidjeti – ali one, jednako kao i mjere, moraju uzeti u obzir i rodnu dimenziju ove krize.

Zaštitne mjere, ‘corona’ zakon i amandmani, različite inicijative ne pokazuju da se o tome vodi računa. Demokratija i ravnopravnost ne moraju biti ‘na čekanju’ dok se borimo protiv, kako se to senzacionalistički navodi, ‘nevidljivog neprijatelja’. Ako i jeste nevidljiv, lice borbe ima rod – i to ženski. Tako se u nekim od prijedloga koji stižu iz (privatnog) privrednog dijela apelira na razumijevanje da doprinosi idu iz džepa vlasnika kapitala – doprinose, podsjetimo, također zarade radnici. U privatnom sektoru, koji u oblasti trgovine još uvijek radi, i to na plećima većinom žena, ‘normalno’ stanje za žene znači češće ugovore na određeno vrijeme, otpuštanja zbog trudnoće, niže plate, nemogućnost napredovanja, dobnu i mnoge druge diskriminacije. Dakle, kako nam je sada i čemu se to vraćamo kada govorimo o ‘normalnom’?

Budućnost može biti ženskog roda, ali pandemija je patrijarhalna. Virus zdravstveno stavlja u rizik i muškarce i žene. Društvo, politike, patrijarhat i nejednakost pak u svaki drugi rizik unutar našeg vanrednog stanja stavljaju žene. I to je dio ove krize koji moramo prevazilaziti i o čijim posljedicama trebamo brinuti na duge staze. Ne možemo suviše uticati na razvoj virusa (a vrlo smo disciplinovani kada se radi o zaštiti zdravlja!), ali možemo iskoristiti momentum za promjenu društvenih normi o rodnim ulogama. A to je moguće samo i onoliko koliko smo spremni osvijestiti njihovo štetno dejstvo. Ovdje, kao i u svim drugim oblastima, u svim našim ‘normalnim’ okolnostima i temama, mora se oduprijeti narativu da je rod sporedno pitanje, odnosno skretanje pažnje sa stvarne krize. Stvarna kriza je zdravstvena, ekonomska i društvena. Mi se još uvijek bavimo samo jedva jednim njenim segmentom. Pri tome – jako loše i diskriminatorno.

Da li je važno kojeg roda je budućnost, koja ne izgleda blistavo za BiH? Nije, ako ste dio korpusa pod kojim se ženski rod podrazumijeva. Međutim, posljedice koje će trpjeti žene neminovno će se reflektovati na društvo. Mi možemo biti siromašniji, nasilniji, patrijarhalniji nego što to već jesmo. Pitanje je – hoćemo li to spriječiti ili slijediti ustaljeni tok? Ovo nije metaforičko pitanje i ne uključuje odgovornost samo žena, aktivista i aktivistkinja, civilnog društva, već vrlo aktivnu ulogu institucija i politika. Jesu li sigurnosne, preventivne, zaštitne, izlazne mjere rodno odgovorne? Jesu li budžeti rodno odgovorni? Mjere za zaštitu i poticanje ekonomije moraju biti inkluzivne za žene. Kad žene imaju manju moć donošenja odluka od muškaraca, bilo u domaćinstvima ili u vladi, tada je manje vjerovatno da će potrebe žena biti zadovoljene tokom epidemije. U epidemiji i izolaciji, neophodna nam je društvena solidarnost.

Osim onih zaštitnih (ah, zamislite – šivanih masovno i u kućnoj radinosti) od COVID-19, sve druge maske su u BiH odavno pale.

Preporuke za upoznavanje terminologije rodne ravnopravnosti

Priređivačice i priređivač ovog zbornika čitateljicama i čitateljima, radi boljeg i sveobuhvatnijeg razumijevanja same teme, preporučuju da konsultuju sljedeće izvore:

Vesna Jarić i Nadežda Radović (2011):

Rečnik rodne ravnopravnosti.

Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje.

Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije. Dostupan na:

http://www.zenskестudije.org.rs/knjige/recnik_rodne_ravnopravnosti_2011.pdf

Drugo izdanje "Rečnika" predstavlja 136 termina ne samo u formi definicija nego i u obliku sistematskog objašnjenja. Rečnik pokriva širok spektar ključnih termina, od "abortusa" do "ženskih studija" te predstavlja koristan izvor ne samo za akademski i teoretski rad nego i za izradu i provođenje javnih politika i zakonodavstva koji se odnose na rodnu ravnopravnost u širem smislu. Iako se radi o publikaciji koja se vezuje za kontekst Republike Srbije, elaboracije svih pojmova su od koristi i za rad u bosanskohercegovačkom kontekstu.

Rada Borić (prir. 2007):

Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije.

Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. Dostupan na:

https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija_Pojmovnik%20rodne%20terminologije%20prema%20standardima%20Europske%20unije.pdf

Pojmovnik je inicijalno sastavljen prema priručniku *100 words for equality. A glossary of terms on equality between women and men*, koji je priredilo Odjeljenje Evropske komisije za promoviranje jednakih mogućnosti. Većina pojmova je preuzeta iz njega i dopunjena. U Pojmovnik su uvršteni i pojmovi važni za razumijevanje ravnopravnosti spolova koje EU priručnik ne navodi, kao i pojmovi koji objašnjavaju postojeće mehanizme provođenja ravnopravnosti spolova u Hrvatskoj tako da ukupno sadrži 179 jedinica, od kojih 143 opisuju zadani, a 36 upućuju na srodan pojam. Iako se radi o publikaciji koja se odnosi na kontekst Republike Hrvatske, elaboracije svih pojmova su od koristi i za rad u bosanskohercegovačkom kontekstu.

Gender Equality Glossary and Thesaurus

Online rječnik Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost.

Dostupan na: <https://eige.europa.eu/thesaurus>

Online rječnik, trenutno dostupan na engleskom, njemačkom, bugarskom, estonskom i španskom jeziku, razvijen je u saradnji s Evropskom komisijom, Evropskim parlamentom i Vijećem Evrope, uz konsultacije nacionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost i akademske zajednice. Termini čije su definicije navedene u ovom online rječniku odabrani su na osnovu 92 izvora Evropske unije, Vijeća Evrope i Ujedinjenih naroda. Rječnik sadrži definicije više od 400 pojmova, uz preporuke za konsultacije drugih izvora. Evropski institut za rodnu ravnopravnost kontinuirano radi na prevođenju pojedinačnih definicija na različite jezike Evropske unije.

Biografije

Priredivačice i priredivač

Amila Ždralović je docentica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Zvanje profesorice filozofije i sociologije stekla je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, dok je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu stekla zvanje magistricе, odnosno doktorice socioloških nauka. Pored toga što je od akademske 2006/07. godine uključena u nastavni proces na Pravnom fakultetu, u svojstvu gostujuće predavačice učestvovala je i na drugim institucijama. Između ostalog, akademske 2011/12. godine bila je angažovana kao saradnica na nastavnom predmetu Rod i nacionalizam na postdiplomskom programu rodnih studija pri Centru za interdisciplinarne studije Univerziteta u Sarajevu. Od 2000. do 2006. godine radila je kao novinarka, profesorica u srednjoj školi te kao trenerica na programima nevladinih organizacija. Koautorica je knjige *Gradani/ke u kolektivističkoj ideologiji: Sociološko-pravna analiza položaja "Ostalih" u Bosni i Hercegovini*. Zajedno sa Sašom Gavrićem, priredila je zbornik *Rodna ravnopravnost. Teorija, pravo, politike*, prvi udžbenik za uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH. Rezultate svojih naučnih istraživanja prezentirala je naučnoj i stručnoj javnosti u više od četrdeset radova publikovanih u časopisima i zbornicima, ali i u radovima predstavljenim na naučnim i stručnim konferencijama i seminarima.

Saša Gavrić (1984) završio je političke i upravne nauke (BA, Univerzitet u Konstanzu, Njemačka) i međunarodne odnose i diplomatiju (MA, Univerzitet u Sarajevu). Od 2016. godine radi za Organizaciju za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE),¹ prvo kao savjetnik za rodnu ravnopravnost Misije OSCE-a na Kosovu, a od jula 2018. rukovodi timom za demokratsko upravljanje pri Misiji OSCE-a u Skopju. Protekle tri godine služi kao jedan od ključnih eksperata za izgradnju profesionalnih kapaciteta osoblja u oblasti rodne ravnopravnosti i *gender mainstreaminga* za različite OSCE-ove misije širom Balkana, Istočne Evrope i Centralne Azije. Kao jedan od osnivača i izvršni direktor Sarajevskog otvorenog centra od 2007. do jula 2016. godine, rukovodio je pozicioniranjem ove

¹ Svi stavovi izrečeni u ovom zborniku i svim njegovim radovima isključivo su viđenje i mišljenje autorica i autora, a nikako OSCE-a kao organizacije ili njenih pojedinačnih misija.

organizacije kao jedne od vodećih feminističkih, ljudskopravaških organizacija u Bosni i Hercegovini. Saradivao je sa UNDP-om, European Women's Lobby i njemačkim političkim fondacijama Heinrich Boell i Friedrich Ebert. U martu 2020. godine, generalni sekretar OSCE-a nagradio ga je nagradom Gender Champion Award. U proteklih 14 godina je objavio, (ko)priređio i bio (ko)autor 50 publikacija (udžbenici, zbornici, radovi objavljeni u naučnim časopisima i zbornicima, istraživanja i zagovarački izvještaji). Njegovi istraživački interesi uključuju studije o federalizmu, političkim sistemima Zapadnog Balkana, politikama i institucijama za rodnu ravnopravnost i ravnopravnost LGBTI osoba.

Mirela Rožajac-Zulčić završila je studij komparativne književnosti i bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Na istom Univerzitetu bila je studentica prve generacije interdisciplinarnog postdiplomskog studija iz oblasti rodni studija te je stekla zvanje magistricе društvenih nauka iz oblasti rodni studija. Zaposlena je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu kao viša stručna saradnica u biblioteci. Kao trenerica bila je angažirana u međunarodnim nevladinim organizacijama koje se bave izgradnjom mira u radu s omladinom. Njeni istraživački interesi obuhvataju oblast ženskog mirovnog aktivizma, pristupa pravnim informacijama i obrazovanja informacijskih stručnjaka, a bavi se i bibliografskim radom. Objavila je dvadeset radova i izlagala na velikom broju konferencija i okruglih stolova. Saraduje s mnogim akademskim institucijama i nevladinim organizacijama u okviru njihovih istraživačkih aktivnosti i izdavačke produkcije.

Autorice i autori

Zorana Antonijević diplomirala je na Filološkom fakultetu u Beogradu, a master diplomu je stekla na Univerzitetu Singidunum u Beogradu, u oblasti evropskih integracija, javne uprave i politika. Doktorirala je rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu na temi urođnjavanja politika podrške porodici u kontekstu evropskih integracija u Srbiji. Od 1995. godine radila je u različitim međunarodnim organizacijama, kao i pokrajinskim institucijama za rodnu ravnopravnost. Bila je prva savjetnica za rodnu ravnopravnost u Vladi Vojvodine i prva direktorka Zavoda za rodnu ravnopravnost. Od 2009. godine zaposlena je u Misiji OSCE-a u u Srbiji kao savjetnica za rodnu ravnopravnost. Realizovala je obuke za javnu upravu, nevladine i međunarodne organizacije u oblasti rodne ravnopravnosti u Srbiji, zemljama u okruženju, Sjevernoj Makedoniji, Moldaviji, Ukrajini i Austriji. Dobitnica je dvije stipendije za istraživački boravak, od Švedskog instituta i Instituta za otvoreno društvo u Budimpešti. Kao gostujuća predavačica predavala je na Fakultetu političkih nauka u Beogradu 2016. i 2017. godine. Uredila je nekoliko knjiga i objavljivala radove u oblasti urođnjavanja, politika rodne ravnopravnosti te roda i bezbjednosti. Njena interesovanja su urođnjavanje javnih politika, rodno budžetiranje, kao i pitanja roda u sektoru bezbjednosti.

Lejla Balić docentica je na Katedri za državno i međunarodno javno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu na naučnoj oblasti ustavno pravo. Magistarski i doktorski studij završila je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, a naučno istraživanje usmjerila je na oblast evropskog javnog prava, posebno na pitanja pravne prirode Evropske unije, demokratskog legitimiteta evropskog građanstva i političke participacije u transnacionalnom ustavnom sistemu. Posebno polje interesovanja su joj federalizam, federacije i status federalnih jedinica, kao i instituti parlamentarnog prava. Objavila je niz naučnih radova iz navedenih oblasti, koji su objavljeni u domaćim i stranim naučnim časopisima, a neki od naslova su: *Federalism in Multicultural and Multinational Politics: the Case of B&H* u: *Federalism, Constitutionalism and Good Governance in Multicultural Societies*, Institute du Federalisme Fribourg, Švicarska; *Consociation in Bosnia and Herzegovina: Practical Implementation of the Theoretical Principles*, koautorstvo sa Midhatom Izmirlijom, u: *South-East European Journal of Political Science*; *Ustavni običaj u Bosni i Hercegovini – osvrt na izbor sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine*, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*; *Pravna priroda i političke refleksije bosansko-hercegovačkog federalizma*, u: *Sveske za javno pravo*.

Jasmina Čaušević (1976) diplomirala je književnost i jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu, a naučni stepen magistricе društvenih nauka iz oblasti rodniх studija stekla na Univerzitetu u Sarajevu 2008. godine. Uredila, bila autorica ili radila u koautorstvu na brojnim studijama i istraživanjima, od kojih se posebno ističu *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima* sa Sandrom Zlotrg (2011, Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti i CIPS Univerziteta u Sarajevu) i *Pojmovnik LGBT kulture* (2012, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Boell) sa Sašom Gavrićem. Priredila je i zbornike *Zabilježene. Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku* (2014, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Cure), kao i *Feministička čitanja društvenih fenomena* (2015, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar). Držala je predavanja o temama vezanim za rodnu ravnopravnost i široko polje feminizma i queer studija. Posljednjih pet godina bila je koordinatorica akademsko-aktivističkog obrazovnog programa *Feministička škola Žarana Papić*, pri Sarajevskom otvorenom centru. U fokusu zanimanja su joj historija, kultura i prava žena i LGBTIQ osoba, kao i feministička lingvistika.

Selma Ćosić je viša asistentica na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Prvi ciklus studija završila je na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija, usmjerenje Mirovni studij, demokratija i ljudska prava. Drugi ciklus studija je završila na istom fakultetu i odbranila magistarski rad pod naslovom *Uloga žene u sistemu sigurnosti Bosne i Hercegovine*. Doktorandica je na trećem ciklusu interdisciplinarnog doktorskog studija na Fakultetu političkih nauka, istraživačko polje sigurnosne i mirovne studije, na kojem je prijavila doktorsku disertaciju na temu: "Sigurnosne dimenzije rodniх odnosa i rodniх politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini". Autorica i koautorica je nekoliko naučnih i stručniх radova iz oblasti sigurnosnih i mirovnih studija sa fokusom na rodni diskurs.

Nerzuk Ćurak doktor je političkih znanosti, redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, esejist, znanstveni publicist, novinar, urednik, javni intelektualac, mirovni i građanski aktivist. Autor je knjiga: *Geopolitika kao sudbina: slučaj Bosna: postmodernistički ogled o perifernoj zemlji* (2002); *Dejtonski nacionalizam* (2004); *Obnova bosanskih utopija: politologija, politička filozofija i sociologija dejtonske države i društva* (2006); *Filozofija zagrljaja* (2009); *Izvještaj iz periferne zemlje: gramatika geopolitike* (2011); *Rasprava o miru i nasilju: (geo)politika rata - (geo)politika mira - studije mira* (2016); *Od erosa do polemosa. Knjiga razgovora* (2018). Član je Odbora za političke nauke Akademije nauka i umjetnosti BiH i PEN Centra

BiH. Također, član je Upravnog odbora nevladine organizacije *Step by step* koja promiče pravedno i inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini i regiji.

Zoran Duspara diplomirao je 2007. na Fakultetu političkih znanosti u Sarajevu, a na istom fakultetu 2010. godine obranio magistarski rad pod nazivom: "Asimetrični konflikt i globalna sigurnost" nakon čega je nastavio istraživanje i 2012. godine napisao knjigu *Asimetrični konflikt*. Za vrijeme služenja ročnog sastava u bivšoj JNA, 1985. godine u Karlovcu završio Školu rezervnih oficira inženjerije. Sudionik je domovinskog rata kao dragovoljac u HVO-u od 1992. godine. Nakon rata nastavio vojnu karijeru u Vojsci Federacije BiH i Oružanim snagama BiH gdje je 2020. u činu brigadira umirovljen. Na Hrvatskom vojnom učilištu "Dr. Franjo Tuđman" u Zagrebu je 1998. završio Zapovjednu stožernu školu (civilni ekvivalent magistarskih studija) i 2013. Ratnu školu "Ban Josip Jelačić" (civilni ekvivalent doktorskih studija). Zadnja dužnost koju je obnašao u Oružanim snagama BiH je bila načelnik uprave za personal gdje je izravno radio na implementaciji Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325.

Lejla Gačanica, doktorantica pravnih nauka, trenutno radi kao pravna savjetnica i neovisna istraživačica te sarađuje sa organizacijama civilnog društva u Bosni i Hercegovini i regionu duže od deset godina. Oblasti njenog zanimanja su suočavanje s prošlošću, ustavno pravo i ljudska prava s naglaskom na rodnu ravnopravnost. Autorica je objavljenih članaka, analitičkih, naučnih i istraživačkih radova u ovim oblastima, uključujući prvo dubinsko istraživanje o rodno zasnovanoj diskriminaciji na radu u BiH. Koautorica je studije *Nazivanje ratnih zločina pravim imenom* o pravnoj regulaciji negiranja, minimiziranja, opravdavanja ili odobravanja genocida, holokausta, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina te studije *Kultura sjećanja u lokalnim zajednicama u BiH*. Njen tekst o sarajevskim nevidljivim zidovima dio je knjige *Observing Walls* (Beletrina, Slovenija). Dobitnica je stipendije za spisateljske rezidencije "Women's Lives in Dialogue" Austrijskog ministarstva vanjskih poslova u 2016. godini pri Frauenmuseum Hittisau. Aktivna je članica Inicijative Građanke za ustavne promjene, regionalne Western Balkans Strategy Group, Ženske lobi grupe BiH te Women's Advisory Board (inicijativa Specijalnog predstavnika Evropske unije u BiH, Švedske razvojne agencije SIDA-e i Fondacije Kvinna till Kvinna).

Jelena Gaković docentica je na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Studirala je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i Univerzitetu La Sapienza u Rimu. Paralelno sa akademskim životom angažirana je u nevladinom sektoru na međunarodnim programima u domenu pomirenja mladih, demokratizacije i ljudskih prava te slobode izražavanja. Predaje na osnovnim i master studijima u oblasti sistemske i posebnih sociologija. Područja

interesovanja su joj primijenjena i kritička sociologija, kulturalni studiji, sociologija politike, sociologija komunikacije, kao i ekonomske, rodne i urbane studije. Prezentirala je rezultate svojih istraživanja na domaćim i međunarodnim konferencijama i objavila više naučnih i stručnih radova. Članica je znanstveno-istraživačkog inkubatora ZINK, Društva *Academia Analytica* i uredničkog odbora časopisa *Sophos*.

Majda Halilović je voditeljica Odjela za istraživanja Atlantske inicijative u Bosni i Hercegovini. Njen akademski profil je multidisciplinaran – završila je psihologiju na Univerzitetu Westminster u Londonu, magistrirala politike obrazovanja na Univerzitetu Cambridge, a doktorirala sociologiju i socijalnu politiku na Open University u Ujedinjenom Kraljevstvu. Pored akademskog obrazovanja stekla je i specijalističko obrazovanje iz porodične sistemske psihoterapije. Već 20 godina radi u civilnom društvu i provodi istraživanja i edukacije o nasilju nad ženama, rodu i sigurnosti, predrasudama u primjeni prava, društvenoj isključenosti i uključenosti, te radikalizaciji i ekstremizmu. Neke od njenih publikacija su: *Preživjele govore: osvrt na odgovore krivičnogpravnog sistema na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*; *Rodne predrasude u primjeni prava: bosanskohercegovački i međunarodni pravni okviri i praksa*; *Rod i pravosuđe: implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine*, te brojne druge publikacije i istraživački izvještaji.

Adnan Kadribašić, dipl. iur. i MA, stručnjak je za ljudska prava, ravnopravnost spolova i vladavinu prava. Kao pravni savjetnik Agencije za ravnopravnost spolova BiH i Misije OSCE-a u BiH radio je na izradi ključnih zakona i politika u oblasti ravnopravnosti spolova i zabrane diskriminacije u BiH. Učestvovao je u izradi međunarodnih standarda u oblasti ravnopravnosti spolova i na sastancima tijela Vijeća Evrope i Ujedinjenih naroda. Čest je edukator i predavač na radionicama, obukama, konferencijama i skupovima. Voditelj je modula u okviru Feminističke škole Žarana Papić, urednik je časopisa *International Journal on Rule of Law, Transitional Justice and Human Rights* te je jedan od organizatora Međunarodne ljetne škole Sarajevo na temu tranzicije pravde. Koautor i autor je sljedećih istraživanja i analiza: *Zašto nema žena u vladama? Žene u izvršnoj vlasti u BiH: zastupljenost i reprezentativnost* (2018, Sarajevski otvoreni centar); *Legislating for Equality in Bosnia and Herzegovina: Key Developments and Remaining Challenges* (2017, European Commission); *Vodič za primjenu izmijenjenog i dopunjenog Zakona o zabrani diskriminacije BiH* (2017, Sarajevski otvoreni centar); *Komentar Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini* (2010, Centar za ljudska prava, Univerzitet u Sarajevu).

Marija Lučić-Čatić (1979) doktorirala je na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu gdje trenutno radi kao vanredna profesorica na znanstvenoj oblasti kriminalistika. U područje njenog znanstvenoistraživačkog interesa su sljedeće oblasti: penitencijarni sustavi, organizacija i rad agencija za provedbu zakona, zločini iz mržnje i govor mržnje (predrasudni kriminalitet). Objavila je više koautorskih znanstvenih i stručnih radova u domaćim i međunarodnim publikacijama od kojih izdvajamo: *Attitudes about Hate Crime toward Lesbian and Gay Men among Police Officers: Case Study of Police Forces of Canton Sarajevo*; *Deficiencies of penal policy of the Prosecutor's Office of B&H and the Court of B&H in the cases of hate crimes and hate speech*; *Equity is not Equality: Women in Prison System in Bosnia and Herzegovina*; *Challenges in conducting prison research and Implementing community policing in Bosnia and Herzegovina*. Sudjelovala u više znanstveno istraživačkih projekata iz oblasti kriminalistike, kriminologije i prava. Organizatorica je i sudionica mnogih domaćih i međunarodnih znanstvenih i stručnih konferencija, okruglih stolova i seminara.

Valida Repovac Nikšić vanredna je profesorica na Odsjeku za sociologiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Diplomirala je na Odsjeku za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, te je završila evropski interdisciplinarni postdiplomski studij Demokratija i ljudska prava Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Bolonji. Magistrirala je 2002. godine iz oblasti političke filozofije na temu *A Reconciliation of the Liberal-Communitarian Debate in Will Kymlicka's Liberal Theory of Minority Rights*. Radila je u Vijeću ministara Bosne i Hercegovine kao stručna savjetnica u Kabinetu zamjenika ministra za evropske integracije i kao stručna savjetnica u Kabinetu direktora Direkcije za evropske integracije. Akademske 2010/2011. godine boravila je na Univerzitetu Kalifornija, Berkeley, u sklopu Fulbright stipendije za doktorske kandidate. Doktorirala je na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu u aprilu 2014. godine. U aprilu 2019. godine objavila je knjigu *Teorijske rasprave o kozmopolitizmu*.

Tatjana Žarković završila je studij filozofije i sociologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, a master studije na Univerzitetu u Beču. Istraživanjima se bavi još od 2013. godine kada počinje da radi kao asistentica za nastavu i istraživanja na Odsjeku za sociologiju Univerziteta u Beču. U svom istraživačkom radu bavi se prvenstveno temama migracija, marginalizovanim grupama i gender temama. Na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu počela je raditi 2018. godine.

